

50999

VIII M.

2

A

MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

50999
eg

Első akadémiai ülés.

Összes ülés 1870. január 2-án.

Ján os rendes tag helyettes elnöklete alatt.

I.) A főtitkár bemutatja a gr. Teleki-jutalomra 1870. dec. 31-iki határidőig beérkezett 8, és a határidő után jött 2, összesen 10 darab vígjátéki pályaműveket, úgymint:

I. *A szívtelen.* Vígjáték 4 felv. *Jelige:* „A szerelem nagyokra lelkesít.”

II. *A szakáll.* Vígjáték 3 felv. *Jelige:*

Magyar hölgynek születlett,

Áldd érte sorsodat.”

Garay.

III. *Talpra Fináncz.* Vígjáték 3 felvonásban. *Jelige:*

„Ha taps velem,

Ki ellenem?”

IV. II. *Apaffy Mihály házassága.* Vígjáték 4 felvonásban. *Jelige:* „Szolgáltassunk igazságot.”

V. *Hajló Vadászat.* Vígjáték 3 felvonásban. *Jelige:* „Az élet oáza — a család.”

VI. *Az udvari bolond.* Vígjáték 3 felvonásban. *Jelige:* „Estote prudentes.”

VII. *A szerelemföltö.* Vígjáték 3 felvonásban. *Jelige:*

— „Bár volna ez a leggyöngébb! Azért

Kérlek tehát, oh büles, nemes birák:

Hasonlítsátok össze jól e művet

A többivel: nehogy az érdemesbtől

Vonjátok el a legméltóbb jutalmat,

Aggtársatokra, az időre bizván

A legnehezbet: a teljes s fűdetlen

Elismerést!”

VIII. *A király-lányok.* Történelmi eredeti vígjáték 4 felvonásban. *Jelige:* Qui perdidit numerum, incipiat iterum.

Érkezett 1871. január 2-án; feladatott Pesten 1870. dec. 31-én a következő:

IX. *Emancipatio és szív.* Vígjáték 3 felvonásban. *Jelige:*

Szabadság, szerelem,

E kettő kell nekem;

Szerelemért feláldozom

Az életet;

Szabadságért feláldozom

Szerelmemet.

Petőfi.

Érkezett 1871. január 2. Postára adatott vidéken 1870. dec. 30-dn.

X. Rövidlátók. Vigjáték 5 felvonásban. Jelige :

„Lelkünknek ösztönápoló hajlama
Ép oly fogékony roszra, bűnre mint
Véralkotásunk a himlőre, min
Mindönknek át kell esnünk egyaránt,
S míg át nem estünk rajta, soha sem
Tudhatjuk bizton, hol ragad roánk.“

Mind e pályamunkák — miután a két utóbbi is a határidő lefolyása előtt tétetett postára, s miután a bekötetlenül érkezett IX. számúra az Akadémia nem kívánta a szabályok teljes szigorát alkalmazni — pályázásra bocsáttatván, megbiráltatás végett az I. osztályhoz tétetnek át; rendben talált jeligés leveleik pedig, az Akadémia s az elnöklő tag pecsétjével, közös borítékba zárva, levéltári őrizet alá adatnak.

2.) A főtitkár, sürgősségnél fogva, bejelenti a nmgú vallás és közoktatási ministerium Budán 1870. dec. 30-án, 29636. sz. a. kelt k. leiratát, melyben az Akadémia felhivatik, hogy a f. évben Londonban tartandó kiállításon, a birtokában levő nevezetesebb régibb nyomtatványok, az általa kiadott tudományos közlemények, évi jelentések, latin nyelven kiadott Monumenták és egyéb alkalmas tárgyak beküldése által, magát képviseltesse; s azok jegyzékét f. é. január 15-ig a nevezett kiállításra Magyarország részéről biztosul kinevezett Posner Károly Lajos úrnál jelentse be.

Ámbár az Akadémia, 1870. nov. 28-i összes ülésében, Posner úrnak e tárgyra vonatkozó egyenes felhívását, részint a megszabott idő rövidsége, részint más körülmények tekintetbe vételével, ez úttal mellőztetni határozta; tekintve mégis a kormány részéről jött jelen felszólítást, a keblében levő állandó könyvtári bizottságot kiküldi a végre, hogy először is a londoni tárlat eredeti tervrajzát megvizsgálva, szerezzon meggyőződést arról; vajon e kiállítás, mely eredetileg a kézmű-ipar számára terveztetett — kiterjed-e a tudomány tárgyaira, s ahoz képest intézkedjék, jelentése az összes üléshez bevértatván.

Ugyanakkor

Az I. osztály első ülése (nyelv és széptud.).

Toldy Ferencz majd Ballagi Mór r. tt. helyettes elnöklete alatt.

4) (1) *Zichy Antal* néhány meleg szóval megköszönvén az Akadémia tagjainak iránta való figyelmét, székfoglaló gyanánt Q. Horatius Flaccus összes szatiráinak magyar fordítását mutatja be s azt egy „*Horatius szatiráivól*“ című bevezető értekezéssel kíséri, melyben Róma nagy költőjét főleg ethikai szempontból bírálgatja s igazolja az ellene időnként támasztott vádak irányában.

A szatirák e két könyve mintegy tükörben láttatja velünk az azonkori római erkölcsöknek vagyis inkább erkölcstelenségnek minden tudós értekezésnél tanulságosabb és találóbb képét, nagyítás és torzítás nélkül. De a tanulság, melyet e korrajzokból levonhatunk, nincs helyhez, időhez kötve, s azért nem évül el soha.

Nem egy helynél megdöbbenve kell magunktól kérdenünk: vajon jobbak vagyunk-e mi? a leczke nem szól-e nekünk is? . . .

Horácz álláspontját értekező a gyönyörű III-dik szatirában véli legtalálóbban megjelölhetni, mely a barátaink hibái iránt tartozó elnézésről szól. Vedd el, ugymond, e szeliden átsugárzó emberszeretetet, mely dorgálva is használni akar s nevetve tud mindig oktatni: úgy egy szellemdús, de elvtelen söt léha gúnyolódó fog előttünk állani, ki alig volna méltó annyi komoly ember figyelmére s közel két évezredet immár túlélt halhatatlanságra.

Fölveti ennek kapcsában azon kérdést: miként lehetett az, hogy Horatius, már ifju korában, épen írói pályája kezdetén mint satiricus lépett fel? Ennek lélektani megfejtését az azonkori világeseeményekben látja, melyekhez azok, kik közülünk a 48—49-diki eseményekben részt vettek, könnyen párvonalt húzhatnak. Ő is részt vett Róma utolsó szabadságharcában, a győzöttel s nem a győztessel tartott, s kora csalódásai után utóbb, kénytelen volt a dolgok egy egészen új rendével őszintén kibékülni. A köztársasági forma lejárt a magát; a caesarismus került már felül, s ígérkezett a helyet, melyet jogtalanul és erőszakosan foglalt el, elődénél jobban, a világbéke s az emberiség javára betölteni, vagy legalább a társadalmi rendet újabb véres catastrophák ellen biztosítani.

Bővebben igazolja értekező az ifju költőt az ellene emelt gyávaság és szolgálkúség vádjai ellen, s érdekes részletekre terjeszkedik ki, mert, ugymond, úgy érzi, hogy nem volna méltó a díszes akadémiai széket elfoglalni, ha egy férfias önértetét megtagadó szolgálkú tényérnyalóval bármi részben s bármily nagy időköz után is azonosíthatná magát.

A szatirák több helyéből bebizonyítja, hogy Horácznak, noha csak egy szabadon bocsátott fia volt, mit soha sem tagadott, nem megvetendő apai öröksége lehetett, mely neki szerény igényeihez képest elegendő is lett volna, de a mely a polgárháboru áldozata lett, s valószínűleg elkoboztatott, minél fogva azon kis birtok és nyári lak, melyet később a derék Moecenastól kapott, csak mintegy jogos kárpótlásnak tekintendő. Azon kívül tudva van, hogy e mivelte lelkü és emeltebb érületü főur bőkezősége a költő iránt bőven meg lett jutalmazva nevének halhatatlansága által, mert ha a Marók és Flaccusok nem volnának, ugyan ki beszélné ma még Moecenásról?!

E két férfinak, szabad emberekhez illő s valódi rokonszenven s egymás becsülésén alapuló barátsága a sirig tartott, sőt a kedvező végzet úgy akará, hogy haláluk is majdnem egy időre essék.

Ezen összeköttetése mellett is Horatius magától a hatalmas Octaviántól önérzetteljes szerénységgel távol tartotta magát. Az ez által a leggyengédebb modorban ajánlott hivatalokat és kitüntetésekét, dacz nélkül bár, visszautasítá, s fenmaradt levelekből megítélhető: hogy nem a költő kereste a fejedelem barátságát, hanem ez amazét, egy bölcs uralkodóhoz illő akár nagylelkúségből, akár számításból.

Miután ezzel kedvez költőjének mintegy háztartási dolgairól beszámolt értekező, siet őt mint philosophot és mint moralistát bemutatni.

A mi Horácztot mint bölcsészt illeti, nem csekély érdemét látja abban, hogy az akkor keletkezett, illetőleg Görögországból átültetett secták vagy iskolák egyikéhez sem szegődött: Nullius addictus iurare in verba magistri; hanem mindegyik ellenében az egyszerű természetes józan észre hivatkozott.

A stoikusoknak főleg csak azon túlszigorát támadta meg, mely bűn és bűn között különbséget nem tesz, s egyformán kárhoztatja a törvénynek bármely áthágását. Az ujabbkori törvényhozások — jegyzi hozzá értekező — nem a stoikusoknak, hanem Horatiusnak adtak igazat, s pedig szabad államokban még teljesebben mint absolut uralkodók alatt, s azt mondhatjuk: hál' isten! Draco komor árnya elfordulhat tőlünk; csak Solon bölcs szelleme mosolyogjon reánk.

Áttérve ezután a szorosabb ethikai térre, egy sokkal későbbi mértéket, az ismert „*Saligia*“-chablont alkalmazza reá, s kitünteti, hogy a pogány költő a keresztényi u. n. *hét főbűnök* egyikéről sem feledkezett meg. Ezeket értekező sorba veszi, s bő idézetekkel illusztrálja.

Első a *kevélység*. Ennek minden nemét az ész és szív minden fegyverével ostromolja. Elkezdi a stoikusok szellemi gögjénél, kik minden embert magokon kívül bolondnak néznek; folytatja a politikai nagyra-vágyókon, megkülönböztetve mindig az igazi nagyságot a „*prava ambitió*“-tól, megvetésével sujtva főleg a nép kegyének aljas módokon hajhászóit; kikaczagja az ősök érdemébe bizakodó nemesi gögöt; s még inkább a csak erszényére pöffeszkedő plutocriatiát; pelengérré állítja a nagyok szokásait utánzó „*parvenu*“-ket és „*fertálmágnás*“-okat; nem feledkezik meg végre a kicsiny írók és egyéb jámborok hiúságáról se, mint ama „*főbűn*“ alárendeltebb, de nem kevésbé mulatságos árnyalatairól.

A kevélység után első a *fősvénység*. A költőnek ennél kedvezzebb themája nincsen; majd minden lapon megemlékezik e csodabogarokról s többnyire ellentétbe állítja ama „*prava ambitió*“-val, mely számításból tékozló, hogy a választások alkalmával megvesztegetések által felvergődhessék, s utólag kárpótolhassa magát. Egy igen találó helyet idéz értekező a 2-dik K. III-dik szatirájából, mely szerinte az emberi bolondság codexének volna olnevezhető. De, ugymond, ha igazi undort akarunk a kapzsóság ellen gerjeszteni, úgy az örökség hajhászóknak szóló keserű szatirát (2. K. V. sz.) kell megolvassunk, melynél a római foslettségnek szomorúbb, utálatosabb képét sehol sem fogjuk találni.

A *bujaságról* szólván, melynek Horatius épen a hirhedett II-dik szatirában is legkegyetlenebb ostorozója, ismét a költő egyéni jellemzésére térve ki, nem tartja betű szerint veendőnek azt a „*mille puellarum, puorum mille furores*“-t, noha megengedi, hogy egy állandó mély szerelmi szenvedély nem jutott neki osztályrészlül és a családi boldogság szentélye nem nyílt meg előtte. Szokása Horácznak, hogy midőn az emberek vétkei és gyengéit ostorozza, önmagát sem kiméli, sőt mintegy

„model“-nek kiáll a középére, s gyakran oléggé átlátszó ironiával, a mellére ver, bünösnek vallja magát stb. E szónoki fogás legtöbb bírálóját, még Walkenaert is azon téves hiedelembe vitte, mintha ő mindazon hibákkal, melyeket egy Davus vagy Damasippus „per figuram poeticam“ a szemére vetettek, valósággal megrakva lett volna. Így lőn a jó Horatius önnön magának bizony akaratlan elrágalmazója!

Sorba veszi ezután értekező még az *irígységet*, beleértve nemcsak az anyagi jóllétünk, hanem ama jó hírnevünk után leselkedő még veszedelmesebb fajt is; a *torkosságot*, mely a rómaiaknál nagyon divatos lehetett, minek ellentétéül a Horáczi egyszerű életmódját s az általa mindig oly bájos színekkel festett arany középszert s idylli boldogságot, mint világos czáfolatát hozza fel azok véleményének, kik a *költőt* ismét félreértésből a *léha* epicureusokhoz sorolták s közönséges gourmand-nak nézték; rákerül a sor a *haragra*, s végre a *jóra való restségre*, melyet értekező, nem akarva ezzel ujat mondani, nemzeti magyar főbűnnek s a többiek jó melegágyának nevez.

A bűnlajstromnak ilyformán végéhez érve, a beköszöntő ezen idézettel zárja be értekezését:

Virtus est vitium fugere et sapientia prima
Stultitia caruisse.

Levelező tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

5) (2) *Toldy Ferencz* r. t. „Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. VI-ik közlemény“ cím alatt bemutatta *Baldi Bernardin* 1583-ban készült magyar-olasz szótárkájának második részét (H—Zs), melynek elsejét két év előtt ismertette meg kísérve jegyzeteivel, s mely azóta az „Adalékok a régibb magyar irodalomhoz“ című füzetben, az osztály Értekezései közt meg is jelent. Az abban találtató érdekesebb, részint avúlt szókat előadó hol hangtani, hol nyelvtörténeti észrevételekkel kísérte.

Második akadémiai ülés.

A II. osztály első ülése.

Horváth Mihály r. t. osztály-elnök elnöklete alatt.

7. (1.) *Csatskó Imre* l. t. felolvasta értekezését „A halálbüntetésről.“
Kivonata ez:

A halálbüntetésnek fentartása vagy eltörlése körüli kérdés egyik a legfontosabbak közül; attól függ különösen a büntetésrendszernek mi-kénti megállapítása.

E fontosság oka, hogy a halálbüntetés iránti kérdésnek megoldá-sával sok bölcész és jogtudó foglalkozott, oly annyira, hogy *Feuerbach* a híres jogtudós már ötven év előtt állítá, miszerint a halálbüntetés iránti minden védvek kimerítvék, és újat alig lehet mondani. Ez azonban ne tartóztasson a halálbüntetés körüli elmélkedéstől; mert különösen a tu-dománybani *haladásnak határát* kijelölni nem lehet, és mert valamely állításnak bővebb megvitatása, más szempontból megvilágítása s új ta-pasztalati adatok általi igazolása, mindig *nyeremény* az igazságnak felde-rítésére és terjesztésére.

Ha a halálbüntetés iránti kérdés amaz állapotban marad, melyben ötven év előtt volt; akkor alig lehetne állítani, hogy a halálbüntetés kö-rüli kérdés annyira ki van fejtve, miszerint annak eltörlése már csak *idő kérdése*, s a halálbüntetés elleneseinek száma aligha szaporodott volna; kik közt pedig olyak is vannak, kik előbb a halálbüntetésnek *pártolói* voltak. Ilyen különösen *Feuerbach* maga, ki mint bíró, egyszersmind gyakorlat embere is volt; kiről *Mittermaier* a halálbüntetésről 1862-dik évben kiadott munkájában azt állítja, miszerint élete utolsó szakában a halálbüntetésnek *ellenese* volt. Ilyen *Mittermaier* is, ki a halálbüntetés pártolójából 50 évi elmélkedés és tapasztalati adatok gyűjtése után, an-nak ellenese lett; mit az által is fényesen tanusított, hogy említett mun-kájában a halálbüntetés mellett használni szokott érveket alaposan *meg-czáfolta*, és bő tapasztalati adatot hozott fel annak igazolásául, hogy a halálbüntetés nem czélszerű, nem szükséges.

A gyakorlati téren is mutatkozik a halálbüntetés körüli folytonos vitáknak eredménye; mert a halálos büntettek száma újabb időben a törvénykönyvekben tetemesen *kevesbedett* ott is, hol a halálbüntetés meg nem szüntettetett. *Angolhonban* például még a jelen század elején *kétszáz-nál* több büntett ellen volt halálbüntetés rendelve; de az folyton folyvást megszorított, úgy hogy jelenleg *Angolhonban* a halálbüntetés *csak a felségárulás* és gyilkosság ellen van fentartva. S általában az újabb tör-vényhozásokban a halálbüntetés megszorítása oda irányul, hogy az csak a felségárulás legnagyobb foka és a *gyilkosság* ellen rendeltetik még.

Mind e haladást egyedül annak köszönhetni, hogy a halálbüntetés iránti kérdés nem maradt az 50 év előtti állapotban, hanem az mindig napi renden volt és jobban és alaposabban kifejtetett.

Hazánkban is nyilvánult az igyekezet: a halálbüntetés körüli nézeteket tisztázni, és megalapítani. A magy. tud. Akadémia a halálbüntetés iránti kérdést 1839-ben 100 arany jutalom mellett pályázatra tűzte ki, minek folytán több jeles munka készült. Legújabbán a múlt évben legelőször tartatott *jogászyülés* vita tárgyául tűzte ki a kérdést: vajon a halálbüntetés az alkotandó büntető törvénykönyvben mellőztessek-e? Három napi vita után m. é. szeptember 28-ikán a szakosztály nagy szótöbbséggel, a jogászyülés pedig következő napon 80 szavazat ellen 105 szavazattal a halálbüntetésnek *mellőzését* határozatilag kimondotta. Szerencsém volt a jogászyülés szakosztályi ülésében a halálbüntetés mellőzése mellett *beszédet* tartani, melyben azonban a halálbüntetésről nézeteimet csak röviden adhattam elő. A tárgy fontossága és korszerűsége által indítatva, *szabadság-időmet* azoknak bővebb kifejtésére használtam, s ekkor fogamzott bennem a gondolat, a halálbüntetés felett a következő részletekben nézeteimet előadni: I. tekintve a *büntetést általában* és különösen a halálbüntetést viszonyban a büntetthez; II. tekintve a halálbüntetést, az *államot* és annak viszonyait figyelembe véve; III. előadni nézeteimet az úgynevezett emberi vagy *polgári igazság-* (jogosság-) elméletéről. Jelenleg a halálbüntetésről az *első tekintetben* kívánom nézeteimet előadni.

Azok, kik a halálbüntetést tovább is megtartandónak állítják, a *nép jogérzetére* hivatkoznak, mely szerint a gyilkos mindig halállal volna büntetendő. A nép jogérzete azonban *biztos alapot* a büntetés jogosságának megítélésére nem nyújt; mert az múlt századokban a legkegyetlenebb büntetéseket is helyeselte; mert az, különböző néposztályokban a műveltségnek foka szerint különféleképen nyilvánul, s a műveletlenebb néposztály *az érzékiségre* ható szigorú büntetéseket pártolja inkább, mint az akarat javítására ható enyhébbeket. Ha a büntetések választásánál, különösen a halálbüntetés megtartása vagy mellőzése kérdésénél a népek jogérzetét követni szándék, biztosabban és czélszerűbben fog eljárni a törvényhozás, ha a *legműveltebbeknek* jogérzetét veendő irányadóul.

Amaz eljárást, miszerint a halálbüntetés kérdése a többi *büntetések-től különválasztva* vizsgáltatik, nem helyeselhetem; mert a halálbüntetés a büntetésnek általában faja lévén, ha büntetni általában és szokott módon jogellenes és czélszerűtlen, halállal büntetni is olyan; de ha büntetésnek általában van jogalapja és észszerinti célja, még mindig *fenmarad a kérdés*: vajon a halálbüntetés jogos és czélszerű-e?

Mielőtt a büntetésről általában nézetemet előadnám, czélszerűnek tartom a következő alapigazságokat emlékezetbe hozni:

Az ember *önmagának* cél, őt kivüle levő valami célnak elnyerésére eszközül használni nem szabad; tehát büntetni sem, például azért, hogy másokat a büntettektől elrettentsünk.

Büntetni *csak azért* lehet, mi a büntöttesnek szándoka szerint következik; azért, mi e szándoktól függetlenül más külkörülmények miatt bekövetkezett, büntetni nem jogos.

Hogy az ember *rendeltetését* magában valósíthassa, kell, hogy jogaival háborítlanul élhessen; mi az állandó *jogrendet*, ez pedig a *jogállam* létezését és működését feltételezi.

Az államnak hatósága *az e földön* létre szorítkozik; mi ezen túl van, az annak hatóságát meghaladja.

Jogállamban mindenkinek jogköre meg van határozva, és a jogrend az által zavartatik meg, hogy egyik saját *jogkörét túllépvén*, másnak jogkörébe tör, ennek szabadságát általában vagy bizonyos tárgy körül akadályozza és jogsérelmet okoz.

A büntetés ellentétes viszonyzatban van a büntetettel; minél fogva a büntetés a büntettnek eltávolítására, *megszüntetésére* irányzott legyen.

Büntett más jogának szándékos megsértése. A büntettnek *alkotó részei* tehát: a jogsérelemre irányzott *szándék*; a *külső tett*, miből a büntöttes szándoka szerint a jogsérelem következik, és a *jogsérelem*; az első belső, alanyi; az utóbbi kettő külső, tárgyi.

E három kelléknek minden büntettnél *együtt kell meglenni*. A jogsérelem maga nem büntett, mert esetleg is támadhat, p. o.: elemi csapás által. A kültett csak akkor büntethető, ha *szándékolt* jogsérelmet okoz; de a szándék maga kültett és ebből eredett jogsérelem nélkül sem büntett. *Főszily* a büntettnél mégis a szándékban fekszik.

A büntett által megzavart jogrend vissza fog állíttatni, ha *a büntett* alkotó részeivel *megszüntettetik*.

A jogsérelem valami kárt nem von maga után, tehát megszüntetethetik az *kártérítés által*. Csak hogy az ily kár gyakran pótolhatlan, péld. ha megcsonkíttatunk, megöletünk; gyakran pedig a büntöttes nem képes azt pótolni, péld.: a tolvaj, csaló, rabló, kinek vagyona nincsen. Az által, hogy az ily kár miatt a büntöttesben érzéki fájdalmat okozunk, a kár meg nem téríttetik.

Egyébiránt a büntett által megalapított *kár-követelési* jog polgári magán természetti, mi kitetszik abból, hogy a sértett fél kárkövetelési jogáról *lemondhat*, és hogy az ilyféle kármegtérítésről a *polgári* magán törvénykönyv szokott rendelkezni.

A büntöttes sértő szándokának végrehajtása által a jogos *szabadság*-körön túlhág, más jogának sérelmére magának *szabadságot* tulajdonít; e jogtalan szabadság megszüntetetik a büntöttes túlcsapongó szabadságának *fékezése* által a fogságban. De itt ama kérdés támad, hogy a szabadság fékezése *mennyi időre* történjék.

E kérdés megoldásánál az okozott sérelem *nagyága* szabályul nem szolgálhat, mert annak bekövetkezése gyakran a büntöttes szándokától *független* körülményektől függ, a bekövetkezett sérelmet vevén a fogság

tartamának megszabásánál alapul, a sérelem *egyenlő foka* mellett egyenlőn kellene a fogság tartamát meghatározni, habár a gonosz szándék és a külselekvőség különböző fokon mutatkoznék is.

Betudható, tehát büntethető külselekvőség rosz akarat, gonosz szándék nélkül nem lehetséges, miből következik, hogy legcélszerűbb a jogellenes külszabadság fékezésének *mérvét* annak forrásából, t. i. a *rosz akaratból* származtatni, a mint a gonosz szándék nagyobb vagy kisebb mértékben mutatkozik, a szerint lehet a jogellenes külszabadságot is hosszabb vagy rövidebb ideig korlátozni.

A büntettnél nyilvánuló harmadik mozzanatot, t. i. a *gonosz szándékot*, a megzavart jogrend helyreállítása végett szintén *mellőzni* kell, és valamint a büntettnél a fősúly a gonosz akaratban fekszik, úgy az államhatóságnak is, midőn büntett vitetett végbe, oda kell *leginkább hatnia*, hogy a büntettben nyilvánított gonosz akarat szüntettessék meg.

S itt kérdés támad az iránt, hogy az ily gonosz akarat mely eszközök és ezeknek mimódoni használata által szüntettethetik meg?

E kérdésnek megoldásánál a büntettre hajlandó akaratnak *indokait* kell figyelembe vennünk, mert mellőzvéen az ily indokot, a rosz akarat is mellőztetni fog.

Közvetlen és minden büntettnél jelenkező indokul tekiuthető az, hogy a büntettes magának jogot, *szabadságot* tulajdonít más jogának megtámadására és sértésére; ennek oka pedig különböző szokott lenni. Ilyek például: negédesség, boszúvágy, álbecsületérzet; vallási, nemzeti előítélet; haszon- s élvezetvágy; az állam létele és intézkedései üdvös voltának nem-ismerése; az indulatoknak, szenvedélyeknek az elhanyagolt nevelés miatti uralma, stb.

Midőn tehát a büntett által nyilvánított rosz akaratot mellőzni akarjuk, amaz eszközöket és oly módon kell használnunk, melyek alkalmasak a rosz akaratnak *forrásaúl* szolgáló okokat eltávolítani.

Ha például a bűnös negédességből, önjerejébni bizakodásból bünnözött, meggyőzendő arról, hogy az állam a jogrend fentartására *elegetendő* fékező erővel bír; ha haszon s élvezetvágyból, *szabad keresetmódra* tanítandó; ha boszúvágyból, indulatoskodásból, erkölcsi oktatásban részesítendő a végre, hogy képessé tétessék az erkölcsi törvénynek hódolni; saját, valamint mások jogainak becséről és sérthetlenségéről oktatandó stb.

Ha a büntettben mutatkozott *gonosz szándék* kellő eszközök használata által mellőztetik, s a büntettes szabadságának *a jogos korlátok* közti használatára tanítatik, reménylhetni, hogy többé bünnözni nem fog, és az államnak hasznos tagja leend.

Ilyképen megszüntettetik egyszersmind a büntettnék harmadik alkotó része, a gonosz szándék is; és a végbe vitt büntett *egészen* megszüntettnek, megsemmítettnek tekinthető, ha a sértettnek okozott *kára* megtérítettett, a jogellenes külselekvőség, külszabadság *fékeztetett* és a gonosz szándok mellőztetett, javított. Ezzel a megzavart *jogrend* helyre

állítattott, mindamaz eredmény, mi a büntettesnek betudható, mellőztetett, és még tovább a büntetést büntetés ürügye alatt valami *érzéki rosszul* illetni nincsen jogalap, vagyis jogtalanság.

Az ily büntetésmód a büntettesnek saját *jávit* segíti elő, azt valami magán kívül létező célnek elnyerésére *eszközül*, péld. másoknak a büntetektől elrejtetésére nem használja, hanem emberi rendeltetésének önmagában valóslítására képeessé tenni igyekszik, s ennél fogva mind jogi, mind erkölcsi tekintetből helyeslést érdemel.

A jogellenes szabadságnak *fékezése* arra, ki magának jogot igényel: másnak jogait sérteni, kétségen kívül *kellemetlenül* fog hatni, s ez által megfelelni a büntetés amaz általában megkivánt kellékének, miszerint az a büntettesre *rosszul* hasson (malum passionis propter malum actionis), csakhogy az én nézetem szerint a jogellenes szabadságnak korlátozása főképp azért használandó, hogy a jogos korlátot túl csapó szabadság *jogos terére* visszautasíttassék és a túlsapáshoz képest fékeztessék, s egyszerűsrimind e mellett a gonosz akarat *jávitására* szolgáló eszközök használhatóssanak.

A szabadság büntetés megfelel az állam jogos cselekvőségi *körének is*, melynek főcélja a kölcsönös jogos külszabadságot kieszközölni és fentartani; de a büntetést javítván, tanítván, az állam célját is elő fogja segíteni.

Büntett elkövetésekor még több küleredmény is mutatkozik, mint *boszús indulat* a megsértettben a büntettes ellen; *nyugtalanlás* a veszélyeztetett közbiztonság miatt, a mennyiben feltehetni, hogy a ki egyszer bünözött, máskor is bünözni fog, és a mennyiben a végbevitt büntett által másokban *inger* támad, hasonló büntettek elkövetésére. Rosz példa.

Azonban a büntettnek említett eredményeit a büntetésnek megszábasánál *alapul és mérvül* venni nem lehet; mert azok nem a büntettes gonosz szándékából eredő okozatok, minthogy azokat a büntettes tevékenysége céljául nem veszi, és a büntettesen kívül létező, s annak *be nem tudható* okokból származnak.

A büntettes ellen támadt *boszús indulat* a sértettnek egyéniségétől függ, annak jelleme, vérmérséklete, műveltsége szerint különféleképen nyilvánul; és a büntetésnek alapjául és mérveül azért sem fogadható el, mert *aljas boszúra* vezet.

Hogy az, ki egyszer bünözött, máskor is *bünözni fog*, általánosan el nem fogadható állítás, mert lehetnek a büntetire okot szolgáltató oly körülmények, melyek többé eléjőnni nem fognak, péld. az *apagyilkosnál*. De ha némi valószínűség léteznék arra, hogy a büntettes ismét bünözni fog, itt a jövő büntettet illetőleg csak *megelőző* eszközöket lehetne használni, nem pedig büntetni, mi a már végbevitt büntetire vonatkozik egyedül.

Annak, hogy másokban büntett végbevitelekor *inger* támad hasonló büntetire, oka ismét nem a büntettesben, hanem *másokban* rejlik, és főképen azoknak elhanyagolt erkölcsi oktatása, és a jogos keresetmódra

tanítás elhanyagolásában. Az *erkölcsileg művelt* és magát jogos kereset-úton fentartani szokott egyén az elkövetett büntett miatt magában büntetre ingert érezni nem fog. A büntettes szándékában nincs is, hogy büntette által másokat hasonló büntetetre ingereljen, ő erre nem gondol.

S igen gyakran annak, hogy egy büntetetre, péld. rablásra, több hasonló büntett szokott következni, oka, a czélszerű rendészeti intézkedések, a gyors és elkerülhetlen büntető jogszolgáltatás hiánya, mi nem a büntettesnek tulajdonítható bűnül.

Az előadottak szerint *nézetem* abban pontosúl, hogy midőn valami büntett vitetett végbe, az ész kívánatának elég tétetik az által, hogy az okozott *kár* megtérítettik, a jogellenes *külszabadság* fékeztetik, és a *gonosz szándék* javíttatik, ezek eszközöltetvén, a büntett létezni megszűnt.

Amaz észrevételre, hogy bizonytalan, vajon a bűnös *javulni fog-e*, azt viszonzhatni, miszerint a büntettektől tartóztató hatásuk a használt kegyetlen büntetéseknek sem volt. De vannak példák arra, hogy *halálra ítelt* és megkegyelmezett bűnösök czélszerű bánás mellett *javultak* és haszonvethető emberekké váltak. Egyébiránt a *testi bajoknak* orvoslása sem sikerül mindig, mégis senkinek sem jött eszébe a testi bajoknak orvoslását kárhóztatni.

Itt is, ott is (testi, szellemi gyógyításnál) minden a czélszerű eszközöknek czélszerű használatától függ.

Ez alpnézetet elfogadván, a *halálbüntetést* igazolni nem lehet, mert az az okozott *kárt*, t. i. az elvesztett életet, vissza nem adhatja, sőt ama *kárnak* a büntetés általi *pótlását* is lehetetleníti, melyet a megöletettnek családja a fentartójának megölése folytán szenved; a jogos korláton túlcsepangó szabadságot a jogos korlátok közé *vissza nem tereli*, hanem azt végkép megsemmíti, és a gonosz szándékot *sem javítja*, hanem még a lehetséges javulást is, mihez hosszabb ideig tartó oktatás, tanítás kívánatik, lehetetlenné teszi.

A javulást a halálbüntetésnek használatánál még azért sem lehet reményleni, mert a *kegyelmezési jog*-nak gyakorlata mellett kivégeztetni szoknak a *legnagyobb gonosztevők*, kiknek javítása hosszabb időn át tartó pótnövelést kívánna.

A halálbüntetés használatánál az állami hatóság *tüллépi hatáskörét*, mi az e világon létre szorítkozik, és főképen a külselekvőségnek oly szabályozásában pontosúl, mely mellett az emberek együtt élhessenek és emberiségi czelejaira háborítlanul igyekezhessenek.

A halálbüntetés a *taliónak*: fogat fogért, szemet szemért, életet életért, sajnosan fenmaradt következménye, mi az aljas boszúvágyból eredvén, a büntettesben egyedül az *érzékire* vonatkozik, minden nemesebb czezzat nélkül. A feltűnő *következetlenség* csak az, hogy a talio kisebb fokozatban, mert az jogtalannak, embertelennek tartatik, megszüntettetett, a legnagyobb, *legkegyetlenebb* fokon pedig, mint a halálbüntetés, még használtatik.

Ellenkezést foglal magában az is, hogy az állam *tiltja* az emberölést, mi leggyakrabban indulatban vitetik véghez, ő maga pedig a gyil-

kost a bírák által komoly megfontolással és hideg vérrel halálra *ítélteti*, és azt bizonyos ünnopélyességgel kivégezteti oly egyén által, kit az *nem bántott*.

Ha a büntetésről általában előadott nézetemet *elméletnek* mondhatni, az az úgynevezett elégtételi elmélethez legközelebb áll, mint azt *Welcker* Károly Tivadar kifejtette. Az én nézetem azonban a *Welcker*-étől különbözik, mert ez a büntetés jogalapjának megállapításánál *oly czélok*at is figyelembe vesz, melyek a büntettesnek, mint nem szándékoltak, be sem számíthatók: mint a törvény iránti *tiszteletnek* megingatása, a jogszerű akaratnak másokban *gyengítése* (rosz példa), a büntettes iránti *ellen-szenv*, bizalmatlanság. Én nézetem szerint a büntettet a büntetés által megsemmíteni, azt eltörölni kívánom, és csupán arra szorítkozom, mi a büntettes gonosz szándokának betudható.

*Harmadik akadémiai üles.**A III. osztály első ülése.**1871. január 16-án.*

Sztoczek József r. t. osztály-elnök elnöklete alatt.

10. (1.) *Than Károly* r. tag székét egy hosszabb értekezéssel foglalta el: „Az egyetemi tanítás lényegéről,“ melynek most első általános részét adta elő. Kivonata ez:

Miután értekező rendes taggá megválasztatását az Akadémiának megköszönte, és tüzetesebben indokolta, miért nem választhatott ez alkalomra ohajtása szerint oly tárgyat, mely szorosán vett szaktudománya körébe tartozó lett volna, értekezését következőleg folytatta:

Úgy hiszem, a felett senki se kételkedik, hogy minden felsőbb, de különösen egyetemi tanításnak végezelje: az állam culturállapotának telhetőleg erélyes fejlesztése. Ha a népek művelődésének történetét a lehető legmagasabb álláspontból iparkodunk áttekinteni, s azon szigorú tárgyilagossággal és elfogulatlansággal kutatjuk a végső tényezőket, melyek bármely nép műveltségi életének és haladásának legfőbb forrásai, mondhatnám életfeltételei: úgy azon eredményre jutunk, mely az angol művelődés nagy történelmi bűvárának, *Th. Buckle*-nek következő szavaiban oly való igazán van kifejezve, s melyek ekként hangzanak: „Minden művelt népnél a változások egészben véve egyenesen három körülménytől függenek: először kitünőbb embereik tudományának terjedelmétől; másodsor ezen tudomány irányától; harmadszor és mindenek előtt attól, hogy a tudás mily hatálylyal terjesztetik el és azon szabadságtól, melylyel a társadalom minden rétegét áthatja (*Th. H. Buckle*: *History of Civilisation in England*).

E tételből minden további magyarázat nélkül önként kiviláglik, mily szerepe van különösen az egyetelen egyetemnek hazánk művelődésének előbbre vitelében. Mi az első pontot illeti, a kitünőbb emberek tudományának terjedelmét, erre nézve az egyetem inkább közvetett és kevésbé tövölges befolyással bír, mennyiben az csak alkalmat és eszközöket szolgáltat arra, hogy egyesek tudományuk terjedelmét tágítsák; de ez közvetlenül és első sorban az egyéni öncselekvés feladata marad, mert — különben egyenlő viszonyok mellett — e kérdés lényegesen az egyéni tehetség és szorgalom kérdése.

De közvetlen és cselekvő befolyással van, s a legfőbb hazai tanintézet hivatása, a másik két pontban foglalt legfőbb culturtényezőkre döntő befolyást gyakorolni, hogy úgy mondjam: azoknak végső forrásául szolgálni. Mert — egyes kivételektől eltekintve — könnyű belátni, hogy első sorban azon egyének vannak hivatva a tudománynak irányát meg-

határozni, kik a tudomány fejlesztésével és egyszersmind annak terjesztésével foglalkoznak.

Mióta az anyagi és szellemi közlekedés eszközei a tükély és könynyűség oly fokát érték el, melyen jelenleg vannak, a tudományos társulatoknak szerepe a felsőbb értelmi haladást illetőleg lényegesen megváltozott; s ámbár azok közvetve még most is nagy szolgáltatásokat tesznek, egészben véve nem tekinthetők tulajdonkép a végső forrásoknak, mint hajdanta. A tudomány fejlesztésénk szerepét, s így irányának meghatározását is — a felsőbb és különösen egyetemi tanítás jelenlegi tendenciája szerint, ámbár lényegesen eltérőleg a hajdani egyetemek modorától — a felsőbb tanintézetek és pedig nem mint testületek, tehát szabatosabban szólva azon egyének veszik át, kik a modern szellemben való egyetemi tanítással foglalkoznak. Nehány évvel ezelőtt egy nagynevű német tudós, ki egy tudós akadémiának elnöke és egyszersmind egyetemi tanár, e tárgyra vonatkozólag azon nézetét közölte velem, hogy az akadémiák magukat túlélt intézmények; mert mai nap a tudomány fejlesztése nem testületi, hanem lényegileg egyéni működés eredménye, s hogy a mi hasznost és életképest még ezek létrehoznak, azt leginkább az akadémiák azon tagjainak lehet köszönni, a kik egyszersmind tanárok is; mert egyes ritka kivételektől eltekintve, tapasztalása szerint, azon tudósok tudományos tevékenysége, kik pusztán akademikusok, egyes tudomány-szakok oly kis részleteire szorítkozik, hogy ennek következtében előbb-utóbb a szabad és biztos áttekintést elvesztik, egyoldalúakká, szobatudósokká válnak és leggyakrabban befolyásuk a tudományra meddővé válik. Ellenben azon tagjai az akadémiáknak, kik egyszersmind a szó modern értelmében tanárok is, kik tehát évenként hivatásuknál fogva mintegy kényszerítve vannak a tudomány minden főbb vívmányait assimilálni, azt egész terjedelmében évenként előadni és így azt individualisálni: ezen egyoldalúságtól mintegy meg vannak óva. Ezen folytonos gyakorlat által tudományuk minden részben egyenletesen izmosodik, s így az új, mit a tudomány terén létrehoznak, életképebb. Tényleg a dolog péld. Németországban úgy áll, hogy a nagyszerű tudományos eredmények létrehozásának érdeméből az oroszlanrész az egyetemi tanárokat illeti meg. A hírneves német tudós az akadémiák abbéli jelentőségére is keveset tart, hogy azok az egyes tudósok dolgozatait közzé teszik. Nálunk annyi a specialis időszaki folyóiratok száma, hogy e miatt az akadémiákat bátran meg lehetne szüntetni, mert a szak-folyóiratok tényleg gyorsabban közölhetik az értekezéseket, s ennél, valamint specialis természetüknél fogva, nagyobb számú olvasó szak-közönsséggel bírnak, mint az akadémiák iratai. Nem győzte ezen indokolás folytán eléggé csodálkozását kifejezni, hogy nálunk pár évvel ezelőtt az Akadémiának nagyszerű palota építtetett és azon véleményben volt, hogy mai nap hasonlíthatatlanul fontosabb felsőbb tudományos szak-tanintézeteket és seminariumokat létrehozni és építeni, mint a melyek egyedül hivatvák a tudomány fejlődését közvetlenül ápolni, s hogy a tanítás által egyedül

ezek képesek új tudományos nemzedéket nevelni, tehát a cultura érdekeit maradandólag és hatályosan csak ezek képesek előmozdítani.

Teljesen igaz van a német tudósnak, ha csak Németország mostani tudományos viszonyai vétetnek tekintetbe; de alig szükséges felemlítenem azok előtt, kik hazai viszonyainkat ismerik, hogy nálunk az Akadémiának más feladatai voltak is, vannak is, s talán még hosszabb időre lesznek is; oly feladatok, melyek a viszonyok különféleségénél fogva Németországban soha tekintetbe se jöhettek, vagy legalább akkora jelentőséggel, mint nálunk, nem bírtak. Akadémiánk különös helyzetéről és feladatairól, valamint e tekintetben való nagy jelentőségéről hazai tudományos viszonyainkra, mindenkit meggyőzhet az utóbbi évtized folyamában az ünnepélyos ülések alkalmával tartott elnöki megnyitó beszédek tartalma.

Mi a tudás terjesztését illeti, napjainkban ebben természet szerint mindenféle tan- és tudományos intézet, különösen pedig az irodalom, a napi sajtó, sőt a társadalmi érintkezés minden neme rendkívül jelentékeny részt vesz, s azt kisebb-nagyobb mérvben elősegíti. Azonban arra, hogy a tudás mily hatálylyal terjesztetik, s hogy milyen azon lényegileg véve értelmi szabadság, melylyel a tudás a társadalom minden rétegét áthatja, bizonyos, már meglevő állami és társadalmi állapotok mellett, első sorban ismét az egyetem és a legfelsőbb tanintézetek vannak hivatva legalább közvetve a legnagyobb befolyást gyakorolni. Mert a szaktudósok, az alsóbb tanintézetek tanárai és a szakemberek legnagyobb tömege — mind megannyi egyenes közegei a tudás elterjedésének — a legfőbb tanintézetekben nyervén kiképeztetésüket, látható, hogy a tudás elterjedésének hatálya igen sok tekintetben attól fog függni, mily szellemben és mily termékenyítő módon közöltetett amazokkal a tudás. A társadalom különféle rétegeinek azon szabadsága és függetlensége, a melylyel a tudást sajátjává teheti, különben egyenlő társadalmi befolyások mellett, lényegileg e rétegek öntudatos értelmi fejlettségének fokával ugyanaz. Ez azonban a többször ismételt feltevések mellett, mint könnyű belátni, szintén nagy mérvben magától a tudást terjesztő közegek termékenyítő hatásától függ.

Látható tehát ezekből, hogy azon tényezők lánczolatában, melyek a cultura fejlesztésében cselekvő részt vesznek, végelemzetben a legfelsőbb tanintézeteknek, mint az különben magában is érthető, a legjelentékenyebb szerep jut. Ezek, hogy úgy mondjam, nekézkedési központjait képezik az összes culturmozgalomnak, s nagy vonásokban áttekintve e mozgalmakat, a haladás folyamatának fejlődése nagy mérvben attól függ, mily alapra van fektetve ezen intézeteknek működése, s mily szellemben és irányban törekednek és képesek ezen intézetek egyes tagjai feladatukat megoldani.

Kétségekivül ezen nagy jelentőség tudata volt az, mi kevéssel ez előtt a napi sajtóban oly nagy mozgalmat idézett elő. Ezen mozgalom folytán az egyetemi tanügy javítása és átalakítása körül élénk eszmecsere keletkezett, melynek jótékony hatása nem maradhat el.

Mielőtt valamely intézményt javítani akarunk, szükséges mindennek előtt, hogy annak tulajdonképeni feladatáról tiszta és határozott fogalmakkal bírjunk. Szükséges továbbá e célra, hogy szabatosan kutassuk ki, hol rejlenek a hiányok, melyek a világosan felismert feladat elérését akadályozzák. Csak ezen előfeltételek betöltése után lehetünk képesek oly javításokat létesíteni, melyek valóban azok. Ezen feltételek nélkül, felfogásom szerint, a bajt elhárítani lehetetlen, sőt a felsőbb tanítás bonyolodott természete és nagy fontossága miatt oly veszélylyel jár, mely culturánk és nemzeti létünkre nézve minden más veszteségnél súlyosabb lehet. A napi sajtónak fentebb érintett mozgalma alkalmával az egyetemi kérdések és különösen az eszközök és módok, melyek azoknak reformjára megkívántatnának, több oldalulag voltak tárgyalva. De azon pont, melyet én e kérdések megoldásánál a leglényegesebb előfeltételnek tartok, legalább tudtommal, behatóbban tárgyalva nem volt. E pont: az egyetemi tanításnak lényeges kellékei. Engedje meg a tekiut. Akadémia, hogy a tárgy nagy jelentőségénél fogva, ide vonatkozó egyéni nézeteimet e helyen a nyilvánosság elé terjeszthessem.

Mint már fentebb láttuk, az egyetem végső feladata a cultura fejlesztése, még pedig a tudás terjesztése és a felsőbb értelmi fejlődés ápolása által. Mielőtt tehát az egyetemi tanítás lényegéről és annak főkéllékeiről szólanánk, szükséges lesz, hogy előbb a valódi tudás lényegével és a felsőbb értelmi fejlődés feltételeivel azon fogalmak szerint jöjjünk tisztába, melyeket a mai kor szelleme e tekintetben megállapított. A tudás lényegét illetőleg azt tartom, hogy az igen helyesen van H. T. Buckle következő szavaiban kifejezve (*Essays*. Leipzig, Brockhaus. 1867. 135 l.): „A tudást nem a tények (adatok) teszik, hanem azon vonatkozások, melyekkel a tények és eszmék önmaguk közt és egymás közt összefüggnek: — és a valódi tudás nem a tények ismeretében áll, mi csupán pedanssá, hanem a tények felhasználásában rejlik, mi bölcsesé tesz.“ Továbbá ugyanott 137 l.: „a tudás legmagasabb, legérettebb és legfontosabb alakja az, mely tudományos alakban előre kimondja bizonyos előzményekből a következményekét.“ Ehhez hozzá kell még csatolnom a mai tudomány azon leglényegesebb jellemvonását: „hogy a valódi tudás szünetnélküli fejlődésben van, s hogy a tudomány mostani fogalma a végleges megállapodással ellentétben áll, s ezt kizárja.“

Mi pedig a felsőbb értelmi fejlődés legfontosabb feltételeit illeti, meggyőződésem szerint ezek igen helyesen és találóan vannak levezetve W. Kingdon Cliffordnak „Az értelmi fejlődés némely feltételei“ című értekezésében (francia fordításban l.: *Revue des cours scientifiques*, 1868. 528 l.) Ezen, az exact tudományokban igen beavatott szerző Darwin elveinek alapján az élő szervezetek egészséges fejlődéseinek fő feltételeit igen csélyes analogia útján átviszi a szellemi élet fejlődésére. E kutatásainál azon eredményre jutott, melynek ide vonatkozó része röviden a következőkben fejezhető ki. „A felsőbb értelmi fejlődésnek főfeltételei először, hogy a szellemben sokkal inkább fejlesztessék a hajlam újnak teremtésére, mint a meglévőnek elsajátítására; másodsor, hogy az oly

szellemnek, mely fejlődni akar, nem szabad más eszmékben megállapodni, mint csupán olyanokban, melyek folytonos új szellemi cselekvésre vezetik.“

A ki a mai kor szellemében képes az értelmi tevékenységnek bármely téren való sikeres és életképes eredményét megbírálni, kénytelen a mondottak helyességét és általános érvényét elismerni, mert épen a legkülönbébb téren kifejlődött modern szellemi tevékenység tanulmánya által inductive is ezen eredményekre jutunk a tudás lényegét, annak jellemét és a szellemi fejlődés feltételeit illetőleg.

Ha az itt mondottak helyességét belátjuk, igen könnyű lesz azon célzt meghatározunk, melyre az egyetemi tanításnak irányozva kell lenni, hogy culturhivatásának a szó mai értelmében megfelelhessen. *E cél nem egyéb, mint a fentebbi értelemben vett tudás terjesztése.* Mivel maga ezen tudás nem pusztán tények ismerete, hanem tulajdonképen a szellemnek azon képessége, melynél fogva a tényeket és adatokat felhasználni, értékesíteni bírja, világos, hogy ilynemű tudást a tanítás csak akkor eredményezhet, ha a felsőbb értelmi fejlődés fő feltételeinek eleget téve, szellemi öncselekvésre ébreszt, s az újnak létrehozására van irányozva; mert csak ezáltal lehet az értelmet oda fejleszteni, hogy azon képesítést nyerje, melyet valódi tudásnak nevezünk.

Az egyetemi tanítás feladata a mondottak szerint nem pusztán a tények és képzletek (Vorstellungen) közlésében áll, sem a sarkalatos igazságok és alapfogalmak megértetése nem merítik azt ki. Ezeknek tapintatos és ovatosan korlátolt választékban való megismertetése, az elemi és középtanodai tanítás lényegét képezi. A tanítás e neménél a tények és eszmék önmaguk és egymásközi összefüggése csak annyiban jön tekintetbe, mennyiben ez a tárgy megértetését elősegíti és az emlékezetet támogatja, tehát lényegesen csak didacticai eszközül szolgál, s mint ilyen, ezen összefüggés szigorú megállapítása a középtanodai tanításnak feladatát nem képezheti.

Igen téves volna továbbá azt hinni, mint azt némelyek képzelik, hogy kivált az úgynevezett gyakorlati szakemberek képzése érdekében az egyetemi tanításnak feladata volna a tudomány és ennek eddig nyert vívmányait, különös tekintettel a gyakorlat igényeihez képest, minél nagyobb terjedelemben közölni. A tisztán tudományos és elméleti tárgyalás, mint könnyelmű felületességgel szokták állítani, a gyakorlatra nézve kevésbé fontos, s annak legfeljebb annyiban engednek jelentőséget, mennyiben, mint a középtanodai tanításnál, a tanulást és megértést könnyíti. Az egyetemi tanításnak főczélja, meggyőződéseim szerint, *az igazságoknak a tudás mindenkori állása szerint önmagáért való hirdetésében, s ez alapon a tudomány szellemében való kritikai gondolkodás átsajátításában rejlik.* E célra, különös tekintettel a tudomány és gyakorlat igényeire, a fontosabb képzleteket és tényeket az egyetemi tanítás, hogy úgy mondjam, inkább csak eszközül használja fel, szóval, a tudományt inkább mélyében, mint széltében tárgyalja. Az egyetemi tanítás fő feladata ennél fogva: 1) a szaktudomány főbb módszereinek critical tárgyalása; 2) a tények és eszmék önmaguk és egymásközi összefüggésének álta-

lános és szigorúan tudományos megállapítása, t. i. az igazságoknak bebizonyítása, s pedig nem csupán azon célból, mennyiben azok pusztán gyakorlati jelentőséggel bírnak, hanem különösen azért is, mert az igazságnak bebizonyítása a tudománynak öncélja; 3) hogy e tárgyalások a felsőbb értelmi fejlődés feltételeinek megfeleljenek, oly szellemben kell azokat keresztülvinni, mely szabatos ovatossággal megkülönböztetvén a kételyen felül álló igazságokat, a még szigorúan meg nem állapítottaktól vagy feltevésektől, egyszersmind a tudomány mindenkori fejlettségének állapotát, s ezen fejlődésnek a jövőbeni irányzatát ismertesse meg a hallgatóval.

Az egyetemi tanítás elérte célját, ha a tanárnak sikerül tanulóit ilyen irányzatú előadások, illetőleg gyakorlatok által a szaktudomány szellemében való önálló gondolkozásra megtanítani. Csakis ezen eljárás által lehet, felfogásom szerint, a tanulót a szaktudomány főbb tételeibe, illetőleg törvényeibe és legfőbb elveibe oly módon beavatni, mely a leg-rövidebb idő alatt lehetővé teszi őt azon magaslatra felvezetni, melyről a tudomány tág terét biztosan és sikeresen áttekintheti. E magaslatról az áttekintés után igen könnyű lesz a tudomány egyes részleteinek beható tárgyalása, mely a legjobb alkalmat szolgáltatja a tanulót a tudomány törvényeinek és elveinek szabatos alkalmazásában, a tények és eszmék biztos felhasználásában gyakorolni, szóval a tudomány szellemében való helyes és életképes gondolkozásra megtanítani. Meggyőződésem és a tapasztalás szerint csak azon egyetemi tanításnak van valóban termékenyítő hatása, csak az hathat ébresztőleg az önálló gondolkozásra, s csak az eredményezheti az el nem évülő és a gyakorlatra nézve is életerős tudás terjesztését, mely a fennvázolt törekvésre van irányozva. Ily tanítás egyszersmind képesíti a tanulót arra, hogy a tudomány további fejlődését megértse, s annak későbbi vívmányait könnyűséggel elsajátíthassa. Igen téves volna azonban azt hinni, hogy a legfőbb szaktudományok mai fejlettsége és nagy terjedelme mellett lehetséges, vagy célszerű volna minden, csak a gyakorlatra fontos részletre nézve is egyenlő terjedelemben a tárgyalást kiterjeszteni. A fennvázolt szellemű tanítás mellett, ha lehetne is, felesleges volna ezt tenni, mert a főcél a tudomány szellemében való gondolkozás elsajátítása, egyes részletek beható tárgyalása által biztosan, jobban érhető el, holott minden egyes, a tudományra és gyakorlatra fontosabb részleteknek egyenlő terjedelemben való tárgyalása az analógiáknál és ismétléseknel fogva zsibbasztó volna, s ezenfelül ez az intenzív behatás lehetetlensége végett csak a főcél elérésének, a tudomány szellemében való gondolkozásba való beavatásnak rovására történhetnék. Ez legfeljebb azon szerencsétlen eredményre vezetne, mely a szorosán vett betanításnak mindenkori szomorú eredménye. A tudomány vagy a gyakorlatra nézve kevésbé fontosabb részletek tárgyalásánál ily szellemű tanítás mellett rövid megérintés már elég arra, hogy a növendék az öngondolkozásban nyert képessége és saját szorgalma, szóval a tanuló öntevékenysége által az egyes részletek ismeretét sajátjává tegye. Ezen öntevékenység

a tanuló részéről különben is a tudás elterjedésének bármely tanítási módor mellett mennyiségileg mindig a legfőbb tényezője volt és marad is.

A kik felsőbb tanítással nem foglalkoztak, s a kik e tárgyról csak felületesen gondoltak, könnyen azon megjegyzést tehetnék, hogy az e törekvésre irányzott egyetemi tanítás igen jó és szükséges lehet a tudósok képzésére, de az egyetem feladata első sorban úgynevezett gyakorlati szakembereket, tehát ügyvédeket, orvosokat, hivatalnokokat stb. képezni. Hogy a felsőbb tanítás kérdését ez oldalról világosíthassuk meg, szükséges azzal tisztába jönnünk, mi tulajdonképen a tudósnak és a szakembernek feladata, s mi a lényeges különbség feladatok között, mert úgy tudom, hogy ezt egyrésztől nagyon is összetévesztik, másrésztől igen helytelen ellentétet állítanak fel közöttük.

Ha már a modern fogalmak szerint hasznos állampolgárnak egyáltalában csak azt lehet tekintenünk, ki saját körében a haladásra irányzott tevékenységet képes létesíteni, úgy a szakembernek különös feladatául kell tekintenünk, hogy oly körben, melyre tudományos képeztetésénél fogva kiválólag hivatva van, a tudomány eredményeit a cultura érdekében öntudatosan alkalmazza és felhasználja. E működés első sorban értelmi működés; hogy áldásos és hasznos, ne pedig annak ellenkezője legyen, erre első kellék, hogy a szakember működése ne gépies legyen, hanem öntudatos gondolkozáson alapuljon. De az ily feladat megoldásának fő feltétele, hogy a szakember értelmileg szabad legyen, s különösen szaktudománya szellemében önállólag helyesen és gyakorlottan gondolkozni tudjon. Mivel pedig a megállapodás tudományos dolgokban a visszaeséssel azonos, szükséges, hogy nagy mértékben képes legyen a tudománynak folytonosan gyarapodó vívmányait már tudományos álláspontjánál fogva további útmutatás nélkül is helyesen átszajlítani, s azokat gyakorlatára józanul érvényesíteni, szóval, ebben folytonosan üdvös újításokat létrehozni. Csak ily törekvésre nevelt szakemberek által lehetséges a mai kor szellemében vett modern társadalmi állapotot létesíteni az államban, nem pedig decretumok vagy törvények által, melyek gondolkozás nélküli szakemberek hiányában írott malasztok maradnak. Egy szelleműs tudós ötlete szerint a mai szakembernek a gyakorlat terén való feladatát is a sakkjátékoshoz hasonlíthatjuk, ki folytonosan egy láthatlan ellenféllel szemben játszik. Ezen ellenfélről azt tudjuk, hogy annak játéka tisztességes, igaz és békétűrő; de azt is tudjuk, hogy az ellenfél semmi hibát se enged el, s legkisebb elnézéssel sem bír a tudatlanság és felületesség iránt. Ha a szakember jól játszik, az ügy, a melyért játszik és saját érdeke győznek, s bőségesen meg lesznek jutalmazva. Ha azonban rosszul játszik, tönkre jut és vele együtt az ügy is. E hasonlatból megítélhető: elégséges-e a játékosnak arra, hogy feladatát megoldhassa, a sakkalakokat és azoknak járását ismerni. Úgy hiszem, mindenki azt mondja, hogy ez elégtelen.

Ha a szakemberek képzésénél ezen magasztos czélokat szem előtt nem tartjuk, hanem a felületesek nézete szerint megelégszünk avval, hogy annyi ismeretekkel lássuk el őket, mely elegendő arra, hogy mint

a felhúzott játékkóra a szigorlaton, habár üres, de folyékony feleleteket adjon, úgy a szakemberek létrehozása és jogokkal felruházása nemcsak a cultura érdekeinek szégyenletes meghiúsítása, hanem egyenesen méltatlan szabadalomosztogatás, a társadalom és az állam legszentebb érdekeinek a véletlenre bízása, sőt ez a legtöbb esetben annyit tesz, mint azokat a nyomorúlt tudákosság és nyegleségnek martalékkul adni. Vagy nem ezt teszi-e a silány betanítási rendszer, midőn gépekre bízva az állampolgárok vagyoni, jogi, egészségi és közigazgatási érdekeit, melyeknek minden ellenségei között legnagyobb ellenségei az illető szakemberek felületessége. Késhez vagy legalább is órához kell hasonlítanunk az ily alapon nyugvó jogosítást, mely gyermek kezébe van adva. Mert még az erkölcsi súlyedtség sem oly káros egészben véve a haladás és a társadalmi jóllét ügyére nézve, mint az önhittség által táplált felületesség és tudákosság. A tanügyi kényszer története elég szomorú példáit tárja elénkbe az úgynevezett betanítás szánandó eredményeinek.

Ha a pusztá betanításban látjuk a szakember képzésének elegendő eszközét, akkor egyáltalában feleslegessé válnak a felsőbb tanintézetek, különösen pedig az egyetemek a szó mai értelmében, mert ekkor célszerűbb ezen betanítást magukra a gyakorlat embereire bízni, a gyakorló ügyvédek, orvosok és hivatalnokokra, kik aránylag rövid idő alatt minden esetre kevesebb költséggel és talán a gyakorlatra és a szakemberek közvetlen érdekeire nézve gyakorlatiabbban is fogják a növendékeket kiképezni; hogy azonban a felvilágosodás, a cultura és tökéletesedés érdekei, szóval mindazon eszmék érdekei, melyek a mai kort lelkesítik, törekvéseinek erkölcsi alapját képezik, s a melynek előmozdítása a kor szellemének főérdeme, hová jutnak, gondolkodó emberek előtt nem szükséges bővebben fejtegetni.

Ezek után azon kérdés merül fel, mi tulajdonképen a tudós, s mi közte és a szakember közötti különbség? Felfogásom szerint e kérdésre a rövid felelet a következőben van kifejtve: a tudós oly szakember, kinek feladata, szaktudománya körében szünet nélkül új igazságokat kutatni, s ez által a valóban igazat megállapítani és a helytelent kiküszöbölni. A tudós, mely ezen feladatát felismerni vagy megoldani nem képes, csak a tudákos (pedans) czímére tarthat igényt.

A mondottak szerint a szaktudósok képzése az egyetemen csak az által érhető el, ha a tudósoknak magukat kiképezni vágyók nemcsak, miként a szakemberek, a tudomány szellemében való gondolkozásba vezettetnek be, hanem ezenkívül különösen magának a kutatás módszereinek részleteibe és rejtélyeibe öntevékenységük által avattnak be. A tanítás, ide nem értve az öntanítást, ez irányban nem is képzelhető másképp mint az által, hogy a tudósjelöltek a tanárnak személyes vezetése és útmutatása mellett az újnak alkotásában és kiderítésében tényleges gyakorlat által vezetessenek be, s a képesség egy bizonyos fokát elérve, önállólag foglalatoskodjanak ez irányban.

De ez alkalommal főleg az úgynevezett gyakorlati szakemberek egyetemi kiképzetéséről akarok szólni.

Ha elismerjük, hogy a szakemberek kiképzésénél a tudomány szellemében való életképes és szabatos gondolkozás átültetésének kell a lényegét képezni, s feltéve, de meg nem engedve, hogy az egyetemeknek legfőbb hivatása az úgynevezett gyakorlati szakemberek tudományos kiképzése, azon kérdés merül fel, vajon az egyetemi tanárnak szaktudósnak vagy gyakorlati szakembernek kell-e lennie, hogy a felsőbb tanításnak azon irányt adhassa, mely egyedül felelhet meg a fentebb kitűzött célnek? A felelet erre az eddigiek szerint igen rövid: az egyetemi tanárnak, eltekintve a cultura magasabb érdekeitől, pusztán a gyakorlati szakembereknek képzése érdekében is, hogy a fennkitűzött feladatoknak megfelelhessen, mindenek előtt tudósnek kell lennie. A tudós, mint fentebb mondvá volt, de a dolog természetéből önként következik, szakmájára nézve szakember is.

A kérdés második részére a felelet, hogy pusztán gyakorlati szakember, a nélkül, hogy az tudós is volna, az egyetemi tanítás fő feladatainak megoldására elégtelen.

Mai nap tudósnak, de csak szakembernek is lenni, nem oly kényelmes dolog, mint az hajdanta volt. A tudomány és a haladásnak története azon meggyőződésre vezette a művelt emberiség geniusát, hogy az örök és változatlan igazságokat még nem ismerjük, s hogy ezeknek felismerésére még tökéletesedésünk mostani fokán képesek sem vagyunk. Csak folytonos értelmi küzdés és edzés által fejleszthető az emberi szellemnek tökéletesedése oda, hogy ezen igazságoknak megértéséhez legalább közeledhessék. A tudományban nincsenek többé végső okok és ledönthetetlen rendszerek, melyek egyszer elfogadva és felállítva, kényelmes alapul szolgálhatnak arra, hogy szellemdús elmefuttatások által és a logikai mintaszabályok segítségével a bölcsesség netovábbját elérjük. Sőt ellenkezőleg, mindinkább azon meggyőződésre kell eljutnunk, hogy az igazság felismerése, tehát tulajdonképen a tudomány haladása lényegileg két különálló tényező fejlődésétől függ. Az egyik e tényezők közül, hogy úgy mondjam, az ismeretek anyagának szaporodása, a másik sokkal fontosabb tényező pedig az emberiség értelmi tökéletesedése. Ez utóbbi alatt azt értem, hogy az ész folytonos edzése és küzdése által az emberiség értelmében mintegy új érzékek fejlődnek ki, melyek segítségével oly igazságokat képes megérteni, melyekre, mielőtt a tökéletesedés ezen fokát elérte volna, képes nem volt. Ezen edzés által nyeri az értelem azon élt, mely által az ismeretanyag szaporítására szolgáló módokat felismeri, s az igazságok valóságát minden oldalról kritikailag ellenőrizni, szóval megállapítani képes. Mai nap ebben áll a bűvárkodás lényege, és a tudós feladata legfőképp ilyenmű önálló értelmi edzésből áll.

Szolgáljon annak felvilágosítására, mit itt értek, a következő példa. Már Newton idejében ismeretes lett, hogy a nap fehér sugarai, ha üveghasábon keresztül bocsáttatnak, különféle színekre oszlanak fel. E színek sorozatát színeképnek (Spectrum) nevezték. Frauenhofer, német természetbűvár, e század elején szabatosan tanulmányozván e színeképet, benne bizonyos változatlan helyzetű setét vonalokat észlelt, melyek róla

Frauenhofer-féle vonaloknak nevezettek. Ezen észlelések a lefolyt évtizedig csak ismereteink anyagát szaporították, s még 1860-ig senki sem hitte, vagy legalább meg nem érthette volna, hogy e színkép és setét vonalai segítségével biztossággal lehetne a nap vegyi alkotórészeit meghatározni. Bunsen és különösen Kirchhoff kutatásaik által azonban, hogy ügymondjam, egy új *érzékekkel* gazdagították a művelt emberiség értelmét, mely ma képtessé tesz bennünket arra, hogy az egy évtized előtt megfoghatlant, tisztán megértsük és felfogjuk. Ezen új érzék által sikerült a természetbúvároknak szabatos módszereket megállapítani, — melyeknek segítségével nemcsak a nap, de a többi égi testek vegyalkata, továbbá azoknak egyéb physikai tulajdonsága és szerkezete biztosan észlelhetővé vált, — továbbá az idevonatkozó igazságokat több oldalulag megállapítani és ismereteink anyagát oly tárgyakkal gyarapítani, mely ezen érzék hiányában elérhető nem volt.

Ila belátjuk azt, hogy a tudomány haladása főleg az emberi értelem ilyenemű tökéletesedésétől függ, megérthetjük azt is, hogy a végső okokul elfogadott igazságok tulajdonképen nem változatlanok és csak az értelmi fejlettség mindenkori állásának megfelelők. Mert az, mit ma ily végső okoknak kell tekintenünk, értelmünk szüntelen tökéletesedése folytán, mint a tudomány fejlődésének története bizonyítja, később olyannak tűnik fel, melyet értelmünk ezen későbbi fejlettségi fokán megérthető új eszmék segítségével, csak okozatnak kell felismernünk. A tudomány fejlődése tehát nemcsak egyes részleteiben, hanem minden részében, ideértve annak alapfogalmait is, folytonosan fejlődő élő szervekhez hasonlítható. Más szóval, el kell fogadnunk, hogy a tudomány haladásának se az empiricus igazságok kiaknázását, se az értelmi tökéletesedést illetőleg ez idő szerint határait nem ismerjük. Példa erre a meleg elméletének története. Kevéssel ez előtt a meleg tüneményeinek magyarázatára végső okul felvették, hogy a testekben egy végnélkül finom anyag, a hőanyag van jelen, melynek mennyiségétől függ a test hőmérséke. Az újabb kutatások azonban kiderítették, hogy a hő lényege a részecskék mozgásában áll, s hogy a testekben foglalt hőmennyiség szaporodása a részecskék mozgásának növekedésétől függ. Szóval a hőanyag léte eddig mint egy különálló végső oknak tekintetett, de az újabb haladás a hőanyag létét egy más, már ismert eszmében, a részecskék mozgásának eszméjében találta, s így a hőanyag eszméje nem tekinthető többé a végső okok egyikének, hanem csak okozatnak.

Mi itt az emberiség tudásának és értelmi haladásának fejlődésére nézve mondatott, szigorúan érvényes az egyes egyén tudására és értelmi fejlődésére nézve is. A tudás fejlődési irányának ily felismerése mellett világos, hogy csak az lehet valódi tudós, ki az új igazságok kiaknázása által szünet nélkül edzi értelmi tehetségeit; mert csak ezáltal képes a tudománynak valóságos színvonalára emelkedni és azon megmaradni. A tudós csakis az új létrehozásban való tetteleges öncselekvés által képes értelmi tehetségeiben azon érzékeket kifejleszteni és edzeni, melyek nélkül reá nézve a mások által megállapított igazságok valódi értékét

megítelni és a tudomány haladásának irányzatát felfogni nem képes. E viszonyoknál fogva a mai tudásra nézve a tudás lényege nem annyira abban áll, hogy a már meglevő dolgokat elsajátítsa, mint abban, hogy a tudomány fejlesztésében tettelegesen és önállóság cselekvő részt vegyen.

Oly tanárok nélkül, kik az ily értelemben vett tudós minősítvényével nem bírnak, az egyetemi tanításnak azon feladatát, hogy ez a tanulóban a tudomány szellemében való életerős gondolkozást létesítsen, a tudomány mindenkori állása feletti áttekintést és a tudomány haladási irányzatának megismerését eredményezze, melyeket fentebb mint az egyetemi tanítás feladatának legfontosabb részeit ismertük fel, nemcsak a tudósok, de különösen a szakemberek kiképzését illetőleg is elérni nem lehet.

De miképpen is képzelhető e nélkül, hogy a tanár, a tudomány szellemében való kritikai gondolkodásba edzze tanítványait, ha abban a tudományos búvárlatokban való folytonos edzés hiányában maga is gyakorlatlan, vagy hosszabb szünetelés által abban járatlanná válik, s a tudomány fejlődéséről, mely reá nem vár, csak hallomásból vagy olvasásból, de saját edzése nélkül bír tudomással. Csak fontoljuk meg, mi eredménye lenne annak, ha egy vívómester, ki a vívást könyvekből vagy előadásokból tanulta, sőt ha valamikor maga is jól be volt avatva, de magát a vívásban folyvást nem gyakorolja? Vajon képes volna-e ez tanítványait a vívás csínyjaiba és lényegébe úgy beavatni, hogy azok más ügyes vívókkal a küzdelomben nem mondjon győztesek legyenek, de csak megmérkőzhessenek is? Hasonlóképp áll a dolog az egyetemi tanítás ügyével is, a felsőbb értelmi küzdés terén. Életképes és sikeres egyetemi tanítás kizárólag csak az önálló búvárlatok terén küzdő tanárok tanítása által létesíthető.

Téves volna azonban azt hinni, mintha az egyetemi tanárnak, mint tudósnak tudományos kutatásainál a tanítás céljaira nézve a fődolog abban állana, hogy e kutatásaiban nagy és feltűnő pozitív eredményeket hozzon létre. Ez az egyéni tehetségek és a kutatás tárgyától, gyakran a véletlonségtől függ, de a tudós tudományos életére és értelmi edzésére, tehát magára a tanításra nézve is másodrendű dolog. Mert hogy valaki a szó mai értelmében tudós lehessen, nem az a főkellék, hogy nagyszerű felfedezéseket tegyen, mi őt egyszersmind nagy tudóssá is teheti, hanem az, hogy folytonosan foglalkozzék a tudomány kutatási módszereinek alkalmazásával, habár csekélyebb jelentőségű új igazságok kiderítésére is, mi különben egyenlő körülmények mellett lényegileg szorgalom, fáradság és idő kérdése.

Oly minősítvény, mely ezen kelléket az egyetemi tanár tanításában pótolhatná, meggyőződésem szerint nem létezik. A legfényesebb szónoki tehetség, művészileg kidolgozott előadások, a tudományos irodalomnak legszorgalmasabb assimilatioja és a legspeculatívabb gondolkodás ehhez képest mellékes jelentőségűek az egyetemi tanításra nézve. Ezek az újnak kutatására irányzott tevékenység nélkül vakíthatják a hallgatóságot és azoknak az előadásokat kellemes sőt hasznos időöltetéssé tehetik, de

életérős és valódi tudás fejlesztésére soha nem vezethetnek. Ellenben a tudományos kutatások talaján fejlett egyetemi tanítás tapasztalásként középszerű, sőt határozottan gyenge előadás mellett is biztosan megoldja azon fő feladatokat, melyekről fentebb szó volt. A tanításban is, miként mindenütt, az eredmények nem a dolgok állapotától, hanem azoknak irányzatától függenek. Döntő bizonyítékul szolgál az itt mondottak valósága mellett a tanítás állapota és eredménye a németországi egyetemeken.

Ezek szerint röviden összefoglalva a mai értelemben vett egyetemi tanításnak sarkpontját, annak leglényegesebb kellékét és a tanítási szabadság sikerének semmi más által nem pótolható kellékét képezi az, hogy a tanítás önálló tudományos kutatások talaján fejlődjék ki, s ez által szünet nélkül tápláltassék.

Míg egyrészt tehát, mint fentebb láttuk, arra, hogy a tudós életképes szaktevékenységet fejthessen ki, czélszerű, hogy tanár legyen, addig viszont a tanárnak, hogy az egyetemi tanítás feladatának megfelelőhessen, mindenekelőtt tudósnak kell lennie. E kétféle minősítvény egyébkint nem pótolható módon egészíti ki egymást.

Ezen tárgyalások, úgy hiszem, eléggé világosak; miután azonban kivált olyanoknál, kik az egyetemi tanításban öncselekvésen alapuló tapasztalással nem bírnak, jogosútan támadhatna azon kétely, hogy az ily fontos kérdéseknek ilyenmü vitatása és az abból keletkező eredmény is elméletiesnek látszó természeténél fogva bizonytalan, mint mondani szokták, nem elég gyakorlati értékkel bír, lássuk, mit bizonyít e tekintetben a tapasztalat.

Mindenki előtt ismeretes, hogy az egyetemi tanítás ügye legszerencsésebb helyzetben van Németországban, s mindenki elismeri, hogy az egyetemi tanítás sikere hasonlíthatlanúl legnagyobb Németországban, és pedig főképp egyetemének szervezeténél fogva, melyről az illetékes nem német szakemberek is feltétlen elismeréssel szólnak (péld. Renan, Huxley és mások.) Vegyük közelebről szemügyre, miben áll tulajdonképen a német egyetemeken a tanárok működésének lényege, mi által a többi tényezőktől eltekintve, az egyetemi tanítás oly nagy eredményeket hoz létre. A közönséges felelet az ily módon formulázott kérdésre: hogy Németország irigylendő állapota az egyetemi tanügyben nyilván — *a tanszabadságnak és a szabad versenynek köszönhető.* A válasz egészen helyes, de csak azon feltétel alatt, ha a két szónak fogalmát, úgy a mint az Németországban a valóságnak megfelel, szabatosan határozzuk meg. Azok, kik e kérdést öntapasztalásból nem tanulmányozták, többnyire nagyon sajátos fogalmat alkotnak maguknak e két szóról, mely tapasztalásom szerint a legsajnálatosabb félreértésen alapul. A legtöbben ugyanis azt tartják, hogy a német egyetemeken a tanszabadság és a szabadverseny concreten szólva, abban áll, hogy ugyanazon egyetemen egy szakmának több tanára, legalább egy rendes és egy magántanára van. Véleményük szerint ezek egyidejüleg ugyanazon tantárgyat ugyanazon czélra adják elő, úgy hogy a tanuló, különösen az úgynevezett kötelezett vagy fő tantárgyakat e tanárok bármelyikétől hallgathatja

ugyanazon érvénynyel. Úgy képzelik továbbá, hogy ezáltal közvetlenül a tanítás terén oly módon idéztetik elő a verseny, hogy a mely tanár több gondot fordít előadásaira, annak több hallgatója van és így több tandíj-jövedelme is. Szóval tehát, kik a dologba beavatva nincsenek, azt tartják, hogy a magántanári intézmény által Némethonban a tanítás terén közvetlenül az anyagi érdekekre alapított verseny áll fenn. Ez azonban teljes félreismerése a németországi magántanári intézmény alapfogalmának és tényleges állapotáuk.

A magántanári intézménynek alapeszméje Németországban az, hogy fiatal, tudományos képzettségű egyéneknek, kezdő tudósoknak alkalom adassék arra, hogy magukat az egyetemi tanítás terén kiképezzék, ebbeli tehetségeiket edzzék és azt gyakorlatilag bebizonyíthassák.

A magántanári czimmal azonban semmi egyéb jogot nem nyernek, mint azt, hogy az egyetemen *egy bizonyos* szaktudományból vagy legtöbb esetben annak egy, gyakran igen kis részlete felett, melyet behatóbban műveltek, előadásokat tarthatnak. Ez által azon mellékcél is el van érve, hogy nagyterjedelmű tudományszakoknak egyes ágai, vagy még kifejlődésben levő új tudományágak, melyekre különös tanszékek rendszeresítve nincsenek, vagy nem igen lehetnek, képviselve vannak az egyetemen. A magántanárok az általuk tartott előadás után tandíjakat élveznek, mi azonban rendesen nem igen tetemes, de ezen felül a magántanárok önfentartása saját dolguk. Egy vagy két év alatt kiderül, hogy alkalmasak-e egyetemi tanárságra vagy nem. Első esetben valamely egyetemre meghívtnak; az utóbbi esetben, ha erre kilátásuk nincsen, más pályát választanak. Az ily módon tapasztalatilag bebizonyított képességű magántanárok jelesbejéből hivatnak meg üresedések esetében az egyetemeknek fizetési tanárai. A kitünők pedig üresedések hiányában is fizetési vagy fizetés nélküli rendkívüli tanárokká neveztetnek ki, leginkább azon czélból, hogy az illető egyetemre nézve biztosíttassanak; utóbbi esetben többnyire szaktudományuknak általuk behatóbban művelt egyes részei felett jogosíttatnak fel előadások tartására.

Mivel a magántanárok a tudomány művelése iránti hajlamból választják a tanítási pályát, s mivel tudják, hogy egyetemekre csak akkor hivatnak meg, ha tudományos kutatások által kitünnek, ezt általában a legnagyobb erélylyel üzik, mint ezt bármely német tudományos folyóirat tartalmi lajstroma bizonyítja. E foglalkozás folytán és a fiatal buzgalomnál fogva, iparkodnak előadásaikat a tudomány szellemében és annak színvonalára berendezni. A magántanároknak ezen kettős tevékenysége a rendes tanároknak tudományos és tanítói működésére, s így a felsőbb tanításra hathatós buzdításul szolgál. Itt fekszik azon verseny lényege, melyet a német egyetemek tanárai és magántanárai a tanításra gyakorolnak. Mivel a buzdítás tisztán a tudományos térre van szorítva, és a verseny erkölcsi természetű nemes ambícióra van alapítva, a tanítás tudományos szellemének fentartására a tanítási szabadság veszélyeztetése nélkül jótékonyabb hatást gyakorol, mint ezt bármi néven nevezendő kényszer által elérni lehetne. Ugyancsak a magántanári intézménynek

köszönhetni Németországban, hogy ott a kitünő tanárok oly nagy számmal vannak, hogy ezeknek és a tudományos versenynek kedvéért néha ugyanazon tudományosakra két, sőt több kinvezett tanár is van alkalmazva; de ezek a később előadandó okoknál fogva és különösen az alapos tanítás érdekében, egyidejűleg nem szorosan ugyanazon, hanem szaktudományuknak egymást kölcsönösen kiegészítő külön részeit tanítják és művelik.

Félreértésen alapúl tehát azon feltevés, mintha Németországban a magántanári intézmény főszemje az volna, hogy általa a tulajdonképeni tanítás terén, a magán és rendes tanárok között, közvetlenül az anyagi érdekekre alapított versenyt létesítsen. Sőt az ilyenü verseny a magántanári intézmény szervezése által egyenesen ki van zárva, mert az épen azon célokkal, melyeket a magántanári intézmény által el kell érni, egyenes ellentétben van. A hallgatók közép műveltségre törekvő nagyobb részének könnyen belátható és igen is megbocsátható közvetlen érdekei abban öszpontosúlnak, hogy a szigorlatok és államvizsgák által tőlük követelt szükségképeni igényeknek minél kevesebb fáradsággal és minél rövidebb idő alatt felelhossanak meg. A mennyiben a kezdő tudósok tehát még nem gyakorlott magántanárok, kiknek a tanításban való tapasztalás és routine nem áll rendelkezésükre, hogy a tapasztalt és gyakorlott tanárokkal az ily versenyt kiállhassák, iparkodnának a hallgatók fennvázolt közvetlen érdekeinek megfelelni, mert ez végre sokkal könnyebb és jutalmazóbb is, miut tudományos kutatások alapján szerezni elismerést. Ennek legközelebbi visszahatása a tanítási szabadságra olyanü anyagi kényszer gyanánt hatna, melynek nyomása alatt a rendes tanárok is ily módon rendeznék be előadásait. Szóval, a tisztán tudományos szellemü tanítás helyett és annak rovására a compendiosus betanítás, a szigorlatokra való nyomorúlt előkészítés jönnö létre, ép az, mit a tanítási szabadságnak és a versenynek megakadályozni kellene. E berendezés nem tanszabadság, hanem egyszerűen a tanítással való tüzérkedés volna. — Az ily, közvetlenül az anyagi érdekre alapított verseny a tanítás szabadságára oly vesztélyes kényszert gyakorolna, mely az ultramontán vagy bureaucratikus befolyásoktól névleg különböznék ugyan, de eredményében egészen hasonló volna amazokéhoz.

De ugyancsak a versenynek ily neme másrészt a magántanári intézményt jótékonyágával együtt semmisitené meg. Ha ugyanis a magántanárok a rendesekkel egyenjogositatnak, világos, hogy a magántanári jogosítványt a tanítás sikerének érdekében okvetlenül szigorúbb képesítési vizsgákhoz kellene kötni. Ez által a kezdő tudósok nagy része elriasztatnék a magántanári pályától, mi a tanítás-szabadságnak érdekében igen nagy kár volna, de a mi fő, a tanári képzettségnek gyakorlati és tapasztalati bizonyítékokon nyugvó megítélése lehetetlenné válnék; már pedig mint láttuk, a magántanári intézmény alapeszmje és nagyrészt jótékonyága az egyetemi tanításra épen ebben áll. A másik mód a magántanári intézménynek ily verseny melletti fenntartására csak az lehetne, hogy a tanári képesítettségg megítélése ne tapasztalati bizonyíté-

kokra alapítassék és egyáltalában könnyebbitessék meg. Mivel minden tanítási rendszer sikerének egyetlen biztosítóka a tanároknak alapos tudományos képzettsége, világos, hogy ez utóbbi módozat követését első sorban maga a cél, mely elérendő, a legszigorúbban elkárhoztatja és tiltja.

Azt hiszem, a fogalmak tisztázására fog szolgálni még a következő megjegyzés. Németországban a tanároknak a tandíjak általi jutalmazása csak második sorban és közvetve idéz elő versenyt a tanításban ugyanazon egyetemen. Sokkal élénkebb és üdvösebb ennek befolyása azon verseny terén, mely két különféle helyen levő egyetem között fonnáll. De Németországban a tandíjak jelentősége első sorban az, hogy a tanítási szabadságot a buroaucraticus befolyás túlsúlyától megvédjék, mennyiben azok, kik az egyetemeken tanítanak, ez által nem csupán a kormánytól nyerik jövedelmeiket és így ettől kevésbé függők, mint e nélkül volnának. További fontos jelentősége pedig a tandíjaknak a tanítás javára, hogy a tanárok azok érdekei iránt éreznek kötelezettséget, a kik által a tandíjakban részesíttetnek.

Németországban mindennemű egyetemi tanárnak, tehát a rendesnek, rendkívülinek épen úgy mint különösen a magántanárok működését és annak értékét, nem magából a szó szoros értelmében vett tanulás minőségéből, hanem főkép és majdnem kizárólag azon tudományos kutatások benső értékéből ítélik meg, melyet valamely tanár működése alatt felmutathat. Ezen körülménynek oly nagy jelentőséget tulajdonítanak, a tanítás értékét és eredményét olyan mérvben teszik ettől függővé, hogy a tanárok meghívásánál legfőképen a tudományos kutatás terén szerzett érdemeik vétetnek tekintetbe, s a tulajdonképeni tanítási képesség, különösen a szép, jó és folyékony előadás amannak hiányában alig nyom valamit a mérlegben. E véleményező birálatot Németországban egyedül az illetékes tudósokból alkotott facultások, vagy azokból alkalmilag külön e célra alakított szakbizottságok vizsik véghez. Mint tudva van, a facultások a meghívás jogával vannak felruházva. Indokolásuk alaposságához képest a kormány helybenhagyja vagy megtagadja a kinevezést.

Ez annyira megy, hogy a tanárok a tudományos kutatások iránti lelkesedés és a fentebbi körülmények befolyása alatt, legalább egyes esetekben, kevesebb gondot fordítanak a tulajdonképeni előadásokra, mint mennyire különösen a középműveltségre törekvő hallgatók érdekében csakugyan szükséges volna. Ismeretes, hogy csaknem közmondássá vált az, hogy a leghíresebb tanároknak gyakran a legrosszabb előadásaik vannak; de jól megértendő, már legalább mi a külső csint illoti. Egyes esetekben a tudományos buvárkodás iránti buzgóság annyira ment, hogy az részben a tanítás érdekeinek rovására történik. A német egyetemeknek, ha úgy szabad azt nevezni, itt van a gyenge oldala. Látják és érzik ezt a paedagogok, sőt egyes hangok már elérkezettnek látták az időt Németországban arra, hogy itt valamit a közvetlen verseny által is lehetne tenni. Ha azt kérdezzük, miért nem teszik ezt, arra az a válasz, hogy Németországban a tisztán tudományos szellemű tanítás szabadságának

megóvását mindenki oly féltékenyen kívánja fontartatni, hogy a kisebb hátrányt a nagyobb és fő előnyért szívesen tűri. E baj különben a különféle egyetemeknek egymásközi versenyzése által, egyenlő szervezet mellett, a gyakorlatban kivihető minimumra szállíttatik le.

Meggyőződésem szerint, Németország tudományos műveltségének nagy fokát végelemzetben annak köszöni, hogy ott a tanítás ügyét, a tanárok megválasztásának inódját, és ez által a tanítás szabadságának megóvását ily magas szempontból fogják fel. Ennek tulajdonítandó, hogy a tanárok, a sok esetben határozottan gyenge előadások daczára, tudományos szellemet és oly öngondolkozást keltenek a tanulóknban, s ezáltal a népnek értelmileg fejlődött rétegeiben, ezenfelül pedig oly tudományos életet és irodalmat tartanak fenn, melyet semmiféle más tanítási rendszer és más nemzet nem mutathat fel.

Hasonlókép áll a dolog a tanítási szabadsággal. Ennek a valóságban való lényege nem abban áll, hogy a tanuló ugyanazon egyetemen, ugyanazon tantárgyat saját választása szerint különféle tanároktól teljesen egyenlő érvénnyel hallgathatja. E szabadság lényegileg főképen abban áll, hogy a szakpályára készülő tanulónak szabadságában áll a tárgyakat oly rendben, oly megválasztásban és a *mi fő, azon egyetemen hallgatni*, melyen saját belátása szerint azt hiszi, hogy az illető szak legjobban van képviselve. Ismeretes, hogy a német egyetemi polgároknál általánosan bevett szokás, hogy egyetemi éveiket 2—3 söt sokszor több egyetemen is töltik. E tekintetben a legfontosabb körülmény, hogy a német egyetemek számosak és lényegileg egészen megegyező szervezettel bírnak. Csak ez által t. i. több egyetem közrehatása által létesíthető oly tanulási szabadság, mely valóban ilyennek nevezhető és életképes eredményeket hozhat létre. Mert az által, hogy az egyetemek mint egész intézetek versenyzenek egymással, a tanulási szabadság teljesen el van érve, anélkül, hogy a tanítás szabadsága veszélyeztetve volna. Ha ez azonban kizárólag és teljes egyenjogúsággal ugyanazon egyetemen történik, akkor a verseny a tanárok és a tanulók közti többnyire kicsinyes, a tanítás érdekeire nézve mellékes, de sikerére nézve a fentebbiek szerint kétségtelenül káros befolyással van. Ez elébb utóbb a suffrage universel veszélyes terére vezet, mely a tanítás terén is oly eredményt szül, a milyennek silányságáról a politika terén épen most elég sajnálatos alkalmunk van meggyőződni.

Németországban tehát a tanulási szabadság lényege a fentebbiek szerint egyenesen abban áll, hogy az egyetemi tanár tananyagának felfogásában és tudományos megállapításában, szóval szaktárgyának tanításában semminemű közvetlen külső kényszer által nincsen korlátozva. A tanítási szabadság Németországban feljogosítja a tanárt arra, hogy feladatának, bebizonyított szakképzettsége és azon bizalomhoz képest, melynek alapján kineveztetett, mint szakmája tanítási modorának megítélésében legilletékesebb egyén, saját jó belátása szerint feleljen meg. Ily tanítási szabadság mellett az egyetemi tanítás sikeres eredménye legfőkép attól függ, mily módon ítéltetik meg a választandó tanárok

képzettsége és ennek folytán, mily irányú tudományos működésre tereli ez és az egyetemeknek egymásközötti versenye az egyetemek mindenrendű tanárainak erkölcsi és anyagi érdekeit. Az eddigiekből határozottan kiderül, hogy Németországban az egyetemi tanárok képességének megítélésénél fő és csaknem egyedüli criterium az önálló tudományos kutatások terén létesített tevékenység. E tevékenység az egyeseknek a tudomány iránti lelkesedésén és a buvárkodás által nyert önelégtételen kívül abban talál folytonos erkölcsi és reális buzdítást és elismerést, hogy a tudományos kutatás terén kitévő tanárok kedvezőbb feltételek mellett hivatnak vagy tartatnak meg az egyetemek által. Szóval tehát Németországban az egyetemi tanításnak és a tanítási versenynek főalapját képezi azon tevékenység, melyet az önálló tudományos kutatások terén fejtenek ki. E tevékenységnek ugyanazon és a különféle egyetemeken fennálló verseny általi folytonos ébrentartása nyújtja azon, semmi közvetlen intézkedés vagy kényszer által soha nem pótolható biztosítékot, mely a német egyetemi tanítást egyrészt nyomorúlt betanítássá süllyedni nem engedi, másrészt pedig a tanítási szabadságot megvédi és a cultura érdekeit hathatósan előmozdítja.

Ha már most egyetemünknel közelebbről vizsgáljuk meg a tanítás állapotát, úgy ha elfogulatlanok vagyunk, azon eredményre kell jönnünk, hogy a közönséges értelemben vett tanítás nem oly rossz lábon áll, mint azt némely, nem épen jó akaratú szomszédaink napi sajtójából eredő czikk állítja; mert kétséget sem szenved, hogy maga a tanítás alaki része, tehát különösen a mi az előadásokat és az egyes tanároknak e tekintetben való buzgalmát és jó akaratát illeti, egészben véve egyetemünkön egyáltalában nincs elhanyagolva. Sőt egyes nagyfontosságú tanszakokra nézve, bátran lehet állítani, hogy ez irányban legalább annyi, sőt az adott viszonyokhoz képest sok tekintetben több gond van a tanításra fordítva, mint igen sok más egyetemen.

Ha azonban hazai egyetemünk működését a tudományos kutatás terén, a tudomány szellemében vett újnak alkotása tekintetében vesszük szemügyre, kénytelenek vagyunk bevallani, hogy az e téren kifejtett tevékenység nincsen arányban a tulajdonképeni tanítás terén kifejtett tevékenységgel.

Egyéni meggyőződéseim szerint és a fentebb kifejtettek alapján tehát, ha valahol hiányosság van legfelsőbb tanintézetünk culturhivatási működésében, én ezt főképen ezen forrásra vagyok képes visszavezetni. A külső súlyos akadályoktól eltekintve, leginkább ebből magyarázható, hogy egyetemünk a szaktudósok képzésében sokkal kevesebb eredményt mutathat fel, mint más külföldi egyetemek. Hogyha szakemberek képzésében nem is versenyezhet a híres külföldi egyetemekkel, mindamelllett, mint fentebb említettem, sok tekintetben több gond fordítatik nálunk a közvetlen tanítás alaki részére, mint amazoknál.

Nem tartozik ezen értekezés keretébe az e tekintetben fennálló súlyos akadályok tüzetes tárgyalása.

E pillanatban az egyetemi reform létesülésének küszöbén állunk, s mindnyájan hiszszük, hogy a hazai kormánynak és törvényhozásnak bölcsesége azon alkalmas eszközöket és módokat, melyek egyetemünk újjáalakítására leglényegesebbek, meg fogja találni.

Nem érzem magamat arra hivatva, hogy az egyetemi tanítás újjáalakítása tárgyában pozitív javaslatokat tehessek, de engedje meg a tek. Akadémia, hogy abbéli nézetemnek o helyen kifejezést adhassak, miszerint szilárd meggyőződésem szerint nehéz és magasztos culturrhivatásunk biztos és sikeres megoldásáról a felsőbb értelmi fejlődés terén végképen le kell mondanunk, ha nem sikerül oly módot találnunk, mely a felsőbb tanítás ügyében a szó közönséges értelmében vett tanítás helyett, a tudományos búvárkodás terén nem lesz képes élénk tevékenységet előidézni, s a mi fő, azt sikeresen és szünet nélkül fentartani.

Csak így lehetséges a valódi tanszabadság, csak ezen verseny fog a szabadság mellett a tanítás sikerének biztosítékául szolgálni, csak így versenyezhetünk egyéb európai egyetemekkel, midőn egyszersmind hazai irodalmunkat oly tudományos terményekkel gyarapítjuk, melyekben eddigelé legalább dús nem volt.

Legyen tehát jelszavunk, melyet soha meg ne fordítsunk „verseny a tudomány és tanítás szabadságának érdekében.“

Hogy az itt kifejtett nézetek és szempontok az egyetemi tanítást illetőleg a természettudományok sajátságos lényege szerint mikép vihetők ki, s hogy miként képzelem és reményelem azokat különösen a vegytanra mint szaktárgyamra nézve foganatosítani, ezt értekezésemnek második részében, mely egyszersmind az új egyetemi vegytani intézet épületének és szervezetének leírását tartalmazza, lesz szerencsém a tek. Akadémia elé terjeszteni.

A második rész megjelenésével kinyomatandó.

11 (2.) *Martin Lajos* l. t. „Az erömütáni csavarfelületekről“ értekezett, mi „A csavarfelületekről“ 1870. ápril 11-én tartott osztályülésem előadott értekezésének második részét képezi. Kivonata következő:

A hasonczímű m. é. ápril havában felolvasott első értekezésben a legjobb miveletű propeller fölületből kiszemelendő kiszelvény határozottván meg, a tárgy közérdekűsége tekintetéből, miután más mivelt államok is, mint Anglia, Franciaország, Éjszak-Amerika ugyan e czélra közköltsegen kísérleteket tettek, a m. k. keresk. min. hasonló kísérletekre felkérített. Ez okból a mondott min. az értekezést véleményadás végett a műegyetemnek, ez azt megint 3 tagú bizottmánynak kiadta.

A hivatolt bizottmány az értekezést azonban elítélte azért, mivel az — állítólag — egészen téves alapelvekből indul. S nokem nem marad egyéb hátra, mint vagy az ítélet előtt meghajolni, vagy bebizonyítani, hogy az nem áll, a mit a bizottmány mond.

Én ugyan a műegyetemi tanártestület egyik tagjával sem akarok mérközni, előre is meg lévén győződve, hogy az illetők már azon bizalomnál fogva is, melyet ő exja a cultus minister annak idejébeni meghívásuk alkalmával személyök irányában nyilvánított, nálamnál, ki csak

laikus ember vagyok, ügyesebbek; de tekintve, hogy a matematika személyautoritást nem ismer, s hogy a bírálók is csak halandók, s mint ilyenek szintűgy hibázhatnak, mint én: neki bátorodtam — s íme a számítás, mely ellen felebbezés nincs, egészen mást mond — az ítélet ugyanis, nemcsak hogy nem áll, de az ítélet egészen helytelen.

Első ért. $P = \xi \gamma \iint df(v \sin \alpha - c \cos \alpha)^2 \cos \alpha$ képletből indul. Ezt a bizottmány tévesnek mondja azért, mivel specialis feltevésen alapszik. Az értekezés a bizottmány véleményét fogadja el, s a képletet keresi, mely a bizottmány által helyesnek elismert elvéből lefejthető, szerinte:

$$P = \xi \gamma \iint df(v \sin \alpha - c \cos \alpha)^2 \cos \alpha \sqrt{\frac{\cos \omega}{(\cos^2 \alpha + \sin^2 \alpha \cos^2 \omega)^3}}$$
; mely a fentebbi átmegy, mihelyt $\cos \omega = 1$; amitől tehát tartózkodnunk kell.

E szerint a P és ω -nak függvénye, minthogy itt egy fölület meghatározandó, s más változó a P -ben elő nem fordul, kell tehát, hogy a 2 változó egymástól független legyen. A P tehát maximum, ha $\left(\frac{dP}{d\alpha}\right) = 0$ és

$\left(\frac{dP}{d\omega}\right) = 0$, miből a két egyenlet nyeretik: $\sin \omega (1 + 3 \sin^2 \alpha - 4 \sin^2 \alpha \sin^2 \omega) = 0$ és

$$\left(\frac{dP}{d\alpha}\right) = 0.$$

Az első teljesül, ha vagy $\sin \omega = 0$ azaz ha $\cos \omega = 1$ ami a bizottmány véleménye szerint téves, tehát egyelőre el nem fogadható; vagy ha $1 + 3 \sin^2 \alpha - 4 \sin^2 \alpha \sin^2 \omega = 0$ mi a két egyenlet másodikába vezetve $\operatorname{tg} \alpha = \frac{c}{v}$ egyenletre vezet, mi azonban azért absolute el nem fogadható, miután α tompa szög nem lehet. E szerint tehát vagy kell hogy $\cos \omega = 1$ legyen, mely esetben a bizottmány véleménye megbukik, vagy miután a két feloldáson kívül más nincs, a problémát lehetetlennek feltenni. Amde lehetetlenség itt nem gondolható, nem marad tehát egyéb hátra, mint a bizottmányi véleményt helytelennek feltenni.

Az értekezés ezek után $\sqrt{\frac{\cos \omega}{(\cos^2 \alpha + \sin^2 \alpha \cos^2 \omega)^3}}$ tényezőt vizsgálja, s bebizonyítja, hogy az a mentelékes csavarra nézve $\varphi = 0$ szögrendező alatt az egységgel egyenlő, s ha φ onnan kezdve folyvást növekedik, a tényező eleinte szintén növekedik, $\varphi = 40\frac{1}{2}$ fok alatt absolut legnagyobbját eléri, onnét ismét kisebbedik, $\varphi = 178^\circ$ -nál ismét az egységet eléri; ugy hogy kétség sincsen, hogy a mentelékes csavar valóban a legnagyobb P -t adja, ha csak a szelvény ezen $\varphi = 0$ egész $\varphi = 178^\circ$ -ig érő területből kiszületik. A tényező pedig nem egyéb, mint a helyi nyomás módítója; mennél nagyobb e módító — ceteris paribus — annál nagyobb a fölület nyomása.

Az értekezés többi részletei egy az első értekezésben elkövetett valódi tévedést, melyet azonban a bizottmány észre sem vett, igazítják helyre.

Az első ért. III. részében a mentelékes csavarkiszelvény úgy határozott meg, hogy P egészlet a kiszelvény vázvonaltól függő τ és φ közti függvényességre nézve minimum legyen. A mi nem áll. Mert ha τ_1 , τ és τ_0 a kiszelvény külső, valamely tetszés szerinti, és belső sugara akkor, ha a kiszelvény tökéletesen vízben gázol, akkor a víz az egész lapra nyom s a P egészlet τ_1 egész τ_0 határig terjed el; — ha pedig a szelvény felfelé tartó állásban nem egészen, ha pl. csak a τ sugarig vízben gázol, világos, hogy a víz τ_1 -sugártól τ sugarig a lapra nem is nyom; azon nyomás, azaz a P egészletnek értéke, ha az egészlés τ_1 -től τ határig vétetik, nem képződván az egész lap nyomásából, tehát elvész. A P -nek tehát két ellentétes jelentősége van: τ_1 -től τ_0 -ig véve az egészlést, nyomást, és τ_1 -től τ -ig véve, nyomásvesztőseget jelent.

Ha most a P φ -re nézve maximum, akkor a P mint nyomásvesztőség is maximum, a lap tehát nem kedvező merülésnél legtöbbet vesz; ha pedig az egészlet minimum, akkor a P mint nyomás is minimum, a lap tehát kedvező merülésnél legkisebb nyomású, tehát ismét nem ajánlatos. A felmerülő nehézséget csak úgy kerüljük meg, ha a kiszelvény vázvonaltát úgy választjuk, hogy a P φ szerint véve, se max. se min. mely feltevés a kiszelvény vázvonaltát ezen egyenlet által adja meg:

$2\tau^2\omega^2(\varphi - \sqrt{2/3}\arctg\varphi\sqrt{2/3}) = C^3$, C alatt egy állandót értve; melyre nézve:

$$P = \xi\gamma C^3 \left[\frac{\tau_1^2 - \tau^2}{\tau_1} - \frac{\tau^2 - \tau_0^2}{\tau_0} + \tau \log \text{nat} \left(\frac{\tau_1 \tau_0}{\tau \tau} \right) \right]; \text{ a lap mívelete pedig}$$

$$L = \omega \sqrt{2} \cdot P r \text{ legnagyobb ha: } \frac{3\tau^2 - 2\tau h - g^2}{\tau} = 4hl \left(\frac{\tau}{g} \right); h \text{ és } g \text{ alatt a}$$

lap külső és belső sugarának összhangzatos és mértani középárayosát értve.

Végre csak azon óhajtást fejezem ki, hogy mind a két értekezés és a véleményes jelentés kinyomassék. Győzzön a mi jobb.

Bírálatra kiadandó.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Negyedik akadémiai ülés.

Az I. (nyelv és széptud.) osztály *második* ülése.

1871. jan. 23-kán.

Toldy Ferencz r. t. majd Székács József t. t. helyettes
elnöklete alatt.

4. *Hunfalvy Pál* r. t. „A déli vogul nyelvről“ értekezett. Kivonata
következő:

A vogul nyelv, mint legközelebbi rokona a magyar nyelvnek, legtöbb felvilágosítást nyújt a magyar nyelv-tudománynak, az tehát ebben kiváló szerepre van hivatva. Most ugyan még ellenszenv vagy legalább némi megvetés nyilatkozik a vogul nyelv ellen: de nem baj. A tények hatalma erősebb, mint a nyelvészek haragja vagy megvetése: hisz ha ezen fordulna meg a történelem valósága, rég nem volnánk azok, kik valóban vagyunk. De hiába minden erőlködés, a magyar nyelv nem vetheti le ugorsági természetét, s nem ölthet fel helyébe mást; az marad a mi; s a komoly nyelvtudománynak feladata kikutatni, hogy mi ő tulajdonképen. „Noscitur ex sociis, qui non cognoscitur ex se“ tartja a régi latin példabeszéd, s ezt a nyelvtudomány régen elfogadta elvnek. Arra a tapasztalásra jutott, mióta föleszmélt, hogy egy nyelvet sem lehet magából megérteni; minthogy minden nyelv egy hosszú és régen tartó fejlődésnek, alakulásnak, ha úgy tetszik lerakodásnak, eredménye. — „Noscitur ex sociis“ ezt elfogadják mindnyájan; de kik a magyar nyelv sociusai? kérdezik még sokan, s felelnek is reá, nem kevesen néha furcsán is. Azonban a vogul nyelvnek s vele az egész finn-ugorságnak felelete előttünk van, s nem kell egyéb mint azt tanulni, hogy kiki maga is felelhessen arra a kérdésre.

A Konda folyó az Ural és Irtis-Oby közti nagy tartománynak egyik folyója, mely hosszukás félkört ír le, míg az Irtissel egyesül. Nyugati és déli mellékein vogulok lagnak; Reguly csak rövid ideig mulata köztök, azért jegyzetei is azokról kevés számmal vannak. 1868-ban Bonaparte Lucian a kondai vogul nyelvre fordított Máté evangeliumot adta ki Londonban, mint már több ilyfélét kiadott. Ezen kiadásokhoz csak

szivességből lehet hozzájutni. Hunfalvy 1869-ben Dorpatban az észti irodalmi társaság könyvtárában találta reá, s onnan hozta el magával használás végett. Ezen kondai fordítás alapján, a nyelvtudományi bizottság meghagyásából, nyelvtant és szótárt készít, melyek a „Nyelvtudományi közlemények“ IX. kötetében fognak megjelenni.

A vogul fordításnak szerzője Popov, alkalmasint orosz pap a vogulok közt. Összehasonlítva más fordításokkal, Popov nagyrabecsülhető munkát tett, s nagyon bővíti a vogul nyelv ismeretét.

Hunfalvy előbb összehasonlítja a kondai vogult az éjszaki vogullal, a melyet a Reguly által hozott eredeti szövegekből ismerünk (lásd a Hunfalvy Pál által 1864-ben kiadott „Vogul Föld és Nép“ czimű munká); azután fölmutatja a kondai fordításban előforduló idegen szókat, jelesen azokat, melyek az orosz és a török-tatár nyelvekből kerültek abba; végre azon viszonyt emeli ki, a mely a vogul és magyar nyelv közt találhatik. Erre pedig a számneveket és az igének tárgyi ragozását használja. A vogul, magyar, finn számnevekben sok történeti adat lappang, tehát azokból sok történeti tanulságot lehet kihozni. Az első tanulság az, hogy ezen rokon népek eleinte, mikor még együtt valának, hetes rendszer szerint számláltak; hogy akkor, mikor a tízes rendszerhez tértek, már oszolni kezdenek; mind ezt a nyelvek tényei igazolják. Azután felemlíti, hogy a hetes rendszert követő népek a holdfordulatjai szerint mérték az időt, minél fogva náluk 13 hónapos esztendő volt. Négy hét egy holdfordulatot tévén, a hónapnak 28 napja van s 13 ilyen hónap 364 napot teszen. Ilyen 13 hónapos esztendőt mai napig számlálnak a pogány osztjások, vogulok; s hogy ilyen év volt a nyugati finneknél is, arra Hunfalvy történelmi bizonyosságot hoz elő. Ennél fogva nem lehet kétség, hogy a pogány magyaroknál is 13 hónapos esztendő volt, s lehet, hogy annak nyomai még fenmaradtak a nép között, mire ezennel figyelmeztetnek az illetők.

Ezen bevezetés után a tulajdonképi nyelvtanra tért által Hunfalvy, de abból ez uttal csak a viszonyyszókról kezdett értekezni, a melyek nem kevésbbé tanulságosak, mint a számnevek. A vogul viszonyyszók azokat a ragokat veszik fel, melyeket a magyar viszonyyszók, s azokkal *ma is úgy él* a vogul nyelv, mint a régi magyar nyelv.

Az ige ismertetését másszorra halasztotta, a mely a tárgyi ragozással a magyar ige mellé sorozható.

Tudomásul vétetik.

5. *Toldy Ferencz*, r. t. „Az akadémiai eszme Magyarországon Besenyoi előtt“ czimű értekezést olvasott fel, melynek kivonata ez:

Előadó eddig részint rejtve volt, részint legalább az irodalomtörténetben ismeretlen adatokból összeállítja több társaság vagy tervezet rövid történetét. Ilyek voltak: az 1730-ban keletkezett magyar *nyelvjavító társaság*; az 1732 és 40 közt Germethe helytartó tanácsos által indítványozott *tudós társaság*; a század hatvanas évei végén Magyar-, Horvát- és Erdélyországokban keletkezett, de rövid életű *gazdasági egyesületek*; s egy névtelen hazafi által tervezett *tudományos akadémia*, mely nagy styl-

ben volt volna Pozsonyban felállítandó, az egyházi alapból tartandó, s minden tudományokra kiterjesztendő, egy magyar nyelv és irodalmi osztálylyal is ellátandó. Közölte előadó azon véleményes jelentést is, melynek tulajdonítható, hogy Mária Terézia e tervet elejtette. Nyomban következett Bessonyei György terve, mely az előadás körén kívül fekvén, s tulajdonkép a fennálló m. Akadémia történetéhez tartozván, csak futólag említettet meg.

Birálatra adatik.

Ötödik akadémiai ülés.

Ö s s z e s a k a d é m i a i ü l é s .

1871, január 30.

Horváth Mihály r. t. osztályelnök helyettes elnöklete alatt.

16. Szabó József r. t. következő indítványát terjeszti elő:

A kereskedelem és közmunkák minisztere Poroszországban megkezdte a geologiai térképek kiadását kormány költségen. Ezekből az első füzet megjelent e czim alatt: „Geologische Karte von den Proussischen und den Thüringischen Staaten (1:25000) I. Lieferung.“

A bécsi tudományos intézeteknek a porosz kormány ezen első füzetet megküldötte.

Tekintve, hogy kiállítása, miként arról magam is meggyőződtem, oly tökéletes, hogy e részben minden eddigi hasonló kiadványt felülmúl, s így annak bírása igenis kívánatos: indítványozom, hogy a tisztelt Akadémia pártolva tegyen az Elnökséghez fölterjesztést az iránt, hogy ezen térképek, a magyar miniszterium közbenjárásával, az Akadémiának megszereztesse.

Az ülés ez indítványt elfogadván, a nmgu Elnökséghez ily értelmében fölterjesztést határozott.

17. Horváth Mihály helyettes elnök jelenti, hogy Szirmay Ödön úr az Akadémia részére következő, a Tököly- és Rákóczy-korszakra vonatkozó okmányokat ajánlékozott:

1. Rákóczy Györgynek Szirmay Péterhez írt 3 levele és 1 okmány.
2. Tököly Imrének Szirmay Andrásához írt 28 levele.
3. Tököly Imrének Szirmay Miklóshoz írt 50 levele.
4. Abauj megyének és Tököly Máriának Szirmay Miklóshoz írt 2 levele.
5. Zrínyi Ilonának Szirmay Miklóshoz írt 5 levele.

6. Csáky Krisztinának Szirmay Miklóshoz írt 9 levele.
7. Rákóczy Ferencznek Szirmay Andrásához írt 8 levele.
8. Rákóczy Ferencznek Szirmay Miklóshoz írt 16 levele és 8 okmány.
9. Bercsényi Miklósnak Szirmay Miklóshoz írt 14 levele és 2 útlevelel.
10. Gróf Aspremont Ferdinándnak Szirmay Miklóshoz írt 33 levele.
11. Rákóczy Juliánnának Szirmay Miklóshoz írt 5 levele.
12. Kéri János levele.

Az Akadémia ez ajándékot köszönettel veszi, s azt Szirmay Ödön úrnak levélben is megköszönni határozza. Az okmányok elébb a kéziratárba bejegyzés, aztán a történelmi bizottsághoz felhasználás végett átkötendők.

18. Csengery Antal r. tag következő indítványt tesz :

Midőn az Akadémia palotája épült, az építési terv megállapításánál egyik legfőbb tekintet volt arra, hogy az Eszterházy-képtár számára alkalmas és díszes termek készíttessenek, s így a nagybecsű galleria, mely azelőtt a hercegi család bécsi palotájában volt elhelyezve, ide áthelyeztessék. Tekintélyes tőkepénz fordított a termek építésére, s utóbb fentartására. A mellett a képtárör is díjtalanul nyert egy nagy lakást a palotában, s nem kis összeget vesz igénybe évenként a termek tisztogatása, alkalmilag javítása és őriztetése is. Mind ez áldozatot az Akadémia odig szívesen viselte, hogy a művészet érdekeinek általuk szolgálatot tegyen.

De most, midőn a képtárt az ország megvásárolta, ily áldozat az Akadémiától többé nem várható. Az Akadémia egyes hazafiak alapítványából származó jövedelmeinek jelentékeny részét vonná ez el eredeti céljától és rendeltetésétől. A képtár az országé: természetes tehát, hogy a fentartási költségeket is a tulajdonosnak kell viselnie; a képtárör országos hivatalnokká lett, nem volna tehát indokolva, hogy ingyen szállást az Akadémiától kapjon. Amennyivel kevésbé vállalhatja ez áldozatokat magára az Akadémia, mert készülő idei költségvetésében is már nevezetes hiányra van kitévés.

Indítványozza tehát, hogy az elnökség útján kérjen az Akadémia a kir. kormánytól megfelelő kárpótlást a képtár által elfoglalt helyiségekért s ezen tételt kérje befoglaltatni már a jelen évi országos költségvetésbe. Az ügynek mielőbbi elintézése annnyival sürgősebb, mert az országos költségvetés már a pénzügyi bizottság tárgyalása alatt áll, s így szükséges, hogy a póttétel még a tárgyalások folyama alatt beérkezzen oda.

Az indítvány elfogadtatik s ennek értelmében az Akadémia fölkéri nmlgu Elnökét, hogy a kir. kormánynál, egy méltányos kárpótlási összeg megállapítása iránt közben járni, s azt a jelen évi országos költségvetésbe is már fölvétetni méltóztassék.

19. A m. kir. pénzügy-minisztérium, 1870-iki 52,692. sz. leiratával a katasteri felmérést illető utasításban használt műszavakat magában foglaló magyar-német és német-magyar szótár két példányát a végre küldi át, hogy ha netán egyes szavakra szabatosabb kifejezések volnának használhatban, vagy ajánlhatók, az Akadémia azokat a fentisztelt minisztériummal közölje.

Egyik példány a könyvtárba áttétetvén, a másik kiadatik a nyelvtudományi bizottságnak, hogy megvizsgálva, észrevételeit ide mutassa be.

20. Olvasatott az Archaeologiai Bizottság következő jelentése :

Tekintetes Akadémia! Méltóztatott a visegrádi várromok fentartását, illetőleg restaurációját célzó nagym. miniszteri rendeleteket, a várromok rajzaival, valamint a

megóvást és fentartást tekintetbe vevő költségvetéssel szakvéleményezés végett a M. T. Akadémia Archaeologiai Bizottságához áttétetni.

A Bizottság első rendbe állatá :

A) A további rontásnak és romlásnak akadályozását ; mire nézve a belső várnak a murvától való kitisztíttatása, az árkoknak eredeti mélységökre való visszavezetése, a két vízfogó (cisterna) kitakaríttatása és aláfalazása eszközöndő. Továbbá van egy hosszabb köfal, melyet a nép azért ástott alá, hogy ledülése által új építési anyagot nyujtson, ezt biztosítani, azaz alá kell építeni, nehogy a vár ettől megfoszthatván, tekintélyes alakjából kivetköztessék. Végre gondoskodni kell arról is, hogy a várhoz kényelmes úton fel lehessen jutni, azaz az útát helyrehozni.

B) Hogy a falaknak készkakarva való rontása legalább jövőre akadályoztassék, egy állandó várörnek alkalmazása lesz szükséges, miért is ennek egy alkalmas hajlékot kell építeni. E kettős czélból tehát az ide mellékelt költségvetés igényel : az

A) alatti czélokra 5254 frt 91 kr.

A szakvezető díjazása toszén 420 frt 39 kr.

B) alatti költség 885 frt 17 kr.

Összesen tehát : 6560 frt 47 kr.

osztr. ért., mely összeggel a rögtöni segély nyujtva és a várnak mostani állapotában való fentartása biztosítva leend.

A mi magát a restaurációt. t. i. az úgynevezett *Mátyás* kapunak, mely még meg lehetős állapotban feumáll, és a *Salamon*-tornya nevű elővár földel alá vételét, illetőleg falainak kiigazítását illeti, erre nézve sem a bizottság, sem a magas kormánytól kiküldött szakértő mérnök jelenleg tüzetes fölterjesztést nem tehet, midőn e zordon időszak a szükséges fölméréseknek éppen nem kedvez. Mindazonáltal az Archaeologiai Bizottság kész a magas minisztériumok kivátságainak e tekintetben is azonnal eleget tenni, a mint az idő enyhülése a szükséges előmunkálatokat megengedendi.

Különbben a Bizottság meleg pártfogásába ajánlja a M. T. Akadémiának ezen országos ügyet, mely az egész haza egyik régi kegyeletos olajával találkozik. Kérje meg a M. T. Akadémia a nmtgu vallás és közoktatási, valamint a nmtgu kir. pénzügyi minisztériumot is, miszerint fenőbbi előterjesztésünk értelmében a fenyegetődöz veszély elhárítása és e történelmi romok oltalma tekintetéből a feum részletezett 6560 frt 47 krt mielőbb utalványoztatni, kőöbben pedig a restaurationalis tervet pártolásuk által életbe léptetni méltóztassanak. Pesten, január 7. 1871. Szalay Ág. h. elnök.

A bizottság jelentése, a mellékelt iratokkal és tervekkel együtt, pártolólág fölterjesztendő, megomlítottván, hogy az ör díjazására, miről itt javaslat téve nincs, bizonyos összeg lesz a kir. kormány által évenként fordítandó.

21. Ugyanazon bizottság, a vallás és közoktatási m. kir. minisztérium 1870. 26,474. sz. kegyes leiratára jelenti, hogy Storno Perencz késznek nyilatkozott az ajánlott 200 frt uti költséggeol a löcsei, kassai és zsigrai templomokban létező régi falfestményeket megvizsgálni, s a restaurátio költségeiről az Archaeologiai Bizottsághoz véleményes jelentést tenni.

Tudomásul vétetvéu, erről a nmtgu vallás és közoktatási minisztérium fölterjesztésben értesítetni fog.

22. A III. osztály pártolólág előterjeszti Vész J. Armin r. tag indítványát, hogy az Ügyrend szerint a szerzőknek járó 6 példány helyett 25 példány adassék ezen-tul, úgy az értekezésekből, mint a könyvekből ; miután a szerző maga legjobban képes

munkáját oda juttatni, hol az leginkább kell, s ezen helyeken megismertetvén, nagyobb körben terjedhetne szét; míg most tény, hogy az Akadémia kiadványait alig veszik, azok létezése alig ismeretes, s így célt nem érve, halmozódnak a raktárban.

Elfogadtatván, az Ügyrend ily értelemben módosítására s a határozat foganatba vételére a főtítkárt utasíttatik.

23. A történelmi bizottság Eusel Sándor „Helynevek magyarozója“ czimú, s hozzá véleményes jelentés végett áttett munkája két füzete iránt jelenti, hogy azokat megvizsgálván, úgy találta, hogy e munka minden szigorú történelmi alapot nélkülöz, hogy történelmi becsü helymondákban felette szegény, s alig egyéb etymologiai játékok raktáránál, a miért e részben megbírálása is inkább a nyelvtudományi bizottságra nézne. — A történelmi bizottság, egyedül a maga szempontjára szorítkozva, e munkát, nem lévén tudományos szellemben és szigorral dolgozva, az Akadémia által kiadhatónak nem itéli.

Miután a nyelvtudományi bizottság, már előbb, szintén elutasítólag nyilatkozott; az Akadémia e munka kiadását át nem vállalhatja.

24. Olvastatott a III. osztály f. é. jan. 16-án tartott értekezletének jegyzőkönyve, mely szerint a vallás és közoktatási m. kir. minisztérium, 1870. decz. 24-ről 28,900 sz. alatt kelt kegyes intézvénye kapcsában, az országos központi meteorologiai intézet segédi állomására, bizonyítványai s az intézeti igazgató véleményének tekintetbe vételével, *Kurlaender Ignác*ot ajánlja.

Ez értelemben, az iratok visszarekesztése mellett, a nm. vallás és közoktatási minisztériumhoz fölterjesztés fog intéztetni.

25. Az állandó könyvtári bizottság, a f. évi. január 2-iki összes ülésből történt kiküldetése folytán, jelenti, hogy az 1871-iki londoni tárlatnak Posner úr által vele közölt tervrajzából, mely állítólag az eredeti angol tervrajznak fordítása, arról győződött meg, hogy e kiállítás, mint már a tervrajz czíme mutatja, „a kiváló műipar, és kertészeti terményekre s a tudományos *találmányokra*“ terjed ki, az utóbbiakra még „tekintettel alkalmazásukra a különféle iparágakban,“ tehát egészen gyakorlati irányt tűz ki, s mindjárt első soraiban, elv gyanánt, kijelenti, hogy „a kiállításra csak oly tárgyak fogadtatnak el, melyek ujság, az előállítás jelessége, olcsóság által, vagy más tekintetben kitűnnek.“ Ennélfogva a bizottság úgy véli, hogy az Akadémia e tárlaton sem régibb, sem újabb nyomtatványai kiállításával meg nem jelenhetnek, a nélkül, hogy magát visszautasításnak, vagy legalább mellőztetésnek ki ne tegye; különben is a szabott idő rövidsége sem engedné nyomtatványainak külső díszben is kellő felszerelését, mi nélkül a kiállítási tárgyak figyelmet sem ébreszthetnek. Eszerint az Akadémia 1870. november 23-iki összes ülésében hozott határozatának fentartását javasolja.

Ez értelemben a vallás és közoktatási minisztériumhoz a fölterjesztés már meg lévén téve, tudomásul vétetik.

26. Ugyancsak a könyvtári bizottság, a hozzá időnként áttett összes ülési határozatok folytán, csereviszonyt ajánl a következő tudós testületekkel:

Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen. A történelmi kiadások. (Ügyrend 176. k.)

Bécs. Anthropologische Gesellschaft. A természettudományi kiadványok. (Ügyrend, új betű.)

Nápoly. Accademia o Classe delle scienze fisiche e matematiche. A természettudományi és matematikai kiadások (Ügyrend 176. n.) és az Almanach.

Montré (Canada). Natural History Society. Ugyanaz.

Chicago (Illinois). Academy of Sciences. Ugyanaz.

S. Francisco. Academy of Sciences. Ugyanaz, de 1868-tól kezdve.

Stockholm. Bureau de la Recherche Géologique. A természettudományi kiadványok.

(Ügyrend, új betű, mint főnebb.)

Firenze. Società Geografica Italiana. Statistikai kiadások. (Ügyrend 176. j.)

Továbbá: ingyen példányok küldését ajánlja a bizottság a következő intézeteknek:

Sz. Udvarhely. Kath. főgymnasium könyvtára. Értesítő és Értekezések, a Törvénytudományiak kivételével. (Ügyrend 177. h.)

Gyula-Fehérvár. Kath. főgymnasium. Ugyanaz.

Bécs. Theresianum. A történelmi kiadványok, a mennyiben példányok vannak, a multa is. (Ügyrend 176. k.)

Ajánlja még, hogy az Archaeologiai bizottság és a muzeumi régészeti osztály könyvtárainak Érdy, „Numi Transylvaniae,“ „Augusteon,“ „Monumenta Archaeologica,“ „Történelmi Tár“ valamint ezentúl is az archaeologiai bizottsági előadó és a muzeumi régészeti osztály által kijelölendő hasontárgyú munkák egy-egy példányban megküldessenek.

Végre a bécsi cs. udvari könyvtárban levő akadémiai kiadványok csonka példányainak a Toldy F. rendes tag által beadandó jegyzék szerinti kiegészítését ajánlja.

A bécsi Theresianum alapjának elkülönítése, ezzel együtt a magyar ifjak ot-tani iskoláztatásának megszüntetése épen folyamatban lévén, ennek kivételével a bizottság többi ajánlata elfogadtatik, s a főtítkár azok végrehajtására utasíttatik.

27. Sprecher András 2200 frankért felajánlott rhaeto-román gyűjteményére nézve ugyanazon könyvtári bizottság úgy vélekedik, hogy az Akadémia helyzete nem engedi meg a működési körétől ennyire távol fekvő specialis gyűjteményekre tetemes összegek fordítását.

Helyeseltetvén, az ajánlattevőnek válaszképen megírandó.

28. A főtítkár jelenti, hogy néh. Gyarmathy Sándor Lajos Budán, 1867-ben kelt végrendelete szerint, az Akadémia tőkájéhez 1000 forintot hagyományozott, melynek fölvételére már a m. földhitelintézet utasi tva van.

Hálás elismeréssel vétetik tudomásul.

29. Toldy Ferencz r. tag, sajnosan fölemlítve, hogy az Akadémia azon régibb határozatát, mely szerint a tagok felhivattak, hogy küldenék be pecsét alatt évenként önbio-graphiai jegyzékeiket, melyek feltörtlen a levéltárban őrizendők, míg rájuk halál s készülendő életírás vagy emlékbeszéd esetében szükség lészen, jóllehet e felhívás az Ügyrendben évenként ismételtetik, — egy idő óta igen kevés tag veszi figyelembe; valamint az Ügyrend azon szabályának is, mely szerint tartoznak a tagok minden, az Akadémián kívüli tudományos dolgozataik jegyzékét évenként a főtítkárhoz beadni, némelyek épen nem, némelyek pontatlanul és hézagosan tesznek eleget: indítványozza, hogy a tagok egy indokolt körlevélben sürgöttessenek, az Akadémia határozata, illetőleg az ügyrendi szabály pontosabb tekintetbe vételére, kiemeltvén e hiteles életrajzi adatok, valamint a munkálatok teljes cím szerinti jegyzékének irodalom-történelmi fontossága s azon szükség, hogy ez adatokat az emlékbeszéd-írással megbízott tag a levéltárban, sőt, a mi nehány év óta nem történt, az akadémiai Almanachban készen találja.

Az indítvány elfogadtatván, a főtítkár az értelemben indokolt körlevél kibocsátására utasíttatik.

30. Ballagi Mór r. tag indítványozza, hogy miután az akadémiai könyvtár részére sok nyomdász és könyvkiadó, még pedig leginkább azok, kiknél becesebb munkák jelennek meg, nem küldi a köteles példányokat, intéztetnék körlevél a hazai nyomdászokhoz és kiadókhöz, melyben, hazafüségükre hivatkozva, szólíttatnának fel kiadványaik pontos beküldésére.

Az Akadémia e mólot, eddig tett lépéseinek s ez ügybeli törvényes állásának tekintetbe vételével, nem találván czélra vezetőnek, a vallás és közoktatási m. kir. miniszter urat felterjesztésben megkérni határozta, hogy a hazai nyomdászokat és kiadókat az Akadémia részére törvény által kötelezett példányaik beküldésére ujabbán is sürgetőleg utasítani kegyeskedjék.

31. A Kisfaludy-társaság február 5-kén (vasárnap) d. e. 10 órakor az Akadémia dísztermében tartandó XXI-ik közülésére az Akadémia mindenrendű tagjait tisztelettel meghívja.

Köszönettel tudomásul vétetik.

32. A főtítkár jelenti, hogy az Akadémia kiadványait megkapták s azokról elismerő iratot küldöttek: a m. szigeti ref. főtanoda, a löcsei kath. főgymnasium, a zágrábi országos muzeum igazgatóságai s az amerikai, „Philosophical Society“ Philadelphiiában.

Tudomásul szolgál.

33. Ugyanaz bejelenti az 1870. decz. 19. és be is mutatja a f. é. jan. 1. óta beérkezett ajándék-, cserc- és köteleskönyvpéldányokat, valamint az Akadémia kiadásában megjelenteket is, jelesül:

I. *Testületektől.*

Kais. Akad. der Wiss. Bécs. Anzeiger. 1870. Nr. 26. 27. 28. 29 és Inhalt zum Jahrg. 1870. 1871. Nr. 1.

Anthropologische Gesellschaft. Bécs. Mittheilungen. I. B. Nr. 5.

Kön. Proussische Akademie der Wiss. Berlin. a) Monatsbericht. 1870. Aug. Sept. Oct. Nov. b) Abhandlungen. 1869. I. II. B.

American Acad. of Arts and Sciences. Boston. Proceedings, Vol. VIII.

Museum of Comparative Zoology. Cambridge. Bulletin. Nr. 9—13.

Lyceum of Natural History. New-York. a) Annales. Vol. IX. b) Anderson: Narrative of a Journey to Musardu.

Smithsonian Institution. Washington. Annual report for the year 1868.

Commonwealth of Massachusetts. Boston. Report of the Invertebrata.

Society of Natural History Boston. a) Proceedings. Vol. XII. XIII. b) Agassiz: Adress on the Centennial of Alex. Humboldt.

American Philos. Society. Philadelphia. a) Transactions. Vol. XIII. P. 3. b) Proceedings: Vol. XI. Nr. 81. 82. c) Details of an unpaid claim on France.

K. K. Central-Commission für Baudenkmale. Bécs. Mittheilungen XVI. Jahrg. Jän. Febr.

Société de Numismatique. Bruxelles. Revue. Tom. III. Livr. 1.

Kön. Bayerische Akademie der Wissenschaft. München. Sitzungsberichte. 1870 II. B. 1—2 Heft.

Verein für Gesch. und Alterthum Schlesiens. Breslau. Codex Diplomaticus Silesiae. IX. B.

Közös külügy-miniszterium. Bécs. a) Censo General de la Republica de Chile levantado. 1854. 1865. b) Anuario Estadístico de la Republica de Chile Vol. I—X. c) Documentos Parlamentarios i Memorias Ministeriales. Vol. I—IX. d) Observaciones astronomicas. e) Estadística de la Aduana de Buenos Aires, 1868. f) Resenno historico del ferrocarril entre Santiago i Valparaiso. g) Documentos relativos al proyecto de un ferrocarril entre Santiago i Valparaiso. h) Informes relativos al ferrocarril de Santiago a Valparaiso. i) Informe de la Comision nombrada parra examinar la Administracion de ferrocarril. k) Informe sobre la via que ha de preferirse para una linea ferrea entre Falcahuana, Concepcion i Chillan. l) Lei de policia de ferrocarriles. m) Catalogo officia de la Esposicion Nacional 1869. n) Chile en la Esposicion universal en Paris. o) Reglamento Consular. p) Escuela Nacional de Artes y Oficios de Santiago (4. dar.) q) Reglamento para la Escuela de Artes y Oficios. r) Silabario arreglado al Sistema simultaneo de onseñanza. s) Memoria que el Ministerio de Estado en el Departamento de Justicia Culto i Instruccion publica presenta al congreso Nacional de 1869. t) Discurso del Presidente en 1870. u) Esposicion del General Manuel Bulnes. x) Legislacion de Caminos, Puentes i Calzadas. y) Codigo Civil de Chile. z) Lei de arreglo de Rejimen Interior. j) Lei de Registro de electores.

Kir. tudós társaság. Krakó. a) Rocznik. Tom. XVI. XVII. b) Sprawozdanie Komisji Fiziograficznej. Tom. Czwarty.

Kön. Akad. gemeinnütziger Wiss. Erfurt. Jahrbücher. Neue Folge. VI. Heft.

Déli szláv Akadémia, Zágráb. a) Rad. Knj. XIII. b) Dvie službe rimskogu Obrada za svetk. Sv. Cirila i Metuda.

M. kir. keresk. Minisztérium. Pest. Hivatalos statistikai közlemények. III. évfolyam, 1. 2. füz.

Középtanodai tanáregylet. Buda. Az orsz. középtanodai tanáregylet közlönye. IV. évf. 2. füz.

Kegyes tanító rend. Pest. A magyar erdélyországi kegyes tanító rend Névtára 1870/71. tanévre.

Királyi tengeri hatóság Fiume. Navigazione e commercio nei porti austriaci.

Az Izraelita egyetemes gyűlés bizottsági elnökétől (Dr. Hirschler) az 1868-iki izraelita egyetemes gyűlés Naplója.

II. Magánosoktól.

Kovács Albert. Pest. Alakítsunk egyházi reform-egyletet.

B. Schlechta Ottokár k. l. t. Bécs. Manuel Terminologique français-ottoman

Dr. Mihályik Sidor. Pest. A vakokról. (2 péld.)

Miksa György. Gyula-Fehérvár: a) Az oláhok eredetéről. b) Az erdélyi szászok köz- és magánjoga. c) Magyar történelmi emlékek külföldön.

Kilián Frigyes. Pest. Held: A nagy francia forradalom története.

III. Köteles példányok.

Athenaeum nyomdája a) Roskoványi : Monumenta Catholica, Tom. VII. b) Egyetemes magyar Encyclopaedia. VIII. köt. c) Makray : Bauer őrnagy hagyományai. d) Schuber : A természettan alapelemei. e) Dékány : Elemi vegytan. f) Traut : Latin nyelvtan. g) A magyar mérnök egylet közlönye. IV. köt. 8. 9. 10. 11. füz. h) Hivatalos statisztikai közlemények. III. évf. 1. 2. füz. i) Dr. Nägele : Szülészeti tankönyv. I. Rész. k) Schwimmer : Bőrkórtan. 1. füz. l) Domanovszky : A bölcsészet története. I. köt. m) Balagi Károly : Egyetemes földrajz. I. köt. n) Illésy : A nők munkaképessége. o) A lovagkor és hősei. p) Századok. IV. évf. 8. 9. 10. füz. q) Fenyvessy : A magyar gyorsíró. r) Roder : Bibliai történet. s) Reisz : Természetisme. t) Shakspere minden munkái. XVII. köt. u) Györy : Spanyol szinműtár I. II. III. köt. x) Füssy : Egyetemes földrajz. y) Minikus : Vezérkönyv az állat, növény és ásványtan oktatásában. z) Kathol. lelkipásztor 1870. 6. füz. j) Supka : A ker. kath. egyház szépsége. v) Gaborian : Egy uri társaság. I. II. III. köt. w) Mudrony : A társadalmi gazdaságtan vázolata. aa) Emlékirat a cs. k. déli vasut társulat szerződésének kérdésében. bb) Szathmáry : Az ország sebei. I. II. III. IV. köt. cc) Iványi : Leitfaden der Deutschen Literaturgeschichte. dd) Pákh Albert humoros életképei. ee) Óvári : A csődrendszer. ff) Fialka Clotilde : Adrienne. gg) Abday : Földjvedelmi adó Atticában.

Czéh Sándor nyomdája. Győr. a) Welperinte képes könyv. b) Keresztyén énekes könyv. 5-dik kiadás. c) Neuester Adressen-Kalender für 1871. d) A győri ügyvéd egylet alapszabályai. e) Legújabb nagy győri naptár 1871-re.

Bartalics Imre nyomdája. Pest. Karsu : A római pápák történelme. V. kötet. Karner Fr. nyomdája. Segesvár. Hess : Das Grundbuch.

IV. Akadémiai kiadás.

- a) A magyar nyelv Szótára. V. köt. 5. füz.
- b) Társadalmi Értekez. II. sz.
- c) Értesítő IV. évf. 16. 17. sz.
- d) Természettud. Értekezés IV. V. VI. sz.
- e) Monumenta. Okmánytár. XV. köt.
- f) Almanach 1871-re.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Hatodik akadémiai ülés.

R e n d k i v ű l i e l e g y e s ű l é s
1871. február 3-án.

Nagymélt. Lónyay Menyhért másodelnök úr elnöklete alatt.

I. Lónyay Menyhért másodelnök úr önmaga meghatott szavakkal jelenti, hogy a mai rendkívüli ülés egyetlen tárgya azon súlyos veszteség, mely tudományos intézetünket, tisztelve szeretett elnöke báró Eötvös József tegnap, a hó 2-án, esti 11 órakor történt halálával érte. A fájdalom lesújtó érzete, melynek benyomása alatt vagyunk mindnyájan, nem engedi e szomorú alkalommal csak megkisérteni is, hogy az elköltözött szellem magasztos erényei vázlatába bocsátkozzék, ez a dicsőült élet-és emlékbeszéd írójának marad fentartva, hanem egyszerűen felhívja e tudományos Akadémiát a feletti tanácskozára, mi módon vélné, hogy járuljon az Akadémia felejthetlen elnökének utolsó tisztesség-tételéhez, és minő intézkedéseket kíván tenni, hogy az e tudományos testület keblét eltöltő érzelmeknek az elhunyt iránt külső jelek által is kifejezés adassék.

Az Akadémia tagjai, midőn legmélyebb fájdalomukat nyilatkoztatják e jegyzőkönyvben a közélet, a tudomány s a költészet ily férfiának, fölönt koszorús bajnokának, érdemeiért s közszeretetből választott elnökük báró Eötvös József úrnak elvesztése fölött: egyszersmind a hála és kegyelet oltárán vélnék áldozni, következő határozatok által:

Az Akadémia minden rendű tagjai egy, ez ülésből kiadandó gyászjelentés által fognak felhivatni, hogy folyó hó 5-én délután 1¹/₂ órakor a Kisfaludy-terembe gyűljenek, onnan testületileg indulandók szeretett elnökük végtisztessége megadására.

Másodelnök úr önmaga megbíztatik egy küldöttség kinevezésére, mely a hó 6-án a dicsőült hamvainak családi sírboltba tételénél, Ercsiben, az Akadémia képét viselje.

Az Akadémia fájdalma és részvéte a pótolhatlan veszteség miatt, egy a dicsőült özvegyéhez s családjához intézendő levélben tolmácsoltassék, melynek átadására önmaga a másodelnök úr kéretik fel.

Az akadémiai gyász jeleül, a falai közt létező Eszterházy országos képtár, valamint az intézet könyvtára is, egy hétig zárva áll; ez idő alatt az épület homlokán folyvást fekete zászló leng, és semminemű akadémiai ülés nem tartatik.

Gondoskodik az Akadémia, hogy bizonyos, később meghatározandó napon, nagy halottja lelki üdvéért külön gyázmise olvastassék; melyen e tudományos intézet összes tagjai testületileg megjelennek.

Határozatba ment, hogy a nagy férfiu emlékezetének egy külön akadémiai ünnepély szenteltessek; mely a diszteremben, az elnökség által később kijelelendő napon, nyilvánosan fog megtartatni.

Végre gondoskodik az Akadémia, hogy a dicsőültnek arcképe és márvány mellszobra, amaz a képes terem, ez az ülés terem számára elkészittessék.

II. Olvastatott az ausztriai Reichsrath-Delegatio elnökének az Akadémia másodelnökéhez intézett következő levele :

Nagyméltóságú Lónyay Menyhért úrnak, a Magyar Tudományos Akadémia másodelnökének.

A Magyar Tudományos Akadémiát megfosztá elnökétől a halál.

A szoros kapocs, mely a monarchia többi népeit a nemes magyar nemzettel összeköti, a meleg részvét, mely annak fölvirágzása iránt mindnyájunkat eltölt, a birodalmi tanács delegatiójának tagjaival szintén éreztetik a fájdalmas veszteséget, melyet az Akadémia báró Eötvös elhunyt által szenvedett.

A birodalmi tanács delegatiója mai napon az Akadémia termében tartott ülésén ez érzelmeknek kifejezést adott, s megbízott engem, hogy arról a tudományos Akadémiát értesitsem.

Midőn Nagyméltóságodat fölkérem, hogy ezt az Akadémiának tudomására adni kegyeskedjék, megragadom az alkalmat, legteljesebb nagyrabecsülésöm kifejezésére. Pest, 1871. febr. 3. a delegatio elnöke: Hopfen Ferencz, lovag.

A részvét e nyilatkozata köszönettel vétetik tudomásul.

Hetedik akadémiai ülés.

A III. osztály második ülése, egyszersmind összes ülés.

1871. február 13-án.

Sztoczek József r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

35. (4) Kruspér István, mint az utolsó közgyűlésen megválasztott rendes tag, székét foglalja el „A párisi méter-prototyp az 1870. augusztusi méter értekezleten“ czimű dolgozattal. Kivonata ez:

Az Akadémia felterjesztése folytán az ipar és kereskedelmi miniszterium hazánknak a múlt évi párisi meter conferentián való képviselését elhatározta, és Szily Kálmán s Kruspér István kiküldetvén abban részt vettek. A conferentia össze is jött, de elhatározta az időök viszontagságai miatt érdemleges tárgyalásokba és határozat hozatalába nem ereszkedni, azt egy később összejövendő gyűlékezletnek tartván fel. Az értekezlet a levéltárba letett meter-etalon megvizsgálván, azt a véglapokon behorpadva találta. A hiba nagyságát megítélni eddigelő csak némely észleletekből lehet, melyeket a meter értekezlet francia tagjai tettek, a hiba körülbelül az egésznek $\frac{1}{42000}$ részére becsülhető. Ezen hibának azonban, a csillagászat és az országos mértan kivételével, semmiféle tudományra, vagy mesterségre káros hatása nincs, a mennyiben mind a súlymérték alkalmazásánál, mind a pénz értékében, melyekben pedig a hossz mértékben létező hiba fokozott mértékben mutatkozik, 300-szorta nagyobb hibát is eltűr a gyakorlat. A hiba csak a tudomány ítélő széke előtt nem maradhat szó nélkül.

Bírálat nélkül kinyomatandó, mint székfoglaló.

36. (5.) Felolvastatik Balló Mátyás a pesti főreál iskola vegyészeti tanára által az Akadémiához bealott értekezés „A szilárd szénkénegről.“ Rövid tartalma következő:

Egy szilárd, jegecedett testnek keletkezése, a szénsulphid nedves levegőn való elpárolgásánál, már régóta ismeretes. Ezen test sokáig *jégnek* tartott. 1856-ban azonban kimutatta *Berthelot*¹⁾, hogy e test a szénsulphidnek vízzel való vegyülete; szerinte a víztartalma 37,03%. *Millon*²⁾ is észlelte sűrű ködnek keletkezését a szénsulphid nedves levegőn való elpárolgásánál. Millon azonban az ammonia jelenlétét is szükségesnek tartotta e köd képződésére, mely tüneményt a szénsulphid éleenyítéséből származtatott le. Későbbben 1867-ben, előállította *Duclaux*³⁾ a jegecedes testet orós és nedves légáram segítségével nagyobb mennyiségben és víztartalmát a későbbben előadandó mód szerint meghatározva, alkotását $2CS_2 + H_2O$ képlettel fejezte ki. Végül megemlítendő *Wartha* műegyetemi tanárnak — a M. Tud. Akadémiának is előterjesztett — érte-

¹⁾ Jahresbericht für 1856. Pag. 293.

²⁾ Ibid. 1860. Pag. 82.

³⁾ Zeitschrift für Chemie. N. F. III. Pag. 476.

kezése is, melyben a Duclaux-féle mód szerint előállította test, a szén-sulphid *szilárd módosításának* tekintetik.

Jelen értekezésemnek célja: 1) Kimutatni, miszerint a Wartha-féle „szilárd szénkéneg“ a Berthelot- és Duclaux-féle testekkel megegyez, tehát az említett nevet nem érdemli meg, és 2) a Duclaux-féle kép-let helyességét közelebbről megvitatni.

Ha egy lapos üvegcészében (nagy óraüvegben) levő szénsulphidre erős légáramot fuvunk, úgy hogy ez a folyadékot igen hegyes szög alatt érintse, akkor a hönemű tömeg föllépését észlelhetjük különösen azon helyen, a hol a légáram a folyadékot ékalakban metszi, míg a folyadék többi részében csak lassanként lép föl a hóképződés. Ez közönséges, nem szárított légárammal megy végbe. Egészen más lesz azonban a tünetény, ha teljesen egyező körülmények alatt chlorcalcium által *megszárított* levegőt fuvunk a szénsulphidre. A hó képződése csak a folyadékban észlelhető, míg azon helyen, hol a légáram a folyadékot ékalakban metszi, nem észlelhető, vagy csak igen csekély mértékben. Már ezen egyszerű kísérlet alapján gyaníthatjuk a vízgőz szerepét a levegőben.

A képződött merev részeket kémcsőbe összegyűjtve s benne közönséges hőmérséknél megolvastva, a folyékonyvá lett szénsulphid néha zavarosnak látszik s fölületén határozottan olyan összehúzódnás vehető észre, mint midőn a szénkénegre néhány csepp vizet öntünk. Kissé nagyobb szénsulphid hó megolvadásánál két réteg vehető észre, egy alsó: szénsulphid, s egy felső: víz. A szénkéneg hó elpárolgásánál óraüvegben köz hőmérséknél vízcseppek maradnak vissza.

A szénkéneg hóban foglalt víz mennyisége meghatározottat a Duclaux-féle eljárással megegyező módon: a hó a hozzátapadt folyékony szénkénegtől fúvás által lehetőleg megtisztítva, csiszolt dugaszszal ellátott üvegcsőben méretett meg; ezután néhány darabka megolvasztott chlorcalciumot adtam hozzá s újra lemértem, végre a szénkéneget fölmelegített homokfürdőben óvatosan elpárolva az üvegcső újra megmértet.

Az első kísérletből a szénsulphid hó víztartalma 17,30%, a második kísérletből 36,14% s egy harmadikból 27,09%. A víztartalom e szerint, mint előre is gyanítottam, igen változó — ámbár az első kísérlet körülbelül $CS_2 + H_2O$ képletnek megfelelő víztartalmat mutat.

Miután a Duclaux munkáját csak kivonatából ismerem, elemzési eredményeit sem találhatom megegyezőnek egymás között. Részemről további meghatározásokat szükségtelennek tartottam. Mert meggondolva, hogy víz vagy vízgőz a szénsulphid hóval érintkezve megmerevül, s fölösleges levegő a hó előállításánál aligha kímélhető: a víztartalom megváltozik; másrésztől pedig majdnem lehetetlen a még meg nem meredt szénsulphid részeket, a megmeredt részek részletes elpárolása nélkül, eltávolítani. Az *adott körülmények* alatt, úgy hiszem, helyes képletek felállítását nem remélhetjük, mert eme körülmények biztosítékot nem adnak arról, vajon általában szükséges-e a szilárd test képződésére a víz jelenléte? Ekérdés oly fontos, hogy kísérleti megvizsgálását szükségesnek tartottam.

E célra kívánatik abszolút száraz tér, melyben a szénkéneget gyors elpáritásnak vehetjük alá. Oly tér legegyszerűbb módon úgy állítható

elő, ha a lapos csészében lévő szénsulphidet abszolút alkohollal öntjük le (sőt 95%-nyi borszesz is megfelel teljesen a czélnak), s ezen folyadékba meglehetősen erős légáramot vezetünk. Mielőtt a lég a szénsulphidhez érne, teljesen megszáríttatik s ekkor észrevehető, hogy az első pillanatban a szénsulphid teljesen megzavarodik, a légáram megszakitása után azonban azonnal ismét összefolyik a borszesz alatt teljesen egyenmű, tiszta folyadékká. A zavarodás csak a szénsulphid borszeszben való finom szétoszlásának következménye. Ily módon a szénsulphid összes mennyisége elpárolható a nélkül, hogy a folyadékban szénsulphid hó képződött volna. A folyadék hőmérséke e kísérletnél $+20^{\circ}\text{C}$ -ról $-11,5^{\circ}\text{C}$ -ra száll le, s a hőmérőnek csak azon részein lehetett a hóképződést felette csekély mértékben észlelni, mely a folyadék által nem érintettet.

Igen érdekes és jellemző tünemény áll be, ha a fentebbi kísérlethez borszesz helyett, tömény-kénsavat alkalmazunk. Ilyenkor a hőmérőnek a folyadék által nem érintett részein a hóképződés nagyobb; mert a kénsav a szénsulphidnél nehezebb lévén, a lég vízgőzének elvonása nem megy oly kedvező körülmények között végbe, mint az előbbi kísérletnél. Azonban a hóképződés aránylag véve itt is felette csekély. A folyadék hőmérséke -9°C -ra száll le, ha 1—2 CC kénsavra 10—15 CC szénsulphidet alkalmaztunk, s e mellett tapasztaljuk, hogy a folyadékban a jellemző bokréta alakú szénsulphid hó helyett, átlátszó jegeczek lépnek föl, melyek a folyadék hőmérsékét, a folyékony szénsulphid elpárolgása után, mindaddig $+8$ és $8,3^{\circ}\text{C}$ között tartják, míg csak utolsó nyomuk is nem olvadt meg. Ezen jegecztömeg mindenestre a kénsav második hidratja: $\text{H}_2\text{SO}_4 + \text{H}_2\text{O}$, mely Chaptal szerint $+9^{\circ}$, Dalton szerint $7,5$ fölött és Jaquelain szerint 8° -nál olvad. A kénsav második hidratjának ezen előállítási módja előadási kísérletül teljesen czélszerű.

E két kísérlet elegendőleg bizonyítja, hogy a szénsulphid hó képződésére víz szükséges. Ennélfogva a szilárd szénsulphid még mindig ismeretlen s a helyette felvett Wartha-féle test, megegyez az ismeretes Berthelot- és Duclaux-féle szénsulphid hydráttal, mely azonban inkább a folyékony szénsulphidnek vízben, vagy víznek szénsulphidben, megmeredt oldala gyanánt tekintendő. Ez utóbbi nézet valószínűbb, miután az erre vonatkozó kísérletek alapján — szénsulphid és víz elegyét folytonosan mozgatva, só és hó elegyében megfogyasztani — bár igen kétes, de mindenestre annyiban figyelemre méltó eredményre jutottam, a mennyiben a keletkezett jégkéreg (leöntés és fuvás által eltávolítva a még folyékony szénsulphidet) a keletkezett jégkéreg megolvasztásánál keletkező sok vízben, néhány csepp szénsulphid is volt észrevehető. Ha a szénsulphid hó vegyület, akkor ily körülmények alatt is kellett volna a -15°C -nyi hőmérsékben, annak ép oly nagy mennyiségben keletkezni, mint az előbbi eljárásnál, mert az egyesülésre szükségelt szoros érintkezést a folyékony szénsulphid eszközölheti. Az egyik testnek feloldása a másikban azonban, ha a két test közönséges hőmérséknél egymásban majdnem oldhatlan, mint szénsulphid a vízben, s viszont, természetesen ily körülmények alatt sokkal nehezebben mehet véghez, mint ha a két test, (nagyon alacsony hőmérséknél) gáz állapotban érintkezik. Ilyenféle kísérletek kényes

természeténél fogva azonban, reájok természetesen *legfeljebb gyanítás* alapítható. E kérdés végleges eldöntését magamnak tartom fenn.

A szokott módon bírálatra kiadandó.

37. (6) Tanácskozási tárgyal Klein Gyula műgyetemi tanársegéd „A Pílo-bolus gombának fejlődése és alakjáról“ czimű, az osztályülésen már felolvasott munkája feletti bírálatok szolgáltak: a két bíráló ugyanis egyet ért abban, hogy a munka jó s magában megérdemelné, hogy kinyomassék; de az egyik bíráló a kinyomatás ellen azon körülményt hozza fel, hogy a szerző ugyanczen tárgy feletti ismertetést már egy német szaklapban is közölte.

Az osztálytitkár szükségesnek látta eldöntés végett az ügyet felhozni, s az oda dönt el, hogy a munka kinyomassék, mert először a szerző maga küldötte be, s az előszóban említi is, hogy úgy ez, mint a német lapokban megjelent közlemény csak előleges megismertetése egy terjedelmesebb dolgozatnak; másodsor, mert az Ügyrend semmi pontjába nem ütközik.

Összes ülés.

1871. február 13-án.

Sztoczek József r. t. osztályelnök helyettes elnökléte alatt.

39. A fűtitkár jelentí, hogy a Gorove-alapítványból kitűzött jutalom kérdésre: „Adassék elő a magyar tanulók iskoláztatása hazánkban és a külföldön a XVI. században“ f. é. január 31-éig bezárólag, mint határnapig, következő egy pályamunka érkezett:

I. Hazai és külföldi iskoláztatás a XVI. században.
Jelige:

Inter stridentes bellorum mille tumultus
Et patriam doctis haud caruisse doces.

(Hildobrand Czvittingerhez.)

40. Ugyanaz jelentí, hogy a Dóra Szilárd-féle alapítványból kitűzött kereskedelmi pályakérdésre, szintén január 31-i határidőig, következő egy pályamunka érkezett:

I. A kereskedelmi szakoktatás.
Jelige:

„A kereskedő hivatása a műveltség terjesztése.“

41. Jelenti végre, hogy a Vitéz alapítványból kitűzött kérdésre (Erdély polgári alkotmánya s közjogi állapotának ismertetése 1002—1540), melynek határ-ideje szintén f. évi január 31-én telt le, nem érkezett pályamunka.

A fűntebbi két pályamunka jeligés levelei rendben találtatván, az Akadémia és a helyettes elnök pecsétjével lezárva, levéltári őrizet alá adattak; magok a pályamunkák, meghíráltatás végett. az illető (II.) osztályhoz tétettek át, mely a harmadik pályázat sikertelen voltáról is e jegyzőkönyv kivonata által értesítendő.

I. I g a z g a t ó s á g i ü l é s

1871. febr. 15-én.

Nagyméltóságú L ó n y a y M e n y h é r t másodelnök úr elnöklete alatt.

1. Az 1870. decz. 18-dikán tartott igazgatósági ülés jegyzőkönyve felolvasatván

Tudomásul vétetett.

2. Ugyanazon jegyzőkönyv XCIX. pontjára a kiküldött ig. tag. gr. Károlyi György úr ö excellentiája jelenti, hogy a dunaparti két alagút haszonbére, mely Pest városa részéről az Akadémia iránti tekintetből állapított meg oly jutányosan, a jövedelem által fődöztetik; s hasonló értelemben a másodelnök úr is adván felvilágosítást:

Határozatott, hogy a szerződés egyelőre fentartandó, s a haszonbér megfizetendő.

3. Ugyanazon jegyzőkönyv CIII. pontjával kapcsolatban b. Vay Miklós igazgató tag ö nagyméltósága igéri, hogy a bold. elnök iratai közt eltévedt jelentését a széphalmi Kazinczy-emlék építés s vagyon körül tett vizsgálatáról, a töredékekből újra összeállítva, közelebb be fogja küldeni a főtítkárhoz.

A jelentés át fog tétetni Hinka akadémiai ügyész úrhoz, hogy a nála lévő számadások vizsgálatánál használhassa.

4. A főtítkár bemutatja gr. Breunner Ágoston úrnak Bécsben, 1870. december 20-án négy ezer forint alapítványáról kiállított szerződését.

Bár az alapító e szerződésben a tőkének fekvő javaira való betáblázása ellen mindenkorra tiltakozik, tekintve mégis, hogy a szerződés mind a kamatok pontos fizetésére, mind ezek nem fizetése esetében a tőke felmondására és behajtására nézve elég kezeséget nyújt, az, az Igazgató Tanács 1870. évi XCV. számú határozata értelmében, elfogadtatik s átteendő a m. földhitelintézet őrizete alatti alapítvány-levelekhez.

5. Olvasatott gr. Festetics Elek úrnak az Akadémia elnökéhez intézett, s Kőszegen 1871. jan. 30-án kelt levele, melyben értesít, hogy ez évi január 23-án elhunyt Tolnai gróf Festetics Sándor, az ö fivére, az akadémiai tőke szaporítására két darab ezer forintos földterhermentesítési kötvényt hagyományozott, kérvén utasítást azok beküldése iránt.

Az igazgatóság köszönete mellett, a méltos gróf úr értesítendő, hogy a két kötvényt a m. földhitel-intézethez küldeni sziveskedjék, mely egyszersmind e jegyzőkönyv kivonatával tudósittatik.

6. A főtítkár bemutatja az 1000 ezüst forintos Gorove-alapítványnak a többi

alapító levelek közt a földhitel-intézetnél nem talált, hanem általa az Igazgató Tanács 1840. évi jegyzőkönyve irományai közül kikeresett alapító-levelét.

Az eredeti alapító-levelét átteendő a m. földhitelintézetnél levő akadémiai pénztárhoz; másolata csatoltatván a jegyzőkönyvi iratokhoz. Egyszersmind a földhitelintézet felszólítandó, hogy azon régibb alapítványok jegyzékét, melyek iránt alapító-levelé a pénztárnál hiányzik, küldje meg a főtítkárnak, ha netán a jegyzőkönyvi iratok között azokat szintén feltalálhatná.

7. Pestváros adóbehajtási hivatala részéről az Akadémián 6 frt 25 kr. illeték követeltetvén

Miután a megkereső levélből ki nem tetszik, mely czímen követeltetik ez illeték: áttétetik az akadémiai ügyészhez, hogy a követelés mivoltát Pest város adóbehajtási hivatalánál megtudva, ha az jogos, a nmltgu elnökség által utalványoztassa.

8. Az akadémiai gondnok bemutatja három példányban aláírás végett, a m. kir. bányatermék-áruda igazgatóságával a pincze-raktár helyiségek iránt kötött szerződést.

Jelen szerződés a M. T. Akadémia Igazgató Tanácsa által azzal a határozott kikötéssel hagyatik jóvá, hogy ez után a M. T. Akadémiát semmiféle bélyeg vagy illeték fizetésének kötelezettsége nem terhelteti.

9. Csengery Antal ig. tag, mint az 1871-i költségvetés kidolgozásával megbízott hármasküldöttség tagja, jelenti, hogy az adatokat, sőt magát a költségvetést is összeállította, a jelentést elkészítette, de arra nem volt ideje, hogy ezeket a hármasküldöttség vizsgálata alá terjeszse, azonban úgy véli, hogy miután semmi nehézség elő nem fordul, ezeket a jelen teljes ülésben is lehetne tárgyalni, mi elfogadtatván:

Olvastatott nevezett tagnak következő jelentése az 1871-i akadémiai költségvetés iránt:

Midőn a M. T. Akadémia költségvetési tervét 1871. évre bemutatni szerencsém van, meg kell jegyeznem a következőket:

A) A bevételekre nézve:

A várható jövedelmek csak átlagos számítás, s a régibb számadások alapján vannak fölveve, tekintettel azon körülményre, hogy az alapítványok egy része készpénzben vagy értékpapirokban befizettetett. E szerint a künnlevő alapítványok után ez évre kevesebb, az érték papirok czimén nagyobb összeg vétetett föl. A valóságot inkább megközelítő előirányzat csak akkor készülhet, ha az alapítványi ügy végleg rendezve lesz, s annak alapján a költségvetés czímeinek mindenben megfelelő évi számadás készülhet. Jelenleg még a múlt számadások sincsenek befejezve, s így a tavali előirányzatnak a múlt évben tett valóságos kiadásokkal egybevetése is lehetetlen.

Az államtól várandó segély (XIV.) b. pontjára nézve, mely szerint történelmi emlékek kutatására stb. 5000 forint előirányoztatik, meg kell jegyeznünk, hogy ez összeg megnyerése tisztán a vallás és közoktatásügyi minister kezétől s azon körülménytől függ, hogy a nevezett minister a műemlékek kutatása, ásatása, osztályozása, fentartása, s a nyomozások földolgozása körül akarja-e és mennyiben akarja az Akadémia archaeologiai bizottságának munkásságát ezentúl is igénybe venni, és hogy e czélra e mondott czímen a ministernek rendelkezésére álló összegből egyéb kiadások fedezése után mennyi fordíthatatik. A múlt évi költségvetés készi-

tésénél, az Akadémia elnöke levén egyszersmind vallás és közoktatásügyi miniszter, ez összeg általa azonnal megállapíthatott. Most, a legjobbat remélve, ismét fölvétetett ugyan a tavali összeg, azonban a valóságos összeg ez évre csak az illető miniszter úrral tartott értekezés után lesz tudható. Ez értekezésre alelnök úr ő nagyméltósága volna fölkérendő.

B) A kiadásokra nézve:

A kiadások 1. czíme alatt 28,000 frttal kerek számban van előirányozva a rendes tagok, tisztviselők és előadók fizetése, a cselédek bére, szálláspénze, ruházata és fajradéka.

Megjegyzendő, hogy ez összegben a fizetési rendes tagok 1868-i létszáma van fölvéve. Azóta meghalt 1869-ben Gebhardt s 1870-ben Györy, Frivaldszky és Podhradszky, kik közül az utóbbi 315 forint, a többiek 525 forint rendes fizetést húztak.

Ha az Akadémia pénzügyi viszonyai nem engedik, hogy minden rendes tag fizetést húzzon: úgy hiszem, nem volna helyes a némileg már rendszeresített fizetési állomások számát csökkenteni.

Indítványozom ennél fogva: mondja ki a tek. Igazgató Tanács, hogy a nevezett elhunyt tagok fizetése az utánok következő legrégebb tagok részére, a folyó 1871. évi január 1-től kezdve, utalványoztatik.

Általános könyvkiadásokra ugyanannyi van előirányozva, mint a múlt évben.

A bizottságok költségvetésében (III.) két változás történt:

a) Az archaeologiai bizottság költségvetése, tekintettel a bevételi előirányzat XIV. czíme b) pontja alatt fölvett összeg bizonytalan voltára, 8000 frt helyett ez évre 6000 frttal van előirányozva. Ha a fedezet tavalyi összege az illető miniszter által ez évre is biztosíthatnák: ez összeg pótlólag is a tavali összegre emelhető.

b) A nyelvtudományi bizottság tavalyi költségvetése, tekintettel az írói díjak emelésére, a bizottság kívánata folytán 100 frttal emeltetett.

Jutalmakra a folyó évre 8280 frt vétetett föl, az aranyak általában 6 frtjával számíttatván. Meg kell jegyezni, hogy ez összegben a rendes évi jutalom-díjakon felül befoglaltatik:

a) az 1858-ki 200 † nagy jutalom, melyet Jászay Pál nővéreinek már a múlt évben kiadatni határozott az Akadémia;

b) az 1864—69 févkörben megjelent legjobb matematikai munkának kiadandó nagyjutalom és Marczibányi-jutalom, a mely jutalmaknak már a múlt 1870-ki évben ki kellett volna adatniok.

A múltnak mulasztásai ekkép helyre hozatván, az 1872-ik év költségvetése e cím alatt, többé semmiféle rendkívüli kiadásokkal nem lesz terhelve.

Az önálló könyvkiadások czíme két oly rovatot foglal magában, mely már a tavalyi költségvetésben föl volt véve t. i. a Kalevala fordításának és Szarvas Gábor jutalmazott nyelvtudományi munkájának kiadását. Az utóbbi munka, az illető osztály kívánatára, részben újra dolgoztatott, a mi teljesen igazolja, hogy a mű szerzőjét az igen csekély jutalom fölött, a melyet kapott, a nyelvtudományi osztály némi tiszteletdíjban is kívánja részesíttetni.

Ez az oka, hogy 400 frt helyett a f. é. költségvetésben e kérdéses munka kiadására 600 frt előirányoztatott.

Az akadémiai épület rendbentartására, fűtésre, világításra, javításokra, a gondnok mellékelt kimutatásában 5,360 frt kiváratik, a költségvetési előirányzat e czímen (IX.) kerekszámmal 6,000 frtot vett föl. Ez összegből fedezhető a képesteremben levő arcképek feliratainak és új kereteinek 74 frt 50 krt tevő költsége. Ellenben az udvarnak javaslatba hozott kikövezése s az elütki szobákba újabb butorok beszerzése, a mely két tétel költségeit 1,474 frt 16 kr-ra számítja a gondnok, elmaradhat a folyó évről, a melynek költségvetését különben is több rendkívüli kiadás terheli.

Mint a költségvetés kiadási részének utolsó (XI.) czíme mutatja: a M. T. Akadémiát, adósságnai után, még mindig terhelik kamatok. A tok. Igazgató Tanács határozata folytán a magyar földhitelintézet e czím azon tételeit, a melyek a legtöbb kamattal terhelték az Akadémia pénztárát, t. i. a pesti és budai takarékpénztárakból fölvett adósságokat, a múlt évben már törlesztette. Törleszteni fogja ez év folytán azon összeget is, a melylyel az Akadémia a biztosító-társulatnak tartozik. S ekkor csak a Széchenyi-szobor-egylet követelése marad fenn, a mely nem hárít az Akadémiára több terhet, mint a betételek általában a takarékpénztárakra.

A mi már az Akadémia bevételeinek és kiadásainak egybevetését illeti:

az összes bevételek	96,438 frt
az összes kiadások	96,230 frt
a mérleg e szerint	208 forintnyi csekély

többletet mutat.

Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a nyelvtudományi bizottság által a táji nyelvsajátságok gyűjtésére és egybeállítására, egy mester műszótár készítésére s a nyelvtudományi bizottság előadójának díjazására kívánt mérsékelt összegek már, fedezet hiánya miatt, nem vétethettek fel a költségvetésbe; ha tekintetbe vesszük, hogy a természettudományi bizottság költségeire, azon bizottság költségeire, a mely elé oly nagyszerű feladatot tűzött az Akadémia, minő a magyar korona országainak természettudományi tekintetben kikutatása és leírása, csak 4,000 frt vétetett föl, jóval kevesebb, mint a mennyit a természettudományi magán társulatnak segélyképen ad az ország; ha mindezek fölött megfontoljuk, hogy az osztályok nagyobbserű tevékenységére gondolni is alig lehet, míg az alapszabályok szerint az ő rendelkezésre is bizonyos összegek nem adatnak; végre ha figyelembe vesszük, minő köteleéseket rónak az alapszabályok a tudományok terjesztése körül is az Akadémiára: az Akadémia legkiáltóbb szükségletei fedezésében is nagy hiány fog mutatkozni; s teljesen igazolva találjuk az Akadémia pénzügyi körülményei által azt a határozatot, a mely a kormánytól és országgyűléstől kárpótlást vár azon tőkék kamatai fejében, a melyek a nemzet által a tudományok előmozdítására adtak, a melyeket azonban az Akadémia oly készséggel előlegezett a nemzetnek, hogy részére megmentsen egy nagy becsű műkincset.

A M. T. Akadémia költségvetési előirányzata az 1871-dik évre.

Szám.		B e v é t e l				K i a d á s			
		Egyenkint		Összesen		Egyenkint		Összesen	
		frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
	A) B e v é t e l e k :								
1.	Alapítványi és kölcsönzött tőkék után künlevő hátralékokból,	8,000	—						
2.	Folyó kamatokból, alapítványi tőkék és kölcsönök után.	20,000	—						
3.	A bérház jövedelme . . .	17,048	—						
4.	A palota jövedelme . . .	5,525	—						
5.	Földtehermentesítési kötvények kamatjövedelme . .	6,000	—						
6.	Nemzeti kölcsön és egyéb állampapírok után	1,600	—						
7.	M. földhitelintézeti záloglevelek jövedelme	7,315	—						
8.	Részvények után	1,500	—						
9.	Évi járadékokból.	200	—						
10.	Előlegek visszafizetéséből .	250	—						
11.	Eladott könyvekből	1,500	—						
12.	Vegyes kamatokból	1,000	—						
13.	Rendkívüli bevételek . . .	1,500	—	71,438	—				
14.	Az Államtól nyert segély:								
	a) a történelmi források és emlékek kiadására . . .	15,000	—						
	b) történelmi emlékek kutatására stb.	5,000	—						
	c) Könyvtárra	5,000	—	25,000	—				
	B) K i a d á s o k :								
1.	Személyes járandóságok: Rendes tagok és tisztviselők fizetése, cselédek bére és fajradéka, ruházata és szálláspénze					28,000	—	28,000	—
2.	Általános könyvkiadásokra: (Évkönyvek, Értesítők, Almanach stb.)					8,000	—	8,000	—
3.	Az egyes bizottságok költségei								
	a) történelmi bizottság .					12,000	—		

Szám.		Bevétel				Kiadás			
		Egyenkint		Összesen		Egyenkint		Összesen	
		frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
	b) archaeologiai bizottság							6,000	
	c) nyelvtudományi bizottság							1,600	
	d) statisztikai bizottság							1,500	
	e) mathem. és természet-tudományi bizottság							4,000	25,100
4.	Jutalmakra							8,280	8,280
5.	Önálló könyvkiadásokra								
	a) a Kalevala fordításának kiadására							1,300	
	b) Szarvas Gábor jutalmazott pályaművének kiadására és tiszteletdíjára							600	1,900
6.	Könyvtára							5,000	5,000
7.	Irodai szükségletekre							250	250
8.	Ügyvédi, postai szállítási költségekre							1,200	1,200
9.	Az akadémiái épület rendbetartására: Fűtésre, világításra, tisztogatásra, javításokra és beszerzésekre							6,000	6,000
10.	Rendkívüli költségekre							600	600
11.	Kamatokra az Akadémia adósságai után:								
	a) a biztosító-társaságnak							2,400	
	b) a Széchenyi-szobor alapnak kamathátralék és folyókamat.							9,500	11,900
	Összesen:								96,230

A felolvasott jelentés tudomásul vétetvén s a bemutatott költségvetés minden pontjaira nézve elfogadotván, egy példányban a m. földhitelintézetnek, egy példányban az elnökségnek kiadandó lészen. A négy rendes tagi hely betöltése e szerint, 1871. január 1-től folyóvá teendő fizetéssel, valamint a képes teremben levő képek javítására fölvett összeg is elfogadtatik, ellenben az udvar kikövezése és az elnöki szoba butorozása ezúttal mellőztetik. Miután azonban ez alkalommal fölemlítetett az, hogy a múlt évben sem a vallás- és közoktatási miniszter úr által, az archaeologiai bizottságnak, a történelmi műemlékek kutatására megajánlott országos rovatból utalványozni megígért 5,000 frt, sem pedig a m. évi országos költségvetésbe az akadémiái könyvtára fölvett 5,000 frt a múlt év folytán

nem utalványoztatott: másod elnök úr ő nmgá fölkéretik, hogy ezek utalványozását a nevezett miniszteriumnál annál sürgősebben eszközölje, mert márczius után a m. évi országos budgetre utalványozások többé nem történhetnek. Egyébiránt ohajtás fejeztetvén ki, hogy jövőre a költségvetés alapjául mindenkor a m. évi költségvetés folytán *valósággal* kiadott összegek kimutatása vétessék fel: ennek ellenében a most felolvasott jelentés kezdetén adott felvilágosításban történt megnyugvás, mely szerint a valóságot inkább megközelítő előirányzat csak akkor készülhet, ha az alapítványi ügy végleg rendezve lesz, s annak alapján a költségvetés czímeinek mindenben megfelelő évi számadás készülhet. Végre a nyelvtudományi bizottság által utazásra, mesterműszótárra s az előadó fizetésére kért összegek megadása azon időre s esetre hagyatík függőben, ha és midőn az Akadémia a képtár helyiségekért remélt rendkívüli jövedelemhez hozzá jut.

10. A főtítkár sajnálattal omlíti föl, hogy a költségvetésben az Akadémia által kívánt azon száz aranyat fölvéve nem látja, mely egy, a rokon nyelvek tanulmányozása végett keletre küldendő ifjunak volna ez évben, s még három következő évben, a költségvetésbe fölvendő. Egyszersmind felolvassa e tárgyban a nyelvtudományi osztály jelentését.

Az Igazgató Tanács szintén sajuálja, hogy e tételt a jelen költségvetés már meg nem bírja, s az osztály által ajánlott módhoz kénytelen fordulni, mely szerint kérelmet intéz a magyar kir. vallás- és közoktatási miniszter úrhoz, hogy ez összeget, mint tudományos czélokra s utazásokra szánt ösztöndíjat, a rendelkezése alatti országos pénzalapból utalványozni kegyeskedjék.

11. Ugyanaz jelenti, hogy Pór Antal még 1869-ben hölgyalapítványi pályadíjt nyert munkája „Hellen Államrégiségek,” a szerző javításai s ezek megbírlása után, nyomtatásra immár teljesen kész, de erre a pénzalap hiányzik. Ugyanis a hölgyalapítványi pályamunkák kinyomatására nézve az Akadémiának néhai Emich Gusztávval oly egysége volt, hogy 200 frt tiszteletdíj és 60 példány kiszolgáltatása mellett ő volt a kiadó, de kötelezte magát az Akadémia, netalán vissza nem térült költségeiért, a kiadót tíz év multával kárpótolni. E hátrányos szerződést az Akadémiának érdekében lenne megszüntetni, s tetteleg meg is szűnt annyiban, hogy az Athenaeum ennek folytatására nem hajlandó.

Az Igazgató Tanács mind ez előadásból, mind a másodelnök úr által némely nyomdászai ajánlatok iránt tett jelentésből sürgető szükségét látja annak, hogy az Akadémia összes nyomtatási és könyvelárusítási viszonyai egy vegyes bizottságban rendeztessenek; mely bizottsághoz részéről Csengery Antal igazg. tagot és a főtítkárt nevezvén ki, a Tud. Akadémiát felszólíttatni határozza, hogy részéről is járuljon e bizottsághoz, melynek jelentése ide terjesztendő lesz.

12. Másod elnök úr ő nmlga előadá, hogy értesülvén a M. T. Akadémia kívánatáról a képtári helyiségekért nyújtandó országos kárpótlást illetőleg, ez ügyben a kellő lépéseket a miniszterelnök és pénzügyminiszter uraknál azonnal megtette. Egyszersmind megemlíté ő nmgá, hogy midőn az Eszterházy képtár eladásáról már az ő pénzügyministersége alatt is szó volt, a tulajdonos herczeg olismerte, illetőleg elvállalta azt a kötelezettséget, hogy az Akadémiának eladás esetében, — a mi az ő általa és boldogult atyja által az Akadémia részére kiállított átadási nyilatkozat értelmében, legalább az ő életükben, a kik e nyilatkozatot aláírták, az Akadémia belegegyezése nélkül nem történhetett volna meg, — a képtári helyiségekbe befektetett

tőkékért legalább is 150,000 forint kárpótlás adassék. Ez ígéret, illetőleg kötelezettség beváltásának sürgetését is köteletségének tekinti jelentő másod elnök úr.

Az Igazgató Tanács köszönettel veszi tudomásul másod elnök úr előadását s felkéri ő mgát, tegyen meg továbbra is minden szükséges lépést, hogy az Akadémia érintett méltányos követeléseit megadassanak.

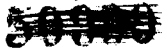
13. Másod elnök úr szóba hozta, hogy a képtári helyiség teljes tűzmentessé átalakítása már kezdetben tervezetett, azonban költséghiány miatt a terv, úgy a mint kellett volna, nem hajtatott végre. Pest városa azóta többször sürgette a helyiség tűzmentessé átalakítását. Most, midőn a képtár a nemzet tulajdona lett, az átalakítás, országos költségen vagy az Akadémia által, ha a kifizetendő összegekért kárpótlás nyújtatik, okvetlenül megteendő. Indítványozza ez okból másod elnök úr, hogy későbbi tárgyalásokra hagyván a költségek miként fedezése kérdésének eldöntését, Ybl és Szkalniczky építész urak kéressenek fel, hogy az eredeti építési tervek közül keressék ki azon tervet, mely szerint a képtári helyiségek teljesen tűzmentesen lettek volna építendők, s ha e tervek nem találhatnának meg, Ybl építész úr kéressék fel ily terv és költségvetés készítésére.

Ez indítvány közhelyesséssel fogadtatván, a nevezett építész urak annak értelmében a kérdéses tervek fölkeresésére, s ha azok nem találhatnának meg, Ybl építész úr új terv és költségvetés készítésére felszólíttatni határoztatott.

14. Másod elnök úr ő mgá emlékezetbe hozza a febr. 3-ki elegendes ülés határozatát, b. Eötvös József elhunyt akadémiai elnök arczképe és mellszobra elkészítése iránt.

Az e tárgyban teendő lépésekre másod elnök úr kéri föl.

51302

X 51302

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000777040

MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Nyolczadik akadémiai ülés.

Az I. (nyelv és széptudományi) osztály *harmadik* ülése.

1871. febr. 20-kán.

Pulszky Ferencz t. t. osztályelnök elnöklete alatt.

43. (7.) *Budenz József* l. t. „A magyar *l* és *z* denominativ igeekép-zőkről“ értekezett.

Az osztály fölkérte az értekezőt, hogy értekezése föl nem olvasott részeit a jövő ülésen felolvasni sziveskedjék, a második részt kivonatban, a harmadikat pedig egész terjedelmében.

44. (8.) *Szilády Áron* l. t. „A dofterekről“ értekezett.

Bírálatra adatik.

45. (9.) Olvastatik az osztályértekezlet f. é. január 28-án tartott ülése jegyző-könyvének 6-ik pontja, mely szerint indítványoztatik, hogy a finnországi tudós társaságnak, melylyel az Akadémia eddig is csereviszonyban állott, a népszerű és fordított könyveken kívül küldessenek meg mindennemű kiadványaink s így a c) rovatból tétessék át az a)-ba; továbbá a „Finn irodalmi társaság“, mely eddig csak a statisztikai és a magyar nyelvrokonságra vonatkozó kiadásokat kapta, tétessék át a c) rovatba, mely szerint az Évkönyveket, az Értekezések nyelvtudományi füzeteit, s a nyelvtudományi kiadásokat is kapná; végre eszközöltessék csereviszonya „Dorpati eszt tudós társasággal“ szintén a c) rovat szerint.

Az indítvány elfogadtatván, az összes ülés előbe terjesztése határoztatik.

46. (10.) Titkár jelenti, hogy *Finály Henrik* l. t. ez év folytán meg fogja tartani néhai *Engel József* l. t. feletti emlékboszédét, melyre az osztály múlt évi oct. 24-én tartott üléséből fölkérte.

Tudomásul vétetik.

Kilenczedik akadémiai ülés.

Összes ülés.

1871. febr. 27-én.

Horváth Mihály r. t. osztályelnök helyettes elnöklete alatt.

48. *Suhayda János* l. t. Emlékbeszédet mondott néhai *Császár Ferencz* akadémiai tiszteleti tag felett.

Áttétetik a II. osztályhoz az Értekezések során leendő kiadás végett.

49. Thaly Kálmán l. tag indítványozza a Nagy István-féle, Lipcsébe, Francke és List könyvtárosokhoz került kézirat-gyűjtemény megvételét, mely iránt már az előtt is alkudozott volt az Akadémia Nagy István örököseivel. Indítványozza pedig oly módon, hogy az egészben leendő megvétel végett az Akadémia a cultus-minister urhoz intézzen kérő fölterjesztést; vagy, ha az egész megvehető nem volna, legalább egyes, fontosabb okmányesoportok vétessenek meg, a történelmi bizottság kiválasztása szerint, a könyvtár javadalmazásából.

Ipolyi r. tag erre felvilágosításul adja, hogy ministerelnök ur megbizásából Pulszky Ferencz muzeumigazgató ur már alkudozik az egész kéziratár megvételére.

Mire Thaly ur oda módosítja indítványát, hogy az Akadémia írjon fel e nagybecsű történelmi okmányokat tartalmazó kéziratgyűjtemény megvételét pártolólág és sürgetőleg (miután más vovők is vannak) a ministerelnök és a vallás és közoktatási minister úr ö nmgukhoz.

Az indítvány elfogadtatván, mindkét helyre pártoló és sürgető fölterjesztés határozottatott.

50. Dr. Pauler Tivadar, vallás és közoktatási m. kir. minister ur, Budán 1871. febr. 24-én kelt, 227. eln. számú k. iratában értesíti az Akadémiát kineveztetéséről, egyszersmind feladata súlyának és fontosságának teljes tudatában azon bizodalmas kéréssel fordul az Akadémiához, hogy a hazai közművelődés, főleg pedig közoktatási ügyeink emelésére irányzott legűszintébb törekvéseinél hathatós és becses közreműködésében részesíteni méltóztassék.

Ez értesítést a jelen levő tagok szives éljenzéssel fogadván, midőn az Akadémia részéről minden lehető támogatást készséggel felajánlanak, másfelől ő nmgától, mint Akadémiánk r. tagjától, viszont e tudományos intézet érdekeinek buzgó elősegítését remélik; egyszersmind válaszul üdvözölő fölterjesztést határoz jelen összes ülés, s annak élűszóval is tolmáclását egy, az elnöklő Horváth Mihály, Zsoldos Ignác, Toldy Ferencz r. tagokból és a fűtitkárból álló küldöttségre bizza.

51. Olvastatott Pest városa közgyűlésének következő átírata: Tokintetes magyar királyi Tudományos Akadémia! Mindnyáján tudjuk, hogy hazánk feledhetlen emlékü nagy fia báró Eűtvös József, m. k. vallás és közoktatási miniszter, a m. kir. tudományos Akadémia elnöke és városunk képviselője érdemekben gazdag gletpályáját a nemzet mi velődés előmozdítására szentelé; mindnyáján tudjuk, hogy a halhatatlan emlékü nagy férűu e pályán mint írő a toll és lant bűvös hatalmával; mint bölcsész az ész gyujtó szikrájával; mint államférűu, századokra

kiható reformeszméivel; mint magyar, lángoló honszerelmével; szóval, az ember és honpolgár legkitünőbb tulajdonai összességével a nemzet és az összes emberiség javáért törhetetlen fáradalommal működött, s ezek által a nemzetet örök hálára kötelezte.

A nemzet, midőn elhunyt nagyjainak dicsőítésében, és emlékei megörökítésében a kegyeletnek legszebb tényét gyakorolja, önmagát tiszteli meg. — Ily érzelem vezérelte városhatóságunk közgyűlését az alatt irt napon, midőn azon indítványt, hogy néhai báró Eötvös József nagy hazánkfíának emléke egy Pest városában felállítandó dicszoborral megörökítették, egyhangúlag elfogadta, egyszersmind határozatilag kimondá, hogy annak felállítási költségéhez házi pénztárából 5000 frttal járul; felkérvén egyttal mély tisztelettel a m. kir. tudományos Akadémiát, hogy ezen eszmének országosan leendő valósítását felkarolni, s annak kivitelére megfelelő intézkedéseket tenni, sőt a magasztos czél mielőbbi elérésére a magyar kir. kormány közbejárását is kieszközölni méltóztassék. Pesten, 1871. évi febr. hó 8-án tartott városi közgyűlésből. Gamperl Alajos s. k. h. főpolgármester.

Midőn Pest városának e nemes kezdeményét oly férfiu emléke megörökítésére, kit az Akadémia is első sorban gyászol, méltánylással jegyzi föl a jelen gyülekezet: egyszersmind az ügy fontosságától áthatva s határozatát elsietni nem akarva, egy, az elnökő Horváth Mihály elnöklése alatt Greguss Ágost, Hunfalvy János, Ipolyi Arnold r. tagokból s a főtítkárból álló bizottságot nevez ki, mely e tárgyban véleményt és javaslatot terjeszzen elő.

52. Id. gr. Teleki Domokos ig. és tiszt. tag jelenti, hogy az Akadémia megbizása következtében kötelességének tartotta, egyesülve Pauler Tivadar, Szász Károly, Gyulai Pál rendes, és Molnár Aladár l. tag urakkal, folyó hó 6-án Ercsiben megjelenni, s feledhetetlen elnökünk b. Eötvös József hamvainak az utolsó tisztességet az Akadémia részéről ott a sírnál is megadni.

Köszönettel vétetik tudomásul.

53. Főtítkár bemutatja a pesti izraelita hitközség meghívó levelét a b. Eötvös emléke kegyeletes felujítása végett febr. 12. d. e. 11 óraker az izraelita egyházban tartott isteni tiszteletre; s jelenti, hogy a tagok közt iveket hordoztatván szét, többen, a mint értesült, meg is jelentek.

Tudomásul van.

54. Ugyanaz olvassa Házmán Ferencz Buda sz. kir. város polgármestere meghívó levelét a n. báró Eötvös József, hazánk feledhetetlen emlékü fiáért f. é. márczius 1-ső napján d. e. 10 óraker Budán a várbeli főtemplomban tartandó ünnepélyes gyász isteni tiszteletre.

A gyász ünnepélyben való részvételre Sztoczek József r. tag és osztályelnök vezetése alatt Hunfalvy Pál, Kruspér István rendes, Thaly Kálmán l. tagokból s a főtítkárból álló küldöttség neveztetett ki, melyhez az Akadémia többi tagjai önként csatlakozhatnak.

55. A főtítkár, jelentve, hogy az Igazgató Tanács e hó 15-én tartott ülésén megállapította már az Akadémia 1871. évi költségvetését, kérdést intéz, nyílt, vagy zárt ülésben kívánja-e ezt meghallgatni az Akadémia.

A költségvetés felolvasása végett ez ülés végén zárt összes ülés fog tartatni.

56. Az I. osztály, e hó 20-án tartott üléséből, indítványt terjeszt elő, hogy a „Finnországi tudós társaság,” melylyel Akadémiánk már csereviszonyban áll, a c)

(ügyrendi) rovatból tétossek át az *a*) rovatba; a „Finn irodalmi társaság“ a *c*, rovatba; végre a dorpati „ész-tudós társasággal,“ szintén a *c*) rovat szerint, eszközössék csereviszony.

Elfogadtatik.

57. A vallás és közoktatási ungu ministerium átteszi, Budán 1871. febr. 15-én 2913. sz. alatti k. intézvényével, Moson megye alispánja fölterjesztését, a román stilben épült ósrégi lébenyi templom külső helyreállítására országos alapból nyujtandó segély iraut.

Véleményre kiadatik az archacologiai bizottságnak.

58. A főtítkár bemutatja gróf Pongrácz István unak Londonból f. évi január 30-ról az Akadémia elhunyt elnökéhez intézett, s halála után a közokt. ministeriumtól átküldött levelét, melyben a gróf úr ajánlkozik a világszerte működő vallásos missiók utján, a magyar nyelv és törzs eredetére nézve fürkészéseket tétetni, ha erre nézve az Akadémia kellő utmutatást készít.

Kiadatik véleményre a nyelvtudományi bizottságnak.

59. Ugyanaz jelenti, hogy Pór Antal pályanyertes munkája „Uellen államrégiségek,“ miután a birálatok folytán szerző által tett javításokat az illető osztály megvizsgáltatta, nyomatásra immár teljesen kész, de erre pénzalap nincsen.

E tárgyra a zárt ülésben vissza fog térni az Akadémia.

60. Olvastatott Haynald Lajos kalocsai érsek ő excellentiájának primás ő herczegsége és a püspöki kar nevében s megbizásából Pesten 1871. febr. 7-én az Akadémia másodelnökéhez intézett levele, mely szerint a M. T. Akadémia azon ohajtását, hogy a Rómában találtató Corvin-Codexek jelesebb lapjai lemásoltassanak, megértvén a zsinat alatt az ott időző magyar püspöki kar, elrendelte a kívánt lapok fényképeztetését. Hogy pedig e ritka műkincsek képmásainak minél számosabb honi tudományos intézeteink juthassanak birtokába: a mondott fényképekből 50 példányt készítettet. Ezek egyikét van szerencséje, a püspöki kar megbizása folytán, a M. T. Akadémia számára tisztelettel bemutatni.

Az Akadémia e nagybecsű ajándékot élénk hálaérzettel fogadja, s ezt a megküldő érsek úrnak s általa primás ő föméltóságának s az egész mélt. püspöki karnak elnöki levélben kifejezetten határozza.

61. A főtítkár jelenti, hogy dr. Schmidt Adolf jénai tanár úr, e hó 20-ról kelt levelében, köszöni akadémiái külső taggá lett megválasztását s a neki megküldött oklevelet; egyszersmind fájdalmát fejezi ki báró Eötvös elnökünk elhunytá fölött.

Tudomásul szolgál.

62. Hopfen lovag, mint a birodalmi tanács delegatiójának elnöke, f. é. febr. 6-án kelt iratában köszönetét fejezi ki a delegatio tanácskozási számára átengedett akadémiái helyiségekért.

Tudomásul vétetik.

63. Szabolcs megye közönsége beküldi a megye orvosai jelentésének légtüneti viszonyokat tárgyzó részét.

Átteendő a math. és természettudományi bizottsághoz.

64. Ponorí Towrowk Emil tanár, Tacitus kiadását az Akadémia könyvtárának, a „gyermek nyelvről“ szülő értekezése 50 példányát pedig a nyelv- és széptudományi osztály tagjai közt való kiosztásra küldvén

Köszönettel fogadtatik.

65. Toldy Ferencz r. tag javasolja, hogy az ő, még october hó folytán tett indítványai tárgyalására kinevezett bizottság elnökévé, az elhunyt b. Eötvös helyébe, Csengery Antal rendes tag választassék.

Helyesléssel elfogadtatik.

66. A főtitkár bemutatja az udvarhelyi gymnasium és jogi tanoda elismerő iratát az Akadémia megküldött kiadványaiért.

Tudomásul van.

67. Ugyanaz bemutatja a januar 30-ka óta beérkezett csere-, ajándék és köteles könyvpéldányokat, s az Akadémia saját kiadásában megjelenteket; jelesül érkeztek:

I. Testületektől.

Oberlausitzische Gesellschaft. Görlitz. Neues Lausitzisches Magazin. XLVII. B. 2. H. Historischer Verein für Steuermärk. Gratz. a) Beiträge. 7-ter Jahrgang. b) Mittheilungen. 13. H.

Anthropol. Gesellschaft. Bécs. Mittheilungen. I. B. Nr. 6.

Gesellschaft für Erdkunde. Berlin. Zeitschrift. V. B. 5. H.

K. k. Geologische Reichsanstalt. Bécs. a) Verhandlungen. 1870. Nr. 13—18.

b) Wolf: Die Stadt Ödenburg und ihre Umgebung. c) Jahrbuch. XX. B. Nr. 4.

Società Geogr. Italiana. Florenz. Bolletino. 1870. Fasc. 5.

Verein für Mecklenburg. Geschichte. Schwerin. Jahrbücher und Jahresbericht. XXX-ter Jahrgang.

K. k. Zoologisch-Botanische Gesellschaft. Bécs. Verhandlungen. XX. B.

Deutsche Morgenländische Gesellschaft. Leipzig. Zeitschrift. XXIV. B. 4. H.

Angol kormány. London. Trade accounts (foreign countries). 160—VII.

M. kir. keresk. ministerium. Pest. Hivatalos Stat. Közlemények. III. évf. 3. 4. füz.

M. kir. pénzügyi ministerium. Buda. Jelentés Erdély kincstári erdőségeiről.

Magyar kereskedelmi bank. Pest. Jelentés az 1871. jan. 26-án tartott rendes közülésről.

Érseki hivatal. Eger. Schematismus cleri archidioecesis Agriensis pro 1871.

L. sz. püspöki hivatal. Nagyvárad. Schematismus cleri dioecesis Magnovara-densis pro 1871.

Püspöki hivatal. Sz. Fehérvár. Schematismus cleri dioecesis Albaregalensis pro 1871.

Temesmegye alispáni hivatala. Temesvár. Temes vármegye 1870. évi népszámlálása. (6. példány).

Püspöki kar. Pest. Diszlapok a római könyvtárban őrzött 4 Corvin-Codexből.

II. Magánosoktól.

Terstyánszky Ágoston honvéd ozredes. Buda. A hadi tudományok tana felolvasásokban.

Szgfői Mór. Pest. Fenn és alatt. Regény. I—IV. köt.

Stier Theophil k. l. t. Zerbst. Griechisches Elementarbuch. 2-te Auflage.

Kámory Sámuel. Pozsony. Biblia azaz Szentírás: Ó és Új Testamentom.

Dr. Gerlóczy Gyula. Buda. a) Az első magyar jogászyűlésen tett indítvány és beszéd. b) A munkamegosztás társadalmi s közgazdasági jelentősége.

Szepesi Imre l. t. Pest. Ad justa funebria Exc. Domini Josephi e liberis Baroni-bus Eötvös. (2 példány.)

Báró id. Rudics József. Pest. Hervatag füzér.

III. Köteles példányok.

Athenaeum nyomdája. Pest. a) A m. mérnök egyesület közlönye. IV. köt. 12. füz.

b) Pütz: A német irodalomtörténet vázlatja. c) Nemzeti Casino-könyv. 1870. d) Vámbéry: Oroszország hatalmi állása Ázsiában. e) Reich: Bethlehem. I-ter Jahrgang.

Skarnitzel F. nyomdája. Szakoleza. a) Slobodni murari. b) Pane ratuj nás hynieme.

Ref. főtanoda nyomdája. M. Vásárhely. A m. vásárhelyi jogászegylet alapszabályai. b) Sz. István népe a sedani úton.

M. k. egyetem nyomdája. Buda. a) Emlékbeszéd néhai Sauer Ignácz fölött. b) Az orsz. középtanodai tanár-egylet közlönye. IV. évfoly. 2. 3. 4. füz.

Szigler testvérek nyomdája. Nyitra. a) A nyitrai kath. főgymuas. önképző egyesületének évkönyve. II. évfoly. b) Bossányi: Az arabok lovasnak általános szabályai. c) Schematismus cleri dioecesis Nitriensis pro 1871.

Szigler testvérek nyomdája. Komárom. A pannouhalmi főapát körlevele Rómának az olaszok által történt elfoglalása alkalmából.

IV. Akadémiai kiadás.

a) Math. és Természettud. Közlem. VII. köt. 2. sz.

b) Értesítő. IV. évfoly. 18. sz.

c) Nyelvtud. Értekez. IV. V. szám.

Z á r t ü l é s.

68. Olvastatott az Igazgató Tanács f. é. febr. 15-én tartott ülése jegyzőkönyvének 9. száma, az Akadémia 1871-i költségvetéséről.

Ennek a megürült rendes tagi fizetéses helyek betöltéséről szóló szakaszánál a főtitkár azon helyreigazítást teszi, hogy Zsoldos Ignácz rendes tag időközben a magasabb (525) fizetésbe lépven, emnyiben a jegyzőkönyv téves, mely az Igazgatóság közelebbi ülésén kijavítandó lesz.

Tudomásul szolgál.

69. Ugyan e jegyzőkönyvi pont azon szakaszára, mely szerint a vallás és közoktatási minister ur fölkéretnei határoztatik, az archaeologiai bizottság számára mult évben felvett és a jelen évben is szükségelt 5000 frtnak a minister ur kezelése alatti azon országos pénzalapból leendő utalványozása iránt, mely a hazai történeti műemlé-

kek ásatása, fentartása stb. czéljából adatott rendelkezése alá, tekintve az idő sürgősségét s azon körülményt, hogy az Igazgató Tanács fölterjesztése még a minister ur kezéhez nem jutott :

Határoztatik, hogy az Akadémia, jelen összes ülésből, tegyen fölterjesztést önmagához, az igazgatósági jegyzőkönyvben foglaltakat kérvén.

70. Olvastatott ugyanazon igazgatósági jegyzőkönyv 10-ik pontja, mely szerint az Igazg. Tanács fölterjesztést határozott a vallás és közoktatási minister urhoz, a mongol nyelv tanulmányozására küldendő akadémiai utazó költségeinek felerészben leendő földözése végett.

Tudomásul van.

71. A felolvasott költségvetés egy kifejezésére Fogarasi János r. tag megjegyzi, hogy ő nem „míg szótárt szerkeszt.“ hanem „míg államhivatalt visel“ mondott le rendes tagi fizetéséről.

A t. tag joga fentartása tekintetéből bejegyeztetik.

72. Olvastatott még az igazgatósági jegyzőkönyv 11. száma, mely szerint a hölgyalapítványi pályaművek nyomtatására nem lévén pénzalap, se a kiadóval tett egyesség fentartható : az Igazgató Tanács az Akadémia összes nyomtatási és könyvelésügyi viszonyai rendezésére vegyes küldöttséget indítványoz, melybe részéről Csengery Antal ig. tagot és a főtítkárt nevezi ki.

Az Akadémia ily vegyes bizottság kiküldésének szükségét elismerve, abba részéről Gyulai Pál, Hunfalvy Pál és Toldy Ferencz r. tagokat jelölte ki, egyszersmind a hölgyalapítványi pályaművek nyomtatására nézve elfogadta Ipolyi Arnold r. tag indítványát, hogy a nyertes pályaművek szerzői szólíttassanak fel, nem volnának-e hajlandók műveiket, mint az Akadémia által koszorúzottak, maguk árusítani el a kiadóknál, mely esetre az Akadémiának csupán az alapító hölgyek számára szükségelt példányok tartatnának fenn.

73. Toldy Ferencz r. tag indítványa s az abból kifejtett tanácskozás folytán

Az Igazgató Tanács fölkéretni határoztatott azon múlt évi határozatának ismétlésére, illetőleg foganatosítására, mely szerint a magyar közoktatási minister urat megkereste volt, „hogy valamint a m. királyi természettudományi társulat évi segélyezésére, oly célból, hogy a társulat az összeget országos érdekű kutatásokra és közleményekre fordítsa, az évi költségvetésbe 5000 forintot fölvevett : ugy az Akadémia math. és természettudományi bizottsága részére is, mely hasonló országos érdekű kutatásokkal és közleményekkel foglalkozik, jövő évtől kezdve bizonyos összeget fölvenni méltóztassék,“ mely összeg most, az összes ülés által, 5000 forintban javasoltatik megjelöltetni. Ez pedig annál sürgetősebb, mert az 1872. évi országos költségvetés adatait már gyűjtik a ministeriumokban.

74. Végiül Toldy Ferencz r. tag felemlítvén, hogy a Széchenyi szobor ügyéről, melynek pedig kezdeményezője volt, az Akadémia igen keveset tud : indítványozza, szólíttassék fel az Igazg. Tanács, hogy ez ügy állásáról adjon az Akadémiának kimerítő felvilágosítást.

Megjegyeztetvén erre, hogy a szobor ügyeit nem az Igazgató Tanács, mint olyan, hanem egy külön bizottság intézi, ennek jegyzője Rónay Jácint r. tag némi felvilágosítást adott az ügy mai állásáról, mely szerint éppen a szobornak külföldi művészek általi megvizsgáltatása van folyamatban, mi tudomásul vétetett.

A

MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Tizedik akadémiai ülés.

A II. osztály második ülése.

1871. martius 6-án.

Horváth Mihály r. t. osztályelnök elnöklése alatt.

76. (4) *Toldy Ferencz* r. t. ily cím alatt értekezett: „Egy XIV-ik századbéli vezeklő Irlandban. Adalék a középkor erkölcs-történetéhez.“

77. (5) *Keleti Károly* l. t. felolvasta következő czimű értekezését: „Magyarország nemzetiségei, statistikai szempontból.“ Kivonata következő:

Értekező vitás kérdésnek mondja, vajon a nyelv és nemzetiség számbavétele képezzen-e kérdőpontot a népszámlálás alkalmával. Előadja a nézetkülönbséget, mely főképen a német és francia felfogás között létezik; emez *Legoyt* amaz *Boekh* irataiban lelvén erősebb kifejezést.

A francziák csak a területi egységre fektetnek fősúlyt, a nyelvi különbséget kevésbé veszik számba, a németek csupán a nyelvi határokat ismerik el; saját nyelvrokonaira igényt tartanak nemzetiségül bármely idegen országban is, a végletig víve pedig következtetéseiket, jogot formálnak mintegy a területre is, melyen fajbelioik kissé nagyobb számmal laknak.

Értekező azon állítás után, hogy a politikai és nyelvi nemzetiség közötti különbség elfogadása, — mire mi, sajátos viszonyainknál fogva, rég rájöttünk, talán a francia-német ellentéteknek is élet vehette volna, — áttér az 1869/70-diki népszámlálásra, mely a nyelv számbavételét nem vette föl a kutatandó népességi mozzanatok közé. Tagadja egyébiránt, hogy a kiderítendő szám valami nagy befolyást gyakorolt volna döntő körökben a számbavétel elhagyására nézve, noha elleneinket, ha az eredmény soknak mutatja a magyarokat, könnyen ama kifakadásra bírja: íme most a magyarok kezében volt az ügyvezetés s csupán nagy agitációval bírtak ennyit kisütni; ha pedig csekélyebb talál a magyarok száma lenni, ugyan csak ezt mondják, hogy íme, mennyi agitációval bírtak csak ennyit is kitüntetni.

A nemzetiség számbavételének elmaradását értekező a nemzetiség fogalmának nehéz meghatározására s az innen várható kétes eredmény kilatására vezeti vissza. Hivatkozik e tekintetben *Eötvös* nagyhirű műveire, s minden tényező számbavétele után azon értelmezésre jut, hogy a

nemzetiség semmi egyéb benső érzelemnél, hasonló a valláshoz, rokon a hazaszeretettel, melyet mindenki ápol keblében, de mint hazát szabadon is választhat; érzelem, melyre a hovatartozóság, a leszármazás, a fajjelleg s összes járulécai befolyást gyakorolnak; mely mint a tényleges vallás hitágazataiban és szertartásaiban nyilatkozni iparkodik s e nyilatkozásra a nyelvet használja.

Ezt népszámlálás alkalmával megmagyarázni, megmagyarázni a tömegnek, értekező roppant nehéznek, szinte lehetetlennek tartja, s ezért más utat választott nemzetiségeink számának kiderítésére. A rendszerint beszélt nyelvet tartván ugyanis a nemzetiség legközelebb járó megismertető jelének, ezt sokkal biztosan gondolja megállapíthatónak a gyermekeknél, mint felnőtteknél s e célra a boldogult közoktatási miniszter által országsszerte gyűjtött népiskolai adatokat használta fel.

Miután ez alkalommal a 6—15 éves gyermekek községenként irattak össze nyelvök szerint is, értekező százalékokban számította ki megynként az arányt s ezt a népszámlálás alkalmából nyert lakosságra alkalmazván, így reconstruálta mintegy, a gyermekekről szülőikre következtetve, a nemzetiségek számait.

Korrektívvul s ellenőrzés végett ugyan ily eljárást követett a valásfelekezetekre nézve, melyek a számlálás alkalmával külön fölvétettek, s oly csodálatos összhangzást talált, hogy eljárásának helyességéről teljesen meggyőződhetünk.

Mindamellett a műveletébe becsúszhatott hibák és hiányok elől sem zárkozik el értekező s ilyekül említi, hogy egyes községek adatai be nem voltak szereshetők, noha 12000-en felül való községből csak 600 egynehány hiányozván, ez csak 5.6 % különbözet. Nagyobb hiány a tanköteles gyermekeknek nem mindenütt helyes összeírása, de a mire a népszámlálás szintén szolgáltat támpontot. A netalán tendentiosus összeírást értekező tagadja, mert az illető közegeknek se tudomásuk nem volt ez adatok felhasználásáról, se idejök hamisításukra.

Minden további igazolás nélkül beterjeszti azután az általa elért eredményeket, melyek következők:

	Magy.	Erdély
magyar	49.84 %	31.71 %
német	14.32 „	10.66 „
román	10.92 „	57.47 „
tót	16.42 „	0.01 „
szerb	2.58 „	0.0 „
horvát	1.87 „	0.0 „
oros	4.03 „	0.0 „
egyéb	0.02 „	0.15 % *)

Összesen: 100 % 100 %, vagyis abszolút számokban fejezve ki a fentebbi százalékokat:

*) Hozzávetve körülbelül 0.60%-ot a katonaságban, a magyar abszolút többsége kiderül.

	Magy.	Erdély	összesen	
magyar . . .	5.541,123	666,457		6.207,580
német . . .	1.592,043	224,044	=	1.816,087
román . . .	1.114,044	1.207,802	=	2.321,906
tót	1.825,513	210	=	1.825,723
szerb	286,834	—	=	286,834
horvát	207,899	630	=	208,529
orosz	448,040	—	=	448,040
egyéb	102,127	2,524	=	104,651
Összesen:	11.117,623	2.105,727	=	13.219,350

Előadja továbbá az összehasonlításra igénybe vett forrásokat és ezekül bemutatja legelsőbbben az 1850/1-diki népszámlálást, melyben ez adatok eredetileg gyűjtettek; *Ficker*, a bécsi stat. hivatal főnökének e tárgyra vonatkozó munkáját, és *Fényes*, hazai hírneves statisztikus hasonló művét.

De ezen forrásokat sem fogadja el kritika nélkül, nevezetesen az *1850/51-diki* számlálás ismert hibáit sorolja fel; *Fickernél* kiemeli a német centralista irányt, mindazonáltal igazságot szolgáltat tárgyilagos s lelkiismeretes kutatásának; *Fényesről* pedig úgy nyilatkozik, hogy kissé a 60-as évek hazafiasan buzgó közhangulat befolyása alatt állt és adataiban jobban kedvez a magyar nemzetiségnek, mint talán szigorúan igazolható volna.

Mégis elég jó összhangot tüntetnek ki az adatok, melyekből aztán még némely részleteket bemutatván, így fejezi be értekezését.

Nem remélhetem ugyan, hogy az eljárás megtámadhatlanul elfogadtassék, azt sem merném állítani, hogy conjecturál - statistikának ne fogna czímeztetni, sőt tudom, hogy a porosz stat. hivatal főnökének, a hírneves *Engelnek* alapelve ellen vétettem, ki csakis gyűjtött tényleges adatoknak összeállítását fogadja el valódi *hivatalos* statistikának.

De nem is hivatalosan léptem fel ez értekezéssel s még ha kevésbbé igazolt számokat derített volna is ki kutatásom, semmi se ingathatná meg komoly meggyőződésemet arra nézve, hogy hazánkban és sajátos viszonyaink között hálás munkát végez mindaz, ki reudes, vagy járatlan uton tiszta öntudattal törekszik hazai állapotaink minden irányu s minél tökéletesebb megismeréséhez s megismertetéséhez járulni.

78. (6) *Szilágyi Sándor*. I. t. felolvassa jelentését: „A török-magyarokori állam-okmánytár IV-ik kötetéről. Az így hangzik:

Tekintetes Akadémia! A „Török-Magyarokori Állam-Okmánytár“-nak negyedik kötetét van szerencsém szerkesztőtársammal, *Szilády Áron* barátommal a tekintetes Akadémia asztalára letenni.

E kötet 1661. novembertől, — azon naptól, melyen Apafi egy portai athname-formát nyert, — 1670. végeig terjed. Ez már a vég kezdete, első napjai a hanyatlásnak. Látjuk a bukást közeledni feltartóztatlanul; érezzük az enyészet szelét; a mit olvasunk, az már nem vigasztaló, nem felemelő; hiányzik lapjairól a régi nagyság érzése, az erő öntudata. Nem

találjuk föl benne a Bethlen szellemét; csak a Bethlen által megállapított formáknak követésére akadunk. S ha államférfiai még a Bethlen iskolájához tartozóknak vallják magukat szóval, nincs erejük annak szellemében cselekedni. Vergődés az egész.

És mégis van e küzdelemben — a gyöngének az erősek ellen folytatott e küzdésében — sok, a mi megkapja részvétünket, megnyeri tiszteletünket. Találkozunk az igazi nagyságnak akárhány vonásával; látjuk lobogni a hazafi szeretet tüzét; s nem egyszer megrendít egy-egy mélyebben látó államférfi jós-szava, — ah, hogy ezek Cassandra szavak voltak!

De o vegyes tarka képek felett az erő és gyöngesség, a korlátolt vakság és mélyen belátó államférfiúi bölcsesség, az önzés és hazafiság, az udvari cselszövények ármányai, — s a nemzet áldozatkészsége felett ott látjuk mindenütt a fátum kezét, mely üz, hajt előre; nem enged pihenni, s untalan teremt tényeket és eseményeket, melyek a catastropha felé hajtanak, s mely mint gomolyról a fonál bonyolódik lejobb-lejobb szemünk előtt. De e legomolyodásnak lassú, azonban következetes menete van: oly erős volt Bethlen műve, hogy a tény után, melynek következménye volt a catastropha, Erdély önálló államéletének megszűnését harmincz évi vajudásnak és küzdelemnek kelle megelőzni.

E harmincz évnek tiz első évére tartoznak ez okmányok. Az apróbb, — véletlen által előidézett — eseményeken kívül, mint nagyobb fontosságú ügyek: a behódoltatások, Székelyhid kérdése, a Zólyomi-ügy, Sebesvár erődtítése nyerneik bővebb felvilágosítást. Ezeken kívül az első lapok Kemény János végnapjait s pártja elzüllesztését, — a végső okmányok a kurucz-világ első napjait illusztrálják.

Midőn az 1661. novemberben Drinápolyban kelt athname, — mely abban különbözött a korábbi athnamektől, hogy Erdélyre csak köteleességeket ró, s az eddigi adót megsokszorozza, de jogokat nem ad, — Apafit megerősíté a fejedelmi székben, Komény újabban készült Erdély ellen, melynek észak-keleti erődeiben német hadak voltak. Apafi tudósításai a portára mutatják, hogy a diadalt Kemény felett nem tartotta csekély fontosságúnak, s a porta válasza is nem kis megalégedéssel regisztrálta, hogy „a maga sorsával meg nem elégedő s a fényes porta ellen rugódozó átkozott rebellis Keményt“ valamint „a maga mellé vett holmi, orráig látó latrokat,“ Apafi a mellé adott segélylyel „természeti virilitása szorint“ szétverte. Apafi egy ideig nem tudta Kemény elcsétét, s midőn nyomoztatta, Puserus, az argiasi pap azt a hirt közlé vele, hogy Kemény Szebenben ragályban halt meg. Ez nem volt való. Kemény a csataterén maradt; s utána fia Simon próbálta szervezni atyja zülledező pártját, s az utóbbi évek politikáját követve, szorososan akart Magyarországhoz csatlakozni. A bécsi udvar kétértelmű magatartása, s a porta crejétől való félelem pártját csak kényszerítve tartá egy ideig mellette, de az Apafival megkezdett alkudozások, — ennek intése, „nehogy a megszállva tartott várakat tartományával a hatalmas nemzet kezébe ejtsék“ — kiegyezésre s főfészkök Görgény feladására vezettek, — s Apafi egész Erdély urává

lett, Szamosujvár és Kővár kivételével, melyekben még három éven át megmaradt a német őrség.

Még e mozgalmak előtt, csak napokkal Apafi trónfoglalása után, a török perfidianak egy — nem mindennapi — nyilatkozványa ejti rettegésbe Erdélyt. A nagyváradí basa Huszain 1661. decz. 2. felszólítja Apafit, hogy Hunyadvármegyében Gyalut (azaz a Bánfi-Hunyad kerületében fekvő Gyalut) s a többi, a hunyadi kerülethez tartozó, Doboka- és Belső Szolnok vármegyékben fekvő falvakat, melyek a portától hozott defterben fel vannak írva, s a zaimok, szpáhik és agák közt kiosztattak, küldje behódolásra. Ez a Piri basa deftere volt. Ez ember Nagyvárad bukása után elindult Erdélybe, kikutatni, hogy mely helyek tartoztak a váradí várhoz? Kérdezősködött, tudakozódott — és hallomás után készített egy deftert, melybe beirt soha nem létezett falvakat, felirt szétszórta fekvő helyeket, Erdély közepéből, melyek Kolozsvárig, Beszterczéig, Medgyesig, sőt csaknem Moldva határáig feküsznek, minden rendszer nélkül, a mint valahol történetesen meghallotta egy falu nevét; — de nem egy csoportban, hanem pászmázva, szétszórva. Szóval: fél Erdély területe helyet talált defterében. És a defter nagyfontosságú dolog volt: attól a portán nem volt szokás eltérni. Ezek a helyek kiosztattak a rendes szokás szerint, — de minthogy köztük maradt ki egy csomó behódolatlan falu is, attól lehetett tartani, hogy a sor ezek behódoltatására is rá fog kerülni; mert, hogy a bégek olyan biztatásai, mint: ez „a mely faluk nincsenek felírva, Isten oltalmazzon, nem kellenek“ — minő értékkel birnak, mutatta azon körülmény, hogy Ali basa, a főszerdár, Várad átadásakor megesküdt, hogy a Váradhoz tartozó jószágokon kívül Erdélytől semmi el nem foglaltatik — s most mégis egy kétes hitelű, egyoldalulag készült defter elég alapot szolgáltatott Erdély felét követelni.

Az állítólagos várad-uradalmi tartozandóságok követelése nem volt minden. Csakhamar másfelé is támadt egy más hódoltsági függelék: a lippai bég, az alatt a czím alatt, hogy Lippa régi, s a fejedelem által a portának visszaigért tartozandóságait foglalja vissza: Zaránd- és Hunyadvármegyében Zám, Burzuk és Paganest környékét, szám szerint 49 falut követelt, hasonlólag nem egy csoportban, hanem annyira szétszórva, mint a váradí hódoltságban.

Tehát két felől folyt a behódoltatás. A váradí basa s a lippai bég zaimjaik és szpáhiaik között kiosztották a falvakat, ráizentek a bíróra, hogy jöjjön be hódolni, kivetették a sommát s azt bekövetelték. De ez a behódolás nem volt olyan könnyű: mert ezek a helységek vagy valamely magyar határszéli várhoz, vagy valamely földesur birtokához tartoztak. S aztán hatóságuk a fejedelem volt és az ország, — és a behódolásnak ezek tudta, engedelme nélkül nem lehetett véghezmenni. Így a csatározások egész sora kezdődött. A fejedelem egymásra írta a jelentéseket, küldte a követeket a portára. Napnál világosabban kimutatta Erdély szomorú helyzetét: az első években a német hadak bennléte is argumentum volt. Később ez megszűnt, de helyette jött a sultáni szó szentsége, mely Európa előtt vesztené el hitelét, ha megmásíthatnék, s annak kimu-

tatása, hogy soha Erdély nem lenne képes a felemelt adót fizetni, ha a követelt helyek elszakasztatnának tőle. De bármennyi nyomatékkal emlegették ezt, s bár a portán sem hitték valószínűtlennek, mit törődtek vele? Néha szépen, néha gorombán fogadták a követeket a divánban ülő vezérek; de kiadták a választ: — a mi a defterben benn van, az benne van, ne rugódozzék Apafi; vagy adtak kétértelmű fermánokat, melyek mindent foglaltak magokban, csak parancsot nem a basára, bégre, hogy szűnjék meg a hódoltatással. Néha el is tették a basát, ha ez már nagyon élire állítá a dolgot; azonban a ki helyette jött, csak ott kezdte, a hol az elhagyta. Azalatt a várparancsnokok: Székelyhid, Somlyó, Bánfi-Hunyad, Déva várában stb. magok kezére folytatták az ellenállást a behódoltatók ellen; elkergették, levágták őket, miből viszont egy csomó vallatás, s egy csomó bevégezhetetlen per támadt. Egymást érték a panaszok a fejedelemtől, a portán egymást a fenyegetések, a támadások, fegyveres összeütközések, s minnek azelőtt hire se volt, folyt béke idejében a nyílt csatározás, csak úgy mint a magyarországi hódoltságon. Kucsuk Mehemet, ugyanaz, a ki a nagy-szöllősi török segítséget vezette, keményen kikelt Boldvai ellen, midőn ez egy csomó török helyet felvert: „te székelyhidi kapitány, hamis hitetlen áruló kurva vagy, téged ez mai napságtól fogva berekesztelek abba a várba, kémeiket teszek, valakit kinn kaphatok, mind levágatom. Te még Rákóczytól maradt kutya vagy, annak a fejét is megettétek, a mostani uradnak is a fejét, ha ebben mentek el, hamar megeszitek. Hatalmas császár mikor tett téged magával osztozótárrsá, hogy hatalmas császár országát rontod. Azt gondolod, olyan disznónak ezt elszenvedjük?” És így tovább. De fenyegetését nem merte végrehajtani, s az ügy tárgyalása végetlenre nyúlt, mert akkor az volt a politika: nem fejezni be a függő kérdéseket, hogy megmaradjanak fenyegetésül.

Kucsuk basa elkeseredésének, mely oly éles szidalmakkal tört ki, megvolt az indoka. Mert Boldvai nem tartozott a mindennapi emberek közé s jelentései a székelyhidi állapotokról a most bemutatott kötet nem legérdektelenebb okmányai közé tartoznak. Várad bukása után Székelyhid volt a véghely, melynek Várad helyét pótolnia kellett: s kapitányának annyival fontosabb feladat jutott most, mert egyfelől a sokkal hatalmasabbá lett protector ellenség — a török végbeli basák, másfelől az ezekenél nem sokkal jobb német kapitányok perfidiája ellen kellett egy csomó területet megvédeni, mely épen középük volt ékelve. Egy-egy vásár felvérese, egy-egy falu megtámadása és kirablása, — valamely utban talált csapatnak megfosztása: kölcsönös dolog volt a német kapitányok és török basák közt; — de ezen rabló csapatok most — mi eddig csak nagy ritkán fordult elő — kezdtek Erdélybe is betévedni, s ha a kapitányok vigyázása ritkítá is az ilyenek számát, de azt el nem fordíthatá. Korábban Erdély tett igazat a küzdő felek közt, mert azok éle Erdély ellen fordult. Akár a magyarországi kapitányok, akár a nagyon elharapózott rablók mérték csapást valamely hódoltsági falura vagy török urra: kész volt a panasz Erdély ellen, s a kapitányoknak nem legutolsó feladata volt, aképp vezetni a panasz által előidézett vallomásokot, hogy a dolog éle

Erdélyről elforduljon, még azon esetben is, ha ennek része volt a dologban.

Székelyhid kapitánya pedig azt a kis előnyt, mit várának helyzete nyújtott, nagyon ügyesen fel tudta használni. Csaknem semmiből tudá kiterementeni őrségének szükségait, pedig ez, minthogy a fejedelem a hó-pénzt vajmi ritkán küldte meg, a szathmári commendans csábításainak untalan ki volt téve. Éber vigyázata soha sem lankadt, pedig jobbról balról ellenség környezé. Szálka volt a német, a török szemében, s ha Kucsuk azzal fenyegette, hogy berekeszti a várba, — a német commendans szerette volna kitudni onnan. 1663. óta háború volt a porta és Magyarország közt, s 1664. tavaszán Apafi Leopold felé hajlott. Közte és a szathmári commendans Kobb közt alkudozás is kezdődött a lehető kiegyezés pontjai felett, — melyek közül egyik a hozzá átállott magyarországi urak kiadása volt. Sőt Kobb már irt is Boldvainak a kiadás tárgyában s ez a követelést mart. 29-én a fejedelem elé terjeszté: „Az Kobb levelében olyant is irt kegyelmes uram, hogy nagyságod consensusából, nagyságod engedelmeiből kérné innen a várból az rebleliseket, — melyet csodálom, hogy nem szégyenli kérni, tudván hogy levele nagyságod szeme eleiben megyen.“

Ebből természetesen semmi sem lett: de ennél rosszabb fordulata lett a dolognak Székelyhidra nézve. Veér György junius végén az országtól s fejedelemtől megbizatással ment hozzá: „Megmondá — irá Boldvai jun. 28-án — nagyságtok szóval való izenetit, Székelyhid várának visszaadását parancsolván nagyságtok, melynek miért kell lenni, azt nem kérdem, mert nagyságtok tudja annak főökát, én pedig nagyságodnak, a nemes országnak, valamit nagyságod nekem parancsol a nemes országgal, annak nekem engedelmeskednem kell.“ De ő csak keresztyénnek hajlandó azt átadni s oly módon szeretné, hogy Kucsuknak fel ne tűnjék. Rosz fizetés volt ez hű szolgálataicrt! „Én már — irá — életemre számot se tartok, annál inkább valamim vagyon; de csak én cselekedhessem az nagyságod akaratát, ez tengeri háborúból az révpartra evezhetnék ki; édes felnevelő hazám, nagyságod parancsolatára engedelmeskedéssel kell felvennem utolsó vénségemben való bujdosást, számkivetést, az kit eddig mind kerültem és hogy édes hazám legyen koporsóm, az én ennyi bujdosásomban is eddig tovább nem mentem, hanem ha csak margójan laktam is, de ugyan erdélyi ditioban laktam, már most kell utolsó vénségemben bujdosásra, számkivetésre mennem, nagyságodért, édes hazámért más fala alatt meghalnom.“ Bizony rosz fizetés volt ez a férfinak, ki öregségéig hiven szolgált, Váraddal jószágait veszté, s ki fiával, testvérével, nem egyszer ontá vérét! S ha most Székelyhidtól megfosztatása nem ment is teljesevésbe, — de nem messze volt az idő, midőn e vártól csakugyan meg kelle örökre válnia!

A vasvári békének egyik feltétele volt: Székelyhid lerontatása. Török, német egyaránt tört e várra — mint terveik főakadályára. Utját állta a németnek a részek előjöhété visszafoglalásánál; utját a töröknek a behódoltatásoknál, s ezért buknia kellett. Igaz, nem volt tétele a nép-

jognak, mely ez utálatos erőszakot a mentségnek csak látszatával is eltarhatta volna akkor, midőn Erdély egyiknek sem vétett; igaz, a brutalitásnak nem mindennapi jelensége volt, két óriásnak oda kényszeríteni egy országot, melynek ők protectorai voltak, hogy kapuját a rablóknak és zsiványoknak tartsa nyitva; — de mit törődtek a népjoggal e hatalmasságok? Mennyire félreismerte a hatalmakat, mennyivel önzetlenebbeknek tartá a valónál azokat Boldvai, midőn elmékedésében Székelyhid megmaradása felől a békeség aláírása után is hitte a német császárról, hogy szót emelend e vár fentartása mellett, ha felvilágosítják, hogy minő fontos végháza ez Erdélynek s a szerdáról, hogy meg fogja engedni a megmaradást, ha eszébe juttatják Ali basa hitlevelét, melylyel ez megesküdött Várad átadásakor, hogy Erdély többi része bántatlanul marad, s ha figyelmeztetik, hogy ha ő megszegi az előtte való szerdár szavát — ez példa lesz, hogy az utána következő az övét se tisztelje jobban. Ilyen ábrándjai voltak a vaskaru harcfinak!

Ez irata Boldvainak 1664. novemberben kelt — s a vár még 1665. elején se volt lerontva. A várban levő őrség zsoldja nem volt még kifizetve, s ez, hogy annál biztosabban hozzájuthasson a hátralékhoz, nem engedé a rombolás művét végrehajtani. Csak nagy bajjal tudta ezeket Teleki Mihály elvonulásra bírni, — ki, hogy Erdély határa mégis védetlenül ne maradjon — azt az ajánlatot tevő a fejedelemnek, hogy Somlyót s a többi erődöket tegye ellenállhatási karba, s buzgón kérte Boldvait, hogy ügyeljen a széthányásra, nehogy „ez a véghely pogány kézre esék“; — mire Boldvai meg is nyugtatta Telekit, hogy „arról való gondolkodása miatt éjjeli álma sincs.“ A lerontás végrehajtása után a császárnak még Erdélyben levő őrsége is kivonult Kővárból és Szamosújvárból.

A vasvári béke ügyén, a váradi és zarándi behódoltatásokon kívül egy újabb baj is adta elő magát 1665. elején. A havasalföldi vajda megfosztatott vajdaságától s neje Erdélybe menekült. A porta ennek kiadatását követelte, mit Erdély a népjog szempontjából nem tehetett. E három ügy elintézésére Paskó Kristóf mint főkövet 1665. januarjában a nagyvezérhez Belgrádba küldetett. Fenmaradt kimerítő jelentései irói s államférfiai bölcseségének és szilárd hazafiságának nem mindennapi bizonyítványai. Ügyessége, ajándékai, a szívósság, melylyel alkudozásait folytatta, csakhamar kedvező választ szereztek a vajdané ügyében. De a többiben, a mit nyerhetett, az a kérdésnek elhalasztása volt. Csaknem egy félévet töltött Nándor-Fehérvárban s midőn visszatért, pár hét múlva újra utra kellett kelnie, most már a portára, hol a hódoltsági ügyek feszegetése fenyegetőbb alakot öltött, hol a már lerombolt Székelyhid jószágait is emlegetni kezdtek. E követeléseket kelle leszállítnia, s végre meg volt bízva a vasvári békének Erdélyt illető pontját megszerezni, mert annak hiteles szövege még 1665. derekán is ismeretlen volt a fejedelem előtt.

A következmény teljesen igazolta a főkövetbe vetett bizodalmat, ki mint író és államférfi honfiai közt egyaránt tiszteltté, ismertté tette

nevét. Históriai éneket irt Erdélynek keserves és szomoru pusztulásáról, s ezen utja alkalmat szolgáltatott neki elmélkedéseket írni a fenforgó viszonyokról: „Igaz és keresztyén magyarok gondolkodására való rövid materia“ czím alatt. Bizonyynal konstantinápolyi élményei elég materiát nyújtottak e szomoru tárgyhoz.

Paskó 1665. jul. 20-án indult el Brassóból s aug. 4-én Drinápolyban volt. Megelőzte a német főkövetet, Lesliet, egyikét Wallenstein gyilkosainak, kit ez érdeme főfő méltóságokra emelt. Csaknem egy időben ment ezzel Konstantinápolyba, hol csaknem egy évig tartózkodott, míg Leslie nem egész négy hónapig mulatott ottan. A német residens a portán Reninger Simon, az erdélyi kapikiha Cserményi Mihály volt. Az erdélyiek ugy hitték, ez időpont lesz kedvező Erdély zilált viszonyait rendbe hozni, roppant terheltetésén könnyíteni, leszállítani a tulságos adót, s határt szabni a végek féktelenségeinek. Természetes szövetségesnek tetszett ebben a német orator, kinek helyzeténél, állásánál fogva nem fog áldozatba kerülni Erdély követeléseit révpartra juttatni. Ugy hívék, — de csalódtak benne.

Paskó első dolgai közé tartozott, oratorral, residenssel érintkezésbe tenni magát. Mindkettőnek emlékiratokban fejtegette Erdély követelései jogosságát, a veszélyt, mi a keresztyénségre háramlanék, ha ez ország odadobatnék a töröknek; sőt az utóbbinak 2000 arannyal kedveskedett, az ország mostani elpusztult állapotához mérve, s kérte és meg is nyerte az Erdélyt illető pontnak vele közlését. Ennél többet nem is nyert.

Maga Paskó nem is bizott bennök — s ezt nem egyszer hangsúlyozta jelentéseiben. Mint erélyes, határozott ember határozott eljárást tanácsolt a fejedelemnek is a folyton folyó török portyázások, behódoltatások ellenében. „Nagyságod ne hagyja könnyen a dolgokat, most az ideje, ne okoztassék nagyságod jövődében, oltalmazza serény vigyázással az országot, míg itt az dolog el nem válik. Ha a nagyságod birtokára mennek (a törökök), vágassa le, s írja meg hamar, hadd praeveniáljak mindeneket.“ Nem fogadták meg; arra utasíták, folytassa tovább a német orator utján sürgetni a dolgot. Pár hó mulva egy dolog kimutatta, mit várhatnak e részről.

A vasvári béke Paskóval is közlött pontja szerint Erdélynek régi állapotába kellett volna visszaállíttatni. Paskó ezt ugy magyarázta, hogy Erdélynek a háboru előtti állapotát kell alatta érteni. A török nem osztá ez értelmezést. Ez csak annyit tesz, hogy Erdélyt többé nem rohanja meg a török, többet nem vesz el belőle, s adóját nem emeli; „de hogy azt értette volna rajta, hogy régi határa az mint volt, ugy legyen, abban semmi sincs; sem az, hogy adója alább szálljon Erdélynek, sem penig, hogy az, mit a török elvett, abban visszaadjanak.“

Igy értelmezé a német is. Pater Tafferner jezsuita Leslie gyóntatója, ez időben mondá Paskó egyik ügynökének: „nem engedi ugyan a keresztyénség, hogy Erdélyt török ülje meg; de nem jó Erdélynek feletőbb gazdagnak, boldognak lenni, hogy többször keresztyénség ellen

való dolgokra ne fakadjon ki és háboruságot ne indítson. Erdély elhitte volt magát és Isten érdeme szerint megalázta. Ily deák szót is mondott Erdély felül: *Omnis prosperitas gignit divitias, divitiae superbiae, superbiae contentiones, contentiones bella, bella miserias, miseria pacem.*“ A pater szavait — mondá Paskó — a török magyarázatával összevetvén, könnyű az ítélet.

Ilyen volt a hangulat Leslie környezetében, s ennek megfelelő Leslie eljárása. Négy havi ott tartózkodása alatt egy szava nem volt Erdélyért, egy tette nem, mi a magyarság javát czélozta volna. „21. Decembris — írá Paskó — az német követ innét elmene, kinek elmenetelét is annyira keserűséggel néztem, hogy alig állhattam lábamon is, meggondolván, mint megcsufolá az német nemzet szegény Erdélyt és ez nemzet előtt is micsoda contemptust hagyta: egy szót értünk nem szóla. Hogy meggondolom sok utána való járásonat, az haza dolgait neki oly confidenter megjelentésemet, irásimmal való sok szép kérésimet, él az én uram Istenem, hogy elkeseredik az lelkem! Magyarország dolgait hasonlóképen többire nemoban hagyá, míg Erdélynek és Magyarországnak gyalázatára ellene az török nemzet felindítására sok hitván szavai voltak.“

Végre 1666. febr. 2-án ünnepélyes kihallgatáson fogadta a szultán Paskó, ki Erdély sérelmeit bőven elemezé előtte, előterjeszté kérelmeit. Hosszan, tüzetesen beszélt. „Mindezekre — jelenté a fejedelemnek — az császártól egy szó sem lött hozzám, hanem felette igen megnézett és az vezérrel néha néha szólott, engem pedig szép csendesesen kihoztak előle.“ Választ is kapott: olyan dologra, mit egyszer korábban s csak mellékesen érintett, mit valójában egy kósza hír folytán kellett a portán felhozni — arra t. i. hogy Rákóczy Ferencz Erdélyt meg akarja támadni. A szultáni fermán nagy hangon beszélt arról, hogy e támadást ő sem fogja tűrni; Apafi is álljon annak ellent. Rákóczy még jószágot se birhat Erdélyben, — nem hogy ő maga türetnék meg ottan. De az érdemleges dolgokról: Erdély sérelmei orvoslásáról, adója leszállításáról, a határkérdések elintézéséről a fermanban egy szó se volt. Végre máj. 16-án haza bocsáttatott s jun. 23-án Radnóthra érkezett.

Paskó portai alkudozásai folytán, midőn látta, hogy a határkérdések igazítása ügyében a portával mire sem mehet: figyelmeztette a fejedelmet, hogy Somlyót úgy megerősitse „hogy az országnak nyavalyája onnan ne legyen.“ Teleki már korábban adott hasonló tanácsot; Várad bukása és Székelyhid lerontása után Erdély ez oldalon határvárok nélkül maradván, többé nem lehetett a megerősítésnek kérdését halasztani. Csakugyan hozzá fogtak — természetesen titokban — a régi elhagyott váraknak jó karban helyezéséhez. Somlyócsi, Bánfi-Hunyad, Sebesvár felszereltettek, kijavítottak gyorsan, a mint lehetett. A munka folyama közben ugyanaz a Kucsuk, ki Apafit Erdélybe vitte, egy ármánykodó, rosz indulatú, gögös, kegyetlen ember — ki mint láttuk, kezdetben nagyváradi basa volt, azután Érsekujvárra tétetett át — legujabban temesvári beglerbéggé neveztetvén ki, egyik szomszéd magyar vár parancsnokához kérdést intézett: igaz-e, hogy Sebesvár felépítését munkába vet-

ték? Kérte, hogy a leleszi prépost által tudósítsa őt. E levele 1667. jan. elején kelt — s már márcziusban Temesvártt találjuk. Kinevezése a legnagyobb csapás volt, mi Erdélyt érhető: e kétszinű, roszindulatu, hitetlen ember feladatává tette Erdély megalázásának és letiprásának munkáját, végig vinni.

Nem is sokáig várt. Az öreg Rákóczy György egykori versenytársának, Zólyominak a fia, Zólyomi Miklós, atyjának nyughatatlan természetét és gögjét örökölte, de — esze nélkül. II. Rákóczy György s Kemény is versenytársat láttak benne, s tartották is fogva, de ő mit sem okulva szerencsétlenségein, Apafi alatt is folytatta kihívó magaviseletét. Apafi is elfogatta, de megint kiszabadult; azonban — ő maradt a régi. Apafi megint el akarta fogatni s most Barkóczy Sándor és Tökölyi István (kik közül az elsőnek anyja Zólyominak nővére, a másodiknak a neje Zólyomival első unoka, s mindnyájan a fejedelem Bethlen Istvántól származtak le) pert kezdtek ellene. E per a terjedelmes Bethlen-jószágoktól, Hunyadtól, Ilyétől fosztá meg, míg Apafi a gyulai uradalmat, a huszti kapitányságot, a máramarosi és hunyadi főispánságot vette el tőle.

Zólyomi kárpótlásul meg a fejedelemséget akarta Apafitól elvenni. Kétszeri kísérlettel sem tudott magának az országban pártot teremteni; — most hát a porta utján akarta terveit valósítani. Itt szivesen látott vendégek voltak a trónkövetelők, kivált ha a végbeli basák által ajánlottak. Zólyomi, ki elébb Váradra, s onnan Temesvárra ment, Kucsukban pártfogóra talált. A basa kísérete egy részével kiküldte a portára, míg 11 szolgáját visszaküldte Erdélybe, hogy ezek ottan tartsák fenn összekötéseit. Apafinak pedig 1667. marc. 17-én szörnyű ártatlan képpel írta: hogy Zólyomi nem fogadta szavát, hanem saját esze után járván, a Dunáig ment, onnan 11 szolgáját visszaküldte, ő maga tovább ment, a szolgák hozzá jöttek, s ezeket ő most haza küldi, de bántásuk otthon ne legyen, mert hiszen ő, Apafi is tudhatja, hogy a szolgának oda kell menni, hova ura küldi. Aztán Zólyomitól se féljen, az is nem sokára visszajön. Hogy hogyan fog visszatérni, mint magánember-e, vagy török sereg élén: azt Kucsuk elhallgatta, s hogy végre is vissza nem tért, az nem Kucsukon mult.

Ez embernek főgondja volt, lehetőleg az egész ügyet saját kezébe keríteni. Apafinak hozzá küldött követét Cserményi Mihályt biztatásokkal akarta eláztatni. Apafinak válaszában „fejére, becsületére“ fogadta, hogy ügyét elvégzi, mert hajdan „kenyeret és sót“ evett vele (midőn együtt harczoltak Kemény ellen.) Míg „a luk kicsiny, könnyű becsinálni,“ de ebből a dologból nagy következik, ha rá nem hallgatnak. Sőt Apafi portai kapikihájának, Dávid Jánosnak is irt, hogy a zólyomi ügyben az ő emberével egyetértve járjon el.

Apafit nem áltatták el e biztatások, s ő Nemes Jánost küldte főkövetül a portára, hol az egész dolog kereskedés tárgyává lett, míg másfelől Zólyomiban olyan ellenfejedelmet hizlaltak, ki által Apafit féken akarták tartani, s engedékenységre kényszeríteni a hódoltsági ügyben, felmutatván, hogy vetélytársa az egész partiumot nekik ígérte, „a török humor

szerint való ratió is azt kívánván — írá Dávid János a kapikiha — hogy kereskedést indítsanak belőle.“ A sok fizetésnek végre lett annyi eredménye, hogy kimondatott a divánban az ítélet: adja vissza a fejedelem Zólyominak elkobzott jószágait. Ugy a hogy lehetett, Erdélyben végrehajtották az ítéletet; de Zólyomi továbbra is a portán tartatott folytatni ottan szomorú szerepét: elővételni mindannyiszor, valahányszor a portának tetszett, de másfelől untalan félni és rettegni, mint maga panaszóla nejjének és Károlinak, az Apafi által megmérgezésére fogadott bérenczektől.

Jóformán be se volt a kényes ügy fejezve, midőn újabb s nem kevésbé aggasztó kérdés merült fel: a határszéli várak megerősítéséről a török híreket vett. A nagy-váradikra nézve ez kétszeresen fontos volt: hadtani tekintetben e várak voltak hivatva paralysálni az erőt, mit a török Nagy-Várad elfoglalása által nyert — és másfelől ezek gátul szolgáltak rablásaiknak, pusztításaiknak s a hódoltsági adó beszédese alkalmával lehetlenné tették a török hadaknak az ország szívébe nyomulást; — ez pedig akkor, midőn ők folytonosan terjeszkedtek s Piri defterébe a faluk annyira szétszórta voltak beírva, nem volt közömbös rájuk nézve. Az ügy 1668. elején merült fel, azzal kapcsolatban megint felszínre hozatott a hódoltsági ügy s Piri vesztére megint elővétellett és megint követelték Várad jogán azt, mi a váradi várnak soha sem volt jószágá. Sok pénzt, sok követséget felemésztett ez ügy. „Csak valami istálókat, valami marhának való helyeket építettek Sebesvár alatt“ mondák egyfelől és „soha bizony ki nem telik hatalmas császár adója, ha a mit követelnek, — elveszik“ ismétlék másfelől, míg a török Zólyomival fenyegetőzött. De a követségek, a pénz huzták a dolgot; Apafi időt nyert — s az ügy megoldásának története már kívül esik e kötet keretén. De a bonyodalom javában tartott, midőn azokhoz egy új és ezeknél is fontosabb járult: a magyarországi összeesküvés, annak gyászos következményei, az abból keletkezett tusa, melyben Erdélynek is jutott szerep.

E részvét az eperjesi tractával kezdődik, hova Apafi is elküldé követeit s 1669. apr. 15-én felszólítá a budai és nagy-váradi basákat (ez időtt Hamza volt), hogy ők is küldjenek oda egy agát a magyarországi határszéli pusztítások ügyében teendő vizsgálatra. Ézalatt a dolgok értek, fejlődtek. A Zrinyi- s Nádasdy-féle mozgalom Magyarországon kitörőfélben volt, — az izgatottság elhatott Erdélybe, hol a fenyegetett vallás és nemzetiség ügye nagy viszhangra talált. A császár pater Kászoni küldte néhány egyezkedési ponttal s hízegő ígértekkel Erdélybe, — kinek írományait a fejedelem tanácsuraival közölte. A tanácsurak votumai nem legérdéktelebb okmányok a gyűjteményben, — egyetértők egy ponton, mit Rédei Ferencz néhány szóval igen jól jellemzett: „a mi meritumát illeti a dolognak, mind felsége, mind ő nagyságod részéről Kászoni uramtól mennyivel különböző hivei próbáltak, és csak miben hagyták, nagyságodnál eléggé constál; melyhez képest Kászoni urammal mit tractálhasson, annál inkább mit végezessen, nagyságod bölcsen megítélheti.“ Valóban Erdély nem hagyta magát rászédetni a csábító ígére-

tek által. Befogadta a bujdosókat, pártolta ügyöket, megtett érdemökben mindent. Apafit a portai leleplezés, hogy Zrinyi székéből akarja kiturni, s az értesülés, hogy Rákóczy Ferencz versenytársa, nem hangolák le. Hogy mennyire adott hitelt Rákóczy nyilatkozatának (1670. május 13-án irt levelében): esküjének, hogy neki sejtelve sem volt róla, hogy a bán öt jelölte ki erdélyi fejedelemmé „kit — ugymond — soha az előtt nem tudtam, velem nem közlött, annyival inkább consensusomat rá nem adtam,“ nem mutatják ki a fenmaradt okmányok, — de igen azt, hogy megkezdett utjáról semmi sem térítéle. S a mint az üldözéssel, a nyomatás és vérengzések napjai megkezdődtek Magyarországon, Erdély kapui megnyitak a bujdosók, számüzöttek előtt s a fejedelem a császárnál a portán közbeveté magát értök.

Itt végződik a kötet. Hogy mennyire nem hagyta magát utjáról letántorítani s mennyire igyekezett előmozdítani ügyöket: a nagy fontosságú s nagy részben ismeretlen alkudozások folyamáról a következő kötetek fognak felvilágosítást adni.

79. (7) *Toldy Ferencz* r. t. a történettudományi bizottság részéről, *Horváth Mihály* r. tagot ugyanezen bizottság elnököül ajánlja.

A helyesléssel fogadott indítvány, a legközelebbi összes ülésre utaltatik,

Tizenegyedik akadémiai ülés.

1871. martius 13.

A III. osztály harmadik ülése.

S z t o c z e k J ó z s e f r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

81. (8) *Jurányi Lajos* egyetemi tanár mint vendég előadja tanulmányait az

„Oedogonium diplandrum, (Jur.) s a nemzési folyamatról.“

Vizsgálatai végeredménye a következőkben foglalható össze:

1. A tárgyalt növény alkata, fejlődésmenete s ivarának elosztása miatt az Oedogoniumoknak nemcsak egy új faját, de egy új fejlődési szabányát is képviseli. Termegömbjeinek felnyílási módja öt a kucsmásan nyiló Oedogoniumok csoportjába s így az Oedogonium rostellatum (Pringsh), Oedogonium aliatum (Pringsh) és Oedogonium compressum (Rabenhorst) fajok közé helyezi, de különbözik tőlük ivarának elosztására nézve, mert míg az Oedogonium ciliatum anyahímes (Gynandrosporisch), a másik kettő pedig tisztán egy laki, addig az általam talált s fentebb leírt faj két laki.

Azonban hím egyéneinek azon tulajdonsága, hogy ezek egy sejtű törpe hímekké alakuló hímrajzokat hoznak létre, e fajt minden más két laki fajtól elkülöníti. Hogy ez utóbb említett, sőt leginkább jellemző sajátságának kifejezést adjak, e fajt egyelőre Oedogonium diplandrum névvel láttam el. Ivarának elosztása s hímjeinek magatartása miatt fejlődésmenete párhuzamos szabányként tűnik elő, az anyahímesek szabánnyával közös jellemük levén az, hogy a nemzés kivitelére közvetítő egyéneket, törpe hímecekkéket hoznak létre.

A kettős híműség (Doppelmännigkeit) ismerete most már természetesen felvilágosítást nyújt arról is, hogy az anyahímese Oedogoniumok nem képeznek átmeneti szabányt az egylakiaktól a kétlakiakhoz, de az egylakiság egy oly sajátságos formáját, melynél a termékenyítés nem közvetlenül, de közvetve vitetik végbe.

Ezen nézetben részint az erősít meg, hogy a kétlakiaknál a megfelelő szabányokat ismerjük, részint pedig az, hogy a moszatvilágban az újabb idő buvárlatainak eredménye szerint a közvetett termékenyítésre máris ismerünk példát.

2. A nemzés folyamata egybeköti a burokba zárt sejtek társulásánál (copulatio) s a szabad ondó sejt és burokba zárt petesejttel bíró növények nemzési folyamatánál észlelhető tüneteket, s így a nemzés e két formájának alaki változásai közt mintegy átmeneti formát képez.

Míg szabad ondósejtjei s a termékenyítendő petesejtnek a terméögmbbeni helyzete által megtartja társas jellemét, ondósejtjeinek termékenyítendő petesejt tömegéveli egyesülésekor oly tüneteket mutat, melyek az észlelőt önkénytelenül a legfeltünőbbben s a legélénkebben emlékeztetik azon jelenségekre, melyek például egy spirogyrának társulási folyamatánál észlelhetők. Mert itt, mint ott, a két nemzési elem közvetlenül egyesülése előtt összehúzódván, kisebb teriméire szorúl; s itt mint ott a termékenyítő nemzési elemnek, hogy a termékenyítendővel egyesülhessen, egy, nagyságához képest aránytalanúl szűk csatornán kell áthaladnia, mit csak tömegének a nyiláshoz való alkalmazkodása által érhet el; végre itt miként amott, az egyesülő tömegek nagysága s az ondósejtnek a terméögmbtől eltérő színezete világosan engedni követni az egybeolvadás egész folyamatát.

A két folyamat tüneteinek e rokonsága, azt hisszük, szintén hozzájárulhat a társulás és nemzés azonosságának megvilágításához.

3. Legfontosabb s legkihatóbb értékű eredménye e vizsgálatoknak a petesejtnek a termékenyítés pillanatában rejlik.

Mint láttuk, ezen növény petesejtje e pontra nézve egészen eltérőleg viseli magát nem csak más nembeli növényektől, de sőt még saját nemének azon fajaitól is, melyeknél eddig a nemzés folyamatát észlelni sikerült. Ezen eltérés és sajátságosság a fogamzási vagy csírfoltnak képzésében s illetőleg fellépési idejében van.

Mert, mint láttuk, az itt a termékenyítés előtt nincsen előképezve, hanem képződik s mintegy erős ütésre fellép azon pillanatban, midőn a termékenyítendő ondósejt szájfoltja által a petesejt felülete érintetik. A

csirfoltnak ily módoni fellépésére az Oed. diplandrum szolgáltatja az első s így az eddig e tekintetben, az egész növényországban egyedül álló példát. De míg ennek egy részről azon nagy hordereje van, hogy valószínűvé teszi előttünk a csirfoltnak általán elterjedését s annak a nemzés pillanatábani fellépését azon többi petesejtnél is, melyeknél a képlet eddig talán épen azért nem észleltetett, mert felléptére figyelem nem fordított, más részt ez észlelet még azon tekintetben is értékkel bír, hogy az ez iránybani buvárkodásra is figyelmeztet, a mely uton lehetővé fog válni a csirfoltnak, a termékenyítés alatti szerepét s a nemzés folyamatábani értékét megállapítani.

Szokott bírálatra bocsáttatik.

82. (9) *Than Károly* r. t. vegytani közleményeket ad elő a) *Wartha Vincze* műegyetemi tanár részéről

a) Megjegyzések Balló Mátyás „A szénkéneghydrat“ czimű értekezéséhez.

Midőn Thilorier 1855-ben folyós szénsav gyors elpárologtatása által előállította annak szilárd hóalaku módosulatát, senkinek sem jutott eszébe kétségbe vonni e tényt s h y d r á t n a k tekinteni az így képezett testet; ámbár tudjuk, hogy a szilárd szénsav oly módon kondenzálja a légköri vízpárákat, hogy folytonos ködökkel van körülveve, melyeknek mennyisége chlorcalciummal könnyen határozható meg. Midőn az Akadémia 1870. jan. 10. tartott ülésén értekezésemet a „szilárd szénkénegről,“ tehát a szénsavval analog szerkezetű sulfo-szénsav szilárd módosulatáról közé tettem, s kimutattam, hogy a folyós vegyület gyors elpárologtatása által, a víz tökéletes kizárása mellett is, abs. aether atmosphärában vagy terjedelmes vacuumban való rögtön elpárologtatás által részben megszilárdul, mai napig nem vonta kétségbe senki sem az elősorolt tényeket.

A tek. Akadémia III. osztályának 1871. febr. 13. tartott ülésén azonban felolvastatott Balló M. úr értekezésének kivonata (az értekezés megjelent a „D. Chem. Gesellschaft“ folyóiratában), melyben értekezőt azt állítja, hogy az én felfedezésem nem új, s hogy az érintett test létrejöttét „helytelenül“ magyaráztam.

Balló úr, értekezésének egy helyén azt mondja, hogy: „czélja e soroknak kimutatni, hogy a Wartha tanár által felfedezett szilárd szénkénegeg azonos a Berthelot és Duclaux által előállított testtel, tehát!!! nem szilárd „szénkénegeg,“ hanem annak vízvegyülete.“

Tehát azért, mivel Berthelot és Duclaux tévedtek s a szilárd szénkénegeg felületén kondenzált vizet mintegy chemiai vegyülethez tartozónak tekintették, Balló úr jogosítva érte magát azon állításra, hogy a szilárd szénkénegeg nem létezik.

Valóban megfoghatatlan előttem, hogy mily vegyületnek tartja Balló ur az általam felfedezett ártatlan kénvegyületet. Értekezésének egy helyén szénkénegehydratról szól, azonban Duclaux képletét $2 \text{CS}_2 + \text{H}_2\text{O}$ kétségbe vonja; más helyen a véletlenül talált $17,3\%$ -nyi víztartalomtól kiszámítja a $\text{CS}_2 + \text{H}_2\text{O}$ képletet, míg értekezésének végén be-

látja, hogy a szóban lévő test hydrát nem lehet, azonban oly téves feltevéseket tesz, melyek a közönséges tapasztalással direct ellenkezésben vannak.

Pedig mily könnyü módon segíthetett volna Balló úr felmerült kételyein, ha csak valamivel nagyobb figyelemmel olvasta volna értekezésemet, melyben elősorolva találja azon eredményeket, melyeknek eléréseért ő hiába fáradozott. Én tehát nem értem, hogy miképen érezhette magát indítatva Balló úr, inkább merész és természetellenes hypothesiseket felállítani, mintsem a közelfekvő és kísérletek által támogatott eredményeket elfogadni.

Balló úr azt hiszi, hogy a szénkéneg, mely vízzel egyáltalában nem egyesül, kivételképen csak is az elpárolgotatásnál feltűnően könnyen vegyül azzal, ámbár őszintén bevallja, hogy sehogysen sikerült viz és szénkénegnek összerázása által alacsony temperatura mellett az óhajtott hydrátot előállítani.

A savhydrátokat is igen eredeti módon tárgyalja Balló ur. Így pd. többször említi a kénsavhydrát vegyületét egy tömees jegőczzvízzel $\text{SO}_4\text{H}_2 + \text{aq}$ s mindig a kénsavnak második hydrátjának nevezi. Ha azt az elnevezést helyesnek tartja, akkor kénytelen a tímsót, mint a kénsavas tímföld és kénsavas kálinak 24-dik, a kristállisált chlórbariumot pedig mint annak 2-dik hydrátját deklarálni, mert az első 24, az utóbbi pedig 2 tömees jegőczzvizet tartalmaz.

Mint már említém, Balló úr belátta, hogy oly test, mely egyszer 17,3 azután máskor 23% és végre 37% vizet tartalmaz, nem lehet állandó szerves vegyület s azért elszánta magát a kérdést kísérleti uton eldönteni.

Miben állanak döntő kísérletei?

Mindenekelőtt készít magának „absolut száraz tért“ az által, hogy szénkéneget óra üvegen, absolut alkohollal leönt s nedves levegőt fújtat rá, a folyadék — 11,5° mutat s Balló ur mégis csudálkozik, hogy benne nem képződött szilárd szénkéneg, melyről tudjuk, hogy csak — 17° — 18°-nál keletkezik s már — 12°-nél ömlik meg. Arra sem gondolt B. úr, hogy az abs. alkohol nehezíté a szénkéneg gyors elpárolgotatását s hogy tiszta vízzel sem sikerült volna ilyen körülmények alatt a kísérlet.

De lássuk a második döntő kísérletet: 1—2^{cc} con. $\text{SO}_3\text{H}_2\text{O}$; 10—15^{cc} szénkéneggel befödetik s rá vezetetik nedves levegő. Most csak — 9° képes a folyadéknak mérsékletét beszorítani s mégis csudálkozik, hogy 0—12°-nál megömlő szilárd szénkéneg nem keletkezik.

Balló ur elfelejtette azon fontos körülményt, hogy a con. kénsav vízfelvétel által megmelegszik, s én figyelmeztetni akarom azon ut-és módra, melylyel sikerülend az általa leirt készülékek segítségével is, nagymennyiségű szilárd szénkéneget előállítani. Ha ugyan gondoskodott volna B. úr arról, hogy a folyadéknak, valamint az edényeknek temperaturája legalább — 12° — 16° kitett volna s használt volna száraz levegőt, akkor biztosíthatom, hogy sikerült volna a kísérlet. Hozzá teszem

azt is, hogy melegvezető fémcsészén alig sikerül szilárd szénkéneget a szobai mérséklet mellett előállítani, akár nedves akár száraz levegőben.

E kísérletekből Balló úr azon fontos következtetést vonja, hogy: az örömmel üdvözölt szilárd szénkéneget ennél fogva nem létezik. A mi azonban az úgynevezett hidratot illeti, inkább azt vélném, hogy az elpárolgotatás által nyert test megszilárdult oldata a folyós szénkénegek vizben vagy megfordítva.

Tehát Balló szerint a vízben abszolút oldhatlan szénkéneget szilárd oldatot képez vízzel.

E következtetés olyan, hogy itt a tudománynak szentelt helyen nem érdemel kritikát, és én csak figyelmeztettem a fiatal vegyészt, hogy ha más alkalomnál ismét tárgyalatni kívánná kísérleteit a tek. Akadémia előtt, fontolja meg jobban és a tudományhoz illő módon a talált és képzelt eredményeket.

b) Előleges közlés a pestvárosi főreáltanoda vegyműhelyéből Balló Máttyás tanár részéről.

A szilárd szénkénegre vonatkozó közleményemmel *) mintegy kapcsolatban bátorkodom a M. Tud. Akadémiának egy nagyobb munka kezdetét előterjeszteni, melyet Sajóhelyi Frigyes tanár urral közösen vettem elé. Miután azonban előre látható, hogy ezen munka gyors kidolgozása különböző körülmények közbejötté által megakadályoztathatik, kényszerítve érzem magamat a következő előleges közlés által e tárgy kidolgozhatási jogát magamnak fentartani.

Erős légáram segítségével t. i. sikerült nekünk egyéb testeket is vinni át szilárd, de hasonlóképen viztartalmu állapotba; így eddigelé a chloroformot és jodaethylt.

Ha lapos tálczában levő chloroformra erős légáramot fuvunk, ugyanazon tünetényeket észlelhetjük, mint a szénsulphidnál. Az elpárolgandó folyadék hőmérséke egész -13°C -ra száll le, s nagyobb mennyiségű chloroformhó megolvasztásánál, a benne foglalt víz a chloroform fölületén gyűl össze. Mindamellet, hogy a chloroform forrpontja (61°) a szénkénegenél sokkal magasabb, a chloroform képződése ép oly könnyen eszközölhető.

Ugyanazon körülmények alatt párolgotatva el a jodaethylt, ez hasonlóan — bár kissé nehezebben mered meg, mi valószínűleg a már meglehetősen magas (72°) forrpontnak tulajdonítandó. A hőmérsék -9° -ra süllyedt le. A jodaethylhó barnaszínű, mivel már maga a kísérlet alá vett jodaethyl kissé festett volt.

További kísérleteket e testekkel eddigelé nem tehetünk, viztartalmuk azonban határozottan mutattatott ki. Bővebb munkánk fő feladatául tűztük ki: 1) lehetőleg számos anyagot, tekintettel megmerevülési képességükre, a fentebbi s egyéb később megemlített körülmények között megvizsgálni; 2) a különböző uton előállított testek ismételt elemzése által ezen érdekes anyagok lényegét kimutatni; végre 3) megvizs-

*) A M. T. Akadémia III. osztályának ülése. 1871. febr. 13.

gálni, vajon azon anyagok, mint p. a benzol, melyek szilárd, de vízmentes állapotban már ismeretesek, nem jöhetnek-e elő szilárd, de víztartalmu állapotban is?

Végre legyen szabad még arra tennem figyelmessé, miszerint más, már ismert testek hasonlóan ezen csoportba látszanak tartozni. Így p.

1) Az ugynev. jegedett kénessav, mint az ide tartozó anyagok legismereteshje, mely De la Rive szerint a cseppfolyó kénessav nedves levegőn való elpárolgásánál is keletkezik. A jegedett kénessavnak képlete Pierre szerint $\text{SO}_2, 9\text{H}_2\text{O}$, Döpping szerint $\text{SO}_2, 11\text{H}_2\text{O}$, Schönfeld és De la Rive szerint $\text{SO}_2, 15\text{H}_2\text{O}$; olvadás pontja pedig Pierre szerint -2 egész -1° , Schönfeld szerint $+3,4^\circ$ és De la Rive szerint $4-5^\circ$.

Így tehát épp úgy mint a szilárd szénsulphidnél a víztartalom a jegedett kénessavnál is igen változó.

2) Az ugynev. Bróm és chlorhydratok: $\text{Br}_2, 10\text{H}_2\text{O}$ és $\text{Cl}_2, 10\text{H}_2\text{O}$, melyek Bróm- és chlór víz vagy nedves bróm- és chlörgáz lehűtésénél keletkeznek. A brómhydrat felbomlik $+15^\circ$ -nál brómra és brómvizre, a chlorhydrat pedig már csak körülbelöl 35° -nál, chlórra és chlór vízre.

3) Millon szerint egyesül az a lechlórsav is 0° -nyi vízzel, szilárd, sárga hydráttá, mely nagy mennyiségű gázvesztéség nélkül meg nem olvasztható.

Több példát előlegesen nem említek fel; az eddig említettek azonban teljesen elegendők egy új, sajátzerű testcsoport felállítására. Ezen vegyületek általános jellege különösen az, hogy már nagyon alacsony hőmérséknél mutatják a dissocatio tünetényeit, s úgy látszik, hogy csak szilárd, többnyire jegecedett, állapotban léphetnek föl.

c) A m. k. egyetemi vegytani intézetből előleges értesítésül Dr. *Fleischer Antal* tanársegéd részéről

„A kén cyankalium egyvegyü módosulatáról.“

A nem rég felfedezett szénélegkéneg készítésénél tudvalevőleg nagy mennyiségben képződik egy test a persulfocjansav, mely bár rég ismeretes, de alkatát és legtöbb sajátóságait illetőleg épen nem, vagy legalább igen kevésbé van tanulmányozva.

T. Than tanár ur fölszólítása folytán kísérleteket tevék ezen testnek eshetőleg kén cyankaliummá való átalakítására, minthogy ezen utóbbi vegyület nagy gyakorlati alkalmazást szenved a műtermekben; egyszersmind ezen munkálatoknál értékes fölvilágosítást reménylettem nyerni a persulfocjansav okszerű alkata felett.

A mint alább közölt adataimból kitünik, föladatomból első részét illetőleg már eddig is czélt értem, minthogy egy oly testet nyertem, mely igen könnyen alakul át kén cyankaliummá.

A mennyire bevégetlen ezen közleményem, általa leginkább az elsőbbséget és az ezen irányban mások által eszközözendő kísérletek megálását akartam számomra biztosítani.

A persulfocyanosav borszeszes kaliumhydrattali kezelésénél, egy szemcsés, sárgás színű tömeget kaptam, mely a fehér szín elötüntéig forró erős borszeszszel kezeltetett; megszáradva mutat mégis egy igen gyengén halvány sárgás színezetet. Tömény kénsav felett szárítva elveszti a hozzá tapadt vizet, mely azonban úgy látszik igen nehezen távolítható el.

Elemzése ezen testnek, mely mellesleg megjegyezve, ezen uton igen nehezen állítható tökéletesen tisztán elő, a következő eredményeket adta:

K a l i u m - m e g h a t á r o z á s .

1)	—	—	—	—	—	40,58 %	K	} Az elméleti = K=40,27%
2)	—	—	—	—	—	40,28 %	"	
3)	—	—	—	—	—	40,34 %	"	
4)	—	—	—	—	—	40,11 %	"	

L é g e n y - m e g h a t á r o z á s .

1)	—	—	—	—	—	13,35 %	N	} Elméleti: N=14,43%
2)	—	—	—	—	—	13,68 %	"	

K é n - m e g h a t á r o z á s .

1)	—	—	—	—	—	32,09 %	S	} Elméleti: 32,98 % = S
2)	—	—	—	—	—	32,25 %	"	

Széneny meghatározásokat még nem eszközöltem.

Ezen számok a következő képlettel vágnak össze: KCSN.

Ezen mennyileges elemzések és az alább fölhozott minőleges kémlelésekre támaszkodva ezen új testet a kén cyanokálium egyvegyü módosulatának tekintem, s ezért iso-kéncyankáliumnak nevezem. Különösen azon körülmény által érzem magam erre följogosítva, hogy ezen új test a hevítés által kén cyanokáliummá változik át.

Az iso-kéncyankálium vízben hőmérsék csökkenés mellett nagyon könnyen oldható; gyenge borszeszben szintén oldódik, de erősben majdnem egészen oldhatlan. Bizonyos körülmények között a borszeszes oldatból apró csoportokká egyesült jegecsekben is kaptam.

Ha a vizes oldatot huzamosb időn keresztül, több hetekig, kénsav fölött hagytam állani, akkor az új test igen kemény jegecsekben vált ki, melyek azonban most már jegecz vizet tartalmaztak.

Ezen jegeczek elemzése a következő számokat adta:

Kalium meghatározás:

1)	—	—	—	—	—	36,92% K	} Elméleti: 36,79% = K
2)	—	—	—	—	—		

Kén meghatározás:

1)	—	—	—	—	—	30,55% S	— Elméleti: 30,18% = S
----	---	---	---	---	---	----------	------------------------

Légeny meghatározás:

.1)	—	—	—	—	—	13,37% N	— Elméleti: 13,20% N
-----	---	---	---	---	---	----------	----------------------

Víz meghatározás:

1)	—	—	—	—	—	8,40	} Elméleti: 8,49% H ₂ O
2)	—	—	—	—	—	8,90	

Ezen eredmények a következő képletre vezetnek $2\text{KCSN} + \text{H}_2\text{O}$.

Savak által az iso-kéncyankalium változást szenved, melyet azonban még eddig tüzetesebben nem tanulmányoztam: töményebb oldatokból hig savak által azonnal, hígított oldatokból kevés idő múlva sárga por alakú test válik ki. Maga a só is hígított savak által, minden látható gázfejlődés nélkül, azon sárga testté változik át.

Az iso-kéncyankalium kémhatásai, melyeket az a nehéz fémek sóival ad, szintén lényegesen különböznek a kén cyankaliuméitól. Az új test néhány nevezetesebb kémléseit akarom itt a kén cyancaliuméival párhuzamban fölemlíteni. Valamennyi kémlés mindkét test vizoldatával eszközöltetett:

légenysavas ezüsttel a kéncyankalium ad fehér csapad. Ammonban könnyen old.

Légenysavas ezüsttel az iso-kéncyankalium világos sárga csapad. Ammonban nem old.

Ezen ezüstsó elemzése, mely huzamosb állás után megbarnul.

1)	Ag	—	—	—	—	64,44%	} Elméleti: Ag = 65,05% adott.
2)	Ag	—	—	—	—	65,00%	

Ólom eczettel a kéncyankalium fehér terjedelmes csapadékot ad.

Ólom eczettel az iso-cyankalium sárga terjedelmes csapadékot ad.

Kénsavas rézzel a kéncyankalium fekete csapadékot ad.

Kénsavas rézzel az iso-cyankalium barna vörös csapadékot ad.

Kénsavas Cobalttal a kéncyankalium rózsaszínű színezetet.

Kénsavas Cobalttal az iso-cyankalium zöldes barna csapadékot.

Kénsavas Nickellel a kéncyankalium zöldes színezetet.

Kénsavas Nickellel az iso-cyankalium vöröses csapad

Kénsavas Cadmiummal a kéncyankalium = O

Kénsavas Cadmiummal az iso-cyankalium fehér csapadékot.

Onchlorürrel a kéncyankalium = O

Onchlorürrel az iso-cyankalium sárga csapad.

Higanychloriddal a kéncyankalium = O

Higanychloriddal az iso-cyankalium fehér csapad.

Légenysavas élecs higanyval a kéncyankalium szürkés csapad.

Légenysavas élecs higanyval az iso-cyankalium fekete csapad.

Fölötte érdekesek a vaschloriddali kémhatások. A kéncyankalium tudvalevőleg avval az igen jellemző sötét piros színezetet adja, — de az iso-kéncyankalium közönyös oldata egy csöpp Vaschloriddal sötét barna színezetet képez, mely néhány további csöpp hozzá adásánál különösen az erős rázásnál eltűnik. Hosszabb állás után ezen folyadékból egy sárgás por nemű test válik ki. Saáványu oldatában Vaschlorid által sem színezet sem csapadék elő nem áll. Huzamosb állás után, vagy a főzésnél azonnal piros színt ölt fel a folyadék és egyszersmind a fentebbi sárga test is kiválik belőle.

Még csak röviden azon föltételeket akarom megismertetni, melyek alatt az uj test kéncyankaliummá alakult át.

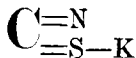
Ha vizes vagy gyenge borszeszes oldata a vízfürdőben többször bepárologatatik, akkor az uj test egy jelentékeny része átváltozik a közönséges kéncyankaliummá.

Kísérleteim kezdetén, a szándékolt tisztításoknál több grammnyi kéncyankaliumot kaptam ekként.

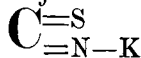
Tökéletesebben, a mint látszik, majdnem egészen történik ezen átalakulás az olvasztás-, illetőleg hevítésnél. Ha ugyanis az iso-kéncyankalium olvadás pontján túl hevítettik, a kihült testben semmi nyomát az eredeti testnek nem találjuk, csupán a régen ismert kéncyankaliumot.

A kalium és ezüst sóját jodaethyllel beforrasztott üvegcsővekben 100°-ig hevitém, a nyert aether roppant átható, a fokhagyma és mustár olajokhoz hasonló szaggal bir.

A mi az uj test okszerű alkatát illeti, legegyszerűbb azon feltevés a melylyel Hoffmann az általa felfedezett mesterséges mustár olajok képződését és alkatát is magyarázta; t. i. mig a kéncyancalium alkata a következő képletnek felel meg

a hol a S parány kapcsolja a Kt a többihez, addig az uj test szöveti képlete a következő által lenne kifejezve

a hol a N parány a kapocs a K és a többi között.

Kapcsolatban ezen jelentéssel a következő kísérleteket is föl akarom említeni.

A persulfocyansav borszeszes oldata légenysavas ezüsttel egy igen állandó sárga só ad, higany chloriddal fehér csapadékot. Higany

éleggel főzve higanykéneg képződése mellett egy igen szépen jegecedő test vált ki és borszeszes jódd oldattal állás után igen különös alaku arany fényű jegeczek váltak ki. A persulfocyanosav alcoholicus Ammoniakkal hasonló vegyhatásokat látszik mutatni, mint a borszeszes káliummal.

A pseudo-kéncyan, ezen a legkülönbfélebb behatásoknak oly erősen ellent álló test borszeszes kálium is Amon által szintén erőlyesen megtámadtatik.

Az ezen jelentésben kijelölt irányban fogom munkálataimat, mihelyt körülményeim megengedik, folytatni; reménylem, miszerint ez által több igen érdekes vegyületet fogok megismertethetni, főntartva magamnak ezen testeknek alapos tanulmányozását, valamint az azokból levezethető elméleti következtetéseket.

E vizsgálat Than tan. vegytani műtermében eszközöltetett.

d) *Than Károly* saját maga részéről szintén előlegesen jelenti

„Adatok a vér színképenek ismeretéhez, a dohányfüst behatására vonatkozva.“

Kivonata következő:

A dohány füst ugyanazon optikai változást idézi elő a vérszínanyag hígított oldatában, mint a (közönségesen széngőznek nevezett) szén-élelég. Főlölesleg tiszta levegő behatása által füsttel telített véroldatra a vér eredeti sajátságai ismét előállanak.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Tizenkettedik akadémiai ülés.

Összes ülés.

1871. *martius 20-dikán.*

Pulszky Ferencz t. t. osztályelnök helyettes elnöklete alatt.

84. Zichy Antal l. t. mint a gr. Teleki József nevét viselő drámai pályázat ez évi bíráló bizottságának e'vadója, mely bizottság Pulszky Ferencz t. t. elnöklete alatt Szász Károly r. tagból és az előadóból, a nemzeti színház részéről pedig Paulay Ede és Szerdahelyi Kálmán urakból állott, — felolvassa jelentését a beérkezett és pályázatra bocsátott tíz vigjátékról, mely szerint a bizottság a jutalmat a VI. számú „Estote prudentes“ jeligével jegyezt, s „Udvari bolond“ czimű három felvonásos vigjátéknak ítélte. A jelentés, egész terjedelmében, itt következik :

Tekintetes Akadémia !

A gróf Teleki-féle 1870/71-diki drámai pályázatra, mint tudva van, tíz vigjáték érkezett be s tétetett át a bíráló bizottsághoz, mely ezuttal Pulszky Ferencz tiszt. tag elnöklete alatt Szász Károly r. t. alulirt l. t. és a nemzeti színház részéről Paulay Ede és Szerdahelyi Kálmán urakból állott.

E bizottság eljárását befejezván, annak megbizásából van szerencsém a pályázat eredményét a következőkben előterjeszteni.

A pályázat eredménye egészben nem mondható bár kielégítőnek, mert a világirodalom színvonaláig felérő általános becsü művet nem mutathatunk be, annyiban mégis megnyugtató, hogy a versenyző tíz darab közül csak mintegy fele esik át a szigorúbb műbírálat rostáján ; a többi egy s más jó magot tartalmaz ; míg három egészen a felszínen tartja magát, leküti a figyelmet, megakasztja kissé az elfogulatlan bírót ítélete kimondásában, s csakis újabb megfontolás és szigorúbb összehasonlítás után engedi át ketteje feltétlenül az elsőbbséget az alább megnevezendő nyertes harmadiknak.

Tartsunk egy kis szemlét, ha úgy tetszik.

Alulról kezdve, a III-dik sz. Talpra fináncz czimű kísérlet lesz az első, melyet daczára fenyegető jeligéjének : „Ha taps velem, ki ellenem ?“ mellőznünk kell.

Nyomban követi ezt az I. sz. Szívtelen, mely rimes jambusokkal ékitett hosszú monológokra s kecses házikisasszonyi kezek (egy főispán leánya) által osztogatott rövid poszlevekre látszik fektetni a súlyt. Kicsinyítő üvegen át Moreto két nagy alakját, Dianát és Carlost is látatja velünk, majd a „szegény ifju“ történetébe csapva át. A színészeknek adott részletes utasítások ezekben foglalt fontos lélektani mozzanatok sejtetik velünk, hogy e vigjátékban egy beszély veszett el, míg csattanós vége szerzőnek rebus-írói talentumát tünteti fel. A szerelem hatalmát i. i. úgy illusztrálja a

zárjelenet, hogy ezüst tálczán valóságos h a t a l m á t vitet végig a szinpadon, melyek egyikébe nagyobb bizonyosság okáért az egyik szereplőnek bele is kell harapni.

Lépést tart ezzel! a VII. számú Sz e r e l e m f é l t ő czimű „Komédja“ (szerző szavait idézve) egy „átszüretlen légkörben“ röpkedő „ökörszen“ szárnyprobálgatásával, mely ha dolga jobb is a „rökabolházásnál,“ „a szellem derűjét“ még nem elég nagy adagokban szívta magába, s valóban közel járt a jeligéjében kifejezett azon szerény óhajtaása teljesüléséhez: „Bár volna ez a leggyengébb!“

Következik a IX. számú E m a n c i p a t i o és s z í v. Háladatos tárgy; kár, hogy szerző inkább értekezik mint jellemez, s mondatokban, nem pedig az egyének jelleméből fejlődő tényekben, fejezi ki irányeszméjét. Be is bizonyítja, hogy a nőemancipatio, mely nőiségéből kivetkőzteti a nőt, ezt úgy mint a férfit nem boldoggá, hanem boldogtalanná tenné. Kimutatja, mint tévedt az oly nő, ki oly visszás helyzetet keres. mennyi bajt szerez magának és másoknak, s hogy ellenmondásba keveredik önnön érzelmeivel; de mindez nincs drámailag megtestesítve, s így az emancipált nő megtérése is a darab végén, — noha saját szája vallomása, — nem tesz hatást, se nem érdemel teljes hitelt. Stylje sem emelkedik magasabb színvonalra s nélkülöz minden csint és elegantiát.

A II. számú S z a k á l l czimű darabnak kettős tendenciája van. Egyik megczáfolni a Darwin-Vogt-féle majomrokonsági elméletet; másik megtéríteni a külföldieskedő nőket, hogy jó magyar hölleányokká legyenek. De szépirodalomban kivált a czél nem szentesíti az eszközöket. S ha ki a hirdetett szép elvekkel egyetért is, azért még nem fogja kárpótolva látni magát egy hosszú színházi este vagy érdektelen olvasmány fáradalmáért. A jambusok nagyon gyarlók; a nyelv idegenszerű. P. o. 3. l. szemeit pislogatja; 4. l. örülni tudhatnánk; 11. l. koppanik a szeme; 12. l. a szám csiklandik. Akor mindig akkor helyett; 49. l. a költő tollán a költészet árva istennője ült stb. Hagyjuk tehát fölve!

Tán előbb kell vala említenen, mert nagyobb igényekkel látszik fellépni, a VIII. sz. K i r á l y - l á n y o k czimű történelmi vigjátékot.

Az érdekes nekikezdés, meg Tompa néprögéinek átpróizaitott reminiscenciái után csakhamar belátjuk, hogy egy, a nyelvet nem bír s ennek meg a verselésnek minden nehézségeivel küzködő nemirő kísérlete fekszik előttünk. Majd minden lapján találni oly sajtáságos egy-egy kifejezést, mely — szerző intentiója ellen — bizonyos komikai hatást gyakorol. P. o. 4. l. Épen most kapott (t. i. Margit) fivére (fivéréből h.) István (-tól) az ifju királytól sok és dus ajándokot. 10. l. Három szakasz harangoztatik. 13. l. Sir kongna rám, kinnek sirok jövőre majd? 23. l. A sok Margit és Margaréta nénék és nénikék nagy bemutatásán (melyet szerző közbevetve maga is unalmasnak vall) egy néne kétszer is részesül e nagy szerencsében. 32. l. Nyolcz szerzetest és hatvan gyermeket kivágtak (a tatárok t. i. mézszárszöken). 37. l. Bolondnak is van határa, nem jut mindig egy uj bolond eszébe. 40. l. Vanak fegy-vezeteink (a zárdában!) 48. l. Királyok összes királyával (Istennel). 87. l. Hányszor sütött fel nagy bizakodottságot? — kérdi hű neje a kántort, a ki . . . 110. l. (a tatárjárás idejében már) pipázik! stb. De nagyobb hiba még a darab organikus baja, egy cselekvény helyett négy, össze nem függő adomából van szöve meséje, — nem is szöve, csak egymás mellé illesztve. Első felvőnása egy széles alapra fektetett cselekvényt ígér, de arról a többiben aztán szó — még csak említés sincs; az elejtett tárgy helyett külön adomák merülnek fel s játszák le magokat, vajmi kevés szerencsével!

Tul vagyunk a sorozat felén. Az V. sz. H a j t ó v a d á s z a t - n a k egy érdeme van: a czégül vett „hajtóvadászat“ eszméjének minden irányban kivitele. Az özvegy grófnő a nőtlen nagybácsira, a bankárné az ifju (művész) férjre, az udvaronc gróf ennek szép nejeré, a bankár féltékenységből saját fiatal feleségére, a bankárra pedig kedves fiacskája tart hajtóvadászatot, sőt maga a derék nagybácsi is, a ki mindannyit lefőzi, kedves rokonaira, az ifju házaspárra vadászott, hogy őket magához falura vihesse, a mi az ifju (városi) menyecske vonakodásának legyőzése után természetesen sikerül is. Ezen általános hajrá, gyenge compositio mellett is, a darabnak bizonyos elevenséget kölcsönöz, alantabb igények mellett tán még szinpadi hatást is ígér, s egészben oly anyagot nyújt, melyből nagyobb gondtal és finomabb műérzéssel jól lehetne alakítani.

Elérkeztünk az erősbeekhez.

Ezek közt legelőbb a IV. sz. II. A p a f f y M i h á l y h á z a s s á g a című történelmi vigjáték vonja magára figyelmünket. Az ifju Apaffy megkéri a szép Bethlen Mária kezét, nem titkolva hogy szerelmét a nagyravágyásnak s a boldog háziasságnak egy már ingadozó trón árnyékának elébe teszi; ánde az ara már el van ígérve atyja által a cselszövő Bánffyának, ki ha már fejedelem nem lehet, legalább hazája önállásának feláldozásával is e kis ország gubernatora akar maradni. Ezen „kacsaringós orru.“ „torzonbor szemüldökü.“ „fehér máju“ ur, ki már „két feleségét tette a földbe“ s kinek „sátán lakik a szívében,“ nem sokat tart a „kis libára,“ minek a vélt menyasszonyt nevezzi, hanem csak lépesszőnek használja, melyen higveljű szerelmesét, az ifju fejedelmet megfogja. Ezt t. i. lemondásra kell bírnia, hogy a császár adott ígérete alól felmentettnek lássa magát. Ennek minden orószak látszata nélkül, tisztességes feltételek alatt kell megtörténni. Mindez Gécei Dezsőnek Kolonics kardinális ur parancsából Bécsben anno domini 1696. februárius 18-án kelt levelével, melyet Konez uram egész terjedelmében felolvass, litelesen beigazoltatik. Az alku csakhamar meglesz. A leány ára: egy „zöld dolmány;“ az okmányok kieseréltetnek, s Apaffy látva, hogy igazi fejedelem ugy se lehetne, épen nem vonakodik „ringy-rongy“ méltósága e foszlányait a cselszövőnek átengedni, még pedig a biztosítva volt előnyök nélkül is. Bánffy alól azonban a darab végén „kirántja a gyékényt“ a váratlanul megjelenő Rabutin tábornok és császári biztos, a ki meghozza Apaffynak az ígérve volt tisztességes feltételeket s Bánffynak, mitől az annyira félt, lotétetését. Se fejedelemség, se gubernátorság most már, hanem udvari kanczellária Bécsben!

Ez ismét az új kanczellár levelének felolvasásával igazoltatik. Látni ennyiből is, hogy e darabban tulnyomó a politika, mely pedig, mint szerző az utolsó lapon megjegyzi: „a gyomorráknál is rozabb.“ A drámai cselekvény csak mintogy keretül szolgál egy nagy históriai ténynek, Erdély beolvasztásának: miből oly aránytalanság támad, mint mikor egy festmény háttére vonja magára a néző minden figyelmét, s az előtérbe állított alakok elenyésznek. Érdekes e korrajz, s dicsérve kell kiemelnünk az ódon zamatu, apró árnyalatokban felette jellemző dialógot, valamint a felcsillámló ősi jó kedélyességet és egészséges érzelmeket ugy a családi mint a közélet terén; de majdnem teljesen hiányzik a komikai ér. a vigjátéki hangulat. Az olvasó is mindvégig ugy érzi magát, mint a balázsfalvi lakodalmon mondják egymásnak: „Nem tudom komám, de sehogysem akaródzik ma nekem a jó kedv; lakodalmat üllök s mint ha temetésen lennénk!“ A menyasszony is: „oly boldog és mégis sirni tudna.“ A tárgy maga, ugy látszik, inkább drámai mint vigjátéki szövegre alkalmas, s ily feldolgozás-

ban a benne foglalt diplomatikai tárgyalások, okmányok, levelezések miatt akár valamely képviselőtestület elé terjesztendő veros vagy kék könyvbe is beillenék.

Egészen más benyomást tesz a X. számú R ö v i d l á t ó k című 5 felvonásos vigjáték, mely ziláltsága és gondatlan kezelése daczára e pályázat legszellemdusabb darabjának nevezhető. Szövevénye olmes, érdekesztítő, sajtáságos és magyarnak eredeti; igaz, oly mesterségesen van összebonyolítva, hogy lehetetlen tétovázás nélkül végig hatolni rajta, sőt néha úgy látszik, mintha e labirintban a költő maga is elejtette volna az ariadnei fonalat. Az uralkodó herczeg nem akarja, hogy unokaöccse s leendő trónörököse Richard, kit rendkívül szeret és becsül, amolyan poetaféle legyen, holdvilágnál ábrádozzék s szívét mesterkélt érzésekkel töltse el, s midőn ily gyengeségén rajta kapja, elhatározza, hogy versét udvaroncjai által nyilvánosan kikacagtatja, mert: ez a „legradikálisabb poétakura.“ Ámde: „kis ok miatt sok nagy szív meghasonlott,“ s a miniszter ezer aranyba fogad, hogy a fiut sértett hiúságból ellenségévé teszi a különben szeretve tisztolt fejedelmi nagybátyának, s nem csekély fáradsággal csakugyan sikerül őt egy színlelt összeesküvésbe is belevonni. Szolid természeti hajlamai ellenére keveredvén a jó fiu ily veszélyes és már előre megbánt vállalatba, a helyzet kezdettől végig konikai szinezetet nyer. E fő cselekvényhez sok más apróbb cselszövénynek többé kevésbé jelentékeny számai fűződnek, melyek össze- és kibonyolítása aztán alig enged időt a költőnek valami erősebb jellem vagy egyéniség kidomborítására. Három négy szerelmi pár izgalmai s félreértései szövdnek keresztülkasul egymáson. A figyelmes olvasó aztán úgy jár vele, mint a ki a sok fától nem látja az erdőt. A trónörökösnek van egy ifjabb fivére H e n r i k herczeg, a ki azért neheztel, hogy még gyermeknek nézik, s félreértésből szerelemföltő, majd szerelemföltésből bátyja árulójává lesz, de hasonló helyzetbe jut, mint ez az öreg ellen koholt összeesküvésben. Van aztán még egy királyi herczeg, A r t h u r, a ki kedvese lüségét úgy akarja kipróbálni, hogy Richardot mint jó barátját felkéri, hogy színleg udvaroljon neki, s úgy tesz mint: „egy balga kalmár, kinek hajója biztos révben van, s ki a helyett, hogy kincseit kirakná, elküldi siktengerre a hajót, próbára téve, vajon egy vihar el nem rabolja-e?“ mely kísérletből aztán természetesen uj és uj bonyodalmak, tévedések származnak. Van még egy szerelmes O r l a n d o (furioso) is és tömérdek felesleges p i p e r e.

Ha lemondva az egésznek könnyű átnézhetése kényelméről, a részleteket akarjuk élvezni, nyissuk fel bárhol e könyvet, mindenütt emeltebb s derült (humoros) hangulatra, szép költői helyekre, pattogó olmeszikrákra, szójátékokra, neveltető, bár néha tulcsapongó tréfás ötletekre fogunk találni. Jambusai helyenként szépek, többnyire nagyon pongyolák s gyalut igényelnének. Van benne ros sz élcz, melyet p. o. előadásakor ki kellene huzni; van anachronismus, p. o. midőn Burgund herczege alatt a franczia bocsületrend szalagjáról beszélnek stb.; tagadhatatlan, hogy az örökös elménczkedés néha keresett, s a S h a k s p e r e - u t á n z á s nyomait viseli homlokán; de végre is ha már előképzet választunk magunknak, miért ne választanók a legjobbat? Ez a hangulatot, az önbizalmat emeli, s előg tért enged saját eredetiségünk kifejtésére, elmekincseink értékesítésére. E mű hibáit és előnyeit egymáshoz méregetve, a szinszerítés hiánya, — mi e pályázatnál döntő tekintet — végkép alányomja a mérleget, minthogy a darab jelen alakjában a bírálók véleménye szerint nem volna szinpadra hozható.

E hibában már nem szenved a VI. számú U d v a r i b o l o n d című 3 felv. vigjáték. Ez jeligéjéhez hiven (Estote prudentes) úgy a fentebb megrovott árny- mint a kiemelt fényoldalaktól is egyenlő távolságban tudta magát tartani.

Írói nyelven, hibátlan jambusokban van írva, meséje biztos kézzel ügyesen szövö, s a színpad tökéletes ismeretével, sőt úgy látszik, még színészeink előadási képességének is számbavételével van végig vive, úgy hogy a darab sikeréről alig lehet kételkednünk. A megoldás is kielégítőnek mondható, ha attól eltekintünk, hogy egy magyar királyt, habár helyét nem állotta is meg, nem szívesen látunk oly léha bohócczrá, oly kicsapott iskolás gyormekké aljasulni, minőnek itt az ifju Venczel festetik. A hasonnevü tekintélyes cseh és lengyel királynak e kiskoru fiát a szabad választás mellett buzgó hazafiak, Csák Máté, a kalocsai érsek stb. hozták be a hatalmas Bonifác pápa jelöltje Róbert Károly ellenébe, s Székesfehérvárott meg is koronázták. Tervben volt őt III. Endre árvájával Erzsébet herczognővel összeházasítani, ki már gyermekkorban jegyese volt. Lassanként azonban legbuzgóbb hívei elpártoltak tőle, mert: részeges, játékos, utczán éjente garázdálkodó korhely lett belőle. Megjött végre érette az atyja, a kinek fejedelmi paláستtal, koronával fején ment előbe, s ki őt ezen koronával s az ország clenodiumaival együtt magával Csehországba vitte. Ezt mondja a történetíró. (Lásd Szalay L. I. k.)

A pályamű szerzője e vigjátéki tárgynak önként kínálkozó momentumot fogta fel helyesen, de a királyi palástot és magyar koronát kissé merész travestálással, bohóc öltönyttyé és csürgő sikkává változtatja. S e lépéssel szinte a b o h ó z a t, az Offenbach-féle operette pokolkapujáig megy el, sőt a szigorubb műítészet előtt kétséget támaszt az iránt, vajon nem ment-e bele egészen is? A bíráló bizottság e kérdést szerző javára n e m-mel döntötte el.

De miután a történetírót idéztük, ne feledjük a színdarab meséjéről beszámolni. Ez röviden a következő:

A bujdosó ifju Brebér, Pető álnév alatt az udvarhoz jő, hogy ottan az özvegy Ágnes királynő kíséretében levő régi kedvesét (Jusztint) megláthassa. Itt legelőször is ennek nagybátyjával a kassai polgármesterrel (Hancsikkal) találkozik, a ki őt mint íródeákot házától elkergette, de most neki és mindenkinek a kit az udvarhoz tartozónak vél, a legalázatosabb szolgájává szegődik, a mi sok tréfára ad alkalmat. Álnévü hö-sünpk csakhamar a ledér Venczellel is megismerkedik, kit egy hazulról vele adott unalmas erkölcsörző (Horecz) elválhatlanul kísér, mert az ifju fejedelem a helyett, hogy a szende Erzsébet kegyeit biztositaná magának, másfelé kacsingtat s most is löpva egy szerelmi levelkének Jusztin kezébe juttatásával épen őt (Petőt) bizza meg. Teljesíti is ez e furcsa megbízást, hogy próbára tegye kedvesét, a ki viszont tovább adja levelet s boldoggá tesz vele egy tetszelgő palotahölgyet, miből aztán további bonyodalmak származnak.

Venczel király, ki magát Magyarországbán Lászlónak nevezeteti, siet szép jellemének más próbáját is adni. Az anyakirálynővel kiegyezve s javulást ígérve, alkalmatlan ellenőrt adja fel mint minden rosra csábítóját, s ez árgusának az udvartól eltávolítását ily ügyes fogással kieszközli. Később Petőt arra biztatja, hogy minden gyau elhárítása végett Jusztint azonnal nőül is vegye, nem magának, hanem: n e k i; sőt a leány kezét a szintén kegyeibe fogadott Hancsiktól e „kedvelt híve“ számára mindjárt megis kéri. Az uralkodásra vágyó anyakirálynő pedig más módot gondol ki Venczel lekötölezésére, t. i. Jusztint Rosenbergnek egy 60 éves vén udvaronecznak szánja el, Petőt pedig Deodatával ajándékozva meg.

Venczel a maga részéről, megtudva Jusztin vonzalmát Pető iránt, ezt azzal

akarja előtte lealázni, hogy kinevezi: udvari bolondd á. Pető e jelenet után megesküszik, hogy a csörgősipkát a király fejébe teszi: „Venczelnek Brutusa.”

E bosszú egy ügyesen szőtt s némileg a windsori víg nőkre emlékeztető csel-szövény által, várakozáson felül is sikerül. Venczel lépen ragad, ráveteti magát, hogy az udvari bolonddal, kit jó vidám kópének tart, egy szöktetési jelenetre öltönyt cseréljen. De nem Jusztint szökteti, hanem a neveltséges Deodatát, s e vállalaton rajta kapja magát az egész udvar által. Mi több, a papának is (Csehországból) éppen e válságos pillanatban kell megérkeznie. Szánalomból Pető még egy köpenyt ad rá, hogy atyja ne lássa ily kiadásban. Az öreg Venczel király méltó haragjában ily szókkal fejezi be a vigjátékot:

Mindent tudok; nem kellesz senkinek,

A főurak haraggal mennek el.

Eljátszad a trónt, jöss velem haza.

(maga elé mutatva.)

Indulj! — Előre! — Otthon majd kikapsz.

A jól átgondolt terven s mindvégig érdekes cselekvényen kívül nagy érdeme a darabnak többi pályatársai felett az, hogy nem csak helyzeteket, de jellemeket is mutat fel, s jó sikerrel egyénit. Meglehetősen kidomborulnak: az uralkodni vágyó és ravasz özvegy Ágnes királynő, az istenfélő Erzsébet hercegnő, a kapaszkodó Hancsik, a (szerfelett is) léha Venczel, ennek alkalmatlan mentora Horecz, a vén udvaronc Rosenberg, az elmés ifjupár Brebér és Jusztin. s végre mint, bár untig elhasznált szin-padi jelenség, a tetszelgő Deodata is.

Hozzávéve még azon már említett körülményt is, hogy legtöbb színi hatást ígér: a bíráló bizottság ezen VI. számú Udvari Bolond című, „Estote prudentes” jel-igével ellátott 3 felvonásos vigjátéknak, mint társai közt legkitünőbbnek, viszonylagos becsénél fogva, a pályadíjat kiadatni javasolja.

Kelt Pesten, 1871. évi márczius hó 19-én.

Zichy Antal.

E szerint a jutalom a VI. számú pályaműnek kiadatni határozatván, annak elnökileg felbontott jelígés leveléből kitünt, hogy szerzője

Szigligeti Ede

a nemzeti színház dramaturgja. Egyszersmind a többi 9 pályamű jelígés leveleinek elégetésére az elnök Greguss Ágost és Rónay Jácint r. tagokat küldötte ki, a kik eljárásukról még az ülés folyamában jelentést tettek.

Az I. (nyelv és széptudományi) osztály *negyedik* ülése.

Ugyanakkor.

Pulszky Ferencz t. t. osztályelnök elnöklete alatt.

86. (12.) *Ballagi Mór* r. tag néhány méltányló szó kíséretében bemutatja Bacher Simonnak a b. Eötvös József halálára héber nyelven irt elegiáját (Taanijah) és az izraelita congressus ünnepélyes megnyitásakor szintén héber nyelven irt szózatát (Azas Sálom.)

Mind a két költemény köszönettel fogadtatván áttétetik a könyvtárnokhoz.

87. (13.) *Budenz József* l. tag folytatja és bevégezi „A magyar l és z denominatív igeképzők“ című értekezését.

88. (14.) Osztályelnök indítványozza, hogy az idő eltelvén, Szarvas Gábor „Latin fordítóink és a latinosságok“ című értekezése felolvasása s némely folyó ügyek elintézése végett tartassék folyó hó 23-án a szokott időben egy külön rendkívüli ülés az Ügyrend 14. és 16. pontjai értelmében.

Az indítvány elfogadtatik.

•
Tizenharmadik akadémiai ülés.

Az I. (nyelv és széptudományi) osztály *ötödik* ülése.

1871. márcz. 23.

Pulszky Ferencz t. t. osztályelnök elnöklete alatt.

90. (16.) Szász Károly r. tag felolvassa *Szarvas Gábor* „Latin fordítóink s a latinosságok“ című értekezését, melynek kivonata következő:

A magyar nyelvben előforduló latin idegenszerűségek két osztályt képeznek; az egyikbe azok tartoznak, melyek már egészen meghonosultak az irodalomban; a másikba, melyek eddigelé csak a latin fordításokban divatosak. Ez utóbbiak száma végtelen; mert a fordításnak első sorával kezdődnek s az utolsóval végződnek.

A baj okai a következők.

1. A segédeszközök hiánya: névszerint, hogy nincs magyar *syntaxisunk*: hogy latin grammatikáink nem egyebek német fordításoknál, a melyek gyakran telvék a legnagyobb félszegségekkel, p. hogy csak pár

osetet említsünk fel, a latin s német nyelv közti következő különbségek felsorolása: *sequi aliquem: einem* folgen, *paene praeterii: beinahe hätte ich übergangen*, *sive verum est, sive falsum est: mag* es wahr oder falsch *sein*; holott ezen esetekben a magyar a latinmal teljesen egyezik.

2. Hogy e téren nincs semmi felügyelet. Bármelyik avatatlan egész biztossággal napvilágra bocsáthatja fordítását, csak ha kiadót talál; pedig a tapasztalás mutatja, hogy talál — a kritikától nincs oka tartania; az mélyen hallgat.

3. A bajnak főoka azonban ama körülményben fekszik, hogy a fordítóknak nagy része előtt teljesen ismeretlenek azon erők, melyekkel a latin nyelv gondolatainak kifejezésére rendelkezik. A latin nyelv sajátosságait felismerni, azokat átérteni, s a megfelelő magyar kifejezések után fürkészní, ez azon követelmény, a melynek megfelelni fordítóink utolsó gondjoknak tartják.

A tényezők, melyek a latin nyelvet oly éles jellegű individuummá alakították, a következők: 1) az obiectív előadás iránti erős hajlam s előszeretet; 2) a nyelvnek conservatív természete, mely visszatartja őt a megkezdett úton való tovább haladástól, gátot vet újítási törekvéseinek s merev puristává teszi; ehhez járul 3) ama nem kevésbbé fontos momentum, hogy a latin régi, holt, s teljesen befejezett nyelv; s végre 4) a római népnek a mienkétől elütő erkölcsi s vallási nézetei, s politikai intézményei.

Mindezen tényező számtalan sajáttságot teremtett a nyelvben, melyeknek teljes felismerése nélkül lehetetlen biztosan haladnia a fordítóknak.

I. Főnévkezelési sajátságok.

a) A nem.

A magyar nem ismer nemi különbséget a tárgynevek közt, ennél fogva nem is lehet reá tekintettel. E szabály alól csak egy eset képez kivételt, midőn t. i. a nem hangsúlyozva van, vagy pedig a nemek ellentétben állanak egymással.

b) A szám.

A latin a mennyiségnevek mellett többes, a magyar egyes számot használ. Különösen felemlítendő azon számbeli eltérés, mely a két nyelv közt akkor áll be, midőn több a birtokos, de egy a birtok, ez azonban mindegyik birtokosnak külön megvan; a latin ily esetben többes, a magyar egyes számmal él.

c) Az articululus.

A hiányzó határozott articulust a latin, ha azon nyomatók fekszik, leggyakrabban az *ille* névmással helyettesíti; a határozatlan pedig ismét az *ille*-vel vagy tulajdonneveknél többes számmal pótolja.

d) A főnevek pótlása.

A latin a főnevekben, különösen a verbaliákban túlságosan szegény. Az eszközöket, melyekkel a hiányt pótolja, majd magok a főnevek szolgáltatják, majd a melléknevek köréből veszi azokat, majd az igeekhez folyamodik, majd pedig körülírással helyettesíti.

II. *Melléknévkezelési sajátosságok.*

Valamint a hiányzó főneveket sok esetben melléknevek, úgy viszont a hiányzó mellékneveket főnevek helyettesítik.

A latin, különösen a hely, idő, kor s kedélyállapotnak jelölésére többszörte praedicativ kifejezést használ, ellentétben a magyar adverbialissal.

Néha a latin comparativusnak s superlativusnak magyar aequivalente positivus valamely fokozó határozóval; különösen nagy gondot igényel a superlativusok fordítása, minthogy itt igen sok velős, de gyakran alakilag eltérő magyar kifejezés áll rendelkezésünkre.

III. *Névmáskezelési sajátosságok.*

a) A személyes névmás.

A személyes névmás kezelésében a két nyelv nagyobb részt egy uton jár. Eltérések: 1) oratio obliquaban az ellentétben álló *se* és *is* (*ille*) közül az egyiket, leginkább az utóbbit személynévvel kell fordítanunk; 2) a latin, különösen a kor, hivatal- s tulajdonnevek alatt egyszerű személyes névmások lappanganak; minthogy pedig a magyar ezt rendszerint elhallgatja, az említett személynevek nem fordítandók.

b) Birtokos névmás.

Ennek alkalmazásában a két nyelv közt éles ellentét uralkodik; a latin t. i. csak nyomaték s ellentét alkalmával teszi ki, a magyar minden esetben, ha a birtokos tudva van.

Részletosen vannak tárgyalva aztán a mutató s determinatív névmások. Az értekezés szerint ezeknek kezelése s fordítása első tekintetre elárulja, minő jártassággal bír a fordító a latinban.

IV. *Igekezelési sajátosságok.*

a) Az igealak.

A latin a szenvedő, a magyar a cselekvő alak iránt tanusit előszeretetet. Megrovandó tehát a fordítóknak abbéli hanyagsága, hogy e kü-

lönbséget ignorálva, clárasztják nyelvünket a latinos szenvedő mondat-szerkezetekkel, s nem akarják figyelembe venni ama tényt, hogy több mint ötszáz éves irodalmunk minden erőlködése daczára sem volt képes a szenvedő mondat-szerkezetet nem a nép rétegében, de még a művelt társalgási nyelvben sem meghonosítani.

b) Az összetett s a synonym igék.

Az összetett igék praepositíójának s az egymás mellé rendelt synonym igék egyikének magyar *aequivalense* igen gyakran fokozó jelentményü határozó; s megfordítva a magyar igekötők megkettőzésének latin megfelelője csakis *adverbium* lehet.

c) Időbeli egyezésck és különbségek.

A latin időknek magyar megfelelői a következők:

1. *Praesens*: *scribo* = írok. A két alak a 3) pont alatti megszorítással teljesen fődözi egymást.
2. *Imperfectum*: *scribebam* = írok *vala*. A latin alak tágabb körü, mint a magyar; mert a frequentativ multat is magában foglalja.
3. *Perfectum-aoristus*: *scripsi* = írtam, írék. A latin *perfectum* szélesebb körü a magyarnál, a mennyiben a *gnomicus* mondatokra is kiterjed.
4. *Plusquamperfectum*: *scripseram* = írtam *vala* vagy *volt*. Alkalmazásuk egészen egyező.
5. *Futurum simplex*: *scribam* = írni fogok.
6. *Futurum exactum*: *scripsero* = irandók. A latin ismét nagyobb körben mozog mint a magyar; kiterjeszkedik t. i. az utóidejü cselekvésekre s olyszerü főmondatokra is, melyekben a működést határozottan bekövetkezőnek jelentjük ki.

d) Módbeli különbségek.

I. A magyarban *indicativus*, a latinban *coniunctivus* áll: 1) a *subjectiv* okadó, 2) következményes, 3) minőségi, 4) a félés-kifejezésektől függő czélzatos mondatokban s 5) az *oratio obliqua*-nak mellék mondataiban.

II. A magyarban *coniunctivus*, a latinban *subiunctivus* a jelen s jövőbeli utóidejüsü czélzatos mondatokban.

III. A magyarban óhajtó, a latinban *coniunctivus* a lehetőségileg kijelentett óhajtási, kérdő, föltétes s megengedő mondatokban.

e) Az igének főnévi alakjai.

A latin *infinitivus*, *gerundium*, *supinum*, s *participium*nak magyar *aequivalensei* verbalis főnevek; és pedig az *infinitivus participium*,

s supinumnál gyakran, a gerundiumnál minden esetben. A participiumról azonkívül megjegyzendő, hogy a megfelelő magyar főnevek 1) egyidejűség esetében *kor, alatt, közt, ben, vel,* 2) előidejűség alkalmával *után, ra, vel,* 3) s ha a részesülő utóidejűséget tartalmaz, *előtt* ragokkal és névutókkal állanak.

Mondatsorozatot a latin mintájára részesülővel zárni be a magyarban, mint idegenszerűséget, a mely pedig szerte divatos, nem lehet eléggé kárhoztatnunk.

Szerző egyszersmind igéré, hogy a mit most nem mondhatott el, egy jövő értekezésben fogja tárgyalni.

Birálatra adatik.

91. (17.) Olvassatik a f. évi febr. 25-kén tartott osztályértekezlet jegyzőkönyvének 15-dik pontja, mely szerint a nyelvtudományi bizottság elnökének Toldy Ferencz r. tagot ajánlja, új tagoknak pedig Gyulai Pál r., Joannovics György és Szilády Áron lev. tagokat.

Az ajánlottak elfogadtatván, az alapszabályok 36-dik pontja értelmében az összes ülés elébe terjesztetnek megválasztás végett.

92. (18.) Olvassatik a nyelvtudományi bizottság előterjesztése, mely szerint a bizottság teendőinek szabatosabb körrajza javasoltatik.

Az előterjesztés némi módosítással elfogadtatván, az Ügyrend 39-dik §-a helyett a következő újabb formulázás terjesztetik az összes ülés elébe :

Nyelvtudományi Bizottság.

39) A nyelvtudományi bizottság feladata arra van irányozva, hogy az osztály nyelvészeti ügyei egységes, összefüggő, következetes vezérlés és felügyelés, folytonos szemmeltartás és gyakoribb eszmecsere mellett, élénk, összhangzó, nyomas előhaladást tegyenek. Ehhez képest a bizottság működési körét tesszik :

A) A s z o r o s a b b m a g y a r n y e l v t u d o m á n y, melynek feladata :

I. A magyar nyelv tudományos ismeretét eszközölni s azt szigoru kritikával kidolgozott munkálatokban közreboesátani.

II. A gyűjtött és gyűjtendő nyelvényeket, a nyelv természetes fejlődéséhez alkalmazott rendszerben előadni : e szerint a körülményekhez képest nyelvtanokról és szótárakról gondoskodni, különösen a tájszótárt folytatni, a mester műszótárt megindítani.

III. A műnyelv alakulását szemmel tartani s általában az irodalmi nyelv művelést olyképen ellenőrizni, hogy egy részt, hiányos nyelvismeretből folyó erőszakos szóképzésre ne vetemedjék, másrészt pedig az idegen nyelvek hatása a magyar nyelvnek grammatikai, különösen syntaktikai szerkezetét meg ne hamisítsa ; nem különben arra is törekedni, hogy az eddig elkövetett nyelvrontások lehetőleg orvosoltassanak.

B) A s z é l e s e b b m a g y a r n y e l v t u d o m á n y, melynek feladata

I. A magyarral hasonalkotásu altaji nyelveket, s ezek között első sorban a finnugor, másodikban pedig a t ö r ö k - t a t á r nyelveket behatóan tanulmányozni, s a mennyiben módjában áll, ismeretöket, nyelvtanok és szótárak utján is, köztünk előmozdítani.

II. Ez ismereteket tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy azok a magyar nyelv tényeinek földerítésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak.

III. Egyéb bár merő idegen nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, ugyanarra gyakorolt hatását feltüntetni.

C) Az irodalom-történet, melyre nézve a bizottság teendője:

I. Az Alapszabályok 3. §-a értelmében az irodalom emlékeit felkeresni, s azokat megismertetni.

II. A magyar nyelvemlékeket kiadni. A „Magyar Nyelvemlékek“ szerkesztője a bizottságtól veszi utasításait, a másolások, kiadások s egyes szerkesztési kérdések körül.

1) Az Akadémia által a bizottsághoz általtott ügyek elintézése.

A bizottság egyébiránt fentartja magának, hogy a működésének A) és B) alatti tervrajzából folyó egyes feladatokat időről időre, a rendelkezhető anyagi módhoz képest, meghatározza.

Ezek után következniének az Ügyrend 40. 41. és 42. szakaszai, melyek változatlanul maradnának.

Tizennegyedik akadémiai ülés.

Összes ülés.

1871-dik márczius 27-én.

Nagymélt. Lónya y M e n y h é r t másodelnök ur elnöklete alatt.

93. *Poór Imre* I. tag emlékbeszédet mondott dr. *Sauer Ignác* elhunyt lev. tag felett.

A természettudományi Értekezések során ki fog adatni.

94. Olvastatott a vallás és közoktatási miniszter urnak Budán f. év márcz. 14-én, 4631. sz. a kelt kegyes leirata, mely szerint a hazai történeti műemlékek felkutatása és megóvása iránt készült törvényjavaslatot s ahhoz mellékelt költségvetést. véleményre átteszi az Akadémiához.

A főtitkár jelenti, hogy ez ügy sürgősnek levén nyilvánítvá, rövid uton közölte az archaeologiai bizottsággal, mely már észrevételeit be is adta, melyeket egyszersmind előterjeszt.

Felolvastatik az archaeologiai bizottság folyó hó 8-án tartott ülésének e tárgyra vonatkozó jegyzőkönyve, melyben a bizottság a törvényjavaslat némely pontjára módosítást ajánl, egészben pedig azt tanácsolja, hogy a törvényjavaslatból azon részletek, melyek inkább az alkotandó országos bizottság munkakörét és a szükséges utasításokat tartalmazzák, s a törvényjavaslatot igen terjedelmessé teszik, abból hagyassanak ki. s külön u t a s i t á s - k é p e n csatoltassanak hozzá.

A bizottság javaslata helyeseltetik. Azonban minthogy e törvényjavaslatnál nem csupán a tudományos, hanem a jogi szempont is tekintetbe veendő: a törvényjavaslat kiadatik még az Akadémia II. osztályának is, hogy jogtudományi tagjai meghallgatásával terjeszszzen ide véleményes jelentést.

95. Ugyancsak a vallás- és közoktatási miniszterium Budán, 4619. sz. a. folyó

hó 8-áról kiadott kegyes válaszában az Akadémia folyamodása következtén tudósít: hogy a műemlékek fentartására 1870-dik évre megszavazott 16,500 frtnyi javadalmas terhére 5000 frt. kifizetése iránt a központi állampénztár utasítva van, mely azt az Akadémia elnökségének bélyegtelen s Hegedűs Lajos miniszteri tanácsos által láttamozott nyugtatványa mellett ki fogja fizetni; ellenben hasonló összeg az 1871-iki javadalmazásból annál kevésbbé bocsáttathatik az archaeologiai bizottság rendelkezése alá, minthogy a műemlékek feletti felügyelet előre láthatólag a legközelebb életbe léptendő országos bizottságra fog bízani, melynek rendelkezése alá a fennebbi javadalmas is bocsáttatik.

Az Akadémia e kegyes leirat első részét köszönettel, utóbbi részét azonban, tekintve hogy archaeologiai bizottsága szintén a hazai műemlékek felkutatása, azok leírása stb. körül fáradoz, s így országos segélyre annál inkább igényt tarthatna, mint hogy az Akadémia e bizottságnak elegendő pénzösszeget nem adhat rendelkezése alá, — sajnosan veszi tudomásul. Miután azonban az évnek negyedrésze már letelt, s valószínűleg több is le fog telni, mire az alakítandó országos bizottság megkezdheti működését; s e szerint az egész évre számított költségvetésnek egy része mellőzhetővé válik, s miután az Akadémia Igazgató Tanácsa a folyó évre, az archaeologiai bizottság költségvetését csak ez országos rovatból nyerendő segély reményében volt képes kiegészíteni: a nmlgu vallás és közoktatási minister ur ujjlag megkerestetni határoztatik, az 5000 frtnak az országos rovat már ez évben fel nem használható részéből leendő kegyes utalványozása iránt, mire elnök ur ő nmlga felkéretik.

96. Előterjesztetett a február 27-ki összes ülésből Pest városa megkeresése folytán az E ö t v ö s - e m l é k tárgyában kiküldött bizottság véleménye, mely szerint a bizottság a felhívás lényegére nézve nem ajánlhat mást, mint hogy azt az Akadémia teljes készséggel fogadja el. A kivitel módjára nézve, az egész szobor-ügy megindítására s vezetésére egy 20 tagu állandó vegyes bizottság alakítását javasolja, fele részben az Akadémia — illetőleg igazgató tanácsa, — fele részben Pest városa választottjaiból.

Ugyanazon jelentés szerint Szász Béla, a „Kelet“ című hirlap szerkesztője, az Eötvös- emlékre 34 frot küldött be a fűtőkárhoz, mely összeget Horváth József segéd-szolgabíró juttatott a nevezett lap szerkesztőségéhez, mint a Tövisen február 13-án rendezett Eötvös- emlék-ünnepély alkalmával történt gyűjtés eredményét.

A bizottság véleménye oly módosítással fogadtatik el, hogy az Akadémia részéről az alakítandó állandó emlékbizottságba, annak mintegy magvával, 12 tag nevezetvén, ennek létszen felhagyva a bizottságot ugy Pest városa, mint a törvényhozás s kir. kormány küldötteiből és belátása szerint, más hazafiak magához csatolása által kiegészíteni és szervezni. Mely akadémiai bizottságba ezennel Lónyay Menyhért alelnök, Deák Ferencz tiszteleti, Csengery Antal, Horváth Mihály, Hunfalvy János, Ipolyi Arnold, Pauler Tivadar rendes, és Henszlmann Imre lev. tag urak választatnak, a még hiányzó 4 tag kinevezése az Igazgató Tanácsnak tartatván fel.

A beküldött 34 frt. ideiglenesen átteendő az Akadémia pénztárába, a magyar földhitelezéshez.

97. A II. osztály a történelmi bizottság elnökül Horváth Mihály rendes tagot ajánlván

Elfogadtatik.

98. A nyelvtudományi bizottság a katasteri fölmérés használatára kormányilag kiadott „Magyar-Német és Német-Magyar segédszótárra“ nézve jelenti: hogy e szótár

magában foglalja a szótárakban eddig található s a tárgyhoz tartozó kifejezéseket, de újakat is hoz fel. Mind a két rovatba eső szók alapos bírálatára azon fogalmak szabatos ismerete kívántatik meg, melyeket azok ki akarnak fejteni. Szükséges tehát az illető kormányi hivatalt megkérni, rendeljen ki egy szakértő egyént, kivel a bizottságnak erre kiküldött tagja, Ballagi Mór, a könyvben foglalt kifejezéseket megbírálhassa, s ezen bírálat alapján adhasson tudósítást a segédszótárról.

Együttal azt indítványozza a bizottság, szólítsa fel az Akadémia a magyar kormányt, hogy valahányszor olyan munkát szándékozik kiadni, melyre nézve az Akadémia véleménye kívántatni fog, közölje nyomtatás előtt a munkát kéziratban, kinevezvén mindjárt a szakértőt is, ki a realis fogalmakat értelmezhesse; az Akadémia, vagy az illető bizottság, pedig maga kebeléből egy nyelvtudóst fog kiküldeni, s a két küldött azután olyan tudósítást adhat, melynek alapján az Akadémia, vagy illető bizottsága, a netán szükséges javításokat is megtöheti.

A jelentés első része helyeslőleg tudomásul vétetvén, a nm. m. kir. pénzügyminiszteriumhoz annak értelmében fölterjesztés fog tétetni. A jelentésben foglalt indítványt azon módosítással teszi magáévá az összes ülés, hogy a kir. kormány ne a már nyomtatás alá elkészült munkák véleményre ideküldése iránt szólíttassék fel, mi a műszavak használatbavételét nagyon késleltetné, hanem általában arra, hogy midőn új műszavakat használatba akar venni, elébb közölje azokat, a jelentés szerinti megbírálás végett, az Akadémiával.

99. A matematikai és természettudományi bizottság, néhai Frivaldszky Imre helyébe, saját bizottsági tagjával Frivaldszky János l. tagot ajánlja.

Frivaldszky János a matematikai és természettudományi bizottság tagjává kinevezetnek.

100. A nm. vallás és közoktatási miniszterium, saját használatára, az Akadémia összes nyomtatott Jegyzőkönyveit és újabb Értesítőit kéri.

Megküldetnek.

101. Pest város főpolgármestere és tanácsa, statistikai hivatala könyvtárának, kéri az Akadémia statistikai minden kiadásait úgy a multa, mint a jövőre.

Teljesítendő.

102. Soós Mihály a premontrei kanonok rend tagja, keszthelyi gazdasági tanár, „Éghajlattan“ című munkáját bírálat és a közönség figyelmébe ajánlás végett beküldi.

Az Akadémia nyomtatásában már megjelent munkák bírálatával — kivéve ha azok valamely akad. jutalomra pályáznak — nem foglalkozván: a meennyiben szerző a beküldött munkát a könyvtár részére nem hagyja, az a szerzőnek visszaküldendő.

103. Nimbogen Kristóf kis-ősi (Gottlob) postatiszt ismét kéziratot küld, a kör népszerűsítését mutogatva.

A szabályok értelmében egyszerűen mellőztetnek.

104. A főtitkár jelenti, hogy másodolnók ur ő ngya a következő XXXI-dik nagy gyűlés napjait így tűzte ki:

Május 13. A megjelenés. Este osztályértekezletek.

„ 14. Az értekezletek folytatása.

„ 15. (A rendes osztályülés.)

„ 16. } A nagygyűlés, d. u. 5 órakor.

„ 17. }

„ 19. Igazgatósági ülés, déli 12 órakor.

Május 20. Ünnepestes közülés, d. e. 10 órákor.

„ 21. Eötvös gyász-ünnepély, d. e. 11 órákor.

Tudomásul szolgálván, körlevélben a tagok közti meghirdetendő.

105. A fűtőkár bemutatja a február 27-től maig érkezett csere-, ajándék- és köteles könyvpéldányokat, nemkülönben az Akadémia kiadásában megjelenteket. Jelestül érkeztek :

I. *Testületektől.*

Kais. Akademie der Wiss. Bécs. Anzeiger. 1871. No. 3. 4. 5. 6.

Kön. Preuss. Akademie der Wiss. Berlin. Monatsbericht. December 1870. Januar 1871.

Verein für Mecklenburg. Geschichte. Schwerin. Mecklenburgisches Urkundenbuch. VI. B.

Asiatic Society of Bengal. Calcutta. a) Journal. Vol. XXXIX. Nro. 162. 163. b) Proceedings. 1870. Nro. 7. 8. 9.

Society of Antiquaries. London. Proceedings. Vol. IV. Nro. 8.

R. Geogr. Society London. Proceedings. Vol. XIV. Nro. 3. 4. 5.

Közös külügy-ministerium. Bécs. a) Cuestion San Juan. b) Leyes de papel sellado. 1869. c) Primera introduccion de Alpacas y Llamas. d) Constitucion de la Nacion Argentina. e) The war in Paraguay. f) Collection de Leyes y Decretos sobre justicia nacional. g) Informe . . . del primer Censo Argentino. h) Registro Estadistico de la Republica Arjentina. 1865. 1866. i) Registro Nacional de la Republica Argentina. Tom. IX. X. k) Memoria del Ministerio de justicia, culto e' instruccion publica 1870. l) Memoria del ministerio de relaciones exteriores 1870. m) Memoria del Ministerio de Hacienda. 1869. n) Annexos . . . en el Depart. de Hacienda.

Angol kormány. London. Foreign Import Duties. P. IV.

K. k. statist. Centralcommission. Bécs. a) Die Eisenbahnen der öster.-ungarischen Monarchie im Jahre 1868. b) Mittheilungen. XVII-er Jahrg. V. VI. H.

M. kir. közokt. ministerium. Buda. a) A magyar és erdélyi közalapítványi alapok állása 1869. év végén (2 péld.). b) A szerb nemzeti alapok és g.-keleti alapítványokról 1869-re szerkesztett főkimutatások (2 péld.).

Békés megyei gazd. egyeslet. Csaba. Az egyeslet Értesítője 1870/71-re.

Népnevelők pesti egyeslete. A magyarországi néptanítók első egyetemes gyűlése.

Kir. műegyetem igazgatósága. Buda. a) Órarend az 1870/71-dik tanév II. felében.

b) Órarendje a reáltanári képezdének az 1870/71-dik tanév II. felében.

II. *Magánosoktól.*

Klein Erneszt ev. lelkész. Bártfa. Geschichte von Ungarn von I. A. Fessler. II. B.

Bacher Simon. Pest. a) Azas Sálóm. b) Taanijah. Elegie auf den Tod des weil. B. Jos. von Eötvös.

Szepesi Imre I. t. Pest. a) Carmina Emerici Szepesi. b) Ode honoribus Exc. Domini Theodori Pauler (2 péld.).

III. Kötelesspéldányok.

Athenaeum nyomdája. Pest. a) A társulási intézmények a nemzetgazdaságban. II-ik fele. b) Szokoly : Esmék és jellemrajzok az 18^{48/49}-diki forradalom eseményeiről. c) Reitter : Elemi fegyvertan. d) Névi : Olvasmányok az írásművek elméletéhez. e) A m. mérnök-egylet közlönye. V. köt. 1. füz. f) Shaksperc minden munkái. XI. köt. g) Szilágyi : A Hórávilág Erdélyben. h) Soós : Éghajlattan. i) Jókai : Schwarze Diamanten. I—V. B. k) A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új foly. V. köt. l) Századok. 1871. 2. füz. m) Philologiai közlöny 1. füz. n) Hivatalos Statist. Közlemények. III. évfoly. 4. füz.

Városi nyomda. Debreczen. a) Válaszjavaslat egy ministeri leiratra. b) Alapnevelők és szülők lapja. 1870. 9. sz. c) Szegedi : Szemelvények P. Ovidius Naso műveiből. d) Magyarország története 1490—1606. II. köt. 6. füz. e) Imre : Magyar fordítási feladatok. f) Márk : Egyetemes egyház történelem. g) Szabó : Első gyakorlatok az értelemfejlesztés köréből. h) Prot. egyházi és iskolai figyelmező. 1870. 10—11. 12. füz. i) Hortobágyi : Egy papa a XIX. századból. k) A debreczeni színház emlénye 1870. l) Surányi : Magyar irodalom és művelődés története. m) Szűcs István : Sz. k. Debreczen város történelme. 1. köt.

Ref. főtanoda nyomdája. M. Vásárhely. A m. vásárhelyi takarékpénztár alapszabályai.

Wigand K. F. nyomdája. Pozsony. a) Allgemeine Weltgeschichte. 99. 100. H. b) Liebleitner : Kleines deutsch-ungar. Wörterbuch. c) Langraf : Deutsche Sprachlehre. d) 1870. évi országos törvénycikkelyek. e) Kachelmann : Das Alter und die Schicksale des ungar. Bergbaues. f) Verhandlungen des Vereines für Naturkunde zu Pressburg. Neue Folge 1. H. g) Masch : Landwirthschaftliche Gesteinkunde. h) Récsi : Magyarország közjoga. i) Zlamál : A bujakóros bántalmak kór- és gyógytana. k) Kalmár : Epigrammok.

Schreiber Alajos nyomdája. Pozsony. a) Schematismus Ordinis Minorum r. S. P. Francisci pro 1871. b) Directorium officii divini fr. minorum Ord. S. P. Francisci pro 1871. c) Ordo in divinis pro minoribus Capucinis ad 1871.

Szigler testvérek nyomdája. Komárom. A komáromi sz. Erzsébet-egylet alapszabályai.

Becsek Dániel nyomdája. Sz.-Udvarhely. Becsek : Demosthenes válogatott beszédei. 1. füz.

IV. Akadémiai kiadás.

- a) Társadalmi Értékezesek. III. sz.
- b) Értesítő 1871. 1. 2. sz.
- c) Monumenta. Írók. XXV. köt.
- d) Török-magyarkori tört. Emlékek. VI. köt.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Tizenötödik akadémiai ülés.

A II. osztály *harmadik* ülése.

1871. ápr. 3-kán.

Horváth Mihály r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

107. (9.) *Rómer Flóris* l. t. „A régi Pestről“ értekezett.

Szükségesnek tartja — ugymond — összegyűjteni az adatokat, és meghatározni a még itt-ott lappangó történelmi műemlékeket, minthogy a főváros ezen része is nemcsak sok változtatásnak néz elé, hanem az új telekkönyv által a régiebb építményeket meghatározni még nehezebbé fog válni, mint ezt már mai napon Pest városának monographusa is észreveheti.

Nem szándékozván ismételni azt, mit történetiróink és a város régiebb állapotával foglalkozó szorgalmas kutatóink a sajtó útján nyilvánossá tettek, értekező iparkodott új momentumokat keresni, melyekkel az eddig ismeretlen vagy kétes tételeket megalapítsa vagy indokolja, és így régészeti szempontból a történelmi tételeket megerősítse vagy újakkal szaporítsa.

A legrégebb korszak jellemzését így kezdi:

Divattá válván, hogy őstörténetünket legalább a rómaiak uralkodása alatt kezdjük meg, nem csoda, ha voltak szerzők, főleg a mult században, kik a mindent classicizáló Bonfinét követvén, *Pestnek* alapítását valami római hadsapatnak tulajdonítják. Értekező nem hivatkozik Bonfinnek a névhasonlatosságból származtatott tekintélyére, hanem a *római erődítési rendszernek*, melyet évek óta tanulmányoz, egyik követelményeül bizonyítja be azt, hogy a hol mai nap Pest belvárosa északkeleti sarka áll, hajdan egy *római castellum* kívántatik, mely, ha a régi alaprajzokat, és a három ismerős tornyot is vesszük tekintetbe, melyek egyike a régi posta utcának északnyugati sarokház (Péchy, Koppi, Schopper) szögletén, a *régi Rondella*, másika a *Szentkirályi* Mór-féle ház sarkán, a harmadik a mai *angol királyné* vendéglő homlokzata közepe táján állott, és ezen tornyok közeit a vácsi utczáig és onnan a Szentkirályi házig ki-

egészítjük, kapunk egy 3 holdnyi területet, mely keletelésre és alakra nézve a római castellumnak egészen megfelel.

Ezen erődített helyt felhasználhatták később az itten lakott szláv nemzetek is, melyek az *Ofennal* ugyanazon értelmű *Pest* nevet is adták e várnak és területének. Hogy a magyarok a várat már lakott állapotban találták, kitünik abból, mivel a várnak *Takson* vezér korában való elajándékozása alkalmával annak a magyarok által történt alapításáról a *névtelen jegyző* semmi említést nem tesz, bár ezt különben rendesen el nem szokta hallgatni, főképen olyan várakról, melyek az ország rendezése alkalmával egyszersem mind valamely megyének élére állítottak.

Földgátony áll-e egyedül ezen helyen, vagy téglafalakkal körülvett sáncz? mint a szomszéd transquincumi váracsnál, biztosította-e a Dunán inneni erősséget a barbarok téli átcsapásai ellen? ki fogja azt mai nap meghatározni akarni, holott tudjuk, hogy ezen terület már emberemlékezet óta annyiszor átidomított, felforgatott, úgy hogy alig lehet remélni valamely ősrégi tárgyak eredeti fekvésében való találasát, és hacsak egészen új építmények nem történnek e tájon, mi ismét nem valószínű, e föltevést egyedül szerencsés ötletnek fogjuk inkább venni, mint bebizonyított ténynek.

Gyakran említetik az őskorban a *pesti* és *kerepesi* rév. Elsőt iparkodik a szerző a mai Duna-utca irányában keresni és megállapítani; a másikat, régibb térképek nyomán, a *kerepesi* út azon tájára helyezi, hol még e században is nyílt árkon átvezető híd állt, és hol az *akácz-* és *bodza* utcák az említettel találkoznak.

A *pesti* révet érti a *porta Danubii* alatt is, mely a sajói csata után a magyar seregek és a pestieknek roppant csapása miatt hagyott maga után oly szomorú hírnevet.

Épen ezen szerencsétlenség látszik tanusítani azt, hogy ekkor a pesti várnak ellentállási képessége nagy nem lehetett, és hogy földgátonyai, melyek a fennebb említett váracsön kívül fekvő városnak védelmére valának felhányva, a nagy rohamnak ellent nem állhattak.

E föltevésre, hogy t. i. a Jankovich Miklós által századunk második tizedében közölt okoskodás szerint a város falának a posta-, korona-, uri- és kalap-utczákon át kellett a Dunáig visszafelé huzódnia, értekező határozottan tagadólag nyilatkozik. Mert, ugymond, ha régibb városaink falait figyelemmel kíséjük, és azoknak házakkal való övedzését tanulmányozzuk, lehetetlennek bizonyul be az, hogy a régi városfalak a nevezett utcák vonalát követték volna, hanem inkább ott lennének keresendők, hol az említett utcákra szolgáló házak a velük hátul találkozókkal érintkeznek. De sem az utcák irányában nem tüntek fel a föltételezett falak a gáz- és vízvezető csövek számára ásott, gyakran elég mély gödrökben, sem a házakban benn nem találhatók; valószínű tehát, hogy ha csakugyan a régi úri utca, ma az úri-, egyetemi-, kecskeméti utca, a vácsi kaputól a kecskemétiig volt a város határa, annak erődítése *csak földgátonyokból állhatott.*

Említi értekező a városnak észak felé eső határait is, melyek az *Almai ház* és a *Lloyd-épület* közt kezdődvén, a szerecsen utca irányában kelet felé huzódtak. Ezen túl a margitszigeti apácák *Uj-Bécs* nevű birtoka volt; de a birtokosok a török háború alatt Pozsonyba kénytelenítve visszavonulni, a város a Rákosig kiterjesztett határában megerősítettet. A peres okmányhoz a m. kir. Curia levéltárában igen becses térkép van csatolva, mely Pestnek 1752-ben való állapotát vezeti szemünk elé.

Mínthogy nevezett ügyben a *palatium Werneri comitis* mint egyik határozó pont hozatik fel, értekező ezt érintésbe hozza azon *Wernherus miles* — lovaggal, — kinek, 1235. táján az ausztriai sz. keresztii apáttal *Pomgarten* (Kertes, Gaas Vasmegyében?) birtoka miatt hosszadalmas pere volt, melynek eredménye bizonytalan; meglehet, hogy az ország siralmas állapota alatt ezen viszálynak emlékezete is elveszett.

Az egyedüli műemlék, mely ezen korszakból reánk maradt, a pest-belvárosi plebánia-templom déli tornyának faragott kőből és kerekívű párkányból álló fala, tanuja annak, hogy Pest akkor a *németeknek nagy és dúsgazdag városa volt*. Másnak még nyomára sem akadhattak buváraink, mínthogy a folytonos harcok és dúlások nem csak az emberi műveket, hanem a természeti erődítményeket is, milyennek lehetne a nagy csatornát tartani, mely a várost szigetbe helyezte, egyenlítették és eltemették.

Pest a vegyes-házi királyok alatt.

A második nagyobb szakaszban *Pest* városa történetét vázolja, mint azt a vegyes-házi királyok alatt ismerjük. Szaporodnak itt némileg az adatok a nélkül, hogy belőlük valami öszhangzó egészet lehetne összeállítani.

A mi a városnak tereit, utczáit és egyes házait illeti, igaz, hogy mindezekből említettnek egyesek, a nélkül azonban, hogy azokat tüzetesen meghatározhatnók. Egyedül sz. Péter utcája az, mely a mai hatvani utcának megfelel; a buza-tér a halász-térrel esnek össze, míg mások szerint a mai Sebestyén-térrel ugyanaz.

Némi nevezetességre jutott a *Benchik*-féle ház a szénatéren; e miatt nagy per támadt *Diák Imre* és *Katalin Murad Cécus* török császár leányának, férjei közt; ennek első nyomát találjuk 1432-ben, és még 1511-ben ezen ügy még sem ért véget.

Ismerjük még ezen szakból *Zabó András* pesti polgár, *Dóczy Orbán* egri püspöknek *czeglédi* utcái házáit; *Nagh János*, *Chyzar Györgynek nagy* utcái; *Bakara Janka* utóbb *Podmanyn János*, *Horváth János*, *hajdan Palóczy Antal* házáit a *hajós* utcában; *Bolthos Mátyás* a sz. Péter (Ferencziek) kolostora közelében; közelében volt a *kalach-sütő* utca is; a *váci püspökét*, stb.; de ezek mind arra várnak, hogy későbbi adatok nyomán meghatározathassanak. Azt az egyet tudjuk egész biztonsággal, hogy *Mátyás királynak* díszkertje a mai

sz. Ferencziek telkén állott; és ennek egyedüli maradványai néhány faragott kő, melyek részint a múzeumban, részint az egyetemi könyvtár bejárásánál szemlélhetők.

Ezen időből valók-e azon városfalak, melyek utolsó maradványa most szemünk előtt ledöntetik? egész határozottsággal nem állítható, megjelen azonban valószínűleg az idő, mely nyújtani fogja azon ítészeti szabályt, mely szerint a várépítészeti korszakok meg fognak határozatni.

A török foglalási szak.

Legszomorubb Pestre nézve azon idő, melyben két ellenség közt folytonos civakodási és elfoglalási tárgynak vétetvén, Pestet ötször elfoglalták a törökök és ugyanannyiszor visszavette katonai erővel a német császár. Mindannyiszor lejjebb sülyedt és többet szenvedett városunk, úgy hogy valódi romhalommá dült, és városi tekintetét egészen elvesztvén, csak mint árkokkal és sánczokkal erősített elővár birt még némi nyomatékkal a kereszténység ellene és a magyar királyok előtt.

Az egyedüli épületek, melyekre a törökök még némi gondot fordítottak, valának: a vár falai biztonsági, a *meccetek* vallási, és a *fürdők* egészségi szempontból. A magánházak dísze és kényelme a törökök vallási nézeteivel és keleti szokásaikkal ellenkezett; és mivel a világot csak mulandó tanyának tekintették és hazájukban is inkább fa- mint kőházakban laktak, ezen fölöslegesen erős hajlékokat elhanyagolták, csak annyi gondot fordítván rájuk, mennyi szükséges volt, hogy maguknak és lovaiknak egy kis száraz fekhelyet biztosítsanak. A dülő házakat dúcokkal támogatták, a hiányzó ablakokat sárral és sövénynyel, a cserepeket szalmával és náddal pótolák.

Egyedül *imoláikat* és a mellettük álló kürtöszerű nyulánk *toronykákat* emelék faragott kőből és vevék körül erős kőfalakkal. Az ismert négy mosea, mely a *régi Pest rajzain* állandóan látható, közelítőleg meghatározható; egyiknek rajzát is birjuk, melyből kitünik, hogy ezen építmények mindenben ugyanolyanok mint a többi hasonló török vallási épületek. Álltak pedig: a *nagy mosea*, a mai Károlykaszárnya északnyugati sarka táján; a másik a sz. ferencziek, a harmadik a pálosok, az utolsó a mai plébániatemplom területén.

A *fürdők* közt csak egyik, négykupolásnak, birjuk rajzát. Ezek már némi fénynyel voltak ellátva, bár reánk nézve talán jobb lenne, ha a keresztény emlékek nagyszerű vörös márvány tábláit annyira nem tudták volna használni; mert ezek nemcsak lóczákul szolgálának a házak előtt, pénzolvasó asztalokul a piacokon, hanem írasaiktól és alakjaiktól megfosztatva a fűdő hajlékok padlóztatására és a falaknak és fűdő medenczéknek diszítésére is igen keresett czikkekül ismertettek el.

A mit csak külföldi és hazai írók említenek Pest városának akkori külsőjéről, azt Boccaciusnak ezen szavaiban lehet összefoglalni: *Pestet inkább Pestis-nek kellene nevezni, rondasága, büze és nyomora miatt!*

De ezen állapot sem tarthatott örökké. A császár-király győzedel-

mes serege végre visszafoglalta a kietlen köhalmot, és a diadalmas sas lengett az éktelen és néma kopárság fölött. A földalatti üregek és ólak voltak egyedüli hajlékai, a katonák és élelmezők kizárólagos lakói ezen erődnek, melyből minden csendes polgár messze távozott.

A visszafoglalás után.

A két városnak emelésére, népesítésére a császár emberei mindent elkövettek, és ezen törekvés lassankinti, bár biztos sikerének lehet köszönni, hogy Buda és Pest nem hevernek elfelejtve a sűrű pázsit alatt úgy, mint sok nagyobb város, melyeknek emlékét csak a régészek emelik a történelem színvonalára. Csak ezen irányban van értelme annak, hogy a *különben oly régi Pest, mint a mily régi a magyar alkotmány, sőt még régiebb mint a budai vár — Uj városnak neveztetik*, és saját régiségei, ősemlékei iránt a *közönbösség mintegy mesterségesen idéztetik elő és tápláltatik*, talán leginkább azért, mert kik újra feltámaszták, semmi érdekekkel sem viseltettek a *vérrel és könyekkel bőven áztatott Rákoshoz*, és a Duna mellett elterjedő síksághoz!

Már ott is, hol az emberek nagyobb földmunkával foglalkoznak, p. o. utakat készítenek, csatornákat ásnak stb., azonnal ott terem a vándor itczés, a szövetes bális, ott ütik fel a deszkabódét, a galysátrat, ássák a putrit stb., ez pedig csak néhány hétig vagy hónapig tartó kereset. Milyen rajnak kellett a szomszéd vidékről és a császár soványabb tartományiból Buda-Pestre özönlenni, midőn egy város újra alkotásáról, ingyen háztelkekről és hozzájuk tartozó földekről és szőlőkről jártak a világot a felszólítások!! Kinek egyebe nem volt mint szerszáma és ép keze, itt sokat nyerhetett; kit császári hivatala bár ideiglenesen ide kötött, az ingyen ajánlott nagy városi telek után is meggazdagodhatott.

A város nem volt ugyan senkié, mert azt a császár budai kamarai inspectorai az ő nevében foglalták le, de területe valóban igen nagy részleteit fejedelmi bőkezűséggel ajándékozták el, vagy engedék át mai napon neveltséges áron, nem annyira nagylelkűleg, mint kényszerülve, és azon vágytól vezetettve, hogy csak legyen valaki, ki a telket magáénak vallja és róla idővel gondoskodik.

Igy támadt a visszafoglalás után a pesti háziurak kétféle neme, t. i. az *előkelő*, többnyire császári főbb tisztekből és hadügyi tisztviselőkből álló, az *úri utczát* foglaló rangos birtokosok, és köztük és mögöttük a mindennapi életet előmozdító korcsmárosok, *mesteremberek és mesterlegények* is, kik az 5 frtot letéve a polgári kiváltságot megvehették.

A ki a mindenható kamarai administrator kegyéje érdemet szerzett, vagy előjegyeztetett egy házi telekre, vagy azt minden pénz nélkül kaphatta azon kötelezettséggel, hogy 1—3 év alatt felépíti. De mivel soknak a szerencse nem szolgált, vagy a belháboru alatt távozván, tulajdonukat pusztán hagyták, előfordulnak ily *gratis-fundusok* még 1720,

sőt 1730 körül is, és ha nem épen a város közepén feküdtek, lehetett apróbb házakat 10—15 frton is venni!

A háztelken kívül még más kiváltságokkal is bírtak az *építők*, míg a *nem-építkezők* adó alá estek. A vidék népét hetivásárookra hítták be; a szeker-adó csekély volt, csakhogy mindenkinek távoztakor a városból egy rakás murvát kellett kihordania.

Ilyen körülmények közt nem csoda, ha a német urak által, kiknek a városi hatóság is egészen alá volt vetve, a fővárosok egészen német lábra állítottak törvényben, kereskedésben és szokásban is, míg a magyar a szerencsétlen, csak nyomort, nélkülözést és erős munkát kínáló várost elvből kerülte, még több szabadságot és kényelmes életet találván alföldi birtokán, mint a keletkező katonai és tisztviselői szigor és feszültség alatt emelkedő városban.

Ha az egészen elpusztult városnak régibb, szórványos adataiból lehetetlen hű képet festeni, jónak tartotta értekező a fonalat ott ragadni meg, hol az még kézzel fogható. Ha Pestnek nincsenek régi krónikái, elveszett őskori levéltára, vagy még lappang valahol ismeretlenül valamely levéltár zugaiban, azért mégis kár lenne egészen elhanyagolni a régmúlt hiányában a közelmúlt biztos adatait. A mindenütt kopogtatónak és fürkészőnek sikerült végre a *városi levéltárban* és *mérnöki hivatalában* némely becesb adatokat kapnia; főleg a mérnöki osztályban nyert tanulmányozásra egy határtérképet, melyet *Leonhart Waczpaur* szervitálya készített a pesti tanács kérésére; és egy *belvárosi alaprajzot*, mely a *telekkönyv* megértéséhez elkerülhetlenül szükséges. Ezen barnult, alig olvasható lap a XVIII-dik század első tizedében készülhetett és egymásután kiigazítottván 1740-ig terjedhet.

A házak határai alig kivehetők, az utcákat jelző betűk halványultak, a későbbi osztás által támadt házak számai elmosodvák. Ezen kétes lap ösztönző azonban értekezőt, belőle egy további kutatások sarkpontjául szolgáló térképet készíteni, és ennek kivihetőségére a kulcsot keresni.

Ezen kulcs a *városi régibb telekkönyvekben* találtatott, melyeket a telekkönyvi tiszt urak legnagyobb szívelességgel tanulmányozásra, mely több hónapra terjedt, átengedtek, miért is itt nyíltan megköszöni. Ott van minden ház, utcájával, szomszédáival, méreteivel, terheivel, uraival. Ezen foliansok leírásával, és a hozzájuk tartozó adományi, vagy telekkönyvi levelekkel olyan anyagot gyűjtött értekező, melylyel már lehetséges, bár egyoldalulag, de biztosan *Pest újjászületése* korszakát tárgyalni.

És ez amaz anyag, melynél hitelesebbet, alaposabbat alig lehet használni, ez amaz anyag, melyet semmiféle monographusnak nem lenne szabad nélkülözni vagy elhanyagolni azért, mert igaz, hogy e nélkül is lehet történetet készíteni, de a városok benső életébe, fejlődési titkaiba alig lesz lehetséges komolyan behatolni!

Ez, és majd egyedül ez az, mit értekező érdemeül tüntet ki, és miért reméli, hogy e pályán iróink példáját fogják követni.

Kutatásainak e tekintetben való meglepő eredményét értekező második felolvasása alkalmával táblázatokkal, térképekkel és rajzokkal illusztrálva fogja előadni.

108. (10.) *Szilágyi Sándor* l. t. felolvassa *Szilágyi Ferencz* l. t. ily című értekezését: „II-dik József császár, mint az erdélyi róm. katolikus egyház reformatora.“ Kivonata következő:

Bevezető szavaiban felemlíti az értekező, hogy e tárgy épen most, midőn nálunk az egyházi reform van napirenden, különös érdeket nyer. Azután áttér tárgyára.

Erdélyben 1557. óta a négy vallás (katolikus, reform., luther. és unitarius) teljes egyenlőséggel birt III. Károly koráig. 1715-től kezdve azonban s különösen Mária Terézia alatt, a kath. vallás uralkodóvá tétett. Egy 1751-ben kiadott s 1774-ben megújított rendelet államvétségnek tekinti és súlyosan (bizonyos esetekben halállal) bünteti a kath. egyházból kilépést; a vegyes házasságot csak a kath. püspök beleegyezésével engedi meg. Egy másik rendelet (1763-ból) az unitariusokat kizárja minden hivatalból, még a városi és megyei tisztségből is.

József mindjárt trónralépte után kezdé Erdélyben is érvényesíteni szabadabb nézeteit. Három kéziratot intézett e tárgyban az erdélyi kanczelláriához. Az *első* 1781. mart. 13-án kelt, s a belföldi minden szerzetnek, valamint női zárdáknak a külországi klastromokkal, s azok előljáróival fennállott összeköttetését megszüntetve, azt rendelte, hogy a szerzetek egy, nem az osztrák tartományokban lakó főnöktől — pater generalis — sem a lelki, sem a fegyelmi, annál kevésbbé világi ügyekre nézve, semmi tekintetben sem függjenek, de egy, az ő felsége birtokai-ban levő provincialistól kormányoztassanak.

A *második*, a mondott év s hó 24-én kelt kéziratban parancsolta a császár, hogy jövendőben a római curia minden rendeletei *egyenként*, akár bulla, breve, decretum, constitutio formájában, vagy bármi más módon és alakban adassanak is ki, ha azok a népet, vallásos és világi községeket, vagy személyeket, ezek javadalmait s valamely szerzetesnek a világi rendbe áttételét illetik, — továbbá: akár hittani, akár egyházi vagy fegyelmi tárgyra vonatkozók legyenek is, mindig a kihirdetés előtt a guberniumnak benyujtassanak, s csak a fejedelmi jóváhagyás, az úgynevezett *királyi placetum* megnyerése után lehessen azokat közzétenni.

A *harmadik*, ugyanazon 1781-dik esztendő apilis 25-kén kelt császári kéziratban két hirneves, u. m. „Unigenitus“ és „In coena Domini“ című bulláknak a birodalomból kitiltása rendeltetett el.

Az *első* e bullák közül a *jansenismusra* vonatkozott, mi 17-dik századbéli löweni professor Jansennek az isteni kegyelmet, valamint az emberi szabad akaratot illető szigorubb egyházi tanát jelentette. Az e felett támadott, s a jezsuiták beleavatkozásával élesebbé vált hitágazati versengés főkép Franciaországban az egyház békéjét nagy mértékben zavaró villongásokat szült, főkép miután XI. *Kelemen* pápa ez ügyet

szabályozni akaró „Unigenitus“ bulláját kiadta. Ez egyházi tan a 17-dik században az ausztriai tartományokban is talált pártolókra, s némely püspökök azt a maguk megyéiben terjesztették.

A második: „In coena Domini“ bullát V. Pius pápa 1567-ben adta ki, majd VIII. Orbán pápa 1727-ben megújította. Ez a római curia minden állítólagos jogainak elősorolását, s a világi fejedelmek, conciliumok, laikusok ellenében fentartását bármi határon tölcsapongva foglalja magában, egyszersmind „a Mindenható Isten nevében“ mindennemű és nevű eretnekek, azok közt a lutheranusoknak és calvinistáknak, az egyházból ünnepélyesen kizárását s kiátkozását hirdeti. Valódi római mitrailleuse; ugymondható: egyházi átok-szóró bulla.

A császár a két bullára vonatkozó rendeletében nagy kedvetlenségét fejezte ki, hogy bár azok egyik országában sem voltak bevéve, tehát a kormány által megengedve, mégis néhány püspöki megyében az „Unigenitus“ bulla, mint azon megye törvénye elfogadtatott; a második pedig az „In coena Domini,“ noha már 1769-ben világosan megtiltatott, mégis néhány püspök a megyei ritualeba beiktatta. Annálfogva a monarcha parancsolta, hogy a püspökök az alattuk levő papságnak az „Unigenitus“ bulla használatát, általában minden arra vonatkozó vitakozást, az ő felsége kegyelmének elvesztése mellett tiltsák meg; az „In coena Domini“ pedig a megyei ritualekból kiszakasztassék, sőt azoknak minden ilyen példányai megsemmisíttessenek.

Ugyane kéziratban a császár hivatkozván a köztudomásra, miszerint némely püspökök saját meggyőződésüket követve, a legjobb könyveket kárhoztatják, s az alárendelt papságnak azokat olvasni nem engedik, sőt kinozzák és üldözik azon papokat, kik azt teszik, ezért a püspököket hathatósan figyelmeztetni rendeli, hogy a megengedett vagy eltiltott könyvekre nézve magukat a bécsi könyvvizsgáló hivatal eljárásához tartassák.

II. József császárnak az erdélyi róm. kath. egyházra vonatkozó további intézvényei közül említendő az, mely 1782. január 5-én a csupán elmélkedő életet folytató, sem iskolákban nem tanító, sem beteget nem ápoló carthausi, camalduli s eremita vagy remete szerzeteket eltörülte. Érdekes statistikai adat, hogy II. József császár trónraléptekor az összes osztrák birodalomban férfi- és nő-zárda 2069 volt, azokban lakó 63,000 szent henylővel.

Igen érdekes epizódja volt e kornak azon rendkívüli s Európászerte nagy figyelmet gerjesztő esemény, miszerint VI. Pius római pápa magát elhatározá Bécsbe utazni, hogy a császárt újítási terveinek félbehagyására rábírná. Valóban a pápa 1782. febr. 27. a mondott uton elindulván, martius 22. Bécsbe érkezett, hol a császári várakban — Burg — volt szállása, s úgy a monarcha, mint a nép részéről kitűnő tisztelettel fogadtatott. A pápa ez idő alatt húsvét első napján a Szent-István templomban misét szolgáltatott, s onnan az udvari hadi tanács épületébe meuvén,

ott a nagy erkélyről a Hof nevű nagy és széles térre összegyűlt népre maga áldását adta. Ez alkalomra *Blumauer*, az ismert osztrák költő is megjelent, de azon perczben, midőn a pápa az erkélyre kilépett, kalapját levenni elfelejtette, s egy öt arra figyelmeztetőnek kalapja levétele közben e pár verssel felelt:

Ist der Segen gut,
Er dringt durch den Hut.
(Ha az áldás jó s igaz,
Kalapon is áthat az.)

A pápa april 22-ig mulatott Bécsben, akkor visszaindult Rómába, hová június 13 án érkezett meg.

VI. Pius bécsi utja, egészben véve a kívánt siker nélkül maradt, a császár maga reformáló munkáját tovább folytató, sőt midőn a következő 1783. év végén a pápának a látogatást visszaadni Rómába utazott, s ott egy pár hónapot töltött, a Rómától elszakadásról is gondolkodott, hogy magát a katolikus egyház fejévé declarálja, de a mely merész szándékáról, a dolognak bővebb megfontolása után, lemondott.

A császárnak későbbi reform rendeletei közül említjük még azt, mely 1782-ben martius 31-én a renitens, vagy a császári parancsoknak ellenszegülő papokra nézve adatott, kiknek fizetése s jövedelmei lezároltattak; továbbá VII. Gergely pápának breviariumából azon veszélyes tant, miszerint a pápák a királyokat letehetik, kihagyni, illetőleg azon helyet a breviariumban egy fehér papírral beragasztani kellett.

Végre egy 1786-ban kelt császári határozat erejénél fogva a császár azon akaratát fejezte ki, hogy a róm. kath. isteni tiszteletben a nép nagyobb épüléseért s oktatásaért a latin helyett az anyanyelv használtassék, s e végett egy magyar breviarium is szerkesztessék; de ez teljesebbé nem ment, s egy hónap mulva azon rendelet visszahúzatott, hihetőleg, mivel az abból eredő sok bajt és nehézséget előrelátták.

109. (11.) Olvastatott a főtitkár jelentése, melyben a f. év mart. 27-dikén tartott összes ülés határozata folytán, a második osztály egy bizottság kiküldésére hivatik fel oly czélből, hogy a hazai történeti műemlékek felkutatása és megóvása ügyében kelt törvényjavaslatról, mely a vallás és közoktatási m. k. ministerium részéről a M. Tud. Akadémiához áttétetett, s az archaeologiai bizottságban már tárgyalatott, jogi szempontból véleményt adjon.

A bizottság tagjainul Ipolyi Arnold, Kautz Gyula, Konek Sándor, Wenzel Gusztáv rendes és Suhayda János levelező tagok kértnek fel.

II. Igazgatósági ülés.

1871. április 15-én.

Nméltóságú Lónya y Menyhért másodelnök ur elnöklete alatt.

16. A február 15-iki ülés jegyzőkönyve felolvasatván

Tudomásul vétetett.

17. A felolvasott jegyzőkönyvre a főtítkár jelenti, hogy tévesen jelentette volt, mintha három 525 forintos fizetéses rendes tagi hely lett volna üresedésben, mert egyik helyre a volt pénztárnok időközben Zsoldos r. tagot előléptette, miről a főtítkár semmit sem tudott.

A jegyzőkönyv e szerint jelen végzés által kiigazítottatik.

18. Olvasatott a vallás és közoktatási m. kir. ministerium Budán f. év márczius 8-dikán 4619. sz. a. kelt kegyes leirata, melyben tudatja, hogy a műemlékek fentartására 1870-dik évre megszavazott 16,500 forintnyi javadalmazás terhére 5000 forintot utalványozott az Akadémia részére, ellenben az Akadémia azon kérelme, hogy hasonló összeg az 1871-dik javadalmazásból is bocsáttassék az archaeologiai bizottság rendelkezésére, annál kevésbé teljesíthető, miután a műemlékek feletti felügyelet előre láthatólag a legközelebb életbeléptetendő országos bizottságra fog bízanni, melynek roudelkezése alá a fennebbi javadalmazás is bocsáttatik.

A k. leirat első része köszönettel vétetvén, miután az 1871-diki 5000 forintért az Akadémia összes ülése azon indokból, hogy az év harmadrésze már letelt, s így az országos bizottság az egész összeget fel sem használhatná, ujjolag felterjesztést tett; ennek sikere bevárandó.

19. Szintén vallás és közoktatási minister Pauler úr ő nmga Budán 1871-dik april 6-dikán kelt 6985. számú kegyes iratában az Igazgató Tanács fölterjesztésére válaszolja, hogy bár mennyire méltányolja is az Akadémiának azon törekvését, hogy az összehasonlító nyelvészet emelése szempontjából a keleti nyelvek, különösen a mongol nyelv tanulására Bálint Gábort ki akarja küldeni, s bár mennyire óhajtaná e czél elérését az Akadémia által f. év február hó 22-én 174-dik szám alatt kelt fölterjesztésében javaslatba hozott összeg utalványozásával előmozdítani: de tekintve, hogy a folyó évre megszavazott költségvetésben oly czim alatt, melyből a kérdéses összeget fedezni lehetne, nem fordul elő tétel, s hogy a más czélra szánt összegeket erre fordítani nem lehet, ő nmlga nincs azon helyzetben, hogy az Akadémia kérését ezuttal teljesíthesse.

Az Igazgatóság, e leirat jóakaró hangjából reményt merítve, kérelmét ismételni fogja egy újabb fölterjesztésben, figyelmeztetvén minister úr ő nmgát, hogy a vallás és közoktatási költségrovatok közt van egy: „tanárok és tanárjelöltek utaztatása“ mely alá e keleti utazás annyival inkább sorozható. miután nagyon valószínű, hogy az utazásából nagy nyelvism-rettel hazatérendő Bálint Gábor a keleti nyelvekben szerzett alapos tudományát a m. k. egyetemen fogja érvényesíteni.

20. Ugyanazon kir. ministerium Budán folyó évi márczius 21-én 5698. szám alatt kelt kegyes leiratában tudatja, hogy a kir. pénzügyminister úr az Eszterházy-képtárnak tűzmentessé tételére vonatkozólag, Henszlmann Imre képviselő határozati javaslata folytán, megígérte a képviselőház f. év márczius 11-ikén tartott ülésében, hogy a kormány az illető akadémiai helyiségeket újra meg fogja vizsgáltatni arra nézve: vajon oly imminens-e a veszély, hogy rögtön azon káron is intézkedni kelljen, miszerint a képtár a közhasználattól elvonassék. Ezen ígéretet beváltandó, minister úr önmaga felkérte egyuttal a közmunka és közlekedési minister urat, hogy a fentebbi vizsgálatra kebléből egy szakértő bizottságot nevezzen ki.

A főtitkár jelenti, hogy utólagos értesülése szerint a ministeri küldöttség már megvizsgálta a helyiséget, midőn történetesen Szkalniczky építész úr is jelen volt s a küldöttségnek felvilágosításokat adhatott.

Tudomásul vétetvén, egyszersmind, miután az Igazgató Tanács még februári üléséből megbizta Ybl és Szkalniczky építészeket, hogy a képtár helyiségek tűzmentessé alakítása tervét elkészítsék: e munkálat sürgetése határozatik. Tekintve továbbá, hogy e helyiségek kellő biztosításának költségeit az Akadémia, ha a képtárt megtartani s a különösen e célra épült helyiségeket hasznosítani akarja, magától el nem háríthatja, egy nagyobb költsön felvétele hozott javaslatba, mely az építésre a magyar földhitel-intézettel köthető, és azután a képtár-helyiségért nyerendő évi haszonbérből törlesztendő volna. Egy ily költsön feltételeinek megtudása s előleges megállapítása, valamint a képtár-helyiségek elkészülendő tűzmentesítési tervének megvizsgálása annak a kir. kormány elé terjesztése, nem különben a kir. kormánnyal a képtár helyiségek bérleti összege iránti értekezés, illetőleg egyezkedés végett a nmgú másod elnök úr, továbbá Csengery Antal és gr. Károlyi György igazg. tag urak bizottságul kiküldetnek.

21. Olvassatik a folyó évi február 27-dikén tartott összes akadémiai ülés jegyzőkönyvének 73. pontja, melyben az Igazgató Tanács fölkérteik múlt évi határozatához képest egy fölterjesztésben megkérni a vallás és közoktatási minister urat, hogy 1872-diki költségvetésébe 5000 forintot a math. és természettudományi bizottság részére is fölvenni kegyeskedjék.

A fölterjesztés, a határozatokban kifejtett okokkal támogatva, a nmgú minister úrhoz benyújtandó lészen.

22. Olvassatott a folyó évi márczius 27-dikén tartott összes akadémiai ülés jegyzőkönyvének 96. pontja, mely szerint az Akadémia a Pest városa által indítványozott E ö t v ö s - e m l é k bizottságba 8 tagot választván, 4 tag kijelölését az Igazgató Tanácsnak hagyta fenn.

Említett négy tagul gr. Károlyi György, Kubínyi Ágoston. b. Vay Miklós és gr. Waldstein János ig. tag urak neveztetnek ki, miről az Akadémia összes üléső értesítettui határoztatott.

23. Sz.-kir. Pest város Tanácsa folyó év február 9-ről 4234. szám alatt kelt iratában átteszi a lánczhíd társulati részvénytulajdonosokra kijáró összegek kifizetése iránt folyó év 4234. szám alatt hozott határozatát, s mellékletben a lánczhíd társulat kimutatását a fel nem vett s így Pest városánál letéteményezett, 8440 forint 50 krajczárra menő szolványokról.

Áttétetik megőrzés végett a magyar földhitelintézet kezelése alatti akadémiai pénztárhoz.

24. Szabó Alajos ügyvéd s végrendeleti végrehajtó Hajós községből, beküldi ugyanott elhunyt Hrasztina István végrendeletének másolatát, mely szerint az Akadémia részére 50 forint hagyományoztatik.

Kiadandó az Akadémia ügyészenek, egyszersmind a magyar földhitelintézet is értesítettvén.

25. Olvastatott az akadémiai alaptőkék biztosításával s a hátralékos kamatok behajtásával megbízott ügyvéd Ghyecz Gyula úr jelentése.

26. A nmgu m. kir. igazságügyi ministerium Pesten folyó évi april 10-ről 6599 szám alatt kelt iratában, az Akadémia vegyészeti műtermi helyiségeit, mérsékelt hasznobéréért, országos vegyészeti műteromuek kéri átengedtetni, oly ígérettel, hogy az országos művegyész az Akadémiánál néha előforduló geologiai vegyelemzéseket teljesíteni késznek nyilatkozik.

Miután az Akadémia nem mondott le azon szándékáról, hogy e helyiségeket, eredeti rendeltetésök szerint, tudományos kísérletekre használja, a nmgu ministerium ez ohajtását az Igazgató Tanács nem teljesítheti, miről a nmgu ministerium válasziratban értesítetteti határozatott.

27. Az Akadémia gondnoka előterjeszti javaslatát a vegyési laboratoriumnak kapuslakká alakítása iránt.

Véleményre áttétetik a Tudományos Akadémiához.

28. Ugyanaz előterjeszti a palotában levő némely képek olajmázzal leendő bevonása iránti javaslatát s a költségvetést.

Elfogadtatván, a 25—30 forintnyi költség utalványoztatik.

29. Ugyanaz előterjeszti a háziszolga kérvényét, egy nyári öltözék kiszolgáltatása iránt.

E czélra 30 forint utalványoztatik.

30. Olvastatott az akadémiai cselédségnek drágasági pótlékot kérő folyamodványa. Fejenkint ugyanannyi összeg, mint a múlt évben, kiadatni rendeltetett.

31. A főtítkár bemutatja a nagygyűlés, igazgatósági és közlések s az Eötvös emlék-ünnepély napirendjét.

Másodelnök úr egyszersmind jelenti, hogy többektől, különösen a legközelebbről érdeklettek részéről is vett felszólítás következtében, indíttatva érzi magát az Eötvös-ünnepélynek 1872. február 2-ig mint a dicsőült halála évfordulójáig leendő elhalasztására; a mikor azt, a szobor és arczkép elkészülvén, külsőleg is díszesebben lehet kiállítani. Jelenti továbbá, hogy a szoborra nézve ifj. b. Vay Miklós urral, az arczképre nézve Székely Bertalan festővel egyezkedett, — s az első a szobor mintáját, gypsöntvények sokasítására, díj nélkül felajánlotta az Akadémiának.

Tudomásul, s b. Vay úr ajánlata köszönettel vétetik.

32. Ugyanaz jelenti, hogy b. Sennyei Pál úr öt magánlevélben megkereste, a Kazinczy-birtok eladása esetében vevőül ajánlkozván. E birtok eladása annál szükségesebb, miután a Kazinczy-utódok részére a megígért övi segélyt, a birtok és csekély tőkepénz jóvedelméből már úgy sem lehet teljesíteni, ellenben remélhető, hogy a bir-

tok eladatván, ez által a töke annyira szaporodik, hogy az utódok évi segedelmezését nem kellend megszorítani.

Ámbár az Igazgató Tanács azon kérdés eldöntését, vajon a felügyelő nélkül maradt emlékalapítványt kezelése alá vegye-e vagy sem, a most vizsgálaton levő számadások eredményétől tette függővé; mindazáltal, tekintve, hogy a jószág bérlete fél év múlva lejár, a midőn azt vagy újabb haszonbérbe adni, vagy eladni kellend: egyrészt az alapítvány számadásai megvizsgálásával megbizott akadémiai ügyész urat, jelentése beadására, sürgettetni határozza; másrészt azonban másodelnök urat bízza meg, hogy a jószágot a m. földhitelintézet közegei által megbecsültetvén, b. Seunyei Pál urral, az eladási feltételek iránt, tegye magát érintkezésbe.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Tizenhatodik akadémiai ülés.

A III. osztály negyedik ülése.

1871. apríl 17-én.

Szto czek József r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

111. (11.) Zsigmondy Vilmos, mint 1868-ban megválasztott I. tag, székét elfoglalja ezen értekezéssel: „Észleleteim az artézi kutak körül.“

Hat évi működése — ugymond — e téren sok becses adatot szolgáltatott, melyek alapján azon kérdés: vajon földkérgünk egyik vagy másik pontján artézi szökő kutnak sikeres előállíthatása várható-e, — számtalan esetben — nem többé csak a valószínűség határai között, hanem egész biztonsággal megoldható.

Az általa eddigelé előállított négy artézi kútról, a harkányiról, a margitszigetiről, a lippikről és az alocsúthiról keletkeztek sorrendjében terjedelmesen értekezett, az utat, melyen indult, a lépésről lépésre tett észleléseket és az ezeken alapuló következtetéseket jelezvén.

Az első három kút hévvizet, a negyedik hideg vizet eredményezett.

Hévforrások előjövésénél nézete szerint két eset megkülönböztetendő, azon repedések t. i., melyekbe a meteorvizek meghevítésök végett jutnak, vagy a felszínre érnek, vagy későbbi képletek által fedvék. Az első eset rendszeren a tömegközetekből kikerülő hévforrásoknál fordul elő, s ezeknek hőfoka alig érezhető változásoknak van kitéve, miután a helybeli szüremkezés vize közvetlenül a hévforrást eredményező repedésbe kerülván azonnal meghevítettik.

Másként áll ez a második esetre nézve. Itt a hévforrásnak a későbben keletkezett képleten keresztül — mely mindig neptuni — utat kell magának törnie, hogy a felszínre juthasson, és ez esetben a hévforrás mindig felszálló. Neptuni képletekből kifakadó hévforrásoknál ezek szerint rendszeren két repedés megkülönböztetendő, az alsó, melyben a meteorvizek meghevítettnek és mely vulkáni eredetű, és a felső, melyen keresztül a felszínre jutnak és mely alúlróli erosio útján áll elő.

Ezen hévforrások hőfoka nagy változásoknak van kitéve, főképen ott, hol a hév víz mennyisége kevés lévén és a felszín laza kőzetből állván a helybeli szüremkezés vize a hév vízzel könnyen összeelegyedik. Kevésbé változó hőfokot csak ott mutat fel ilynemű hévforrás, hol kiömlése szilárdabb kőzetből és nagyobb mennyiséggel történik.

A harkányi furás jó eredménye értekezőt a következő tételek felállítására jogosította :

1. Síkságon negyedkori lerakodmányból fakadó hévforrások mindig felszállók, és azok állandó befoglalására biztosabb mód a fúrásnál nem kínálkozik.

2. Több földalatti víztartó lévén egymás felett, az alsónak vize a felsőbe omlik, minek folytán földalatti vízkeringés áll elő, mely a víznek a felszínig való emelkedésére kártékonyan hat. Ezen bajnak elhárítása egyedül csak vízhatlan csövezés alkalmazása mellett érhető el.

A margitszigeti sikeres furás egybevetve a harkányival értekezőt a következő újabb tételek felállítására készítette :

1. Felszálló hévforrás keletkezésére ugyanazon tényezők szükségesegek, melyek a közönséges felszálló források előállítását feltételezik. Szükséges ugyanis, hogy azon földalatti víztartó szintje, melyből vizet nyerik, a kifakadási pontnál magasabban legyen elhelyezve, s a kettő közti különbség csak abban áll, hogy a hévforrásokat tápláló víztartó aljában nagyobb mélységű repedésnek kell léteznie, melybe a víz meghevítése végett jut.

2. Neptuni képletekből fakadó hévforrás mindig felszálló, s állandó befoglalása csak furás által elérhető.

3. Neptuni képletekből eredő hévforrások fúrás általi befoglalásánál nem a kifakadási pont, hanem egyedül csak a helyi viszonyok irányadók, minek folytán a fúrási pont a kifakadási ponttól bár távolabb eső, de a kitűzött czélnak leginkább megfelelő helyen választható.

4. A hévvizet szolgáltató artézi kutak vize változatlanul egyforma hőmérsékletű.

A lippiki fúrás bevégeztével a fentebbi tételekhez a következő új jutott :

Minden fúrás, mely neptuni képletekből fakadó s csekély vízmennyiséget szolgáltató hévforrás közelében vitetik véghez, mindig 8—10 R. fokkal magasabb hőfoku vizet eredményez annál, mely a hévforrás vizének változó hőfoka körül valaha észleltetett.

Az alsúthi fúrás után nyert új tapasztalati tétel pedig a következő :

Felszálló artézi kut még oly helyütt is előállítható, hol a földalatti víztartónak beszivárgási tere a kilátásba vett fúrási pontnál ugyan sokkal magasabban fekszik, de hol a víztartóban magában ezen fúrási ponttal majdnem egyszintű rész találkozik, melyen a meggyült viznek egy része kifolyik.

A lippiki 20 öl mélységű kút 24 óránként egy lábnyival a földszin felett 158,400 köbláb 50 R. fokú hévvizet szolgáltat, a margitszigeti 62,5 ölnyi mélysége mellett ugyanazon magasságban és ugyanazon időtartam alatt 450,000 köbláb 35 R. fokú vizet, a lippiki 124 öl mélységű kút 48,600 köbláb 51 ½ R. fokú vizet, a 97 öl mélységű alsúthi kút végre 10368 köbláb 12,6 R. fokú vizet.

Értekező említi, hogy az általa Herleinban, Kassa közelében megindított s eddigelé 90 ölre terjedő kutfúrás folytán a neptuni

képletekben előforduló savanyuvizforrások is kétségtelenül felszállóknak fognak bebizonyulni.

Értekezése végén meggyőződését fejezi ki, miszerint az artézi kutak hazánkban az öntözési kérdés megoldásában nagy szerepre hivatvák.

Allitása indokolását a nagy magyar medencze földtani szerkezetében találja, mely egy nagyszerű földalatti víztartó keletkezétre szolgáltatott alkalmat. Nézete szerint az alföld bármely pontján a negyedkori lerakodmányok alatt kétségtelenül meglevő congeriatályag áttörése után artézi szökő kut előállítható, s az alföldi medencze földalatti víztartója roppant terjedelménél fogva százakra menő ilyenmü kut által sem meríthető ki.

Mint székfoglaló kinyomataudó bírálat nélkül.

112. (12) Hantken Miksa értekezik „Az Esztergom megyei koral (burány) rétegek — és (Budán) a kisczelli tályag földtani koráról.”

Értekező előadja, miszerint a jelen értekezés czélja kimutatni, miszerint az esztergomi burányrétegek csakugyan az eocen, a kis-czelli tályag pedig az oligocen korszakba valók, és hogy ennél fogva dr. Reusz Éde tanár urnak fejtegetései, melyeket a bécsi tudományos Akadémia mult évi kiadványaiban megjelent értekezésében*) megismertetett és melyek szerint hajlandó az esztergomi burányrétegeket egykoruaknak tartani az olaszországi u. n. castelgombertói rétegekkel — és a kis tályagot a miocen korszakba helyezni, semmi alappal nem bírnak.

Az első kérdésre nézve az értekező a castelgombertói rétegekben előforduló burányfaunát nem is találja annyira hasonlóknak az esztergomi burányrétegekben kifejlődöthöz, hogy ennek alapján a két képződmény egykorúságát bár némi valószínűséggel is feltenni lehetne, kimutatván miszerint a kérdéses burányfaunák jellegei határozottan különböznek egymástól, az egyikben törzökös, a másikban egyszerű burányfajok uralkodván, a közös fajok pedig igen alárendelt szerepet viselvé. Hogy pedig az esztergomi burányrétegek nem egykoruak a castelgombertói rétegekkel, biztosan véli következtethetni azon helyzetből, melyet a kérdéses rétegek az illető vidékek harmadkori képződményeinek sorozatában elfoglalnak. Az esztergomi burányrétegek t. i. olyan réteg-csoportok a l a t t fekszenek, melyek földtani korukra nézve teljesen megegyeznek az olaszországi r o n k a i rétegekkel; a castelgombertói rétegek ellenben a ronkai rétegeknél sokkal fiatalabbak, s ennél fogva nem lehetnek egykoruak olyan rétegekkel, melyek a ronkai rétegeknél régiebbek, minők az esztergomi burányrétegek. Hogy pedig az esztergomi burányrétegek csakugyan eocenek, abból kitünik, hogy a felette levő réteg-csoport, puhány faunájánál fogva egykorú a párisi d u r v a m é s z s e l.

A kis-czelli tályag földtani korát illetőleg értekező azt hozza fel, hogy annak foraminifaunája annyira megegyezik a németországi oligocen képződményekben kifejlődöttel, hogy annak alapján biztosan fel-

*) Oberoligocäne Korallen aus Ungarn. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften. LXI. köt. 1870.

tehetni a kérdéses tályag az oligocen korszakba való tartozását. Ugyanazt bizonyítja a kis-czelli tályag puhány faunája is, mely teljesen meg egyezik a háringi rétegekével Tirolban, melyeket Gumbel az eocen képződmény legfiatalabb tagjának tart, mások pedig a németországi alsó oligocenhez sorozzák. Az értekező ennél fogva a kis-czelli tályagot az oligocenhez, még pedig annak felső osztályzatához tartozónak állítja, a budai bryozoamárgát ugyanazon képződmény alsó tagjának tartván.

Végre értekező a castelgombertói rétegekre nézve azt a véleményét nyilvánítja, miszerint azok, legnagyobb valószínűséggel, földtani korukra nézve igen közel állnak a kis-czelli tályaghoz s ennél fogva szintén alsó, nem pedig felső oligocenek, a minőknek dr. Reusz tartja a nevezett rétegeket.

Szokott módon bírálatra adandó.

113. (13) Klein Gyula műegyetemi tanársegéd beküldött értekezése „Néhány Floridea (tengeri moszat) krystalloïdjáról“ mint megismertetése egy későbbben beküldendő nagyobb dolgozatnak, felolvastatik. Kivonata ez :

Múlt évi november 28-án tartott szakgyűlésen Klein Gyula egy előleges közleményben az Akadémiának két tengeri moszatban feltalált testecskekről tett rövid jelentést, azon megjegyzéssel, hogy ezek bővebb tanulmányozásával foglalkozik. Tanulmányozásainak főeredményét, mint egy nagyobb értekezésének kivonatát, a következőkben terjeszti elő.

A jelenleg krystalloïd elnevezésű testecskek feltalálása Hartignak köszönhető, ki is ezek előjövételét különböző magvakban mutatta ki. Később a krystalloïdok még más növényrészekben találtattak, így Radlkofer által a *Lathraea* különböző sejtjeinek magvaiban (Zellkern) és Cohn által némely burgonya-faj héjában. Nägeli azután 1862-ben az első adatokat közölte a krystalloïdok belső szerkezetére vonatkozólag. Mindaddig a krystalloïdok csak a phanerogam-növényeknél voltak ismeretesek; a kryptogamoknál legelőször Cramer talált krystalloïdokat, még pedig néhány *Floridea*-ban, főképen a *Bornetiában*. De midőn ő azokat csak olyan *Bornetia* példányokban észlelte, melyek hosszabb ideig konyhasóoldatban, vagy borszeszben tartattak, ugyanazon moszat szárított példányaiban pedig nem talált ilyeneket, azon véleményben volt, hogy a *Bornetia* krystalloïdjai talán csak a konyhasó-oldat, vagy a borszesz behatása által keletkeztek. Cohn azonban 1867-ben, élő *Bornetiában* is észlelt krystalloïdokat, 1869-ben szerző még más kryptogamoknál is talált krystalloïdokat, még pedig a *Pilobolus gomba* fajainál és most több is néhány *Floridea* szárított példányaiban.

Szerző ámbár a *Floridea*knak igen sok nekeit vizsgálta át, mégis csak négy különböző fajban észlelt krystalloïdokat; e négy faj a következő: *Griffithsia barbata* Ag. *Griffithsia neapolitana* Näg. in litt; *Gongroceras pellucidum* Kg. és *Callithamnion seminudum* Ag.

1. *Griffithsia barbata*. E moszatban a krystalloïdok három különböző alakban fordulnak elő; az első octaëderalaku, mely azonban többnyire csak szabálytalan négyszöges táblácskákat képez, és csak ritkán

ismerhető fel mint tiszta octaëder; a második alak épegyközényes és a harmadik hatszöges lemezkéket képez. E két utóbbi valószínűleg egy prismának felel meg, melynek hosszszéleit a második alak, harántszéleit a harmadik képezné. Az octaëderalakú krystalloïdok aránylag a legnagyobbak és a leggyakoribbak. Mindnyájan egyaránt szintelenek és halvány-fényűek, de a moszat nem minden példányaiban találhatók.

2. *Griffithsia neapolitana*. A három példány, mely e moszattól szerzőnek rendelkezésére állott, a krystalloïdok tekintetéből egymástól feltűnően eltért. Az első példányban szabálytalanul négyszöges, szintelen lemezkék voltak észlelhetők; a másik példányban kis szintelen, mindkét végén hegyes, tüalaku krystalloïdok találtak, melyek többnyire csoportonként voltak elhelyezve egy eredetileg vörösre festett kerékalaku anyagban, mely azonban huzamosabb vízbehatás folytán szintelenné vált. A harmadik példányban a két említett krystalloïd egyszerre fordult elő.

Mindkét *Griffithsia*-ban a krystalloïdok nagy számban találhatók az egyes sejtekben.

3. *Gongroceras pellucidum*. A krystalloïdok itt csak igen gyéren észlelhetők, és dülényes vagy dülénydedes lemezkéket képeznek, melyek hegyesebb csúcsai gyakran le vannak tompítva.

4. *Callithamnion seminudum*. E moszat szintén csak igen gyéren tartalmaz krystalloïdokat, melyek hosszú épegyközényes táblácskákat képeznek, és szintén nem minden példányban találhatók.

Főnebbi észlelések által ki van mutatva, hogy a krystalloïdok több különböző *Floridea* fajában találhatók, és hogy gyaníthatólag az élő moszatokban is előfordulnak. De továbbá kiderült, hogy a krystalloïdok először ugyanazon moszatnak nem minden példányaiban fordulnak elő, és másodszer, ha ugyanazon moszattól több alakban ismeretesek, ezek vagy külön-külön példányban, vagy egyszerre ugyanazon példányban is lehetnek jelen.

A felhozott krystalloïdok kálilúgban egyaránt feldagadnak, jó által sárgára egész barnára, carminoldatban azonban vörösre festetnek. Légenysav és kalilúg szép sárga színezést idéz elő a leirt krystalloïdokon; néha már légenysav is képes ezen szint létrehozni. Ezen színezés nem csak a fehérnye-vegyületek egyik jellemző reakcióját képezi, hanem egyszermind minden eddig ismert krystalloïdoknál észleltetett, a miből azután kitűnik, hogy a *Pilobolus* és az elősorolt *Florideák* krystalloïdjai, mint a többiek is, szintén fehérnye-vegyületekből állnak.

A szerző által feltalált krystalloïdok továbbá két különböző anyag szoros keverékéből állnak, melyek oldékonyságukra nézve egymástól különböznek, és az egyik anyag feloldása után a másik mint kevésbé tömött váz marad hátra.

A két *Griffithsia*-ban talált krystalloïdok a polarisált fényben, mint kettős törésű testek szerepelnek, de hatásuk, mint általában a krystalloïdoknál, csak igen jelentéktelen.

Végre felemlíti, hogy a *Florideák* krystalloïdjainak tanulmányozásánál még néhány új kérdés merült fel, melyek megfejtése azonban

csak élő moszatoknál volna kivihető, a miért is szerző egy kedvező alkalomra vár, hogy megkezdett tanulmányait a tenger partján folytathassa.

Az Értesítőbe felveendő.

114. (14) Dr. König Gyula beküldött terjedelmes értekezését: „Az elliptikai függvények alkalmazásáról a magasabb fokú egyenletek elméletére“ megismerteti kivonatban Hunyady Jenő. Röviden itt következik:

Azon mennyiség-tani feladatok, melyekkel a következő lapok foglalkoznak, egyik legtanulságosabb szakaszát képezik a matematika fejlődésének, megmutatván, mily szoros összefüggés létezik a mennyiség-tan minden ága között, sőt még ott is, a hol az legkevésbé sem volt gyanítható. Teljesen különvált utakon fejlődött az algebra, az egyenletek feloldásának tana és az ellipticus függvények, valamint az ezekből általánosított Abelféle függvények elmélete; csak a legújabb időben derült ki azon mély összefüggés, a mely e két tant egybeköti.

Az egyenletek feloldásának tana már az ókorban veszi eredetét. A görögök ismerték a másod fokú egyenletek feloldását. A 16-ik században sikerült azután Scipio Ferreo és Tartagliának a 3-ad fokú, valamivel később pedig Ferrarinak a 4-ed fokú egyenletek feloldása. De minden további törekvés a 4-ed fokúaknál magasabb fokú egyenleteket feloldani hiában volt. Lagrange fedezte fel, hogy minden egyenlet feloldása egy másik egyenlettől, az ugynevezett feloldótól (Resolvente) függ, a mely a 4-ed fokú egyenleteken túl magasabb lesz az eredetileg adott egyenletnél. Nem sokára ezután Ruffini adott kifejezést azon valószínűségnek, hogy a 4-ed fokú egyenleteknél magasabb egyenletek algebrailag fel nem oldhatók, mely fontos tételt azután Abel szigorúan be is bizonyított.

Az általános n -ned fokú egyenlet

$$x^n + p_{n-1}x^{n-1} + p_{n-2}x^{n-2} + \dots + p_1x + p_0 = 0$$

meg van oldva, ha sikerült x -nek az n értékét p_0, \dots pu együtthatók által kifejezni; meg van oldva algebrailag, ha ezen kifejezések csak algebraicus műtéteket, azaz legfelebb gyökkivonást rejtenek magukban. Abel tétele tehát azt mondja, hogy hasonló alakzatok, mint a 2. 3. és 4. fokú egyenletek számára léteznek, magasabb fokúaknál nem fordulhatnak elő. E ponton soká szünetelt e tan, csak 1858-ban tette közzé Hermite az ötödfokú egyenletek megoldását az elliptikus függvények segítségével.

Azonban az ellipticus függvények terén is elég hosszú út kellett ezen eredmény elérésére. Miután Legendre a tan alapját megvetette az ellipticus egészetek részletes vizsgálatával (melyeket ő a mienktől eltérő terminológiával függvényeknek nevez) ezekből Abel és Jacobi egyszerre jutottak megfordítás által az ellipticus függvényekre. Ezek nem csak a változótól, hanem még egy változó állandótól az u n . modulustól függvén, keletkezett a feladat: meghatározni azon összefüggést, a mely különböző modulussal bíró elliptikus függvények között létezik, és ez az

átalakítás (Transformatio) nagyhírű problémája. Ennek folytán mintegy önkényt merülnek fel bizonyos magasabb fokú egyenletek az $ü. n.$ modulár-egyenletek és még más egyenletek is, mely utóbbiak azonban végszerű helyettesítések által átmennek az előbbiekre. Ezen egyenletek megoldása az átalakítás elméletéből folyik, de fokuk mindig páros szám. A főérdek pedig az egyenletek elméletében azokat illeti, melyeknek fokuk törzsszám. Az oly korán elhunyt Galois mondá ki azután, hogy a modulár egyenletek fokát bizonyos esetekben egygyel lejjebb lehet szálítani. Hermite volt végre az, ki e reductiot valóban kivitte és kinek sikerült az ötödik fokra hozott hatodfokú modulár-egyenletet az általános ötöd fokú egyenlettel azonosítani. Ettől egészen eltérő módszert, mely különben szintén az ellipticus függvények átalakításából vett egyenleteken alapszik, köszönhetünk továbbá Kroneckernek.

A feladat, melyet a szerző értekezésében magának kítűzött, a modulár-egyenletek tulajdonságainak részletes vizsgálásában és ebből kiindulva az egyenletek azon osztályának általános meghatározásában áll a mely ellipticus függvények által feloldható.

Még egy bírálónak kiadandó.

115. (15) Az osztálytitkár előadja, hogy Than Károly 1871. január 16. széklet foglalt egy hosszabb értekezéssel, melynek czíme „Az egyetemi tanítás lényegéről” s mely tulajdonképen az értekezés első s általános részét teszi.

Mint székfoglaló nem adatott bírálatra, de az osztály azt határozta, hogy majd a második rész megjelenésével nyomtatandó ki.

A szerző azonban utólagosan azon óhajtságát fejezte ki, hogy az *Évkönyv* be kíváná felvétetni, s az első részt azonnal nyomtatásba adatni.

Az Ügyrend 58. pontja értelmében az értekezés bírálóknak adatott ki, kik egyhangulag oda nyilatkoztak, hogy úgy tárgyának fontossága, korszerűsége, sok tekintetben újdonsága, mint a benne kifejezett öszvevések helyessége miatt, a jelenkori haladás színvonalán állván, az *Évkönyvek*be felvételre ajánljatik, ilyen értekezések sorsa felett az Ügyrend 58. p. szerint az osztálynak levén fentartva dönteni, határozatott: az *Évkönyvek*be felveendő, de azon kikötéssel, hogy a szerző által tétessék a beadott rész függetlenné a másodiktól, s ezen esetben azonnal kinyomatható; ha pedig az öszszefüggést a két rész között fentartani kívánja, a kinyomtatás csak a második rész beadása után eszközözendő.

116. (16) Szabó József osztálytitkár indítványa felett, az *Értekezésekre* vonatkozólag az Akadémia határozott, s azokból 25 példány adatik a szerzőknek.

Vannak azonban olyan közlemények is, melyek nem értekezések, például előleges bejelentések, vagy nagyobb munka megismertetése, s az ilyenek csak az *Értésítőben* jelennek meg.

Ha akadémiai tagot illetnek, minden rendben van, mert az *Értesítő* egy példánya a tagnak kijár, s így tárgya sorsáról értesítve van; de nem így áll a dolog a nem tagokra nézve, pedig újabb időben ilyenektől is örvendetes számban és fontosságban jelennek meg az Akadémiához beküldött munkák, melyeknek sorsáról ők az Akadémia által nem tudósíttatnak, minthogy az Ügyrend nem intézkedik.

Ezen hiányon segíteni czélszerű volna, s annál fogva azt indítványozza: hogy

az olyan közlésekből, melyek csak az Értesítőben jelennek meg, a beküldő nem tagok számára küldessék meg 10 példány.

Az osztály elfogadta az indítványt s azt az összes üléshez áttenni határozta.

Tizenhetedik akadémiai ülés.

Összes ülés.

1871. ápril 24-én.

Nagymélt. Lónyay Menyhért másodelnök úr elnöklete alatt.

118. Másodelnök úr önmaga jelenti, hogy az akadémiai Eötvös ünnepélyt, több figyelemre méltó körülménynél fogva, czélszerűnek látta 1872. február 2-ára, mint a dicsőült halála évfordulati napjára, halasztani.

Tudomásul vétetik.

119. A főtitkár megilletődve jelenti Haidinger Vilmos külső tag, a bécsi tud. akadémia tagjának s a cs. k. birodalmi földtani intézet nyug. igazgatójának, Bécs mellett Dornbachban folyó évi márczius 19-én történt halálát.

Gyász tudomásul vétetvén, az illető III-dik osztály emlékbeszéd felőli gondoskodásra felhivatik.

120. A vallás- és közoktatási m. kir. minister úr, Budán f. é. márcz. 13-ról 5343. sz. a. kelt k. iratában, értesíti az Akadémiát, hogy az ősrégi lebényi templom helyreállítására, jelesen a kőfaragó munkákra, 3000 frtot Mosony megye közönségének átküldött, felhíván egyszersmind a megyét, hogy a kivitel feletti felügyeletet illetőleg, az Akadémia régészeti bizottságának azon befolyást engedje, mely e bizottságot, rendeltetésénél s lekötölező szolgálatkésztségénél fogva, megilleti, annyival inkább, minthogy a terv és költségvetés készítője, Essenwein tanár, a közvetlen helyi felügyeletet folytonosan úgy sem gyakorolhatja.

Kiadatik az Archaeologiai Bizottságnak tudomás és alkalmazkodás végett.

121. Ugyanazon kir. ministerium átteszi, Budán f. é. ápril 18-án 8186 sz. a. kelt k. intézménye mellékleteül, a kir. pénzügy-ministerium 16375 számú átiratát, melyben ez abbéli ohajtásának ad kifejezést vajha, a tud. Akadémia régészeti bizottsága az óbudai Florián utczában levő római fürdő maradványainak az eddiginél czélszerűbb módon leendő fentartása iránt javaslatot tenne.

A kivánt javaslattétel végett kiadatik az Archaeologiai Bizottságnak.

122. A magyar kir. közmunka és közlekedési ministerium átteszi az illető tiszai közegek által felterjesztett f. é. február havi, és a törökbecsei folyamemnőki hivatal részéről hátralevő mult évi decz. és folyó évi január havi esőmérésí észleleteket.

A Mathem. és természettudományi Bizottsághoz, használat végett, áttétetnek.

123. Olvastatott vallás- és közoktatási m. kir. minister úrnak Budán 1871. ápril 6-áról kelt k. leirata, melyben az Igazgató Tanács fölterjesztésére válaszolja, hogy bár mennyire ohajtaná Bálint Gábor utaztatását a kivánt pénzegélylyel előmozdítani, azt

nem teheti, mert a f. évi költségvetésben, erre fordítható czimen, semmi sincs meg-szavazva.

Az Akadémia értesülvén, hogy e tárgyban az Igazgató Tanács újabb fölterjesztést tett, annak eredményét bevárni határozta; siker esetére egyszersmind kimondotta, hogy Bálint Gábornak az akadémiai ajánló-levél, összes ülés nem létében, elnökileg is kiadható leszén.

124. A. m. kir. honvédelmi ministerium, Budán f. hó 21-ről kelt 12711. számú k. iratában, előre bocsátva, hogy a Pál Károly által szerkesztett „Hadi szótár“ bővítése és kijavitása céljából egy bizottságot küldött ki, kéri, hogy az Akadémia e bizottságnak engedné meg könyvtára használatát; továbbá, hogy egyik kisebb helyiséget a bizottság hetenként háromszor, hétfőn, szerdán és pénteken d. u. 4—7 óra közt tartandó üléseinek engedne át.

Midőn az Akadémia mind két kívánatot készséggel teljesíti, egyszersmind fölterjesztésében értesíteni fogja a nmgu honvédelmi ministeriumot azon határozatáról, melyet az ily műszótárak akadémiai befolyással leendő megvizsgálása iránt hozott, s egyúttal két nyelvtudományi tagja, Ballagi és Joannovics urak, közreműködését felajánlja. •

125. Olvastatott az Igazgató Tanács f. hó 15-én tartott ülése jegyzőkönyvének 22. pontja, mely szerint az E ö t v ö s E m l é k-bizottságba részéről gr. Károlyi György, Kubinyi Ágoston, b. Vay Miklós és gr. Waldstein János urakat nevezte ki.

E szerint az akadémiai bizottság ki levén egészítve, teendői megkezdésére utasítottatik.

126. Ugyanannak 27. sz. jegyzőkönyvi határozatával, a gondnok javaslata, az akadémiai laboratoriumnak kapuslakká alakítása iránt, véleményre az Akadémiához áttétetvén

Kiadatik a III. osztálynak, hogy e tárgyban véleményét terjeszse elő.

127. Az I osztály a Nyeivtudományi Bizottság teendőinek szabatosabb körrajzát, 1871. márcz. 23-i ülése jegyzőkönyve szerint, elfogadás, s az Ügyrendbe igtatás végett, ajánlja az összes akadémiai ülésnek.

Miután itt Ügyrend-módosításról van szó, e tárgy oly módon halasz'tatik a következő összes ülésre, hogy a módosított szöveg addig kinyomassék, s minden tagnak megküldessék. Jövőre pedig elhatározatik, hogy az Ügyrend módosítása iránti indítvány soha ne tárgyalassék azon összes ülésen, melyen tétetett, hanem mindig a következőre halasztassék.

128. Szintén az I. osztály a Nyelvtudományi Bizottság elnökeül Tolódy Ferencz r. tagot, tagjainul pedig Gyulai Pál renes és Joannovics György s Szilády Áron lev. tagokat ajánlja.

Elfogadtatik.

129. A II. osztály egy, az Akadémiához intézett „Oktan“ czimű kézirat ügyében, melynek szerzője megnevezve nincs, célja sem tudatik s jeligés levél nélkül érkezett, azt véleményezi, hogy őriztessék az Akadémia irattárában, s ha az ismeretlen szerző jelentkeznék, szolgáltatassék ki.

Helyesléssel fogadtatik.

130. A III. osztály, jegyzőkönyve 15. (115) számában T h a n Károly renes tagi székfoglaló értekezését: „Az egyetemi tanítás lényegéről“ az Évkönyvekbe fölvétetni határozván

Tudomásul szolgál.

131. Szintén a III. osztály, f. évi ápr. 17-én tartott ülése jegyzőkönyvének 16. (116) száma szerint, indítványozza, hogy az Akadémia É r t e s i t ő j é b ő l oly nem tagoknak, kiknek abban előleges jelentéseik vagy ismertetéseik jelennek meg, az illető számból 10—10 példány ingyen adassék.

Miután ez indítvány, mely szintén az Ügyrend módosítását vagy bővítését kívánja, úgy szövegezve nincs, a mint az osztály az Ügyrendbe fölvétetni ohajtaná: formulázás végett visszautasítottatik a III. osztályhoz.

132. Olvastatott az Akadémia kisterme díszítése ügyében elnökileg kinevezett bizottság jegyzőkönyvi javaslata, mely bizottság, Horváth Mihály r. t. elnökelete alatt, Gyulai Pál, Ipolyi Arnold és Toldy Ferencz r. tagok jelenlétében, f. hó 18-án tartotta ülését. A javaslat következő:

Tárgyaltatott a M. Tudom. Akadémia másod elnökének Lónyay Menyhért önmagának levele, melylyel a fennevezett bizottsági tagokat felhívja, hogy az akadémiai ülésterem folyamatban levő díszítésénél fogva véleményt adjanak az iránt, vajon az ajtók és képek felett levő négyszög táblácskákra az Akadémia volt elnöke bold. báró Eötvös József által tervezett jelmondatos feliratok alkalmazását helyesnek tartja-e, s ez iránti megállapodását, valamint igenlő vélemény esetében a felirandó jelmondatokat is a f. é. ápril 24-én tartandó összes ülésnek bemutassa.

Mire nézve a bizottság az összes ülés elébe terjesztendő következő határozatban állapodott meg egyhangulag.

A bizottság véleménye, hogy ámbár ily jelmondatos, vagy bár mily más feliratoknak alkalmazása általában véve feleslegesnek látszik: tekintve azonban azt, hogy az Akadémia kis termének falai hazai tájképek dús színezetű nagy festményeivel díszítettek, s ezeknek a máskép szintelen, vagy csak igen gyenge halavány színárnyalatu faltérrel szín-összhangzásba hozatala végett, ezen faltéreknek is polychrom, többszínű s a festményekkel összhangzóbb, azokat kiemelő erősebb befestése, s részben aranyozott keretezése szükségessé lőn. A faltér ezen színezésénél fogva pedig a képek felett, valamint alatt is, alkalmazott, felirati táblák alakjára tagozott terek mezeje szükségkép erősebb színezés által kirívóbb lett, úgy hogy ezért is már a felirattal való ellátást mint díszítést kívánják: a bizottság úgy vélekedett, hogy mind a képek s ajtók feletti hat, mind pedig a képek alatt levő négy tábla alkalmazatos felirattal látandó el.

Tekintve azonban azt, hogy a jelmondatos feliratok határozatlan és tág találgatás terére vezetnének; különösen hol azok még ily nagy számban is alkalmazandók, és féltő nehogy izetlen modorosság színével birjanak, a bizottság ilyenek választását mellőzendőnek vélte. Tette ezt ugyanazon indoknál fogva is, melylyel ily jelmondatos felirat alkalmazását a Magyar Akadémia, palotájának ülső homlokzatáú, már egyszer mellőzte, s ennek helyébe egyszerűn a „M a g y a r T u d o m. A k a d é m i a“ czímét alkalmazta. Ugyan ezen indoknál fogva vélte a bizottság, hogy a kis terem képei és ajtai felett levő hat feliratos táblára is feliratul egyszerűn az Akadémiában művelt főtudomány ágak czímei vagy elnevezései alkalmaztassanak, és pedig akár magyarul következőleg (kezdve a képteremből bevezető ajtó jobb feléről).

(1) Nyelvészet, (2) Széptudomány vagy Bölcsészet, (3) Természettudomány, (4) Mennyiségtan, (5) Történelem, (6) Társadalmi Tudományok.

Vagy pedig inkább még, a közérthetőségnél fogva, ezen tudományok bevett görög-latin műnevei; ugymint: (1) P h i l o l o g i a, (2) P h i l o s o p h i a (vagy Artes) (3) P h y s i c a, (4) M a t h e m a t i c a, (5) H i s t o r i a, (6) P o l i t i c a.

A négy tájkép festvény alatti táblákon épen úgy volna alkalmazandó hazánk ezen történelmi, irodalmi s természettani tekintetben nevezetes és érdekes történeti tájképei nevének megjelelése. Mi által a határozatlanabb alakja miatt nehezebben felismerhető tájkép történeti s irodalmi jelentőségében nyerne, s a természet látogató idegenek előtt is azok érdekességét a magyarázó felirat emelné.

E szerint a négy tájkép alatti felirati táblákra a következőkkel feliratok volna alkalmazandók :

A Balaton, Szigligettel.

Szepesvára, Branyiszokról.

Trencsén vára, a Vágvölgye részletével.

Ricsó vára.

A feliratok alkalmazására nézve a bizottság ezzel feladatának megfelelt volna. Tekintve azonban továbbá azt, hogy a bizottság ezen feliratokat is csupán a kis terem díszítésével összhangzásban vélte alkalmazandónak, felhívja érzi magát ezennel a kis terem további, ezzel összhangzásba hozandó díszítése iránt is véleményét s ajánlatát az Akadémia elébe terjeszteni.

Első tekintetre feltűnő ugyan is, hogy a kis terem két oldal falának ezen díszítése és festményi díszes elrendezése mellett, a fő hátfal, az elnöki és felolvasói emelvény megettől háttér, hová sajátlag az egész hallgatóság szeme fordul, minden összhangzás nélkül, előbbi szintelen s tagozatlan állapotában, vagy csak gyenge halvány színárnyalatában s minden kiemelkedőbb s kidomborodóbb tagozás nélkül marad.

Miután azonban ezen falnak mind kedvezőtlenebb világitása, mind pedig kis térei a festői díszítés nagyobb alkalmazását nem engedik, díszítésüül csak dombor művezet vagy szobrok alkalmazása kívántatnék.

Ezen tekintet egyrészt, valamint másrészt egy tekintet a kis teremben lévő két mellszoborra, a mint annak ezen eddig egyedüli méltó díszei: Széchenyi István grófnak és Kazinczynak mellszobrai, meg nem felelő állványon, a falszögletek sarkába beszorítva, dísztelenül elhelyezve vannak, s a teremnek szobán levő festői díszítése által, mai helyzetükben, az előnytelen fehér háttér előtt még inkább elenyésznek, — egy aránt utal arra, hogy mindezen mellszobrok előnyösebben és méltóbban elhelyezendők, mind pedig hogy ily elhelyezés által az említett fő fal is alkalmasint díszíthető volna.

E szerint, az elnöki és felolvasói szék megettől levő középső ablakot környező falnak hosszas négyszöglet képező térfelosztásaiba, valamint az ezekkel átellenes faltámoknak hasonló tércin, volnának alkalmazhatók az említett mellszobrok ; és pedig úgy, hogy a hosszas négyszöglet képező falterek akár sötétben márványzott, akár pedig, hasonlóan mint a pompeji fal-festményeknél, sötét veresre festve, képezzék a tért, melyre a falra alkalmazott consolokon, vagy is állványokat képező gyámköveken, legyenek alkalmazva a mellszobrok. Ezek közül a teremben álló kettő u. m. gr. Széchenyi István és Kazinczy Ferencz mellszobraik mindjárt az alsó tércin két oldalt volnának ekkép alkalmazhatók ; míg a felső tércin, vagy az átellenben álló faltámok alsó tércin egyfelől Zrínyi Miklós, a költő, az ország költségén Izsó szobrász által a Muzem számára készített mellszobrának azon leöntete volna felállítható, mely jelenleg nem épen megfelelő helyen van a képteremben félretéve ; míg e mellett más felől Pázmány Péter, hasonlóan Engel szobrász által készült mellszobrának leöntete volna elhelyezhető. Az első kettő nyilván Akadémiánk s újra éledő irodalmunk s nemzetiségünk két első rendű díszét — míg a két utóbbi a magyar magasabb műköltészet és próza első két csillagát megfelelő

helyütt állítaná elő. S ezen felül még két, illetőleg (ha t. i. a faltámok felső téceiről a fűtési csövek nyílása oldalt helyeztetnék) összesen négy ily mellszobor számára maradna hely, melyek számára szintén az idő meghozandja, vagy csak megalkotandja a megfelelő mellszobrokat.

A bizottság ezenfelül a jelen alkalommal nem mulaszthatta el az Akadémia figyelmét nagy dísztermében régen tervezett díszítésére is fordítani. Az Akadémia bold. elnöke, mint tudva van, ez iránt már is többrendű előmunkálatokat készítettett, melyek hol — s miben léte felől az Akadémia nem bir határozott tudomással. Félő, nehogy bekövetkezett gyászos halála által az ügy egészen feledésbe menjen s a munkálatok s tervezetek netán hátrahagyott magán iratai közt eltévedjenek. Minélfogva megkeresendőnek vélné az Akadémia elnökségét, hogy azokat az Akadémiának visszaszerezni s a megszerzeteket további tárgyalásul az Akadémia elébe terjeszteni méltóztatnék.

A bizottság fenkeltezett üléséből. Horváth Mihály, elnök. Jegyzete Ipolyi.

Azon kérdés eldöntése, általában alkalmaztassanak-e feliratok vagy ne, valamint az is, élénkebb színek használtassanak-e a képek körül: hosszabb vita után a májusi összes ülésre halasztatott, a mikorra, hogy a halványabb s élénkebb színek hatását, a képekkel összhangzatban, meg lehessen ítélni, a képek a falba illesztendők s a terem egyik végén levő — jelenleg már kékre festett táblák eredeti színe visszaállítandó, a terem másik végén a kék szín meghagyatván. A jelentés végén említett, s a nagy terem díszítésére szolgáló tervek iránt nmgu másodelnök úr kéri, hogy azoknak a bold. elnök iratai közötti fölkeresését eszközölni méltóztatassék.

133. Olvastatott a nmgu vallás és közoktatási minister úr által folyó évi 4631. számú leiratával áttett „t ö r v é n y j a v a s l a t a hazai történeti és műemlékek felügyeletére felállítandó országos bizottság ügyében“ című javaslat iránt az akadémiai II. osztály kebeléből kiküldött jogi bizottság jelentése, mely így hangzik:

Tekintetes Akadémia! A T. Akadémia, folyó évi márt. hó 27-én tartott összes ülésében, a II. osztály tagjai közül egy 5 tagu bizottságot küldött ki a végre, hogy a hazai történeti műemlékek felkutatása és megóvása ügyében készült s az Akadémiának véleményezésre megküldött ministeri törvényjavaslatot úgy mint azt szaktani tekintetben az archaeologiai bizottság tevő, j o g i s z e m p o n t b ó l vizsgálat alá vegye, s e részbeli nézeteit s észrevételeit előterjeszsze.

Az alúlirott bizottság e küldetés értelmében eljárván, a nevezett törvényjavaslatot átvizsgálta, s véleményét a következőkben foglalja össze.

E l ő s z ö r, a törvényjavaslatban felállítatni szándékolt országos bizottságnak, történeti és műemlékek felkutatása és megóvása körüli eljárását illetőleg, tekintve azt, hogy ez által fontos magánjogi érdekek érintetnek, szükségesnek vélik alúlirottak annak kimondását, hogy minden intézkedés a nevezett bizottság felett álló felelős minis-ter-nek nevében történjék s ennek folytán a törvényjavaslat szövegében is mindenütt, a hol az illető m. kir. vallás és közoktatási ministerium fordul elő, e szó helyett: ministerium—m i n i s t e r t é t é s s é k.

M á s o d s z o r, az e bizottság leendő működése által igen közel érintett m a g á n b i r t o k j o g k e l l ő b i z t o s í t á s a g o n d o s a n s z e m e l ő t t t a r t a n d ó é r d e k e t k é p e z v é n, alúlirottak a törvényjavaslat 13. §-hoz csatolt azon pontot, hogy a kisajátításra nézve az országgyűlésileg megalkotott 1868-i 55 és 56. számú törvényekben foglalt elvek lesznek irányadók, teljesen indokoltnak tartják. Tekintettel azonban arra, hogy az imént idézett törvénycikkekben csak az i n g a t l a n o k kisajátítására vonatkozó ha-

tárolmányok foglaltatnak, a műemlékek felügyeletével stb. foglalkozó országos bizottság működése azonban nem csak ilyenekre, hanem ingó dolgok és műtárgyakra is kiterjedend, a melyeknek kisajátításáról az érintett törvényczikkben semmiféle intézkedés sem foglaltatik: alulírottak szükségesnek vélnék mielőbbi megalkotását egy, a lelelekről rendelkező oly törvénynek, a mely, újabbkori viszonyainknak megfelelőleg, egy felől az illető birtokos s feltaláló jogát és érdekét méltányosan tekintetbe venne s más részt a leleteket az összerombolástól, vagy elrejtéstől s elidegenítéstől megóvná, szóval az ingó tárgyak kisajátítására, s annak módozataira a kellő intézkedéseket tartalmazná.

A törvényjavaslat szerkezetét illetőleg a bizottság még csak egy-két csekélyebb fontosságú irályi módosítást ajánl a tisztelt Akadémia figyelmébe, jelesül: a) e kifejezés helyett: „közponi bizottság,” mindenütt teendő volna: „országos bizottság.” b) A 11. §. második kikezdésének utolsó sorában e szó elébe: „elősegíteni“ teendő volna „lehetőleg.“

Pest, april. 16. 1871. Ipolyi elnök s. k. jegyzette Kautz Gyula r. t.

Jelen bizottsági vélemény, valamint a márcziusi összes ülésre már beadott véleménye az archaeologiai bizottságnak, s ez ellenében a most Henszlmann Imre bizottsági tag által benyújtott s kivüle Pulszky Ferencz és Arányi biz. tagok által aláírott kisébbségi vélemény is, az iratok visszarekesztésével, a vallás- és közoktatási kir. ministeriumhoz fölterjesztetni határozattak.

134. Olvastatott a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület igazgatójának f. hó 15-ről az Akadémiához intézett levele, melyben a Fáy-alapítvány értelmében 1872. decz. 31-re kifizendő, s 3000 frttal díjazandó pályakérdésre vonatkozólag, az igazgató választmány határozatából, a végett kéri fel az Akadémiát, szíveskednék a takarékpénztárral közölni, hogy a szaktudomány melyik ágában mutatkozik oly hézag, melyre a pályadíj kifizendő lenne.

Egyszersmind arra is fölkéri az Akadémiát, hogy a pályázat kifizése s pályadíj odaitélésénél a Fáy alapítvány mellett jövőre kifejezni szíveskedjék, hogy az a pesti hazai első takarékpénztár által alapított.

Miután az alapítvány, alapszabályai szerint (Ügyrend 123.) szépirodalmi és szépművészeti munkák egyedüli kivételével, minden szaktudományra kiterjed: jelen megkeresés kiadatik véleményre az Akadémia II. s egyszersmind III. osztályának. A levél végén olvasható figyelmeztetésre nézve a takarékpénztári igazgatóságnak megirandó, hogy az Akadémia, minden hivatalos jelentésében, eddig is kifejezte, hogy a Fáy-alapítvány a pesti hazai első takarékpénztár által alapított, s azt jövőre sem mulasztja el.

135. Pesty Frigyes lev. tag az Ő Felsége melletti m. kir. minister úrhoz intézett folyamodványát, annak kieszközlése végett, hogy a bécsi cs. kir. titkos levéltárt, a volt cs. kir. udvari hadi tanács és a közös pénzügyministerium régiebb kézirati forrásait használhassa, pártolólág fölterjesztetni kórvén

Az Akadémia által pártolólág fölterjesztetni határozottat.

136. Győri János, Kassáról apr. 10-ről, egy 1822-ik évi színlap gyűjteményt küld.

Toldy Ferencz r. tag ez alkalommal indítványozza, hogy az akadémiai könyvtárhoz beérkező színlapok, melyek jövőre érdekes műveltség történeti adatokul szolgálhatnak, ne hanyassanak el, hanem összegyűjtve őriztessenek meg.

A beküldött gyűjtemény köszönettel áttétetik az akadémiai könyvtárba, s egyszersmind könyvtárnok urak, a tett észrevétel szerint, utasítatnak a színlapok megőrzésére.

137. Jandó László gyógyszerész Buttyinból (Arad m.), egy volt urad. tiszt özvegye részéről, némely múlt századi térképek első és utolsó szeleteit küldi be, hogy az Akadémia vegye meg.

A térképek megvételre nem lévén érdemesek, visszaküldendők.

138. A Venus bolygó 1874-i nap előtti átmenetele szemlélete tárgyában, Berlinben kinevezett bizottság, 1871. márcz. 20—28-án tartott ülésai könyvomatú jegyzőkönyvét küldi.

Átteendő az Akadémia III. osztályához.

139. A firenzei „Società Geografica Italiana, f. é. márcz. 31-én kelt válaszában az Akadémia által felajánlott csereviszonyt készséggel elfogadja.

Kedves tudomásul szolgál.

140. A főtítkár bemutatja a székely-udvarhelyi ref. főtanoda s a nagyváradi jogakadémia igazgatóságai köszönő, illetőleg elismerő leveleit az Akadémia által küldött kiadványokért.

Tudomásul van.

141. Ugyanaz bemutatja a márcz. 27-től mai napig az Akadémia könyvtára részére beérkezett csere, ajándék és köteles könyvpéldányokat, valamint az Akadémia kiadásában megjelenteket. Érkeztek e szerint

I. *Testületektől.*

Société de Physique et d' Hist. Nat. Genève. Mémoires. Tom. XX. P. II.

Société Archeol. Namur. Annales. Tom. XI. Livr. 1.

Institut Archéol. Liège. a) Bulletin. Tom. X. Livr. 2. b) Catalogue descriptif du musée provincial de Liège.

K. k. statist. Centralcommission. Bécs. a) Statistisches Jahrbuch für 1869. b) Mittheilungen. XVII. Jahrgang. 4. H.

K. k. Centralcommission für Baudenkmale. Bécs. Mittheilungen. XVI. Jahrg März—April.

Kais. Akademie der Wissensch. Bécs. Anzeiger. 1871. Nr. 7. 8. 9.

Déli Szláv Akadémia. Zágráb. Rad. Knj. XIV.

Museum Carolino Augusteum. Salzburg, Jahresbericht für 1870.

R. Asiatic Society. London, Journal. Vol. V. P. I.

Dán kir. Tud. Társaság. Kopenhága. a) Oversigt. 1870. Nr. 2. b) Naturvid. og Mathem. Afd. IX. 2. 3. 4.

Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande. Bonn. a) Werth : Der Grabfund von Wald Algesheim. b) Jahrbücher. Heft. LIX.

Anthropologische Gesellschaft. Bécs. Mittheilungen I. B. Nr. 7.

Société R. de Numismatique Belge. Bruxelles. Revue. Tom. III. Livr. 2.

Bureau de la Recherche Géologique. Stockholm. Sveriges Geologiska Undersökning. 36. 37. 38. 39. 40. 41. Bl. avec 6 Cartes géol.

Angol kormány. London. a) Trade Accounts (foreign countries) 113. b) Agricultural Returns of Great Britain for 1870.

M. kir. közokt. ministerium. Buda. Horvát-Slavon és Dalmátországek országgyűlése által 1868. 1869. és 1870-ben hozott törvények gyűjteménye.

Országos Muzeum. Zágráb, Viestnik za 1870.

Érseki hivatal. Kalocsa. Schematismus cleri Archidioecesis Colocensis ad 1871.

Hazai első takarékpénztár Igazgatósága. Pest. Kimutatása a takarékpénztár forgalmának és mérlegének 1870. decz. 31-én.

Országos közléptanodai tanáregylet, Buda. Az országos közléptanodai tanáregylet közlönye. IV. évfolyam. 6. füzet.

II. Magánosoktól :

Palacky Ferenc k. t. Prága. Zur Böhmischen Geschichtschreibung.

Herman Ottó. Kolozsvár a) Beitrag zur Kenntniss der Arachnidofauna Siebenbürgens. b) Die Dermapteren und Orthopteren Siebenbürgens.

Schuler Libloy Fr. Nagyszobon. Politische Oeconomie.

Györi János. Kassa. A székesfehérvári színjátszó társaság színlapjai 1822. évről.

Korponay János l. t. Kassa. Abaújvármegye monographiája. 14. füz.

Mátyás Flórián lev. tag, Pest. Magyar nyelv történeti szótár kísérlet. III. füz. 2 példány.

III. Köteles példányok.

Városi nyomda Debreczen. a) Protestans egyházi és iskolai Figyelmező. II. évf. 1—2. 3. füz. b) Nagy : Az angol nyelv levélszerinti önkottatása. I. II. III. levél. c) Donáth : Népszertű távirátan. d) Debreczen város polgármesterének évi jelentése 1870-ről. e) Nyíri: Vezérlet a törtszám tanításban. f) Statuten des H. Böszörményer Loosen-Vereines.

Athenaeum nyomdája. Pest. a) Adalékok a kényuralom (1849—1866) ellenes mozgalmak történetéhez. b) Az új meggyerendezés és még valami. c) Az új belügyér programja. d) Landau : Die Principien des Rechtes und die Todesstrafe. e) Rüstow : Az 1870—71-ki porosz-francia háboru. f) Századok. V. évf. 3. füz. g) Felsmann : Deutsches Lesebuch. II. Th. h) Verseny naptár 1871-re i) dr. Pauer: Metaphysica. k) Fábíán: T. Lucretius Carus tankölteménye a természetről. l) A magyar mérnök és építész-egylet közlönye. V. köt. III. füz. m) Shakspeare minden munkái. XII. köt. n) Rónaszéki : Legteljesebb köszöntő. o) Batizfalvy : Vezérfonal a világtörténet első oktatására. I. IV. Rész. p) Ugyanaz : A földrajz elemei. q) Philologiai Közöny. 2. 3. füz. r) Kránicz : Harczászat. I. II. III. Rész. s) Schönweitz : Biographie des Dr. Joseph Prick. t) Wunderlich : A test hőmérsékének viszonya betegségekben. u) A bolyg- és illeték törvények és szabályok.

Réthy Lipót nyomdája. Arad. Cotta : A föld-fejlődés törvényéről.

Szigler testvérek nyomdája. Komárom. Beszéd a tatabi ref. egyház harangjainak felavatásakor.

Skarnitzel F. nyomdája. Trencsén. Handbuch zum gründlichen Unterrichts in
Massnahmen.

IV. *Akadémiai kiadás.*

- a) Természettudom. Értek. VIII. 3z.
 - b) Mathem. Értekezés. VII. sz.
 - c) Értesítő. 1871. 3. 4. sz.
 - d) Mathem. és természettudom. Közl. VIII. k. I. sz.
-

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Tizennyolczadik akadémiái ülés.

Az I. osztály (nyelv és széptudományi) hatodik ülése.

1871. május 1-én.

143. (20.) *Toldy Ferencz* r. tag jelenti, hogy „Adalékok a régiebb magyar irodalom történetéhez. VIII. és IX. Közlemény“ czimű értekezését nem olvashatja fel, s kéri a jövő ülésre halasztatni.

Tudomásul vétetik.

144. (21.) *Hunfalvy Pál* r. t. jelentést olvas föl a „Nyelvtudományi Közlemények“ legújabb kötetéről, mely így szól :

A Nyelvtudományi Közlemények X. kötetének I. füzetéről, amőár még nincs füzve, tehát még készül, mégis már ma kell a tisztelt osztályt röviden értesíteni, mert a nagyülések előtt nem lesz többé osztály-ülésünk.

A készülő füzetben következő értekezések jelennek meg : I. *Budenz József* l. t.-nak itt két ízben felolvasott fejtegető nyomozása a *denominatív igékről az ugor nyelvekben*; II. *Ugyanannak* „*Jelentése Vámbéry Ármin magyar-török szó-egyezéseiről*“, s III. *Szarvas Gábornak*, hasonlóképen itt felolvasott értekezése *a magyar nyelvben gyakran előforduló latinosságokról*.

Budenz az első cikkben a magyar *l* és *z* (dalol, énekel; kinez, falaz, nevez) igeképzőkről értekezvén, előbb is azoknak jelentését keresi. Az *l* és *z* képzők általában valamivel működést vagy bánást jelentenek; ennél fogva a névszó, a melyből az ige lesz, a valamit, az *l* vagy *z* képző pedig a működést, bánást fejezik ki, mit a dalol, énekel; kinez, falaz, nevez példák világosan mutatnak. Hogy pedig az *l* és *z* képzők igazán egynemű igéket alkotnak, azt azért is bizonyosnak tarthatjuk, mert monnája, hogy elavult szóval éljek, gyakran ugyanazon névszóhoz járulhat, p. o. botol és botoz, babonál és babonáz, lánczol és lánczoz stb. hozzá tehetjük az ott felhozott példákhoz az igen ismeretes pipál és pipáz igét is; s mert továbbá, ugymond Budenz, a megállapodott nyelv szokás egészen hasonértelmű névszókhöz néha az *l*, másszor meg a *z* képzőt teszi, p. o. mondjuk : ebédel és falatoz, munkál, mivel és dolgoz-ik; tolvajol és oroz; pecsétel és jegyez, bélyegez; mázol és sároz. Mind a mellett azt is észreveszszük, hogy a nyelv különbséget is teszen a két képző között, a mennyiben sokszor állandóan vagy az egyiket, vagy a másikat alkalmazza. Ezekből látni lehet, hogy szerző nagy gond-

dal állítja fel a tárgyalandó kérdést; s hogy biztosan megtalálja a kellő feleletet, nem válogatás nélkül kapdos össze *l* és *z* képzős névszóigéket, hanem csak a Molnár Albert szótárában találhatóakat szedi egybe, nagyon helyes felfogásból, mely azt tartja, hogy a nyelvtények valódi értelmének kisütésére nem alkalmasok az újabb korbeli szók, a melyek alkotásában nagyobb része van a félszeg látszattal beérő sietésnek, mintsem az igaz nyelvértelennek. Nem lehet eléggé ajánlani ezt a felfogást mindenkinek, a ki vagy nyelvtanban vagy szótárban nyelvtények magyarázatára vállalkozik.

De még másra is kell nyelvészeinket figyelmeztetni, mit ugyan hébe-hóba tettünk már, de kevés foganattal. Nem szokásuk a különböző kategóriájú szókat külön tekinteni, hanem örökké commassalnak. Így az igeképzőkről értekezvén, nem tesznek különbséget a névszókbló lett, meg az igékből lett igék között. Egy szinte csattanós példával tehetem felötlővé ama különbséget. Ki nem emlékezik az *iktat* szóra, melyről sokan vitatkoztak, *g*-vel vagy *k*-val kell-e írni, s ez alkalommal származását is keresték. Ha szemök előtt tartják vala a különbséget a névszókbló és nem abból lett igék között, egyszerűbe reájönnek, hogy *iktat* nem is denominatív ige, tehát azt lehetlen jogtól, *ig*-az-tól származtatni.

Budenz a helyes előkészület után **A** és **B** alatt azon igéket, azaz névszókbló lett igéket állítja össze, a melyekben csak az *l* képző fordul elő; **C** és **D** alatt pedig a *z* képzős igéket; azután **E** alatt a hol *l*, hol *z* képzővel alakultakat, végre **F** alatt a *ll*-es képzőjüket, s így jelentéseiket is könnyen és biztosan meghatározhatja. Ez a cikknék első szakasza.

Második szakaszában az egyéb ugor nyelvekbeli denominatív igeképzést tárgyalván, s azokat a magyar igéknek megtalált csoportjaira vonatkoztatván — mi nagy terjedelménél fogva legnagyobb részét teszi az értekezésnek, de mi a szerzőnek terjedelmes és alapos tudományát is feltételezi — azt hozza ki, hogy a finn, lapp, mordvin, cseremisiz, zürjén és votják, osztják és vogul nyelvekben az egyszerű denominatív igeképzők *d* és *g*. De hosszú utjában azt is kitalálta, hogy az ugor nyelvekben az egyszerű igeképzőhöz gyakran, sőt többnyire még más képző is hozzá járul, mely a jelentést gyakorítva, egyszerűzve, öregbitve, okoztatva stb. módosítja, s egyúttal sokszor az eredeti denominatív képzőt láthatatlanná teszi. Sok, igen sok esetben tehát a névszóból alakult ige p. o. frequentatív vagy causatív jelentésű. Az ilyen igében az első, eredeti denominatív képző lappang, melynek először általában ígét kellett alkotnia, mert csak a már megalakult ige vehet további jelentési módosulást fel. Ennek a kitalálásnak jövődöben nagy hasznát fogjuk nyelvészkedésünkben venni, mert élesebb különböztetésre kalauzol.

Az értekezés harmadik szakaszában végre azt nézi Budenz, miután a magyar denominatív igeképzők *l* és *z*, a többi ugor nyelvekben (a vogul-osztjákat kivéve) pedig *d* (*t*) és *g*, hogy a magyar *l*-nek és *z*-nek mi lehetett eredeti hangalakja? Erre az illető nyelvek azt felelik, hogy az *l*-nek mintegy ösugor alakja *t*, *d*, a *z*-nek ösugor alakja pedig *g* volt;

a vogul-osztják kivételek csak annyiban azok, hogy ezekben is már *t* szerepel az eredeti *t*, *d* helyett.

A „Jelentés Vámbéry Á. Magyar-Török szöveggyezéseiről“ című cikkkét Budenznek nem ismertetni, hanem inkább csak bemutatni akarván, annak két első lapját olvasom fel, minthogy abban a nyelvrokonságnak igen világos fogalmát találjuk kifejezve, melyet ajánlva ajánlok a nyelvészkedő köztudatnak: „Vámbéry Á. úr stb. a 67—68 lapját.“

Ilyen felfogással szemléletti Budenz a magyar-török szöveggyezéseket, s a cikk végén a szemléletés eredményét szám szerint is előadja.

A füzet harmadik cikke Szarvas úrnak értekezése a latinosságról a magyar nyelvben. Alig lehet korszerűbb tárgyról értekezni. Nagyon óhajtom, hogy mind szerző folytassa, mind mások is gondoljanak vele. Ugy látom t. i. hogy ez ügy veleje nem annyira abban áll, hogy kimutassuk a magyar irodalomba befészkelődő latinos (vagy görögös) solocismusokat, hanem hogy lassankint kitaláljuk vagy meghatározzuk a latin vagy görög kifejezéseknek, fordulatoknak, tropusoknak sat. magyarul mi felelhetne meg legjobban, mit Szarvas úr ebben az értekezésben sok helyt igyekszik meghatározni. Ha azt tesszük, vagy tehetjük, igazán miveljük a magyar nyelvet, a szónak legjelesebb értelmében, s olyanná képezzük, milyennek bármely irodalmi művészet csak óhajthatja. Hogy ilyenén nyelvművelés nem elégheti a népnyelv formáját, valamint nem elégheti a népnyelv lexiconját sem, az oly bizonyos, mint az, hogy a legesinosabb, kecsesebb népdal sem bir meg egy pindaroszi odával, vagy hogy a legtetszőbb népmesebeli előadás sem ér fel a kellő történelmi előadással. Minden európai irodalmi nyelv a görög és latin írók utánozásában fejlődött és fejlődik máig, mert p. o. Göthe bizonyosan görögösebben irt mint Hans Sachs, s Ranke közelebb áll Thukydideshez, mint bármely XVI. századbéli német krónikás: de azért nincs egy gondolkodó s itélni tudó német ember a sok millió közt, a ki sajnálhatná, hogy Hans Sachson kívül Göthéje is van, vagy hogy a XVI. századbéli krónikásokon kívül Rankéja is van. Sőt az is bizonyos, hogy a Göthék, Rankék jobban értik a német sajtáságot, mint a Hans Sachsok vagy az említett krónikások.

Meg is vagyok arról győződve, hogy a remek görög és latin írók minél tökéletesebb átértése, s azoknak minél tökéletesebb magyarságra való lefordítása legjobban felébreszti a magyar sajtáságnak azon tudatát, a mely a tudomány és művészet minden formájában magyaros bir maradni, vagy azzá bir válni. Azért ismétlem óhajtásomat, bár mind szerző folytassa, mind mások is gondoljanak azzal, a mit a nevezett értekezés céljának vall.

Tudomásul vétetik.

145. (22.) *Ballagi Mór* r. t. felolvassa Goldzieher Ignác „A hetes szám az araboknál“ című értekezését.

Rövid tartalma ez: Mind a három monotheisticus vallásformában a mysticismus s ennek folytán a számok symbolisatioja nagy szerepet játszik. A zsidóknál a 3 szám, a 7 szám és a 40 szám szerepelnek, s e számok combinatióin alapszik az u. n. Kabbala. A középkori keresztyén mysticusok is különös játékot űznek a számokkal. Mindezeket, mint ismert dolgokat mellőzve, a bevezetés a kevésbé ismert mongol és buddhista abbeli speculatioiról emlékezik.

A mongoloknál a *kilencz* állott különös tiszteletben. Dsingszkhán kilenczszer végezte a prosternatiot. Timurlenk csak kilencz darabból álló fejedelmi ajándékokat fogadott; az oltárokon kilencz juhot áldoztak. A Zend-Avesta 99,999 betegség ellen tud gyógyszert ajánlani stb. — A buddhistáknál a 108 és a 13 részesültek hasonló tekintélyben.

Az araboknál 7 a szent szám, s ez képezi minden számításaiknak alapját. A Korán hét fő bünt és hét jó cselekedetet, hét üdvös és hét kellemetlen dolgot ismer; az ember hét alkatrészből áll; a föld hétféle gyümölcsöt terom; hét tenger fogja körül a világot; hétféle szél fú, hét éves korában kell a gyermeket imára tanítani; hét helyen tilos imádkozást végezni stb. Mind ezek kiadatlan kézirati commentarokból vett magyarázatokkal világosíttatnak meg.

Bírálatra adatik.

Tizenkilencedik akadémiai ülés.

A II. osztály negyedik ülése.

1871. május 8-án.

Horváth Mihály r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

147. (13.) *Nagy Imre* az 1870-ki nagygyűlésen megválasztott lev. tag felolvasta székfoglaló értekezését ily cím alatt: „A Lajta mint határfolyam.“ Kivonata ez:

Számos békekötés és azok alapján a földrajz is, Sopron vármegye nyugat-éjszaki részén, hazánk és Alsó-Austria között a Lajtát jeleli ki határfolyamul, és még is már a XV-ik század vége óta 5 helység és némi kisebb birtokrészek a Lajtán innen Alsó-Austriába vannak bekebelezve.

Ezen helységek és kisebb birtokrészekhez hazánk kizárólagos jogának kimutatása, valamint azok visszakapcsoltatása iránt tett országos intézkedések és lépések képezik értekezésem tárgyát.

A vezérek alatt nyugot felől országunk határa kinyúlt az Ens folyón túl, utóbb azonban a III. Henrik császárral vívott háborúink folytán a Lajta folyóig visszaszorulván, 1053-ban I. Endre királyunk, s a nevezett császár között létrejött békeegyezményben véglegesen az utóbbi folyó jeleltetett ki határul.

Béla király névtelen jegyzője, és későbbi történetíróink után tudjuk, hogy már a vezérek korában a Fertő körüli vidékre, tehát a Lajta mellékére is, Besenyők telepítettek le.

Tárgyamhoz tartozik, hogy a Lajta vidékén a birtoklási viszonyt szintén megérintsem, a Besenyők letelepítésére, és hogy első királyaink alatt a Lajta vidéket ezek bírták, e tekintetben elég volna Jerney Keleti Utazására (I. köt. 224. s köv. l.) hivatkoznom; azonban újabb helytörténelmi búvárlataink alapján szükségesnek vélem fölemlíteni ama ténykörülményt is, hogy a mint már Jerney szintén méltán következtette, a Besenyők által megszállott helységek régi magyar nevei is csak azt tanúsítják, miként e nemzet egy nyelvű volt a magyarral.

Az Árpádok korszakában tehát a magyar rokonfaj, a Besenyő nemzet bírta a Lajta vidékét; a XIII-ik században, leginkább Ottokár cseh királylyal folytatott háborúink folytán a Besenyők onnan kipusztulván, a Lajta melléke egyes főuraink, és ezek között a Nagymartoni grófok birtokába jutott.

A XIV-ik században azon várakat, melyekhez a Lajta vidéki magyar helységek tartoztak, u. m. Fraknó várát, az előbb nevezett grófok, Szarvkő és Kis-Marton várait a Kanizsai és Agyagosiak, Sárfenék várát a Köpcsényi család bírta.

A XIV-ik században, leginkább annak végén, és a XV-ik század elején Zsigmond király alatt mindinkább kezdtek a szomszéd német főurak Sopron vármegyében a Lajta mellett tért foglalni. Míg végre ezen főuraktól és a Fraknai grófoktól az említett várakat és tartozmányokat V-ik László királyunk idejében Fridrik és Albert osztrák főherczegek szerezték meg.

És minthogy a III. Fridrik császár és I. Mátyás királyunk között 1463-ban létrejött egyezség a nevezett császárt ama várak birtokában találta, Fraknó vára zálogképen, a többi pedig előörkítve Fridriknek birtokában meghagyattak.

S habár e várak, akkor midőn I. Mátyás Alsó-Austriát elfoglalta, annak birtokába visszakerültek, utóbb Mátyás elháltával, II. Ulászló és Fridrik s ennek fia Miksa között 1491-ben létrejött egyezség értelmében, nemcsak a fraknai, kismartoni és szarvkői lajtavidéki várak, hanem Kőszeg, Kabol, Borostyánkő, és a Grafeneck kihaltával a Lajta melletti Sárfenék vára is véglegesen a Habsburgok birtokába ment át.

E várak és tartozmányaik azután tovább másfél századnál Alsó-Austriába kebleztettek, s hazánknak ezen kiégészítő részei német törvény és adózás alá hajtattak.

Az osztrák kamara azokat a XVI-ik században a német főuraknak adta zálogba, azonban utóbb, kivált a XVII-ik század elején, e várakat magyar főuraink iparkodtak, habár csak zálogban is, megszerezni.

Ezen főuraink tevékenységének tulajdoníthatjuk leginkább, hogy a magyar törvényhozás sürgetésére, az említett várak és uradalmak a XVII-ik század közepén hazánkhoz véglegesen visszakapcsoltattak.

Csak Sárfenék várának tartozmányai, Au, Hof, Mannersdorf s a Lajta hegy melletti Somorja, és a Fraknai uradalomtól még a XV-ik században elszakított Czillingdorf helység, úgy némely kisebb birtokrészek — Vinpassing és Neufeld között — maradtak a Lajtán innen visszszakapcsolatlanul.

Ez iránt az ország rendei hasztalan sürgették I. Lipót királyt, emlékeztetvén őt a koronázásakor tett ígéretére. Nem az a korszak volt ennek uralkodása alatt, melyben a nemzet ezen jogos kívánata, a határjárás újabbi megindíthatására nézve, teljesülésbe mehetett volna.

Végre a szatmári pacificatio után ezen ügyben az elejtett fonál annyiban fölvétetett, hogy az 1715: 39. tez. 1-ső §-a által bizottság küldetett ki, mely az osztrák küldöttséggel 1717. sept. 23-án működését megkezdvén, a dévényi várral a Dunán túl szemben fekvő rottensteini omladéktól a Lajtáig, és ennek mentében egész Német-Ujhelyig a határjárást eszközle.

Ezen eljárás folyama alatt a magyar korona ügyésze, a Lajtán innen fekvő azon birtokrészek iránt, melyek az osztrákok kezein találtak, óvását a helyszínen kijelentvén, azoknak hazánkhoz való visszszakapcsoltatását követelte.

A határjárás 1717-ben a németek túlszigázott ellenkövetelései miatt eredménytelenül folyván le, azután 1793-ig ezen ügyben lépés nem történt, mikor az 1790: 68. tezikben kinevezett bizottság, az 1792: 19. tez. utasítására, a határjárást ismét megkezdette, és annak folyamában a magyar küldöttség által ujonnan constatáltatott, hogy a főntebb említett helységek és kisebb birtokrészek hazánk kiegészítő részét képezik.

Ennek azonban a német bizottság ellene mondott, sőt kijelentette, hogy nemcsak a fönt elősorolt Lajtán inneni részek, hanem az 1463. s 1491-ki egyességek alapján a kismartoni, szarvkői, kőszegi és borostyánkői uradalmak is, Alsó-Austria örökös tulajdonához tartoznak.

Igy került azután az 1793-ik év végén az egész ügy végeldöntés végett a király elé, az elhatározás azonban mind e mai napig még be nem következett.

E részben hazánk jogai ellen az osztrákok által felhozott érvek, a legújabb napfényre jutott történelmi adatok által méginkább megczáfoltatnak.

A Lajta folyam vidékén levő várakat a Habsburgok mint osztrák főherczegek, akkor midőn vérrokonai Albert és V-ik László királyaink ültek hazánk trónján, magán uton kényelmesen szerezték meg, eredetileg tehát ők nem fegyverrel, és nem a magyar nemzettel vívott háborúk folytán jutottak azok birtokába.

Abból, hogy ezen uradalmak a Habsburgok mint osztrák főherczegek által szereztettek meg, még nem következik, hogy azok Alsó-Austriába is bekebelezettek.

III. Fridrik császár és testvére Albert közt létrejött egyesség alkalmával, midőn ez utóbbi a magyar várakat bátyjának átadta, vilá-

goszavakkal kikötöttet, hogy a várnagyok a magyar törvények szerint eljárni, és a magyar bírák rendeleteinek engedelmeskodni tartozzanak.

Hogy a múlt század végén 1793-ban a határjárás befejeztetett, és hogy azután a fejedelem eldöntésétől függött az egész ügy, tanúsítja az is, hogy e században az illető törvénycikkkek által Alsó-Austria felé határozó bizottságok nem küldettek ki; e téren a törvényhozás mélyen elhallgatott, azonban a történetírás a haza birtokjogainak is folytonos szellemi öre marad, a feledékenység fátyolát ezen kérdésben föl kell lebbentenie, hogy hazánk nyugoti részén e századok óta sajtó seb orvoslva és a hazai föld itt is kiegyésztve legyen.

148. (14.) *Wenzel Gusztáv* r. t. a következő cím alatt értekezett : „Tudósítás az 1500-ki ismeretlen bácsi országgyűlésről.“

149. (15.) *Toldy Ferencz* r. t. olvassa a Történelmi Bizottság f. é. április 4-kén tartott ülése jegyzőkönyvének 2-ik pontját, melyben a Bizottság, *Simonyi Ernő* országos képviselőt, azon érdemek nyomán, melyeket a Bizottság körül főleg külföldi levéltárakban gyűjtött tapasztalatai által szerzett, a Történelmi Bizottsághoz tagúl ajánlja — a második osztálynak.

Elfogadjatik.

150. (16.) Olvastatott ugyanazon jegyzőkönyv 9-ik pontja, melyben *Reuss* úr hasonmás-gyűjteményének 200 forintért már felajánlott, de az akadémiai költségvetésbe fel nem vett második kötetének megvétele ajánlatik azon indítvánnyal, hogy az összes ülés által az akad. főkönyvtárnok utasíttatnék e nevezetes gyűjtemény megvételére a könyvtári költségvetésből.

Átteendő az összes ülésre.

151. (17.) Olvastatott ugyanazon jegyzőkönyv következő 10-ik pontja : „Mintán a képviselőház történelmi omlékek gyűjtésére, lemásolására és kiadására 15,000 —, a Rákóczyának s az országgyűlési Emlékek kiadására pedig 5000 forintot, együtt tehát a Történelmi Bizottságnak 20,000 frtot szavazott meg az 1871-ki költségvetésben, kérendő leszen a tek. Igazgató Tanács, hogy az egész összeget a Tört. Bizottság részére utalványozni méltóztassék; a közoktatási minister urat arra kérvén, miszerint az Archaeologiai Bizottságnak szükséges segélyül 1) azon 2000 forintot méltóztatnék juttatni, mely eddig történelmi emlékek gyűjtésére Olaszországban, az elhúyt minister úr által utalványoztatott; 2) pedig, a többi 6000 frtot azon 16,500 frtból tétetné által az Arch. Bizottsághoz, mely műemléki ügyre a képviselőház által megszavaztatott.

Az összes ülésre utaltatik.

152. (18.) Olvastatott a Történelmi Bizottság f. é. május 6-án tartott ülése jegyzőkönyvének 8-ik pontja, melyben a Bizottság, felemlítvén azon körülményt, hogy a Nagy István-kéziratok List- és Franck-féle sorozatában, 260-ik szám alatt előforduló pénz-közigazgatásügyi és politikai tartalmu 1703, 4, 5-re szóló Rákóczy-protocolum lemásoltatása mulhatlanul szükséges; felkéri az osztályt, igyekezniék megtudni, ha a nevezett kézirat megvételét-e a m. n. muzeum számára, avagy hova került légyen? hogy a Bizottság annak lemásoltatását eszközölhesse.

Helyeseltetik, s az intézkedésre az összes ülés felkérendő.

153. (19.) Olvastatott ugyanazon jegyzőkönyv következő 11-ik pontja : „kéretik a II. osztály, hogy az Akadémiát keresné meg, miszerint a Belügyministeriumhoz for-

dulna, hogy ez hívná fel a megyék és városok hatóságait Magyarországon és Erdélyben, úgy a conventek és káptalanok előjáróit, hogy a nálók levő levéltárakat szakemberek, illetőleg levéltárnokok által kutattatván ki gondosan, vajon vannak-e abban

- a) országgyűlési irományok,
- b) meghívó levelek,
- c) követi utasítások,
- d) követi jelentések, úgy :
- e) nádori confluxusokat,
- f) horvátországi tartománygyűléseket,
- g) s kis országgyűléseket

illető afféle irományok és naplók, közlemények és jegyzőkönyvek pontjai; és ezekről küldenének be az Akadémiához gondos jelentéseket, megjegyezvén a címeket, a keletet, a levéltári számot, mely alatt az illető iromány található, hogy a Bizottság azok lomásoltatásáról a maga idején gondoskodhassék. Ha az illető hatóság hajlandó volna az eredetieket az Akadémiához másolás végett beküldeni, jelentené ki ezt is; hogy midőn a sor egy vagy más ily iratot érne, a Bizottság arról rendelkezessék.“

Átteendő az összes ülésre.

154. (20.) Olvastatott ugyanazon jegyzőkönyv következő 14-ik pontja: „Úgy értesülvén a Bizottság, hogy a simancasi kir. levéltár Madridba lenne átteendő: kéri az osztályt, eszközölné ki az összes üléstől, miszerint az Akadémia kérné meg a magyar kir. udvari ministeriumot, igyekeznék a bécsi spanyol követségtől megérteni, vajon igaz-e e hír? és ez esetben nem volna-e kilitás, még ez évben azon levéltárhoz férni oly czélból, hogy a XVI-ik századbeli magyar országgyűléseket illető, s ott őrzött irományokat egy, Spanyolországba küldendő tudós átvizsgálhassa, s a szükségesekeket lomásolhassa.“

Az összes ülés elé terjesztendő.

Huszdik akadémiái ülés.

A III. osztály (math. és természettud.) ötödik ülése.

1871. május 15-én.

Sztoczek József r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

156. (18.) *Szabó József* r. t. „Az ásványok olvadása meghatározásának egy általa megállapított új módjáról“ értekezett, mi az eddig használtakat pontosságra és az eredmény állandóságára nézve felülmúlja. Kivonata ez:

A forraszcső helyett a nemvilágító gázlámpát s különösen a Bunsen-féle gázlámpát használja. Figyelembe veszi a darab nagyságát, s az időt. Tartó platina-huzal, végén egy karikával, melynek kül átmérője egy millimeter. Az ásványt nem por alakban, hanem egészben veszi, s nagyságra nézve fél köbmillimeter alatt kell maradnia. A lángnak három részét veszi igénybe: kezdi a kísérletet a láng alján, s ez némileg csak előkészítés, a mely azonban olykor már ad eredményt, t. i. az igen köny-

nyen olvadó testeknél. A láng aljánál a kémletet csak néhány másod perczig tartja. Itt változás a kézi nagyítón nézve nem vétetvén észre, a lángba viszi 5 millimeter magasságba a láng aljától számítva föl felé, s benne egy perczig hagyja. Ezt az első (I) kísérletnek jelzi. Itt sem tapasztalván, a nagyítón keresztül vizsgálva, változást, jön a második (II) kísérlet, melyhez a lámpa kürtője feltetetik, s most a kémletet az olvasztérbe teszi, a kürtő fölött 2—3 millimeter magasságban. Egy perczig hagyva kiveszi s újra a nagyítóval felfegyverzett szemmel tekinti meg.

A következő 8 fokot különbözteti meg :

0= Nem olvad. Quarcz.

1=(I=0; II=1) Az olvasztérben a csúcsokon gömbölyödés áll be. Bronzit. Anorthit.

2=(I 0—1; II=2). Az olvasztérben nemcsak a csúcsok és élek, hanem a lapok is mutatnak olvadást, de gömbölyödni még nem kezd. Egy percz alatt. Diallage.

3=(I= 1—2; II=3) Az olvasztérben már kissé gömbölyödik. Egy percz alatt Adulár Sz. Gothard.

4=(I=2—3; II=4) Az olvasztérben a csöpp alakját veszi fel. Orthoklas (sok). Hypersthen.

5)=(I=4.) Már 5 millimeternél gömbbé olvad. Egy percz alatt Albit.

6) Kevesebb mint fél percz alatt lesz gömbbé a láng aljában, vagy 5 millimeternél. Kryolith.

7) Gömbbé olvad a lánghoz közelítve, már a veres izzás előtt. Antimonit.

A forraszcső mellőzése mellett a siker nem függ az egyéni jártaságtól a fűvésben, a Bunsen-féle gázlámpa (közel) ugyanazon hőforrást adja mindenkor, s ha még a darab nagysága és az idő tartama is adva van, nagyobb biztossággal tehetjük fel, hogy az eredmény állandóan ugyanaz lesz, mint az eddig az ásványtani könyvekben használt Plattner- vagy Kobell-féle eljárások használásánál.

Birálatra adatik.

157. (19.) *Kondor Gusztáv* l. t. „Magnetikai helymeghatározások Magyarország délnyugoti részein 1869-ben. Véghezvitték Schenzl Guidó és Kondor Gusztáv“ című munkát ismertette. Előadta előbb a történelmi részt jelentés gyanánt, s bemutatta magát a terjedelmes művet. Kivonata így szól :

Azon magnetikai helymeghatározások, melyeket *Schenzl Guidó* és *Kruspér István* az 1864. 66. és 67-ik években közösen végrehajtottak, Magyarországnak egész keleti, Erdélyországnak pedig csak nyugati részére terjedtek ki, s ezen vizsgálódások eredménye a „*Mathem. és Természettudományi Közlemények* IV. és VI. kötetében“ megjelent. Az 1866. és 67 ik években végrehajtott mérések, kihagyva a csillagászati részét, a „*Jahrbücher der k. k. Centralanstalt für Meteorologie und Erdmagnetismus zu Wien* IV. Bd. 1867.“ című folyóiratban — kivonatban is megjelent.

Nevezett két észlelő a mathem. és természettudományi bizottság előtt indítványozta, hogy ezen vizsgálódások az 1869-ik évi nagy szünet alkalmával Magyarország nyugoti, és ha az idő engedi, nyugot-éjszaki részére is terjesztessenek ki.

A mathem. és természettudományi bizottság ezen indítványt magáévá tette, és ezt az Akadémiának melegen ajánlotta, minek folytán az Akadémia a m. kormányhoz azon kéréssel járult, miszerint a szükséges pénzüsszeget ezen munkálatokra utalványozná.

A m. kormány ezen kérésnek engedve, a szükséges pénzüsszeget utalványozta, és így az elutazásnak aug. 12-én kellett volna megtörténnie.

Azonban az ezelőtti munkálatokban résztvevő *Kruspér István* családi viszonyainál fogva akadályozva lévén ez alkalommal is közreműködni, és így az expeditio meghiúsult volna, ha *Kondor Gusztáv* késését nem nyilvánította volna *Kruspér* helyét pótolni, és a vizsgálódásoknak csillagászati részét, u. m. az idő-, azimut, geogr. szélesség- és hosszmeghatározást magára nem vállalta volna.

Miután e nehézség szerencsésen el vala hártva, a folytonos rossz idő az elutazást augustus második felére halasztotta, mely végre aug. 28. megtörtént.

Ha az átvizsgált földtér eredménye nem volt oly terjedelmes, mint az előbbi éveké, ez részint a rendelkezésre álló rövid időben, részint azon körülményben keresendő, miszerint nem elégedtek meg egyszeri meghatározással, hanem a hol csak lehetett, az észleletek ismételtettek, és még főkép az idő járásának kedvezőtlenességében keresendő, mert ezen időszakban a megszokott folytonos szép napokat gyakori esőzés és borult idő váltotta fel.

A szükséges műszerekkel ellátva utnak indultak, és *Esztergom-, Komárom-, Sz.-Márton- és Pozsonyban* a magnetikai elemeket teljesen bevégezték, Győrött és M.-Óvárott pedig csak csillagászati észleletek hajtottak végre.

Pozsonyból Bécsbe utaztak, hogy azután innen a vaspályával *Sopronba* mehessenek, és egyuttal műszereiket, ha ezek az utazás közben netalán változást szenvedtek volna, a cs. k. központi meteorologiai intézetbeliakkal összehasonlíthassák. A szögmérő állványa is állandóságát elvesztette, mely e szerint gyökeres kijavításra várt. A Bécsben való e szükség hozta tartózkodás alkalmával a Chronometereket a cs. k. csillagdán levő órákkal összehasonlították, mi által az órák járását biztosan megtudták, továbbá az ekkor épen Bécsben gyülekező „Astronomische Gesellschaft“ üléseiben résztvettek, és így alkalmuk volt a csillagászati tudomány koripheusaival személyesen megismerkedni; végre megtekintették a cs. k. csillagdát, *Herr* tanár szemléldéjét a műgyepek épületben, és azon helyet, a hová a cs. k. csillagda (az úgynevezett török sánczoknál) fog fölépíttetni. Alkalmuk volt még *Zöllner* ur által bemutatott színképelemzésnek és az astrophysikának néhány igen érdekes tüneményeit kísérletileg megismerni.

A Bécsben való tartózkodás ideje az utazásnak közepére esett, és mivel a budai meteorológiai intézet és a bécsi cs. k. egyetemi csillagda közötti hosszkülönbség ismeretes, azért a chronometerek és különösen a Courvoisier-féle járását az utazás első és második felére könnyen ki lehetett számítani. A számítás azt mutatta, hogy a Courvoisier járása az utazás alatt igen csekély változásoknak volt alávetve, miért is ezen adatból és az egyes észlelési helyeken kiszámított óra állásából meg lettek határozva az észlelési helyek hosszkülönbségei.

A csillagászati észleleteknél csakis a Courvoisier használtatott, és a chronometerek az utazás alatt naponként legalább egyszer hasonlítottak össze egymással. Továbbá Bécs, Sopron-, Szombathely-, Nagy-Kanizsa-, Keszthely-, Tihany-, Veszprémben és Székes-Fehérvárott a magnetikai észleletek szerencsésen meg lettek határozva.

Budára visszatérve, az utazási műszerek a variatio műszerekkel összehasonlítottak.

A rövid idő és a különböző akadályok daczára, a magnetikai állandók mégis 12 állomáson lettek meghatározva.

Véghezvitetett 24 időmeghatározás,
 11 azimut-mérés,
 15 geogr. szélesség,
 12 „ hosszúság,
 27 delejes elhajlás,
 25 vízszintes hatályosság,
 és 14 lehajlás,

tehát összesen 128 meghatározás.

Kondor Gusztáv a munkának csillagászati részét, *Schenzl Guidó* pedig a tisztán magnetikai észleleteket hajtotta végre.

Az órák összehasonlítását, állását és járását, továbbá az időt, geogr. szélességet és hosszúságot *Kondor Gusztáv*, a magnetikai észleleteket pedig részben *Schenzl Guidó*, részben *Roller Máttyás* úr, ez utóbbi önkéntesen — számította ki.

Végre őszinte köszönetüket nyilvánították az észlelők a benze-rendi tanároknak Esztergom-, Komárom-, Győr-, Sz.-Márton-, és Tihanyban, továbbá a kegyesrendi tanároknak M.-Óvárott és Nagy-Kanizsán, végre a premontrei tanároknak Szombathelyen és Keszthelyen, kik őket valódi magyar vendégszeretettel fogadták — nemkülönben a cs. k. sz. első Dunagőzhajó-társaságnak és a déli vaspálya-igazgatóságnak, és általában mindazoknak, kik részint anyagi, részint szellemi segélylyel e feladat sikeres megoldására közreműködtek.

Birálásra adatik.

158. (20.) *Xantus János* l. t. „Előleges jelentés a keletázsiai kiküldetése alkalmával gyűjtött természeti és népismei tárgyakról, összekötve egy indítvánnyal a gyűjtött természeti tárgyak kidolgoztatását és kiadását illetőleg“ című értekezést olvasta. Kivonata ez:

Felemlítette azon kellemetlenségeket, melyek közt missiója létrejött a bécsi intrigák ellenében, — s felemlítette továbbá bold. Eötvös

minister érdemeit a sikerrel végződött kiküldetésben ; igéri jelentéstevő, hogy mihelyt a muzeumban a gyűjtemények rendezése előhaladni fog, nem mulasztand el koronként részletesebb jelentéseket is tenni, — jelenleg csak röviden megemlíti, miként Egyiptomon és Arábián át utazott Ceylonba, onnan Peuang- és Malacca utbaejtésével pedig Singaporéba, hol csatlakozott a már elébb elindult expeditiohoz, s véle Siamot, Cochinchinát, Chinát és Japánt járta be. Japánban azonban úgy győződött meg, miként az expedition kívül sokkal többet tehet tudományos intézeteink érdekében, s tehát itten elvált — a minister beleegyezésével — az expeditiotól, s egyedül utazott aztán vissza Singaporéba, Formosa szigetet és több khinai kikötőt utba ejtve. Aztán Borneot, Jávát, Sumátrát, s a Maláji archipelagus és Sunda szigetek több pontját meglátogatta, hol mindenütt igen terjedelmes és érdekes gyűjteményeket szorzott.

Jelentéstevő előadja, miként mindenütt az Akadémiát is összekötésbe iparkodott hozni tudom. társulatokkal, s ez több esetben sikerült is. Előszámlálja azon ajándékokat is, melyeket az Akadémia számára kapott társulatoktól és magánosoktól, s indítványozza, hogy ezeknek köszönet nyilváníttassék a titkári hivatal által.

Felmenti ezután a gyűjtemények számát szakonként, nevezetesen hogy a muzeumba tényleg be van küldve :

Emlős állat	171
Csontváz és koponya	56
Madár kitömésre	771
Madárfészek és tojás	220
Gyík-, kígyó- és teknőczféle	1362
Hal	4524
Rovar	53,748
Rovarfészek	17
Rákfélé sat.	3868
Pókfélé	4100
Csiga és kagyló	16,500
Korál	300
Sugárállat és féregféle	413
Növénymag sat.	65,000
Ásvány kövület sat.	428
Ércpénn sat.	976
Könyv, kézirat	500
Ethnographiai tárgy	2690

Értesíti továbbá az Akadémiát, hogy a reá bízott népismeji gyűjtemény már fel van állítva és sorozva, átnyujt egyúttal egy példány-leíró sorozatot nyomtatásban, s meghívja az Akadémiát a gyűjtemény megtekintésére.

Végül ajánlatba hozza jelentéstevő, hogy az Akadémia nevezzen ki egy bizottmányt, mely tervet dolgozzon ki, hogyan lehetne a keleti Ázsiában szerzett nagymérvű természetrajzi gyűjteményeket, hazai tudom. szakerők által feldolgoztatni; s azok kiállítására minő pénz-

erőkkel lehetne rendelkezni? Mert jelentést tevő csak akkor látna igazán eredményt küldetéséből, ha a beszerzett anyag tudományos feldolgozása által, a külföld előtt felléphetnének — mint tudom. tekintély — a természettudományi irodalomban.

A jelentés bírálatra bocsáttatik, az indítvány pedig véleményadás végett az osztályhoz tétetik át.

159. (21.) *Than Károly* r. t. „A margitszigeti hévforrás vegyelemzésének eredményét“ adja elő. Kivonata ez:

A margitszigeti hévforrás vegyi elemzése.

(Tapasztalati vegyalkat.)

	10,000 s. részben.	az egyenértékek százaléakai.	
Mészény (calcium)	1,5237 s. r.	47·97 Ca ^{1/2}	} = 100
Nátrium	0,9188 „	25·15 Na	
Magnesium	0·3726 „	19·55 Mg ^{1/2}	
Kalium	0·4336 „	6·98 K	
Mangan (vas nyomaival)	0·0069 „	0·16 Mn ^{1/2}	
Lithium	0·0015 „	0·13 Li	
Strontium	0·0042 „	0·06 Sr ^{1/2}	} = 000
Széneseny } a szénsavsóokban	0·4992 „ }	52·38 (CO ₂) ^{1/2}	
Élenny }	1·9968 „ }		
Chlor	1·2291 „	21·83 Cl	
Kén } a kénsavsóokban	0·4977 „ }	19·58 (SO ₄) ^{1/2}	
Élenny }	0·9954 „ }		
Kovany } a kovasavsóokban	0·1378 „ }	6·20 (Si O ₃) ^{1/2}	
Élenny }	0·2363 „ }		
Jód	0·0008 „ }	0·01 (J és Br.)	
Bróm	0·0004 „ }		
Szabad szénsav	3·9820 „	113·96 (CO ₂) ^{1/2}	
Félig kötött szénsav	1·8304 „	52·38 „	
Szénéleg kéneg (részben kénkönnyé bomolva)	0·0462 „	0·48 (COS) ^{1/2}	
Bórsav és illékony szervi savak nyomai.			
Összeg	14·7152 „	166·82	
A szilárd részek összege	8·8566 „		
A talált összeg szénsavas nátriummal 180°-nál szárítva	9·3486 „		
A kénsavsókszámított összege	1·1185 „		
„ talált összege	1·1578 „		

A margitszigeti hévforrás vegyalkata.

(Az elemi alkotrészeket az oldékonyság szerint sókká alakítva.)

		10,000 részben.	egy polg. fontban.
Szénsavas mészeny	Ca CO ₃	2·2585	1·7345 szemer.
Kénsavas mészeny	Ca SO ₄	2·1087	1·6195 "
Chlornatrium	Na Cl	1·3794	1·0594 "
Szénsavas magnesium	Mg CO ₃	1·3041	1·0015 "
Chlorkalium	K Cl	0·8267	0·6349 "
Kovasavas natrium	Na ₂ SiO ₃	0·6008	0·4615 "
Szénsavas natrium	Na ₂ CO ₃	0·3456	0·2654 "
Szénsavas mangán (vas nyomaival)	Mn. CO ₃	0·0144	0·0110 "
Kénsavas strontium	Sr SO ₄	0·0092	0·0070 "
Szénsavas lithium	Li ₂ CO ₃	0·0078	0·0060 "
Jodkalium	KI	0·0008	0·0006 "
Bromkalium	K Br	0·0006	0·0005 "
Szabad szénsav	CO ₂	3·9820	3·0582 "
Félig kötött szénsav	CO ₂	1·8304	1·4058 "
Szénéleg kéneg	COS	0·0462	0·0355 "
Bórsav és illékony szervi savak nyomai.			
Az oldott alkotrészek összege		14·7152	11·3013 "
A vízben oldott légnekemek térfogata		10000 grammban	1 p. fontban.
Szabad szénsav		2019·8 köb emtr.	6·188 k. hüv.
Félig kötött szénsav		928·5	" 2·844 "
Szénéleg kéneg		17·2	" 0·053 "

A forrásból kifejlő légnekemek alkata.

Légeny	N — 70·46 térfogat.
Szénsav	CO ₂ —29·54 "
	100·00 térfogat.

A víz faj súlya	1·0015. 1868-ik okt. 30-án.	1869. szept. 1-én.
A forrás hőmérséke	43°22 C.	43°33
	34°58 R.	34°72 R.

Birálatra adatik.

A

MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

XXXI-dik Nagygyűlés.

1871. május 16-dikán.

Nagyméltóságu L ó n y a y M e n y h é r t másodelnök úr elnöklete alatt.

I. A főtítkár megilletődve jelenti É r d y J á n o s II. osztálybeli rendes tagnak 1871. május 9-én és H e r s c h e l J á n o s külső tagnak május 12-én történt halálát.

Miődön az Akadémia e kettős veszteség feletti fájaldalmát kijelenti, egyszersmind felhívja az illető osztályokat, hogy a boldogultak emlékének a szokott módon leendő megünneplése iránt intézkedjenek.

II. Ugyanaz előterjeszti a közülségi előrajz készítő állandó bizottság jegyzőkönyvét a május 20-ki ünnepélyes közülsésre nézve, mely szerint a közülsés előrajza, némi módosítással így állapítatik meg :

1. Elnöki megnyitóbeszéd. L ó n y a y M e n y h é r t másodelnöktől.
2. Titkári jelentés az Akadémia lefolyt évi munkásságáról. A r a n y J á n o s főtítkártól.
3. Emlékbeszéd Tompa Mihály lev. tag felett. S z á s z K á r o l y r. tagtól.
4. A szerves élet haladása s a fajok kihalása. Értekezés R ó n a y J á c s i n t r. tagtól.
5. A physikai világ kommunisztikus irányzata. Értekezés S z i l y K á l m á n l. tagtól.
6. Jelentés az eldöntött s újra kitűzött akadémiai jutalmakról, s új tagok választásáról.
7. Elnöki zárszó.

III. Olvastattott az I. osztály jelentése, mely szerint az 1870. évre szóló S á m u e l díjat, az azon évben megjelent szorosán nyelvészeti értekezések közül, 6 szavazattal 5 ellenében B r a s s a i S á m u e l r. t. „A magyar bővített mondat“ czimű értekezésének ajánlja kiadni, mint a mely a magyar syntaxis némely homályos kérdéseit sikerrel világosítja meg, az élő beszéd alapján a mondatbeli hangsúly természetéből igyekezvén kimagyarázni a magyar mondat szabályait.

Elfogadtatván, a jutalom Brassai Sámuelnek kiadandó.

IV. Olvastattott a II. osztály május 13-i értekezlete jegyzőkönyvének 1. pontja, mely szerint az 1871. évi nagy jutalmat az 1865—1870. évkörben megjelent bölcsészeti munkák közül ily czimű munkának ajánlja kiadni: „Neveléstudomány, miveltebb közönség számára. Irta Lubrich Ágost. Pozsony 1868.“ (négy kötet) — mint oly műnek, mely számbavéve, s önállóság felhasználva az összes neveléstani irodalom jeleseinek buvárlatait, s mindenkor figyelve a hazai nevelésügy

viszonyaira, a nevelés és tanítás kérdéseit rendszeresen, részletesen tárgyalja, s az olvasót minden kérdésben kielégően tájékoztatja; s mely ezen felül jó előadása, csinos és szabatos nyelvezete által is ajánlatik.

Az osztály ajánlata elfogadtatik, s a jutalom nevezett szerzőnek kiadni rendeltetik.

V. Szintén a II. osztály jegyzőkönyve 2. pontjában az 1871-i *M a r c z i b á n y i* mellékjutalomra, az 1865—1870. évkörben megjelent *b ö l c s é s z e t i* munkák közül, a következőt ajánlja: A „*Bölcsészet Története. Első kötet. Ókor. Írta D o m a n o v s z k y* Endre. Pest 1870.“ mint oly munkát, mely szabatos és folyó előadásban a görög bölcsészet történetét oly nagy mérvben s oly pontos részletességgel tárgyalja, hogy e téren egyedül áll irodalmunkban, sőt a külföldi hason tartalmu munkákkal is kibírja a versenyt, — egyszersmind kijelentvén az osztály, hogy Haberern *Jonathán* aristotelesi fordításai, nevezetesen a *Lélektan* és *Politika* fordítása, szintén méltók lettek volna e jutalomra, ha az *Ügyrend* 88. pontja eredeti munkának előnyt nem adna fordítás fölé, s ezért Haberern *Jonathán* *Aristotelesét* dicsérettel megemlítenének véli.

Az osztály ajánlata szerint, a jutalom *Domanovszky Endre* munkájának megítéltetvén, az szerzőnek kiadandó; Haberern *J. Aristotelesi* fordításai pedig dicsérettel megemlítenők.

VI. Ugyanazon osztály a Magyar *Hölgyek* alapítványából kitűzött jutalomra pályázó „*Logikai kézikönyveket*“ (három pályamű) nem ajánlja jutalomra, főleg azon indokból, mert az alapítvány céljának, hogy „*n é p s z e r ű kézikönyv,*“ egyik sem felel meg.

E szerint a jutalom ki nem adása határozatba ment.

VII. Jelenti még a II. osztály, hogy szintén a Magyar *Hölgyek* alapítványából „*Anthropologiai kézikönyvre*“ kitűzött jutalom kiadását sem ajánlhatja, miután a versenyző két pályamű, a rendszer hiányossága s a nyelv szabálytalansága miatt nem felel meg a célznak.

A jutalom tehát nem adatik ki.

VIII. Olvastatott a II. osztály ugyanazon jegyzőkönyvének 5. pontja, mely szerint a Magyar *Hölgyek* alapítványából „*Róma történetére*“ kitűzött jutalmat a beérkezett egy pályamunkának kiadni ajánlja azon észrevétellel, hogy nyomtatás előtt egyes kisebb, a bírálók által kijelölt nyelvbeli hiányok kijavíttassanak; bár a bírálók általában elismeréssel emelik ki irányát és nyelvezetét, valamint azt is, hogy szerző helyesen fogta fel és kellően oldotta meg a kitűzött feladatot, s jeles könyvet szolgáltat a magyar olvasó közönségnek.

Az osztály javaslatára a nagygyűlés a jutalmat a *Róma története* című pályamunkának odaitéli, s szerzőjének kiadni rendeli. Felbontatván a jelíges levél, abból, szerzőül

P ó r A n t a l

tanár Nagy-Szombatban tünt ki.

IX. Ugyancsak a II. osztály a *Gorove-jutalom-kérdésre*: „*Hazai és külföldi iskolázatás a XVI. században*“ érkezett egyetlen pályamunkának a jutalom kiadását ajánlja, mint a mely a kitűzött kérdést legnagyobb részt teljes sikerrel megoldotta s irodalmunkban nyereségnek tekinthető, bár vannak egyes hiányai, melyek a bírálók kimutatása szerint kijavítandók, és szükséges, hogy a kiadás előtt szerző az előszavában ígért adalékokat is munkájához csatolja.

Az osztály ajánlata szerint a jutalom odaitéltetett, szerző azonban felszólítandó, hogy a kijelölt hiányokat nyomtatás előtt javítsa és pótolja ki. Felbontatván a jeligés levél, abból, mint díjnyertes szerző, következő név tűnt ki :

F r a n k l V i l m o s

papnöveldei tanár, akad. lev. tag Esztergomban.

X. Szintén a II. osztály értekezleti jegyzőkönyve 7. pontjában, a D ó r a Szilárd alapítványából kitűzött, a kereskedelmi szakoktatást tárgyzó jutalomkérdésre bejött egy pályamunkának megítéltetni ajánlja a jutalmat, mivel az a pályakérdést teljesen megoldja, s gazdag tartalmánál, és a külföldi viszonyok s tanintézetek bő ismertetésénél fogva nemcsak nyereségnek tekinthető irodalmunkban, hanem (az itt-ott, nyomtatás előtt még simítandó irány mellett) élvezetes és tanulságos olvasmányul is kinálkozik.

Az osztály ajánlata elfogadtatván, a jutalom kiadandó, — nyomás előtt azonban a munka szerző által kijavítandó lészen. Felbontatván a jeligés levél, kitűnt, hogy a szerző

M a t l e k o v i c s S á n d o r

a kereskedelemügyi magyar kir. ministeriumban titkár.

XI. Felolvastatott a III. osztály május 13-án tartott értekezleti jegyzőkönyvből a 2. pont, mely az 1870-ről hátralékban maradt, s az 1864—1869. évkörben megjelent m a t h e m a t i k a i munkákat illető akadémiai nagy jutalom és M a r c z i b á n y i mellékjutalom ügyét tárgyalta.

Az osztály előre bocsátja, hogy albizottsága jelentéséből értesült azon örvendetes jelenségről, mely a matematikai tudományok körébe számított szakok irodalmában világos kifejezését abban leli, hogy az albizottság hat olyan jeles munkát sorol elő, melyeket a jutalomra általában érdemesnek talál; míg négyet figyelemre s dicséretre méltónak mond, szorosabb körbe vonva azonban, az albizottság három munkát tart érdemesnek az akadémiai nagyjutalomra; de minthogy ezek közül kettő az által válik ki, hogy irodalmunkban úttörő, s részben a tudomány általában is előbbre viszi, míg a harmadik irodalmunkban lényeges hézagot nem tölt be, s a tudomány állását sem viszi előbbre nagyobb mértékben: ezt mellőzve, csupán kettőre szorítkozik, u. m. „Földmértan, mérnöki használatra, különös tekintettel hazai viszonyainkra. XVI táblával. Pest 1869.“ Szerzője K r u s p é r István műegyetemi tanár, — és: „Az érczek előkészítésének elvei és gyakorlati szabályai 149 ábrával. Pest 1869.“ Szerzője P é c h Antal pénzügyi osztálytanácsos. Ezen két munkára nézve, egyenlő tudományos becsek mellett, az hozható fel különbségül, hogy Kruspér földmértana már tárgyánál fogva sokkal élénkebben érzett hiányt pótol irodalmunkban, s gyakorlati haszna is sokkal tágabb körre terjed.

Ennélfogva az osztály a n a g y j u t a l m a t Kruspér István földmértanának ajánlja megítéltetni, mint első magyar kézikönyvnek, mely a gyakorlati mértant kimerítően tárgyalja, irodalmunkban úttörő, s nemcsak hogy a tudomány színvonalán áll, hanem azt sok részben előbbre is viszi; gyakorlati haszna jelentékeny és nagyon élénken érzett hézagot tölt be.

A M a r c z i b á n y i mellékjutalmat pedig Péch Antal főnczímzett munkájának javasolja kiadatni, mely a bányászati tudomány egy érdekes és fontos ágát oly módon adja elő, hogy emü bármely irodalom terén is kedves jelenség gyanánt üdvözlötnék; melyben jeles elméleti és gyakorlati képzettség világos előadással páro-

sul s 149 könyomatu ábrái, maga a szerző által, oly tökéletesen rajzolják, hogy azok után az illető gépek és készülékek szerkesztésénél, bízvást indulhatni.

Az osztály ajánlatához képest a nagy jutalom Kruspér István, — a Marczibányi mellékjutalom Péch Antal nevezett munkájának megítéltétvén, kiadása elrendeltetett.

Az osztály az 5 évi pályakörre nézve következő visszatekintést bocsát közre :

Visszatekintés

az 1864—1869 időközben megjelent, és az Akadémia Ügyrende értelmében a *Mathematika körébe sorozott magyar munkákra*.

A Magyar Tudom. Akadémia XXXI. (1871. máj. tartott) nagygyűlésén a nagyjutalom és másod vagyis Marczibányi jutalom kiadásának sora a III. osztályra került. Ez alkalommal a nagy- és másodjutalomra azon munkák pályáztak, melyek az Akadémia Ügyrende értelmében a matematika körébe sorozatnak, s az 1864—1869 időközben jelentek meg.

A tekintetbe veendő munkák összegyűjtésére, beható megbirálására és ennek alapján véleményes jelentéstételre a III. osztály szakbizottságot küldött ki, melynek tagjai voltak az Akadémia matematikai osztályának mindazon helybeli tagjai, kiktől az 1864—1869 időközben a matematika körébe tartozó könyv nem jelent meg.

Midőn a kiküldött szakbizottság a nagygyűlés osztályértekezletén a maga véleményes jelentését előterjesztette, egyszersmind azt indítványozta : készíttessék a pályázott munkákra vonatkozólag egy részletesebb *visszatekintés*, melynek rendeltetése lenne, átnézetben előtüntetni mindazon irodalomtörténetileg érdekes mozzanatok, melyek a bíráló szakbizottság figyelmét kiválóbb mértékben magukra vonták.

Az indítvány a III. osztály által és ennek előterjesztése alapján az összes Akadémia által is egyhangulag elfogadtatott, s az idei *visszatekintés* megírásával a szakbizottság jegyzője, Szily Kálmán levelező tag bízott meg.

Az 1864—1869 időközben megjelent matematikai munkák az Ügyrend (Almanach 1871) 145-ik lapján elsorolt szakmák szerint csoportosítva, a következők : *)

*) Bibliographiai hitelességre e jegyzék nem tart számot, már csak azon czélnál fogva sem, melyből készült. Tekintetbe véve, hogy az Akadémia Ügyrende értelmében „fordítás csak remek nyerhet jutalmat, és nagy jutalomra érdemesíthető eredeti szükében“, és tekintetbe véve, hogy szabályzatok, egyszerű utasítások, minők ez időközben nagy mennyiségben jelentek meg, a dolog természeténél fogva nem érdemesíthetők az akadémiai jutalomra, — mind a fordítások, mind pedig az imént említett szabályzatok, utasítások szántszándékosan mellőztettek. Megtörténhetik azonban, hogy e jegyzékből oly mű is hiányzik, mely abba felveendő lett volna, mely föl is vététt volna, ha róla a kiküldött bizottságnak tudomása van. A magyar könyvtárosi jegyzékek korántsem oly teljesekek és kimerítőek, hogy jót lehetne állni, nem maradt-e ki belőlök egy vagy más munka, mely különben sem vonta magára a figyelmet. Bibliographiai kimutatásban az ily munkákat sem szabadna ignorálni, az oly jegyzékből azonban, melynek szorosán véve csakis a legkiválóbb termékeket kellene egymás mellé állítani, bátran kimaradhatnak azok, melyek a figyelmet semmiképen sem voltak képesek fölébresztetni.

Tiszta mathesis.

1. Ábel Károly: „Mértan“ középtanodák számára. Pest, 1868.
2. Bajusz Mihály: „Ellenző térta a lapban“ (a kúpszeleteket foglalván magában) középtanodák felsőbb osztályai és tanárjelöltek számára. A tudomány jelen állása szerint. Pest, 1869.
3. Corzan-Avendano Gábor: „Szögmértan és ennek alkalmazása a sík-, három- és szögtaúra.“ Elemző módszer szerint. Pest, 1864.
4. Corzan-Avendano Gábor: „Számítai példatár“ 3 füzetben. Pest, 1865.
5. Corzan-Avendano Gábor: „Elemi síkmértan“. Pest, 1867.
6. Corzan-Avendano Gábor: „Betűszámítai példatár.“ Pest, 1868.
7. Corzan-Avendano Gábor: „Mértai példatár“, középtanodai használatra. Pest, 1868.
8. Császár Károly: „Betűszámítan“, középtanodai használatra. Pest, 1867.
9. Garzó Imre: „Mennyiségta.“ Első rész. Számvetéstan. Első füzet. Szeged, 1864.
10. Komnenovich Sándor: „Elméleti elemi mértan tankönyve“ Pest, 1868.
11. Lutter Nándor: „Betűszámítan“ a középtanodák felsőbb osztályainak számára. 2. kiadás. Pest, 1864.
12. Lutter Nándor: „A felsőbb mennyiségta elemi“. Pest, 1865.
13. Lutter Nándor: „Mennyiségta“ a középtanodák felsőbb osztályainak számára. II. rész. Mértan 2-ik bővített kiadás. Pest, 1866.
14. Petzval Otto: „Felsőbb mennyiségta“ két kötetben. I. Rész: Külleléki hánylat; II. Rész: Egészleti hánylat. Pest, 1867—1868.
15. Vész János Armin: „Leirati mértan“ I. kötet. Pest, 1865.
16. Vész János Armin: „A legkisebb négyzetek elmélete és bevezetésül a valószínűségi hánylat elemi.“ Pest, 1869.

Mechauika.

17. Bodoki Lajos: „A folyókban és csatornáknban folyó víz mozgásának elmélete“ Humphreys és Abbot után. Pest, 1869.

Mathematikai természetta és földrajz.

18. Berecz Antal: „A mennyiségta földrajz alapvonalai“. Pest, 1868.
19. Szabó Ignác: „A csillagászaai és természetta földrajz rövid tankönyve“ I. Rész. Pest, 1869.

Csillagászaa.

20. Hollósy Jusztinián: „Népszerű csillagászaa“ Pest, 1864.
21. Molnár József: „Népszerű csillagászaa.“ Pécs. 1865.

GeoJoesia.

22. Kruspér István: „Földmértan“, mérnöki használatra, különös tekin- tettel hazai viszonyainkra. Pest, 1869.

23. **Tóth Ágoston**: „A helyszinrajz és földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása.“ Utazási eredmény. Pest 1869.

Építészet, polgári és vízi.

24. **Acsády Sándor**: „Földépitészettan“. M.-Sziget, 1868.

25. **Hieronymy Károly**: „A köutak fentartásáról“. Pest, 1868.

26. **Katona Antal**: „Torontálmegye vizrajzi ismertetése, s mérnöki javallat a vízhasznosítás érdekében“. Kecskemét, 1867.

27. **Képeßy József**: „A magyar alföld hydrographiája, vízműszaki nézetek és javallatok a földöntözés érdekében.“ Pest, 1867.

Géptan.

28. **Petzval Ottó**: „Kézi könyv, mezei gazdák, gépészek, mozdonyvezetők és fűtők számára.“ Pest, 1869.

Hadtudományok.

29. **Kápolnai István**: „Magyarország hadászati védelme keletről vagy északkeletről jövő támadás ellen.“ Pest 1866.

30. **Kápolnai István**: „Katonai kézi könyv.“ Pest, 1868.

31. **Kránitz János**: „Hadműtan.“ Pest, 1869.

32. **Gf. Pongrácz Károly**: „Harcztan.“ Pest, 1869.

Műtan.

33. **Péchl Antal**: „Az érczek előkészítésének elvei és gyakorlati szabályai.“ Pest 1869.

Bányászat.

34. **Zsigmondy Vilmos**: „Bányatan, kiváló tekintettel a köszénbányászatra.“ Pest, 1865.

E jegyzékből kitűnik, hogy az 1864—1869. időközben összesen 34 matematikai körü munka jelent meg, mely az akadémiai jutalom szempontjából tekintetbe vehető. Hat évre 34, egy évre középszámitással 6 munka esik. Magában 1864-ben 4, 1865-ben 5, 1866-ban 2, 1867-ben 4, 1868-ban 9, 1869-ben 10 munka jelent meg. Az első négy év az átlag alatt marad, az utolsó kettő pedig jóval az átlag fölé emelkedik. Különösen feltűnő a meddőség az osztrák-porosz háboru évében 1866-ban, s a jelentékeny szaporodás a politikai viszonyok jobbra fordulása után, t. i. 1868 és 1869-ben.

E 34 munka a tárgyra nézve így oszlik meg: 16 a tiszta mathesis, 1 a mechanika, 2 a matematikai földrajz, 2 a csillagászat, 2 a geodoesia, 4 az építészet, 1 a géptan, 4 a hadtudományok, 1 a műtan és 1 a bányászat köréből van. A matematikai természettan és a hajózási tudományok köréből egy munka sem jelent meg. Feltűnő, hogy a tiszta mathesis maga majd oly mértékben van képviselve, mint a többi szakmák együttesen, t. i. 16-tal 18 ellenében.

A munkák irányára nézve a tankönyv-literatura legerősebben (50%-on felül)

van képviselve. A tiszta mathesis tankönyvnél egyebet nem is mutat föl, s e 16 közül 12, a többiek közül pedig 2, tehát a 34-ből 14, csakis a középtanoda igényeit tartván szem előtt, e helyen behatódóbb méltatásra nem nyújt alapot. Annyit azonban mégis meg kell említenünk, hogy a kiküldött bizottság Ábel Károly, Bajusz Mihály, Corzan-Avendano Gábor, Komnenovich Sándor középiskolai tankönyveit, a mi viszonyaink között, egy vagy más tekintetben figyelemre és részben dicséretre méltóknak is találta; megjegyzendő lévén, hogy Lutter Nándor tankönyveiből az első kiadás még az 1858-1863. időközben jelent meg, és akkoriban kellő méltánylásban is részesült.

A belértéket illetőleg 7 munka van, mely különösen kiválik a többiek közül, s az átlagos felszinen jóval felül emelkedik. E hét munka, a szerzők betürendjében elsorolva, a következő:

1. Hieronymi Károlytól: „A köutak fentartásáról.“ Pest, 1868. Hieronymi munkája alapos monographia a köutépités azon részéről, melynél fogva a köut más szerkezetű utaktól különbözik. A nagyszámu észleletekből és kísérletekből, melyek a köutépités dolgában Franciaországban tétettek, inductive lehozza azon tapasztalati törvényeket, melyek körül a köutépités lényege forog, s így a köutépités tanát tudományos alapra állitva, akármely nemzet szakirodalmának szempontjából nézve is a tudományt előbbre vivő jelenségek közé számítandó.

2. Kápolnai Istvántól: „Magyarország hadászati védelme keletről, vagy északkeletről jövő támadás ellen.“ Pest 1866. — Kápolnai a hadászati elveket tartva szem előtt, élénk világitásban tünteti fel nem csak hazánk, de még Oroszország nyugoti részének hadászati viszonyait is. Hadászati kutatásokban kitünő jártasságot tanusító modorban jelöli ki Európa, a Fekete tenger felé hajló lejtjének hadászati vonalait és pontjait, mérlegeli azok fontosságát és majdnem minden előfordulható körülményt tekintetbe véve, minden egyes concret esetnek megfelelően határozza meg azok becset és befolyását a netán e tájakon vivandó harcokra. A műnek gyakorlati becset leginkább ama körülmény adja, hogy Oroszország védrendszere és vasuthálózata csakugyan abban az irányban fejlesztetett ki, melyet Kápolnai — abból az alapelvből kiindulva, hogy a haditervek készítésében mindig a reánk nézve legkevésbbé kedvező körülményeket kell szem előtt tartani — már négy évvel ezelőtt, a mikor ez átalakításról még szó sem volt, befejezett tény gyanánt tekintett.

3. Kruspér Istvántól: „Földmértan, mérnöki használatra, különös tekintettel hazai viszonyainkra.“ Pest, 1869. — Kruspér Földmértana az első magyar kézi könyv, mely a gyakorlati mértant kimerítően tárgyalja. Irodalmunkban uttörő munka, mely nemcsak hogy a tudomány szíuvonalán áll, hanem sok részben előbbre is viszi a tudományt. Gyakorlati haszna jelentékeny és kézzel fogható.

4. Péch Antaltól: „Az érczek előkészítésének elvei és gyakorlati szabályai. Pest 1869. — Péch munkája nevezetes jelenség a magyar irodalomban, mely ugy szólván teljes hiányában van a bányaműtani munkáknak. Szerző oly munkával lépett fel, mely bármely irodalomban is kedvesen fogadtatott volna. Rittinger hasontartalmu terjedelmes művét is túlhaladja abban a tekintetben, hogy Rittinger némely elvét, mely hibásnak találtatott, ujjal és hasznavehetővel pótolja. A mellékelt rajzok oly tökéletesek, hogy az illető gépek és készülékek szerkesztésénél bizvást lehet utánuk indulni.

5. Petzval Ottótól: „Felsőbb mennyiségtan“ két kötetben. I. rész: Külzeléki hánylat; II. rész: Egészleti hánylat. Pest, 1867—1868. — Petzval Felsőbb mennyi-

ségtana irodalmunkban lényeges haladást nem mutat ugyan, mivel a tudomány állását csak abban a mértékben terjeszti elő, a mily mértékben az egy másik hasonló czélokra szánt magyar tankönyvben már néhány évvel ezelőtt történt; mindamellett a világos, értelmes, szabatos és következetes irmodor kiváló figyelemre érdemes.

6. Vész János Armintól: „A legkisebb négyzetek elmélete és bevezetésül a valószínűségi hánylat elemei. Pest, 1869. — Ámbár csak kisebb monographia, mely a mennyiségtani tudománynak szűk határok közé szorított részét elementaris tankönyv módjában tárgyalja, mégis magára vonja a figyelmet, mivel ez az első e nemű munka, mely magyar nyelven megjelent.

7. Zsigmondy Vilmostól: „Bányatan, kiváló tekintettel a köszénbányászatra.“ Pest 1865. — Zsigmondy Bányatana kizárólag a köszénbányászatra vonatkozik és ennek is csak egyik részét a kutatást és furászatot tárgyalja. Különben, bár befejezetlen mű, a maga nemében kitünő, s minden irodalomban kedvesen fogadtatott volna

E hét kiváló munka közt 1 a hadtudományok, 2 a tiszta mathesis és 4 a technikai tudományok köréből van.

Ha tekintetbe vesszük, hogy az 1858—1863. időközben megjelent matematikai munkák között, az akkoriban fennállott osztály egyhangú véleménye szerint *) csak kettő foglalt el kitünő helyet, úgy az idei pályázat eredményét minden esetre igen örvedetesnek kell tartanunk. Különösen szembeötlik a haladás, mely a technikai tudományok körül a magyar irodalomban újabban tapasztalható. Míg az 1858—1863. időközben megjelent és akkoriban jutalommal vagy legalább dicsérettel kitüntetett 8 munka között csak 2 tartozott a technikai tudományok sorába; most a kiváló munkák többsége, 7 közül 4, ide vág. Bevalljuk, hogy különböző időkben megjelent munkák között bajos párhuzamot vonni; mindamellett, ha megfontoljuk, hogy ugyanazok a szerzők, kiktől 6 évvel ezelőtt az egyedül kiváló munkák származtak, most is hasonbecsű munkákkal részt vesznek a pályázatban, úgy annyit mindenesetre meg fogunk engedni, hogy az idei pályázat magaslata ha főlebb nem is, de alább semmiesetre sem áll a 6 évvel ezelőttnél. Elfogadva már most az idei pályázatra a legkedvezőtlenebb esetet, t. i. a 6 év előtti magaslatot, még így is örvedetes a haladás, mely ha egyébben nem, de a kiváló munkák mennyiségében minden esetre lendületről tanuskodik. Nehezen csalódnunk, midőn azt állítjuk, hogy a lendület általában, a technikai tudományok körében tapasztalt lendület pedig különösen szoros kapcsolatban áll a technikai gyakorlat azon örvedetes fejlődésével, melyet három-négy év óta már hazánkban is szemlélhetünk.

XII. Szintén a III. osztály a Magyar Hölgyek alapítványából kitűzött jutalmakra pályázó Vegytani, Légűnettani és Ásványtani kézikönyvekre nézve, melyek közül az elsőre két, a többire egy-egy pályamunka jött, azt véli, hogy a jutalom csak a Légűnettani kézikönyvnek adható ki, melyben a tárgy alaposan, a tudomány állásához s művelődési érdekeinkhez mérten van feldolgozva, nyelve csinos és görűdlékeny, s így mindazon kellékeknek megfelel, melyeket a Magyar Hölgyek pályázata kíván, minél fogva jutalomra és kiadásra méltó. Kívánatos azonban, hogy szerző a kinyomatás előtt, munkáját, az egyik bíráló által részletesen

*) V. ö. A M. Tudományos Akademia Jegyzőkönyvei. 1865. 183. l.

kiírt helyeken, a hiányzó magyarázatokkal bővítse, annál inkább, mert az ez által nyer tökélyben, s a munka terjedelme is a kitűzött ívszámnak pontosabban meg fog felelni.

A vegytani két pályamű közül az I. számot mindenik bírálója gyöngének találván, a II. számút (Goethéből vett jelíggel) egyik bíráló ellenében, ki szerint az, némi hiányai daczára is, a követelménynek megfelel, a vegytant, az új elmélet alapján, népszerű modorban adja elő, különös tekintettel a közéletre, előadása is vonzó, eleven, — két bíráló azou ellenvetésére, hogy a munka szűk keretben igen sok tárgyra kiterjed, ezért sokszor nem elég világos, különösen az elméleti s magyarázó rész bágyadt s hiányos; s így nem várható, hogy azon körökben, hova szánya van, kedves olvasmányul szolgálna: az osztály nem ajánlja jutalomra. Tekintve azonban, hogy az egyik vegytani munka szerzője oly közel járt a kellő megoldáshoz, hogy, a bírálók figyelemzetéséről értesülve, későbbi sikere feltehető: az osztály a 3 bíráló összesített véleményét az Értesítőben kinyomatni kéri. A vélemény így szól:

Bírálok Véleménye.

I.

A második számú mű, Tonston példáját követve, levelekbe foglalja a tárgyalat anyagot. 22 levélben igyekszik a vegytanról tiszta fogalmat adni. Leveleit egy művelt hölgyhöz intézi, mi nemcsak feljogosítja őt, de kötelességévé is teszi, hogy a száraz doctrinär előadási modort kerülve, könnyed, vonzó alakot használjon.

Az első két levél 32 lapon a vegytan történetének rövid vázlatát adja Kopp nyomán, érdekes eleven modorban. A harmadik levél azt tartalmazza, mit a tankönyvek bevezetésnek czímeznek. Dalton és Gay Lussac törvényeit ismerteti itten, melyekről az olvasó tiszta fogalmakat nyer. A bevezetés vége felé röptén érinti a Kekülé-féle telítési nézetet, de látszólag nem mer abba mélyebben behatni, valószínűleg attól tartva, hogy hölgye nem képes őt követni. Ez udvariatságság. Néhány sorral megtoldva az értelmézést, nem lett volna szükség ezen mentegetésre. „Ha kegyed e rövid fejtegetést talán nem értené, ne hagyja magát általa zavartatni.“

Az elemek tárgyalását a 4-ik levélben az élelyen kezdi, ezután az égést magyarázza és a tüzről szól.

Itt nem ártott volna a 2-ik levélben ismertetett harcra, melyet a Lavoisier által vezérlett antiphlogistonisták a Stahl-féle phlogistonisták ellen győzelmesen vívtak visszatekinteni; az ott mondottak itt érthetőbbek és meggyőzők volnának.

Az 5-ik levélben a kőeny és víz, a 6-ikban a légyeny és annak élyeny vegyei tárgyalatnak. A légzés folyamát és az élyet körfutását érintve azt mondja szerző, hogy az állatok teste vízből és szénből áll; bizonyosan azt akarta mondani, hogy nagyobb részt a víz elemeiből, szénből és légyenyből áll.

A 107-ik lapon a légyeny élyecsnek az élyentyől való megkülönböztetését főlemlyve, tollában maradt az, hogy a légyenyélyecs légyenyélyeggel keverve nem barnul meg.

A 7-ik levél a sóképzésnek van szentelve. A leíró hibájának tartom, hogy a légyeny iblanyvegyek képleteit NH 2 T, NH T 2 helyett NH 3 T és N H T-nek írja. Ezen levél végén a testek halmazállapotáról való, elmélkedés elmaradhatott volna; a felhozott példa, a jégnek olvadásáról, egészen alkalmatlan a tünemény ma-

gyarazására, a mennyiben a jégből melegítés által nyert víznek térfogata kisebb, mint a jégé volt, pedig az ellenkezőt kellene itt bizonyítani.

A következő levelekben a 16-ik a vilány (az egész műben helytelenül villany-nak nevezve), szén, kovany, ón és a fémek tárgyaltnak. A fémek vegyeiből csakis a legkiválóbbak érintetnek, többnyire (és talán igen is) röviden. Épen nem érintetnek a ritkább elemek; pedig ezek egy rövid levél érdekes tárgyát képezhetnék.

A pirany hatása a tűzjátékoknál annyiszor gyönyörködteti a nézőt, néhány sort az is megérdemelhetne. A keserény vegyeinél nem történik említés a keserü sóról és a szénsavas magnesiáról, pedig az utóbbi a hölgyek pipere-asztaláról ritkán hiányzik. Meg kellett volna itt a magnesiahydratot is említeni, mint az arzénnek hatékony ellen-szerét, habár azt szívesebben láttam volna az arzén tárgyalásánál főlemlítve.

A 215. lapon a nem nemes fémek tréfásan fémparasztoknak, vagy fémpolgárok-nak nevezetnek; a tréfa nem találó, mert a fémek között a lényegesen eltérő tulaj-dóságok húzzák a határt, nem pedig a kutyabőr, mint az emberek között.

A vas a 238—247. lapokon igen érdekesen tárgyalatik.

A 16—22. levélben 270—410. lapokon a szerves vegyek tárgyaltnak. Baer nyomán a „vízképu szénvegyek,” a növénysejt, keményítő, mézga, czukor képezik a 16. levél tartalmát. Itt helyén lett volna valamit a czukorgyártás és finomításról szólni.

A 17-ik levélben az előbbiben előfordult anyagok bomlási stb. terményei tár-gyalatnak; föl van itt említve a növény-pergamen, a lögyapot, melynek képlete azon-ban valószínűleg tollhibából $C_6 H_4 (NO_4) O_5$ -nek iratott $C_6 H_7 (NO_2)_3 O_5$ helyett. — A lögyapot készítésénél tévesen mondatik, hogy a gyapotot fele vízzel feleresztett kén-savba mártásák, e helyett, hogy tömény-kénsavval kevert légeny-savba.

Tollhibának tekintem, hogy a nitrobenzol és pikriinsav képletei a 297. és 299. lapokon $C_6 H_5 NO_2$ és $C_6 H_2 (NO_2)_3 OH$ helyett $C_6 H_6 NO_2$ és $C_6 H_3 (NO_2)_3 OH$ -nak irattak.

A 18-ik levél a szeszekről szól. Szerző az éthert itt mindig borlélnak nevezi, 288. lapon pedig borlangnak. Borlang névvel Schuster és Bugát az erős ethylalkoholt jelölték; tévedések kikerülése végett „éthert” volna legcélszerűbb használni. Nyelvbottlásnak tartom, hogy a 321. lapon a borszeszt halványas mésszel szárítja méseny-halvag helyett.

A 19-ik levélben az eczeterjedés, a szerves savak és a zsírok tárgyaltnak, kissé sok és heterogen tárgy egy levélre. Nézetem szerint itt a homolog és heterolog sorok rövid ismertetése helyén volna; ezt szerzőnek ügyes tolla könnyen érdekessé teheti. Az ekként megszorodott tárgy két levélben volna tárgyalható.

A 20-ik levélben az illó olajok és gyanták, a 21-ikben pedig a szerves aljak meg a kéksav tárgyaltnak. Itt fordul elő a 383—388. lapon az anilin is, mi talán a 17-ik levélben, hol a kőszén-kátrányról, a benzol és nitrobenzollról van szó, inkább helyén lett volna.

Az utolsó, vagyis 22-ik levél, az állati anyagokról szól.

Ezen II-ik számú mű azon követelménynek, hogy adassék elő a vegytan az új elmélet alapján népszerű modorban, különös tekintettel a közeletre, nézetem szerint megfelel.

A fölvetett tárgy mennyisége nem nagy ugyan, mindazonáltal elégséges arra, hogy a vegytanról az avatatlankban tiszta fogalmakat gerjesszen. Még az avatott is szívesen olvashatja. Az előadási módor vonzó és eleven, a közéletre vonatkozó részletek igen érdekesen vannak tárgyalva. Látszik, hogy a szerző a tárgyat teljesen érti és hogy annak kezelésében biztos.

A nyelvezet többnyire tiszta, folyékony, a műszavak helyesek. A szórend ellen volna itt-ott kifogásom. A mű irálya egészben véve oly csinos, hogy a szerző a műnek újból való átolvasásánál, a többször előforduló, talán a leíró szórakozottságának tulajdonítható szórendi hibákat bizonyosan észre fogja venni.

136-dik lapon az alaktalan vilanyról mondja, hogy : olvad és meggyúl csak 200 foknál, e helyett : csak 200 foknál olvad és gyúl meg.

A 150-dik lapon : a gyémánt kőszőrülhető csak saját pora által.

A 169-dik lapon a fémekről mondja, hogy: némelyike gőzzé is válik igen könnyen.

A 242-dik lapon a vasról mondja : mert a nevezett sajtásokok függnek főképen azon nagyobb vagy kisebb széntartalomtól stb.; itt az ige a mondat végére való.

A 256. lapon az érenyről mondja : előfordul csupán színállapotban ; e helyett : csupán színállapotban fordul elő stb.

A műnek jó oldalait az abban itt-ott található, de könnyen javítható hiányokkal szemben állítva, véleményem oda járul, hogy a Nach ewigen ehernen grossen Gesetzen stb. jelítés, vegytani levelek című II-ik számú pályamű a díjazásra méltó.

A műnek kinyomatásánál az ígért ábrák a megfelelő helyekre volnának alkalmazandók.

II.

A II. számú pályamű szerzője mind a tárgy, mind pedig az alak megválasztásában szerencsésebb volt pályatársánál, noha amannak egyes hibáit ez is osztja. Szerző a vegytant 24 levélben tárgyalja, melyek egykori női tanítványához vannak intézve. A pályamű irálya és felfogása sokkal jobb az előbbinél, egyes helyeken vonzó, így például a vegytan történelmét bár kissé hosszán, de értelmesen adja elő. A tudomány új vívmányait is tekintetbe veszi, és hibás dolgot alig mond. Legnagyobb baja azonban, hogy szűk keretben igen sok tárgyra terjed ki, és ennél fogva ismét nem eléggé érthető, világos, sőt gyakran felületes, és számos helyen a kevésbbé fontos tárgyakról bővebben szól, míg a közéletre és népszerű vegytanra nézve legérdekesebbeket nagyon is röviden érinti. Így a tűz előállításáról, annak történetéről igen sokat, ellenben a használatban levő gyufákról igen keveset szól. A lélekzés folyamatáról összesen 12 sort ír. Az állati anyagokról és a tápszerekről rövideden és felületesen szól. — Szerző majdnem inkább törekedett mindenről és legalább a szervetlen vegytanban rendszeres alakban szólni, mint épen a közérdekű tárgyakat világosan és népszerű módon kimeríteni. Irálymodora inkább leírói, nem eléggé intuitív és plastikus arra, hogy a művet valóban népszerűnek lehetne tekinteni. Az elméleti és magyarázó rész, melyre a népszerű modornál fő súlyt kellene fektetni, nagyon bágyadt és hiányos. Különbösen hibák nem igen fordulnak elő a pályaműben, és szerző annak kétségtelen bizonyosságát adja, hogy a vegytant tanulmányozta és hogy azt érti is, és ha a pályázat feladata arra lett volna irányozva, hogy szerző a vegytanban való jártasságát bizonyítsa be, úgy a mű elfogadható volna. Ha azonban tekintetbe vesszük az alapítónak az Ügyrend 102. pont-

jában kifejezett kívánságát, mely szerint „szükség, hogy minden kitűzött tárgy alaposan, az illető tudomány jelen állásával egyezőleg, e mellett lehetőleg népszerű, cáf nos és correct nyelven dolgoztassék ki“ — úgy vélem, a díj, a főnbbi hiányok miatt, a II. számú pályaműnek sem ítélhető oda, ámbár az kétségtelen és nagy előnyökkel bír az I. számú mű felett.

III.

Miután a két első bíráló véleményében nem egyezett meg; a munka egy harmadik bírálónak adatott ki, a ki következőkben nyújtja be véleményét:

Szerző, az alulírott véleménye szerint, jól választott, midőn munkájának írására a levelek alakját választotta. Ez azon írásmód, melyben az ember leghababban mozoghat, és a komoly tudományt is vonzó alakban adhatja elő.

Azonban szerző épen a modorban, melyet levelei írására választott, nem volt szerencsés. A munka egyes részei a levél minden kellékeit nélkülözik; s ha minden fejezet kezdetén a „kedves barátném“ címét kihagyjuk, minden olvasó száraz értekezéseknek, melyek tankönyvbe valók, és nem leveleknek fogja azokat tekinteni. A levél természete azt kívánja, hogy könnyű, fesztelen, néha tréfás modorban legyen írva, nem pedig kezdettől végig komoly tudományos stylusban.

Szerző továbbá a tárgyak választásában és elosztásában szintén nem volt szerencsés. A bevezetésben sok elméleti dolgokról szól, melyeket a kezdő, a ki a vegy-tan legelső fogalmaival csak most akar megismerkedni, azon futólagos tárgyalásnál fogva, melylyel azok kezeltetnek, nem ért, nem érthet. Ide tartozik az atomok és tömecek súlya, a határozott és sokszoros arányok elmélete, a Gay-Lussac-féle törvény s. t. m. Szerző sokkal czélszerűbben járt volna el, ha ezen elméleti tárgyak fejtegetését magában a szövegben az egyes vegyek tárgyalásánál megkísérlotte volna, hol maga a tárgy rávezet, és a magyarázatot igényli.

Szerző továbbá gyakran épen nem fontos tárgyak fejtegetésére igen sok időt és erőt fordít, míg ellenben más fontosabb tárgyakat igen felületesen fejteget, és így az olvasót gyakran a legfontosabb tárgyak felett homályban hagyja. Így például a tűz készítésének sokféle módjait és históriáját igen hosszadalmasan fejtegeti, míg magának az égésnek tüneményét igen röviden és felületesen tárgyalja.

A munka azonban hibáktól sem ment. Benne néha egészen hamis állítások fordulnak elő, melyek arra mutatnak, mintha szerző maga sok dolgok iránt nem volna tisztában magával.

A tárgyak felosztása szintúgy, mint azoknak előadása, inkább szigoru tankönyv-be való, mint népszerű munkába, mely hölgyek számára van írva, kiket a szokott regények olvasásától elcsábítani, és azok helyett más kedves, és ismeretlen törvények leplezése által nem kevésbbé vonzó olvasmányt nyújtani akarunk.

Az egész munkából kitetszik, miszerint szerző nem bír azon jártassággal, hogy komoly tudományt népszerűen adjon elő akként, hogy az vonzó és tanulságos is legyen. Hogy az ember a komoly tudományt népszerűen és vonzó modorban adja elő, arra nemcsak az kívántatik, hogy az előadandó tudományt minden részleteiben teljesen ismerje, hanem hogy e téren magának bizonyos jártasságot szerzett legyen. Innen van, hogy a külföldön a legkitünőbb tudósok nem tartották méltóságukon alulinak a tudo-

mányt népszerűsíteni. Igy látjuk azt Aragótól, Mädlertől, a kik a csillagászatot népszerű munkában adták elő. Ugyanazt tette Humboldt Sándor világhírű Kosmosában, főleg pedig Cotta Bernát híres leveleiben, melyeket Humboldt Sándor Kosmosáról írt, és melyek e tekintetben példaként szolgálhatnak mindenkinek, a ki ezen térre lépni akar, és erejét és képességét e téren érvényre juttatni kívánja. Ide tartozik Oerstednek híres munkája „Der Geist in der Natur.“ Ezek, habár népszerűen írva, mind oly munkák, melyeket a tudós és a szakember élvezettel olvas, mint szép és harmonikus műveket, melyekben nemcsak a tárgy, de az alak is vonzó és csábító.

Alulírt tehát azon vélekedésben van, miszerint az Akadémia ezen munka kiadásával nem érné el azon czélt, melyet magának kitűzött, miután nem tehető fel, miszerint e munka épen azon körökben, melyeknek számára írva van, kedves olvasmányt fogna alkotni.

Az ásványtani egy pályamunkát, mindkét bíráló gyöngének, s olyannak ismervén, hogy som a beosztásból, sem az értelmezésből ki nem tűnik, hogy szerző alapos jártassággal bírna e szakban: az osztály nem ajánlja a jutalomra.

Ezek szerint a vegytani és ásványtani pályamunkáknak a jutalom nem adatik ki; a légtünettannak ellenben kiadni határozottat, melynek felbontott jeligés leveléből e név tűnt ki a munka szerzőjéül:

S z a b ó I g n á c z

egri főgymnasiunai tanár.

XIII. A jelen ülésben eldöntött pályázatoknál jutalmat nem nyert minden pályamunkák felbontatlan jeligés levelei elégetésére a nm. elnök úr Haynald Lajos tiszteleti és Thaly Kálmán lev. tag urakat kérte fel.

Ezek a megtörtént elégetésről még az ülés folyamában jelentést tettek.

XIV. A Dóra alapítványból kitűzendő új jutalomra nézve a II. osztály jelenti, hogy annak formulázását statistikai és nemzetgazd. bizottságának adta ki, egyszersmind a határidőre is véleményt kívánván, mert 1872. január 31-ke igen rövid.

A szövegezett kérdés beváratik; a határidő 1872. decz. 31-re tűzendő.

XV. Ugyanazon osztály az első hazai pesti takarékpénztár alapította Fáy alapítványból kitűzendő jutalomkérdést illetőleg, a takarékpénztári igazgatóság felszólítása folytán, jelenti, hogy az államtudományok köréből a közigazgatás jogtere volna a kérdés kitűzésére legczélszerűbb.

A III. osztály jelentése is beváratik.

XVI. Szintén a II. osztály, Sztrókay Antal nevére, leánya Sztrókay Luiza által tett alapítványból kitűzendő új kérdésül következőt ajánlja:

„Adassanak elő az örökösödési kötelek rész s (Pflichttheil) jogi alapja s elmélete, fény- s árnyoldala, és a különféle régiebb s újabb törvénykönyvek arra vonatkozó rendeletei, összehasonlítva egymás közt s az ősi magyar törvény örökösödési rendszerével.“

Elfogadtatván, kitűzendő 1872. decz. 31-re.

XVII. Vögre a II. osztály a Magyar Hölgyek alapítványából kitűzött logikai és anthropologiai kérdéseket, melyek ez évben eredménytelenül maradtak, tekintve a tárgy fontosságát, újra kitűzetni kéri.

Elfogadtatik, s azok 1872. decz. 31-i határnappal újra kitűzetnek.

XVIII. A III. osztály, az 1869-i nagygyűlés által, a Vitéz alapítványból kitűzött pályakérdést: „Irassanak le Magyarország köszöntelepei tudományos és iparos tekintetben a jelen kútforrások alapján“ — mint a melyre az 1870. nov. 1. határidőig nem érkezett pályamunka, tekintve hogy e kérdés fontos és korszerű, s hogy annak megoldására hivatott erők hiányában nem vagyunk, az 1871-ről felmaradt 40 aranynyal s 1873. dec. 31. határidővel, újra kitűzetni kéri.

Elfogadtatik.

XIX. Felolvastatnak az osztályok tagajánlásai; e szerint

Az I. osztály által ajánlatnak:

Rendes tag ul: B u d e n z J ó z s e f lev. tag, az Akadémia alkönyvtárnoka, kit számos munkái az európai altáji nyelvtudósok kitünőbbjei közé emeltek.

Levelező tag ul: 1. S z a r v a s G á b o r, pesti kir. egyetemi tanár, ki a klasszikai irodalom s magyar nyelvtudomány terén évek óta sikerrel működik, a magyar syntaxis szerencsés művelője a „Magyar igeidőkről“ írt s 1869-ben Marczibányi díjjal jutalmazott pályamunka szerzője.

2) S z é n á s s y S á n d o r, tanár az ág. hitv. pesti gymnasiumban, ki 15 év óta számos latin nyelvészeti munkát adott ki, s egyike nálunk e szak kitünő képviselőinek.

Külső tag nak: 1) W i e d e m a n n F e r d i n á n d Petersburgban, az ottani akadémia tagja, osztályában a finn-ugor nyelvek legkitünőbb képviselője.

2) K r e u t z w a l d F r i g y e s, orvos Esztoroság Vero városában, a dorpati eszt tud. társaság tiszteletbeli tagja, az eszt nép között fennmaradt mesék és mondák gyűjtője, az eszt mondai nagy költeménynek, a „Kalevi poeg“-nek szerzője.

3) V i s c h e r F r i g y e s T i v a d a r, zürichi egyetemi tanár, Németország szíptani irodalmának első rangú tekintélye.

A III. osztály részéről ajánlatnak:

Levelező tag ul: 1) D r. J u r á n y i L a j o s, az egyetemenél a növénytan tanára, számos, önálló buvárlaton alapuló értekezés szerzője, melyek nagy része az Akadémia nyomtatványai közt, de még több, némethoni tudományos folyóiratokban jelent meg.

2) D r. H o f m a n n K á r o l y, a magyarhoni földtani intézetnél fő geolog, azelőtt tanár a polytechnicumon, kinek becses geologiai és természettani dolgozatai vannak már közzétéve a magyarhoni és külföldi szakmunkákban.

3. D r. W a r t h a V i n c z e, a vegytan tanára a polytechnicumnál, kinek több e szakbeli értekezése jelent meg magyar és német szaklapokban, s mint jeles előadó is ismeretes.

4. K e n e s s e y A l b e r t, ki hazánkban ugyszólván egyedül foglalkozik a hajózás elméletével, mely szak képviselése Akadémiánkban szintén kívánatos.

5. T ó t h Á g o s t o n honvéd ezredes és egyetemi tanár, mint ki a magyar irodalmat a hadi tudományokban jeles munkákkal növelte s folytonosan növeli.

Külső tag nak: 1. S c a c c h i A r c a n g e l o, Nápolyban az egyetemenél az ásványtan tanára, Senatore del Regno, az egyetem rectora, számos tudományos munka szerzője.

2. P a r l a t o r e F ü l ö p, Florenzben a muzeum igazgatója, Olaszthon növénytudósainak legkitünőbbje.

3. Boissier Edmuud Genfben kitűnő növénytan munkák szerzője, melyek közt a Flóra Orientalis hasonlíthatatlan műnek lenni ígérkezik, a megjelent I. kötet után itélve.

Fenzl Ede Bécsben, az egyetemen a növénytan tanára s a növénykert igazgatója, ki magyarországi növények leírásával is jelesen foglalkozott; terjedelmes ismeretekkel bíró genialis morpholog; növénytan leírásai remek, mintaszerűek.

XX. A második osztály ajánlottainak felolvasása előtt, annak elnöke Horváth Mihály r. t. szót kér s előadja, hogy többen az osztály tagjai közül nála megjelenvén az osztály május 13-i értekezlete eljárását, az új tagokra történt szavazás alkalmával incorrectnek nyilatkoztatták, s új értekezelést tartását s a szavazás ismétlését kérték azon okból, mert az osztály szavazatos tagjai közül heten, az ő, mint elnöknek, az ülés megnyitásakor odavetett figyelmeztetése folytán, hogy ha majd szavazásra kerül a sor, azok kikre a szavazás történik, távozzanak el, az ülés termét elhagyták, s így, bár az osztály közbejött határozatánál fogva először a levelező tagokra való szavazás vétetett fel, sem ebben, sem a többi rendes tagokra való szavazásban részt nem vettek; miután bár a csarnokban maradtak, jelentő elnök azt hitte, hogy végkép eltávoztak az Akadémia épületéből.

Mire több tagnak részint a történeteket világító, részint vitatkozó észrevételei után határozatotott:

A nagygyűlés nem érzi magát hivatva arra, hogy az osztálynak éléje terjesztett, forma tekintetében kifogástalan, jegyzőkönyvi határozatát, melyben az elnök és az osztály eljárása ellen sem a magokat jogaikban megrövidítetteknek érzők, sem mások által történt óvástétel említve nincs, megváltoztassa, s új szavazást rendeljen; annál fogva napirendre tér.

XXI. Ehhez képest olvastatnak a II. osztály ajánlottai, következőleg:

Rendes tagul ajánltatnak:

1. Rómer Flóris, lev. tag
2. Szabó Károly, " "
3. Salamon Ferencz, " "
4. Keleti Károly, " "

Levelező tagoknak:

1. Lubrich Ágost, egyetemi tanár s szerzője azon négy kötetes, 1868-ban megjelent „Nevelés tudományi“ munkának, mely közelismerésben részesült.

2. Dr. Hajnik Imre győri jogtanár, több jeles önálló munka és értekezés szerzője.

3. Dmanovszky Endre, a soproni ágost. hitv. theologiai intézetben bölcsészettanár; önálló munkája: „A Bölcsészettörténete.“ Első kötet: Ó-kor. 1870.

Mindez ajánlások tudomásul vétetvén, a választás a holnapi nagygyűlésen fog megtörténni.

XXII. Nagy János r. t. indítványa, hogy az egyesek által ajánlott tagok nevei és minősítvényei a nagygyűlési osztály-értekezelés előtt, ezenül könyvben minden taggal közöltessenek, s az Ügyrend illető pontja e szerint módosíttassék.

Mellőztetett.

XXIII. Másodelnök urónmga tudatja, hogy a holnapi nagygyűlésen, az akadémiai tagok választását megelőzőleg, az igazgató tanácsba is kellend választani. Kiderít-

tetvén, hogy az ig. tanács létszáma, a másodelnökkel együtt, jelenleg 24 tagból áll, s ha a választandó elnök is az igazgatóság tagjai közül leendő, akkor a tagok száma csak 22 marad, s így két hely üres, melyeket, az alapszabályok 23. §-a értelmében, ezuttal is kizárólag az Akadémia van hivatva betölteni.

A két igazgató tag választása a holnapi nagygyűlés napirendjére kitzüzetik.

E l e g y e s g y ű l é s . .

1871. máj. 17-én.

Nagymélt. L ó n y a y M e n y h é r t akad. másodelnök ur elnöklete alatt.

I. Más delnök ur az elnöki hely betöltése végetti szavazást a napirend első tárgyának jelentve, a szavazatok beszédésére s összeszámolására Majláth György igazg. tag elnöklete alatt gr. Mikó Imre ig. és tisztoleti, Pulszky Ferencz tiszt., Ipolyi Arnold és Toldy Ferencz rendes tagokból álló küldöttséget nevez, s maga az elnöki széket a küldöttségek engedi át.

A szavazás titkos czódulákkal megtörténvén, a küldöttség jelenti, hogy harminczhét szavazattal bíró tag szavazatából (Lónyay másodelnök nem szavazván s gr. Károlyi később jövén) esett.

Lónyay Menyhéltre	32
Csengery Antalra	3
Horváth Mihályra	1
Gr. Mikó Imrére	1

E szerint Lónyay Menyhért, eddigi másodelnök, a szavazatok nagy többségével az Akadémia elnökének megválasztatván, széke elfoglalására fölkéretett, egyszersmind a történt választásnak az Alapszabályok 41. §-a értelmében Ő Felsége megerősítése alá leendő fölterjesztése határozatotott.

II. Elnök ur ő nmgá, miután az Akadémia benne helyezett bizalmát szívélyes szavakban megköszönve széket elfoglalta, jelenti, hogy most már a másodelnöki tiszt jövén üresedésbe, annak betöltését napirendre tüzi, s a tagokat szavazatuk beadására felszólítván, azok összeszedésére, megszámitására s az eredmény kihirdetésére ugyanazon küldöttséget kéri fel.

Megtörténvén a szavazás, harminczkilencz szavazat közül esett :

Csengery Antalra	31
Horváth Mihályra	6
Gr. Mikó Imrére	1
Szögyény Lászlóra	1

Minélfogva Csengery Antal ig. és rendes tag az Akadémia másodelnökeül megválasztottnak jelentetett, ki is az Akadémia bizalmát megköszönve, a másodelnöki tisztséget elfogadta; mely e szerint történt választás hasonlólul Ő Felsége megerősítése alá terjesztetni határozatotott.

A nagygyűlés folytatása.

1871. május 17-én.

Nmgá L ó n y a y M e n y h é r t akad. elnök ur elnöklete alatt.

XXV. Elnök ur ő nmgá, a tegnapi határozat folytán, felhivja a nagygyűlést az igazgató tanácsba választandó két tag iránti szavazásra.

A szavazás, titkos levélkéekkel, mindkét tagra egyszerre, megtörténvén, s a szavazatok az elnökség által megszámláltatván, kiderült, hogy a harminczhét szavazó által beadott iratkákon

Toldy Ferencz	r. t. neve	33-szor
Horváth Mihály	„ „ „	28-szor
Sztoczek József	„ „ „	5-ször
Pauler Tivadar	„ „ „	3-szor
Pulszky Ferencz	t. „ „	2-szer
Ipolyi Arnold	r. „ „	1-szer
Korizmicz László	t. „ „	1-szer
Tóth Lőrincz	r. „ „	1-szer

fordul elé; mihez képest

A legtöbb szavazatot nyert Toldy Ferencz és Horváth Mihály rendes tagok az Igazgató Tanács tagjaivá megválasztottak.

XXVI. Nagymélt. elnök ur felhívja a tagokat az osztályokból tegnap ajánlott akadémiai tagok feletti szavazásra, mi szokott módon, titkos golyókkal, megtörténvén Megválasztottak :

Az I. osztályba

Rendes tagnak:

Budenz József 26 szavazattal 8 ellen

Lev. tagnak:

Szarvas Gábor 30 szavazattal 3 ellen

Szénássy Sándor 25 „ 5 „

Külső tagnak:

Wiedemann Ferdinánd 26 szavazattal 7 ellen

Kreutzwald Frigyes 24 „ 10 „

A II. osztályba

Rendes tagnak:

Rómer Flóris 31 szavazattal 3 ellen

Szabó Károly 33 „ 1 „

Salamon Ferencz 29 „ 5 „

Levelező tagnak:

Lubrich Ágost 25 szavazattal 9 ellen

Hajnik Imre 27 „ 6 „

Domanovszky Endre 22 „ 10 „

A III. osztályba

Levelező tagnak:

Jurányi Lajos 26 szavazattal 8 ellen

Hofmann Károly 23 „ 9 „

Kenessey Albert 25 „ 6 „

Tóth Ágoston 31 „ 1 „

K ü l s ő t a g n a k :

Scacchi Arcangelo	23 szavazattal	9 ellen
Parlatore Fülöp	25	3 „
Boissier Edmund	22	7 „
Fenzl Ede	23	6 „

XXVII. Toldy Ferencz r. t. a tagajánlási szabályok oly módosítását indítványozza, hogy ne csak az illető szakbeli, hanem minden tag tehessen mindegyik osztályba ajánlásokat.

Éz indítvány az Ügyrend módosítását czélozván, miután, közelebbi határozat szerint azon ülésen, melyben tétetett, nem tárgyalható, az indítványtevő utasittatik, hogy indítványát s az Ügyrendben általa czélszerűnek vélt e részbeli módosításokat formulázva, egy következő összesülésben terjeszsze elő.

*III-ik Igazgatósági ülés.**1871. május 19-én.*

Nagymélt. L ó n y a y M e n y h é r t akad. elnök ur elnöklete alatt.

35. Az april 15-ki ülés jegyzőkönyve felolvasatván Tudomásul vétetett.

36. Ugyanazon jegyzőkönyv 30-ik pontjára elnök ur megjegyzi, hogy ifj. b. Vay Miklós a szoborminta által sokasítandó gypszöntvények jövedelmét nem általában az Akadémiának, hanem az Eötvös-émlék javára ajánlotta fel.

E helyreigazítás tudomásul szolgál.

37. Előterjesztetett a magyar földhitelintézet, mint az Akadémia pénztára kezelőjének, következő jelentése :

Nagytekintetű Igazgatóság! A Magyar Tudományos Akadémia könyveinek a kettős könyvvitel szabályai szerinti berendezése alkalmával, melynél az átadási jegyzőkönyvön s az alapítói tartozások könyvén kívül semmi biztos adat nem volt a controzás tekintetében rendelkezésünkre, több nehézség s több oly kérdés fordult elő, melyek iránt teljes szabattossággal nem intézkedhetünk. Midőn tehát a munkálatról jelentésünket ezennel betérjesztjük, előre bocsánatot kell kérnünk, ha e jelentés hosszasabban veszi igénybe a nagytek. Igazgatóság idejét.

Mindenek előtt bemutatjuk A) alatt az Akadémia vagyonmérlegét, 1869. nov. 1-től, melynek alapjául a fentemlített átadási jegyzőkönyv s a tartozási könyv szolgált; B) és C) alatt az 1870. decz. 30-án lezárt mérleget és bevételi s kiadási számlát; D) alatt egy jegyzéket, melyből kitűnik, hogy

a) A kívül fekvő alapítványok összege 1869. nov. 1-jén volt	475,549 ft — kr.
erre befizettetett tőke fejében 1869. nov. 1-től 1870. dec. 31-ig (zálog- evélben 5000 ft, készpénzben 21037 ft 30 kr.) összesen	26,037 ft 30 kr.
e szerint 1870. decz. 31-én a kívül fekvő alapítványok összege	449,511 ft 70 kr.

b) A hátralékos kamatok 1869. nov. 1-jén tettek	23634 ft 90 kr.
ebből általunk a lefolyt 14 hó alatt behajtatott	16403 ft — kr.
e szerint ebből hátralékban maradt 1870. decz. 31-én	7231 ft 90 kr.

1869. nov. 1-től 1870. decz. 31-ig lejárt új kamat	24336 ft 77 kr.
ebből befolyt	17308 ft 83 kr.
maradt hátralékban	7038 ft 94 kr.
összes hátralék 1870. decz. 31-én	<u>14264 ft 84 kr.</u>
Behajtottunk tehát összesen a 14 hó alatt tőke fejében	26037 ft 30 kr.
kamat fejében	33706 ft 84 kr.

Megjegyezzük itt, hogy az alapítványi tőkék utáni kamatozás eddig különböző időszakokra volt beosztva. Mi kiszámítottunk minden kamatot 1870. decz. 31-ig, s ezen túl minden alapító a naptári év szerint januártól decemberig fogja kamatait fizetni, s reméljük, hogy e tekintetben, a rend kívánatának engedve, nehézségeket senki sem támaszt.

Végül E) alatt csatoljuk az ezen 14 hó alatt befolyt hagyományok és adományok jegyzékét, melyeket már az Akadémia vagyonához csatoltunk, azon véleményben, hogy ezek között külön czélú alapítvány nem foglaltatik.

A mérleg egyes pontjaira nézve a következőket jegyezzük meg:

A palota értéke 1000000 fttal vétetett az activumba. Ugy vagyunk értesülve, hogy a palotára aláírt adakozásokból némi összeg még befizetve nincs, de ezeket nem vezethetjük be, mert jegyzéket rólok nem kaptunk.

A felszerelések értéke gyanánt 272 ft 32 krt, mint azon összeget vettük föl, melyet e czélra 14 hó alatt tényleg kiadtunk. Nem tudjuk, e czim alatt kíván-e az Akadémia valamely oly összeget venni föl, mely a felszerelések tényleges értékével arányban áll? ebben az esetben kérjük ez összeget meghatározni, leltárt készíttetni, melyben évenként az új beszerzések fölvetetnének, s melyből évenként egy meghatározandó s az elhasználásnak megfelelő százalék leiratnék.

A könyvtárt, hogy a mérlegben ez is helyet nyerjen, azon 5000 ft értékkel vettük föl, mely e czélra Hunfalvy Pál kezéhez kiadatott. Kérjük a T. Igazgatóság utasítását, fölvegyük-e a könyvtárt jövőre a mérlegbe, s ha igen, minő értékkel? Továbbá, miután a fentebbi 5000 fról számadást mindeddig nem kaptunk: vajon az ily általánosságok számadási kötelezettség mellett adatnak-e ki az illetők kezeihez, vagy arról további elszámolás nélkül szabadon rendelkezhetnek? Ily általánosságok adattak ki például Ring Adorjának 147 ft. Emődinek 30 és Reinprechtnek 50 ft, melyek szintén a mérleg activumába vétettek föl.

Az értékpapírok közül a magyar földhitelintézeti zálogleveleket s a földtehermentesítési kötvényeket névértékben vettük föl a mérlegbe (ez utóbbiakat bankvaluta szerint), mivel az Akadémia ezeket, mint tőkeelhelyezést, névérték szerint tekintheti. A többi értékpapírok az árfolyam szerint számítottak föl, — a bennök foglalt kamatokat (szelvényértéket), 1870. decz. 31-ig számítva, szintén fölveztük az activumba. Van azonban az értékpapírok közt még néhány, melyeknek biztos értékét nem határozhattuk meg de conversiójuk iránt a kellő lépéseket megtettük.

Áttérve az alapítványok állására, először is megjegyezzük, hogy azon alapítványok, melyek sem kamatot, sem tőkét nem fizetnek (lásd a D) jegyzék 212—231. számaikat), vagyonnak alig tekinthetők; azonban további intézkedésig a mérlegbe mégis fölvetettek. Kivételt képez ezek közt az Első magyar általános biztosító társaság 10,000 ftos alapítványa. A társaság ugyanis kötelezte magát, hogy minden évben, ha osztalékot

fizet, 300 ftot fog adni az Akadémiának s egyszersmind ezen kívül 200 forintot tesz félre mindaddig, míg ez kamataival 10,000 forintra növekszik. Ennek megfelelőleg a biztosító társaság mérlegében 1870. decz. 31-én 2841 ft 34 krt találunk a passivumba bevezetve.

A rendes alapítványok között is van továbbá több oly összeg, melyektől, bár a kamatfizetés kötelezve van, évek óta se tüke, se kamat nem fizettetett. Ha a folyamatban lévő ügyvédi eljárás sem volna képes ezeket behajtani, akkor az ily alapítványokat szükséges leendő kitérőlni, nehogy értéknélküli tételek szerepeljenek az Akadémia vagyommérlegében. Az adóssági követelések között szintén van egy tétel, gr. Pongrácz János 375 ft tartozása, melynek eredete előttünk ismeretlen.

Az Akadémia által kezelt külön czélu alapítványok javára egyelőre évi 5% kamatot irtunk az akadémiai kamat-számla terhére. Kérjük elhatározni, hogy jövőre is ezen kamatlábat tartsuk-e meg, vagy általában mily alapítványok után és minő kamatozást kelljen számitanunk, miután a kettős könyvvitel épen az ilyféle alapítványoknál igen szabatos számadást és nyilvántartást tesz lehetségessé. Azon alapítványokat értjük itt, melyek az Akadémiának bizonyos meghatározott czélok végett, s nem pusztán saját alapjának növelésére adattak, s melyeket elhazkélpezt mindig ugy kell könyvezni, hogy tisztán kiténjék, vajon ezen alapítványok kamatai valóban a meghatározott czélra fordítottak-e? Ez eddig általában nem történt. Ezen alapítványok nevei a mérleg passivumában 1. sz. alatt vannak elsorolva. Kérdés azonban, hogy a következő három alapítvány, melyeket a pénztár átvétele alkalmával külön nevekre szóló takarékpénztári könyvecsékben vettünk át, s nem nyervén azok iránt külön utasítást, mint folyó összeget kezeltünk, nem tartozik-e szintén a külön czélu alapítványok közé. Név szerint :

1. Fiók Sándor név alatt 176 ft, betéve 1869. január 26-án.
 2. „Paskó hagyatéka“ név alatt 2085 ft 45 kr. betéve 1869. oct. 2-án.
 3. „Thanhoffer P. néhai Kralovánszky Gy.“ név a. 1500 ft, betéve 1869. febr. 22.
- Továbbá fordulnak elő kamatfizetések, melyekre nézve a megfelelő alaptőke bevezetve nincs. Ilyen a Marczibányi-féle 210 ft kamat, s a néhai Rhédei László alapítványának kamatai fejében fizetett 67 ft 50 kr., melyek nundenesetre egy alaptőkének felelnek meg ; de miután nekünk nem adattak át alaptőkék gyanánt, az activumba nem voltak felvehetők.

Viszont kifizetésre, mint ösztöndíjak, utalványoztattak : „Holezer alapítvány“ név alatt 150 ft és „Edl Kálmán alapítvány“ név alatt 150 ft, a nélkül hogy a megfelelő alapítványok a külön czélu alapítványok sorában említettének. Mi e 300 ftot az activumba mint követelést vettük be, (mérleg activuma 11. sz. a.) s ki fogjuk egyenliteni, ha a kamatok az 1871. évben az alapítóktól befolytak.

Ily alapítványokra nézve, bárminő czél, ösztöndíj vagy jutalmazások czéljából adatnak át az Akadémiának, kívánatosnak tartjuk, hogy az Akadémia vagyónába soroztassanak be, s viszont egy kimerítő jegyzék vezettségük arról, mily czélra vannak ezek rendelve, és minden év elején a kellőleg meghatározott összeg, mely ezen alapítványok fejében kifizetendő lesz, a budgetbe fölvétessék. Ezen, a budgetbe fölvett összegeknek egy külön számla fog nyitvatni, s ha az utalványozott összeg az év végeig ki nem fizettetett, vagy mint tartozás vitetik át a következő évre, vagy (a hol az alapítvány ezt megengedi) az Akadémia javára leiratik.

Attérünk a passivumban elsorolt külön czélu alapítványokra :

a) A Széchenyi szobor-alapítvány a kamatokkal együtt 1870. decz. 31-ig 40635 ft 94 kr-ra ment föl; a kamatok 5%-kal számítottak s félévenként mindig a tőkéhez csatoltattak, s úgy véljük, hogy jövőre is ugyanezen eljárást kell követnünk, míg e tőke végkép vissza nem fog fizettetni.

Nem ily viszony áll a b) c) d) e) alatt elsorolt székely kivándorlási alap, Dóra, herceg Czartorysski és Hölgy-alapítványokra nézve, melyeknél véleményünk szerint a kamatok meghatározott célokra fordítandók. Kérjük ezekre nézve a szükséges utasítást, különösen a Hölgy-alapítványnál nem mulaszthatván el megjegyezni, hogy annak rendbehozása halaszthatlanul szükséges. Az f) alatti Eszterházy képtár-alapítvány talán egyszerűen a vagyonhoz sorozható, mint bérilletmény, miután az állam e képtárt megvette. Hasonlóan a vagyonhoz csatolható a g) alatti teremfestési alapítvány is, miután Teuchert szobafestőnek a házi költségek számadása terhére különben is nagy összegek fiztetettek ki.

A h) alatti Kazinczy-alap értékpapirjai a következőkből állanak:

földtehermentesítési kötvény névérték:	850 ft — kr.
egy alapítványi részvény	100 ft — kr.
egy nemzeti kölcsön-kötvény	20 ft — kr.
<u>összesen</u>	<u>970 ft — kr.</u>

Hogy ezen egész alapról egy képet adjunk, van szerencsém azok jelenlegi állását előterjeszteni.

Az átadáskor átvett takarékpénztári könyvekből bejött	7863 ft 47 kr.
Adakozás útján befolyt	1215 ft — kr.
Értékpapir kamatai fejében bejött	70 ft 59 kr.
Folyó 5% kamat fejében javára iratott	111 ft 69 kr.
<u>összesen</u>	<u>9260 ft 75 kr.</u>

Ezen összegekből kiadatott:

Deák Lőrincznének 1869. octobertől 1870. márcziusig 6 negyedévre	
50 ft-jával	300 ft — kr.
Plathy Istv. kezéhez Hrabovszky Kazinczy árvák részére 1870-re	400 ft — kr.
Kazinczy Homoky Mathildnak:	
1870-re	800 ft
1871. I-ső negyedév	200 ft
Bogyó Benke Olgának 1870-re	200 ft — kr.
<u>Segélyekre</u>	<u>1900 ft — kr.</u>

Andrássy Aladár grófnak a Kazinczy-émlék céljára, mely, utóbbi határozat folytán, a gróf ur követelésének kiegyenlítésére fordított 1000 ft — kr.

Évva Andrásnak a széphalmi emléké építésére (előlegesen)	1001 ft 22 kr.
<u>A kiadások összege</u>	<u>3901 ft 22 kr.</u>

Marad 5359 ft 53 kr.

a mint ez a mérlegben előfordul. Miután a kamatjövedelem az évi segélyeket távolról sem fedezi, kérjük elhatározni, hogy a tőke elfogyasztassék-e, vagy a kiadások szállítassanak le azon mértékig, a meddig a kamatjövedelem terjed, s ezen esetben kérjük az

állandósítandó tőkeösszeget is meghatározni, s utasítani az iránt, hogy a még befolyandó adakozások a tőkéhez csatoltassanak-e vagy a rendes kiadásokra fordítandók.

Az i) alatti Reseta-alapítványban 1870. december 31-én következő értékpa-pirok voltak :

- 6 darab lánczhid részvény,
- 10 darab alagut részvény,
- 7 darab pesti takarékpénztári részvény.

Ezek értékének, valamint a 40,577 ft 84 krt tevő készpénz összegnek harmadrésze már 1871-ben az Akadémia alapjának javára iratik, kétharmada pedig a Reseta-féle végrendelet értelmében a muzeumnak és színháznak fog kiadatni.

A k) és l) alatti Szitányi-Ullmann és Wodianer alapítványokra nézve az alapítók rendelkezése szerint fogunk eljárni.

Mielőtt az alapítványoktól más tárgyra térnénk, fölemlítjük még egyszer, hogy minden kötelezettséget, melyeket az Akadémia az elfogadott alapítványokkal magára vállalt, és minden ajándékot s hagyományt, melyek hozzánk még be nem jelentettek volna, kellőleg megállapítani s velünk közölni méltóztatásuk, mert a rendszeres nyilvántartás és mérlegkészítés csak ily módon érhető el, s rendes budget csak ezek alapján készíthető.

Néhány kisebb jelentőségű kérdés is van függőben, melyeket meg kell említenünk.

Takács István főtitkári segéd lakása fejében Diescher ur a bérlház bérösszegéből 1870-re 400 ftot levont, holott ezen idő alatt Takács ur rendes fizetését és labkér illetményét is folytonosan huzta.

Potemkin (Egervári) Ödön 80 forint előleget még 1869. november előtt kapott s azóta nem törleszté le.

Elengedett-e az neki ?

A bevételek számláján 3. sz. a. foglalt házbérekre nézve szükségesnek tartjuk fölemlíteni, hogy házbér fejében a leforgott 14 hó alatt befolyt 28704 ft 45 kr. ebből levonatott :

építkezés és házi költségekre	13587 ft 3 kr.	
előrefizetett házbér	1525 ft 65 kr.	15112 ft 68 kr.
	marad . . .	13591 ft 77 kr.

mely a fentebbi 3. számú tételnek megfelel. Megemlítjük egyébiránt, hogy építkezési czélokra gr. Smettow Richardtól 100 ft és az aradi takarékpénztártól 200 ft folyt be, melyek az építkezési számláról leirattak.

A kiadási számla 4. számú tételére nézve megjegyezzük, hogy a vagyon-fölvételi különbözet főleg az által ered, mert a Széchenyi-szobor követelése az átvételkor 36.600 forinttal van fölvéve, holott tetteg a lejárt kamatokkal együtt 37,763 ftot 42 krt tett, s a többi kölön czélu alapítványok sem voltak pontosan megállapítva, viszont pedig oly bevételek is folytak be, melyeket utólag, mint vagyon-kiegyenlítést kelle könyveznünk.

A tudományos bizottságok számláira nézve fölölegesnek tartjuk részletekbe bocsátkozni, miután a kiadások szigoruan az utalványozás értelmében történtek, s a bizottsági jegyzők az utalványozott összegekről alkalmasint egyenesen a Nagytekint. Igazgatósághoz tesznek jelentést. Ha utólagosan, vagy általában jövőben, tőlünk erre nézve részletes kimutatás kívántatnék, kérjük ezt velünk tudatni.

A mi a tiszta nyereség gyanánt mutatkozó 50,577 ft 41 krt illeti, ki kell emelnünk, hogy ezen összeg főleg azon 54,837 ft 49 kr különbözetből eredt, mely az érték-papiroknak árfolyam szerinti értékről névértékre történt felemelése által származik (Bevételi számla 2. sz.) s ha ezen összeget tekintetbe nem vesszük, a kiadások és bevételek majdnem teljesen fedezik egymást. Levonva tehát ezen 50,577 ft 41 kr. nyereséget a 142,929 ft 86 kr. nyi fő-összegeből, maradt mint valódi kiadás 92,352 ft 45 kr.

Ezen összeg határozottan mutatja, hogy az 1870-ik évre azon év kezdetén készített költségvetés helyes számításon alapult, mert abban a kiadások 99,349 ftal voltak praeliminálva.

Midőn ezek után jelentésünket berekesztjük, legyen szabad fölkérnünk a Nagytek. Igazgatóságot, hogy a fentebb előadott kérdésekre nézve irányadó határozatát velünk mielőbb közölni s egyszersmind a számadásokat illetőleg részünkre a fölmentvényt kiadni kegyeskedjék.

Kiváló tisztelettel maradván Pest, 1871. május 17-én, a m. földhitelintézet pénzügyi osztálya, Lukács s. k. Trebitsch s. k.

E jelentés egyelőre tudomásul vétetvén, kiadatik megvizsgálás és véleményadás végett a Csengery Antal másodelnök s gr. Károlyi György és Szogyényi László igazgató tag urakból álló hármass pénzügyi bizottságnak. A Kazinczy-alapítvány évdijasainak a hitelintézet egyelőre évdijaik felét fizesse ki.

38. Olvastatott Hinka József akadémiai ügyész következő jelentése :

Nméltóságú cs. k. minister s akadémiai elnök ur, Méltóságos Igazgató Tanács, Kegyelmes uraim !

A m. t. Akadémia jogügyeinek ezidei folyamáról van szerencsém következőket jelenteni :

1) A Kovács Lajos ellen fennállott 30,000 p. ftnyi tőkekövetelés f. é. február 14-én tartott végszámadás alapján járulékaival s az előlegezett 242 ftnyi végrehajtási költségekkel együtt teljesen befizettetett az akad. pénztárba.

2) A Rhédey László-féle hagyatékhöz tartozó kistornyai szőlő iránt Besze Jánosné által támasztott birtokháborítási perben hozott, s alperes végrendeleti örökösök képviselői által felebezett első bíróságú ítéletet a k. tábla helybenhagyta, de az örökösök képviselői azt a legfőbb törvényszékhez felebezették ; — minek eredményéről megteendém annak idejében alázatos jelentésemet.

Ugyanazon hagyatékek kezeléséről, valamint az abból befolyt s a debreczeni collegium pénztárába letett pénzekről vezetett számadásokra tett észrevételeket a mélt. Igazgató Tanácsnak m. évi decz. 18-án hozott határozata folytán, mindenekelőtt a hivatalából kilépett akadémiai számvevőtiszt, Szőke János urtól megszerezvén, egyszersmind Balázs József hagyatéki gondnok jelenlegi lakhelye után részint Szathmárt akadémiai képviselő Bősörményi Eleknél, részint pedig Debreczenben főiskolai ügyvéd Tóth Antalnál tudakozódván, azon sajnós értesítést vettem : hogy nevezett hagyatéki gondnok még múlt évben meghalálozott ; a Debreczenben lakó s általam megkeresett főiskolai pénztárnok azonban beküldötte a közölt számadási észrevételekre felvilágosító válaszát, melyet a hagyatéki számadásokkal együtt van szerencsém további utasítás kikérése mellett ./. alatt idezárva Excellentiádnak s a mélt. Igazgató Tanácsnak bemutatni.

3) Néhai Patkó János hagyatékához tartozó budai háztelkek vételárából beszédtem 500 főt, melyet az akadémiai pénztárba beszolgáltattam.

4) A néhai Meszlényi Márton János végrendeleti örökösei ellen 300 db arany és járulékaik iránt Pest városa törvényszéke előtt lefolyt per — mint annak jelenlegi előadója ígéré — még e hó folyamában fog véglegesen elintéztetni.

5) Néhai Edl Kálmán hagyatéka tárgyában van szerencsém Somogy megye törvényszékének f. é. márcz. 27-én hozott végzését 2% alatt ide mellékelve bemutatni; mely szerint a hagyatéki hitelezőkkel s a birtok eladójával szintugy, mint annak közös birtokosával eszközözendő összeszámolásra e hó 9-e lett határidőül kitűzve; — mely tárgyalás eredményéről eddig még értesítést nem vettem — de annak megérkezéttével nem késendem azt Excellentiád s a mélt. Ig. Tanács magas tudomására hozni.

6) Néhai Zmeskál János hagyatéka, illetőleg hitbizományi helyettesítése tárgyában van szerencsém jelenteni: hogy időközben a gömörmegyebeli rahói hagyaték is leltároztatott; — továbbá az örökhagyó édes atyjának testvéröccse, s annak törvényes örökösök nem léteben egyszersmind végrendeletileg helyettesített örököse Zmeskál Zsigmond ur, f. é. márt. 11-én két gyermek hátrahagyásával meghalálozott; — az Akadémia reménybeli jogigényei biztosítására pedig megtétettek a szükséges lépések.

7) Néhai b. Szörényi Carolina 300 ftos hagyománya — a végrendeleti végrehajtó közlése szerint — még e hó folyama alatt fog az akadémiai pénztárba befizettetni.

8) Néhai Darai Imre 1000 ftos hagyománya e napokban fizettetett be az akadémiai pénztárba.

9) Az akadémiai palota és bérház után már végrehajtási uton követelt állami és községi adónak mielőbbi befizetése iránt a helybeli adóbehajtási hivatal által kézbesített adóintézeteket s az ennek folytán 1863. évtől illetőleg pedig 1868—1871. évekről készített adóhátraléki kimutatásokat van szerencsém 3% alatt idezárva Excellentiád és a mélt. Igazg. Tanácsnak mielőbbi elintézés illetőleg utasításadás végett bemutatni. Végre

10) Néhai Gyarmathi Sándor 1000 ftos hagyománya és Hrastina István 50 ftos hagyománya biztosítása tárgyában megtétettek a szükséges lépések.

Midőn a fenérintett ügyekben Excellentiád s a mtgos Igazgató Tanács mielőbbi kegyes utasítását kikérem, mély tisztelettel maradok Excellentiád s a mélt. Igazg. Tanácsnak alázatos szolgálója Hinka József s. k. m. akad. ügyész.

A felolvasott jelentés minden pontja tudomásul vétetvén, illetőleg a még függőben levőkre nézve a további jelentéstétel bevértván, mi a 2-dik pontban említett Rhédey hagyaték számadásait illeti, azok áttekintés és a további teendők iránt véleményadás végett áttétetnek az előbbi számban megnevezett pénzügyi hármass bizottsághoz, a 9. pontban jelentett adókövetelések és hátralékkimutatások pedig Csengery Antal másodelnök urnak adatnak ki megvizsgálás s azok törlesztése iránti javaslat-tétel végett.

39. Főtítkár bemutatja a m. földhitelintézet pénzügyi osztálya jelentését, mely szerint az Akadémia tisztviselőin és fizetéses tagjain 1867, 68 és 69. évekről 1152 ft 3 kr. állami és 280 ft 27 kr. községi jövedelmi adóhátralék követeltetik ezenkívül 372 ft 9 kr. késedelmi kamat az állami és 74 ft 42 kr. a községi adó után, mely utóbbiak valamint az 1870-i állami adóból 372 ft 9 kr. az intézet által törlesztettek; — kér további utasítást.

Az előbbi pont kapcsolatában áttétetik másodelnök urhoz, megvizsgálás és a további lépések iránti jelentéstétel végett.

40. Az I. osztály titkára, jelentése mellékleteül, bemutatja a Kalevala finn éposz Barna Ferdinand által eszközölt s már megjelent fordítását, s előterjeszti az I. osztály kérelmét, 152 ft 30 kr., mint a nyomtatási költség többletének utalványozása iránt.

A 152 ft 30 krnyi többlet, s így a költségvetésbe fölvett 500 ftal együtt 652 ft 30 kr. nyomtatási költség utalványoztatik.

41. Olvastatott Székely-Udvarhely város törvényszékének 1871. május 1-i üléséből 538. polg. szám alatt kelt értesítése, hogy Csik-Szt.-Imrén 1870. jul. 23-án végrendelet hátrahagyásával elhalt Udvarhely-kerületi esperes és udvarhelyi plebános Csató József a M. T. Akadémiának végrendeletében 100 forintot hagyott.

Átteendő az Akadémia ügyészéhez, s egyszersmind a m. földhitelintézet jelen jegyzőkönyv kivonatában értesítendő.

42. Czepléd város közönségének f. é. april 19-ről kelt irata, melyben 1000 ft alapítványának be nem táblázását indokolja :

Átteendő Glyczy Gyula ügyvéd urhoz, azon utasítással, hogy e részben az Igazgatóságnak a nagyobb községekre nézve hozott határozatát vegye zsinór-mértékül.

43. Ybl és Szkalniczky építész urak beadják, jelentés kíséretében, a képtár tüzmentesítése iránt kidolgozott tervet és költségvetést.

Kiadatik az e tárgyban a mult ülésen kinevezett hármas bizottságnak.

44. Takács István főtítkári segéd javaslatot nyújt be a gononoki hivatal és fizetés megtakarítására vonatkozólag.

Az Igazgató Tanács nem kíván e javaslat tárgyalásába bocsátkozni.

45. Ring Adorján, Mészáros Péter és Egervári (Potemkin) Ödön irodai hivatalnokok évdijaik felemeléséért esedeznek.

Az 1871-i költségvetés már meg lévén állapotva, s a jövedelem kimerítve, folyamodók kérelmét tekintetbe venni nem lehet. Azonban, tekintve a drágaságot, az összes irnokok egy havi fizetése, drágasági pótlékkul, utalványoztatik.

46. Kopeczki Ferencz szobatisztító még 1865-ben befejezett szobatisztítási munkájáért járó 206 ft 7 kr. díját utalványoztatni kéri.

Kiadatik volt pénztárnok mélt. Tóth Lőrincz urnak, hogy e követelés valódisága felől, valamint arról is, miért haladt annak kifizetése ennyi ideig, adjon felvilágosítást.

Huszonegyedik akadémiái ülés.

Összes ülés.

1871. május 22-én.

Csengery Antal akadémiái másodelnök ur elnöklete alatt.

161. Olvastatott a vallás és közoktatási m. k. minister urnak Budán f. é. april 27-én 7806. sz. a. kelt k. leirata, mely szerint tekintettel arra, hogy a hazai történeti és műemlékek felügyeletére felállittatni szándékolt országos bizottság még meg nem alakult, és hogy a kormány eme bizottság megalakultáig régészeti ügyekben a Tudom. Akadémia tanácsával él, ugyanezen tud. intézetnek a f. é. tárcza-költségvetésben „történelmi műemlékek felkutatására és fentartására“ kirendelt 16500 ftból önmaga 5000 forintot

határozott juttatni, azon feltétellel, hogy emez összeg, a költségvetési törvény értelmében, csupán történelmi műemlékek felkeresésére, felásatására, felvételére, (leirajzolására) lajstromozására, osztályozására és felügyeletére fordíttassék, ne pedig fentartására is. És minthogy eme javadalmazás másra, mint az imént kijelölt célokra nem fordítható, ő nmga nem mentheti fel a Tudományos Akadémiát azon kényszerűség alól, hogy a főnebbi 5000 forintnak mikénti felhasználásáról, annak idején, okmányolt számadását mutassa be. Azon föltevésből indulva tehát ki, hogy a Tud. Akadémia ezen föltételeket magáévá teendi: ő nmga oda utasítja egyuttal a m. kir. központi állampénztárt, hogy ezen összeget a Tud. Akadémia elnökségének bélyegtelen s Hegedüs Lajos minisztertanácsos által láttamozott nyugtájára fizesse ki.

Ezzel kapcsolatban olvastatott a II. osztály május 8-i ülése jegyzőkönyvének 17. pontja, mely szerint az osztály a történelmi bizottság köv. indítványát pártolólág terjeszti az összes ülés elő: Miután a képviselőház történelmi emlékek gyűjtésére, lemásolására és kiadására 15000, — Rákócziának s országgyűlési emlékek kiadására pedig 5000 forintot, együtt tehát a történelmi bizottságnak 20,000 forintot szavazott meg az 1871-i költségvetésben: kérendő leszen a t. Igazgató Tanács, hogy ez egész összeget a történelmi bizottság részére utalványozni méltóztassék; a közoktatási miniszter urat arra kérvén, hogy az archaeologiai bizottságnak szükséges segélyül 1) azon 2000 fto méltóztatnék juttatni, mely eddig, történelmi emlékek gyűjtésére Olaszországban, az elhunyt minister ur által utalványoztatott; 2) a többi 6000 fto azon 16,500 fto-ból, mely műemlékek ügyére a képviselőház által megszavaztatott, tétetné át az archaeologiai bizottsághoz.

A k. leirat köszönettel vétetvén, annak tartalmáról az archaeologiai bizottság, s egyszersmind a m. földhitelintézet, jelen jegyzőkönyv kivonatában, értesítendők. A történelmi bizottság kívánatát illetőleg, e már befejezett utalványozási ügyben az Akadémia annál kevésbbé látja szükségét új fölterjesztést tenni, minthogy, a bizottsági elnök nyilatkozata szerint, az olaszországi másolásokra vonatkozó 2000 ft ez évre már a tört. bizottságnak utalványozva van.

162. Az archaeologiai bizottság f. é. május 10-én tartott ülése jegyzőkönyvében következő fölterjesztést tesz: Folyó hó 8-án, az Akadémia II. osztálya ülésén, a történelmi bizottság által indítványoztatván, hogy az eddig az országgyűlés által történelmi célokra utalványozott 20,000 ft egészben a nevezett bizottságnak adassék ki; az archaeologiai bizottságnak pedig az eddig adatni szokott 8000 ft másunnan juttatnék: a bizottságot méltó aggodalom lép meg, hogy, ha a nmgu ministerium idején nem kegyeskedik az archaeologiai bizottság biztos alapjáról gondoskodni, és jövőre is költsége utalványoztatását majd egyik majd másik alaptól szándékozik föltételezni, akkor a bizottság eddigi eredményes munkálkodásával felhagyni, vagy legalább azt megszorítani kénytelen leend; miért is határozatott; kéressék meg az Akadémia, hogy a Toldy Ferencz b. tag által kitünően szerkesztett és mellékelt jelentést a nm. m. kir. vallás- és közoktatási ministeriumhoz fölterjeszteni méltóztassék. A jelentés így szól:

Nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatási minister ur! Néhány évtizeddel ezelőtt magyarországi műemlékekről nem tudott a külföld semmit, de sőt alig tudott valamit maga a magyar is. Érdektelen pusztaság gyanánt tűnt fel hazánk a világnak műtörténelmi tekintetben; és magunk is hozzá szoktunk azt hinni, hogy itt szükségleti épületeknél egyéb nem létezett, a miket az idő könnyen elsepert, de mik fenmaradásra érdemesek sem voltak; hittük hogy váraknál egyéb erős épületek nem rakattak — mik izmos de izetlen kötömegeknél egyebek nem voltak; néha emlegettetni hallottunk egy ipar templomot — a pécsit, a kassait, a löcseit — de alig mertük hinni, hogy azoknak

míthetsük lehet; mindenkori nagy szegénységünknek e téren annál kiáltóbb tanuinak tartottuk e pár nevet, és a helybeli hiúság csinált nagyságainak. Értelem és érzék nélkül ily emlékek iránt, nem viseltettünk irántok más részvétellel, mint a melyet azok régisége gerjesztett bennünk. Megszoktuk hinni, hogy ennyije, és nem többje volt hazánk-nak régente is, hittük, hogy itt művilág nem volt soha.

Egy magán tudós — Henszlmann Imre — volt első, hazánkiai közül, ki műértelemmel mutatott be egy hazai építészeti műreemet — a kassai dómról irt munkájában — a világnak. Igenis, a világnak, s azóta a műtörténeti munkákban a sz. István palástján kívül egy magyarországi építészeti emlék is pompázik mint műreemek.

Felszólalt 1847-ben a magyar Akadémia is, és a hazai műrégészetre fordította a haza figyelmét. S szava nem hangzott el viszhang nélkül. Apránként felgerjedt a részvét műmaradványaink iránt, de közbevágott a forradalom. Ezután (1853) Bécs kezdett mozogni, s az austriai központi műbizottság Magyarországot is vizsgálatai körébe bevonní. Ez új ösztönül szolgált arra, hogy elhárítsuk magunktól a pionságot, miszerint idegenektől tanuljuk ismerni saját kincseinket. Archaeologiai bizottságot állított az Akadémia (1858), és nem csekély áldozattal megkezdette vele mindennemű hazai műemlékek felkutatását, melynek eredményeit a bizottság 1859-ben megindított „Archaeologiai Közleményeiben“ időről időre közzé is tette. Eddig, nem egészen 12 év alatt, és bár csak 1866. óta volt szerencsés országos subventiót nyerni, e folyó munkából 2 kötetet 8-ad rétbén egy kötet atlaszszal, és 7 folió-kötetet tett közzé; 1869. óta „M. O. Archaeologiai Emlékei“ czim alatt két kötetet adott folióban és számos képes illusztrációkkal. Az ő hozzájárultával eszközöltettek a székesfehérvári ásatások, melyek Szt. István királyi temploma alapjait napvilágra hozták, és szintén egy külön, illusztrált munkában tétettek közzé. Ezeken kívül a bizottság két műtörténeti kézikönyvet adott „Műrégészeti Kalauz“ czim alatt, 1868. óta pedig ezeken fölül egy szaklapot is tesz közzé „Archaeologiai Értesítő“ czim alatt, melynek jelenleg ötödik kötete van folyamathan.

E serény és sikeres működésnek nemcsak számos hazai műemlékek feltalálása, leírása, lerajzolása és közzététele, nemcsak nevezetes felmérések és ásatások az ország különféle részeiben lettek eredményei; hanem gerjesztett és táplál és e tudomány iránt élénk részvétet is: számos hazánkiai az Archaeológiát komolyan tanulmányozzák: a föld keble megnyílik: mit az sok századon által magába rejtett, lassankint napvilágra hozatik, s ekkép Magyarország rég hemohosult, elfeledett, már alig sejtett hajdani művilága feltámad ismét, bizonyoságaul annak, hogy nemzetünk soha sem volt érzéketlen a művészetek iránt, hogy ezek egykor, mielőtt a török iga s a polgári és vallási háboruk oly szomorú pusztává tették ez országot, itt is virágoztak; hogy a cultura ez ágaiban is solidaritásban álltunk a mivelt kelettel és nyugottal. Megismerkedünk lassanként őseink váraival és védelmi szereikkel, lakjaikkal és házi eszközeikkel, mikből életmódjuk, szokásaik és erkölceik felett is egykor nem sejtett világosság fog derülni.

Eddig, nmélt, miniszter ur, az Akadémia, és — mióta az alkotmány visszaállítottatott — Excellentiád előde nyújtott segélypénzt, emezt részben a hazai történeti kutfők kikutatására és kiadására az országgyűlés által engedményezett alapból. De most az Akadémia Történelmi Bizottsága, az új budgettörvény betűjéhez ragaszkodva, a történeti kutfők kiadására rendelt országos subventiót egészen e célra igényli, s az Archaeologiai Bizottság, mely szerénytelenség nélkül hivatkozhatik az általa előállított nagy eredményekre, aggodva tekint a jövőbe, kénytelen lévén teljesen megszüntetni minden munkálkodását, ha

Excellentiád a hazai műemlékek fentartására a törvény által engedélyezett 16500 ftból nem méltóztatik az Archaeologiai Bizottságnak eddig évenként járt 8000 forintot ez évben is kiadatni. Mert a hazai műemlékek nemcsak úgy tartatnak fenn, ha restauráltak és a végelpusztulás ellen megóvatnak; hanem fentartatik a physice már alig fentarthatóknak is tanulságos volta, ha a tudomány követelmei szerint lerajzoltatnak, leiratnak, megmagyaráztatnak, és így a műtörténet és a haza dicsősége érdekében szellemileg megőrkíttetnek.

Jövőre nézve pedig, Kegyelmes Ur, könyörgünk, hogy a nemes cél biztosítására a közoktatási budgetbe az említett összeget (mely a mind gazdagabban felderülő régészettünket tekintve előbb lesz felemelendő, hogysem leszállítandó), mint egyenesen az Akadémia Archaeologiai Bizottsága rendelkezése alá adandót, méltóztatnék beiktatni, azon szabatosan kifejezett czélra, hogy az a hazai műemlékek leírására és kiadására fordíttassék. — Kelt Pesten, 1871. évi május hó 11-én. Toldy Ferencz, s. k. helyettes elnök.

A jelentés fölterjesztetni s a nméltgu közoktatási minister ur fölkéretni határozottat, hogy 1872-i tárcza-költségvetésébe az akadémiai archaeologiai bizottság számára 8000 ftot külön rovatban fölvenni s a képviselőház elé terjesztetni méltóztatassék.

163. Csengery Antal másodelnök ur indítványozza, hogy a Tud. Akadémia járuljon az Igazgató Tanács azon kérelméhez, melyet ez a közoktatási minister urhoz a matematikai és természettudományi bizottság részére az 1872-i országos költségvetésbe szintén külön összeg felvétele iránt felterjesztett előbb azonban a bizottság meghallgandó lévén.

Kiadatik a matematikai és természettudományi bizottságnak, hogy e tárgyban, s a szükségelt összeg mennyiségét illetőleg is, véleményes jelentésű ide mutassa be.

164. Olvassatik a vallás- és közoktatási minister ur ö nmgának Budán, 1871. május 2-án 9932. sz. a. kelt kegyes leirata, melyben a magyar tört. források és emlékek kiadására jelen évre megszavazott 20,000 ft fölvételének módozatai adatnak elő.

Köszönettel tudomásul vétetvén, a magyar földhitelintézet annak tartalmáról értesítendő.

165. Olvassatik ugyanazon kir. ministerium Budán, 1871. május 3-án 9931. sz. a. kelt k. leirata az Akadémia könyvtárának 1871-re megszavazott 5000 ft országos segély mimódoni fölvételéről.

Szintén köszönettel vétetvén tudomásul, a m. földhitelintézethez átteendő.

166. Ugyanazon nagymélt. minister ur, Budán, 1871. máj. 1-jén 9374. sz. a. kelt kegyes leiratában a keleti utazó, Bálint Gábor részére 100 aranyban kért összeget, 600 o. é. forintban utalványozza.

Az Akadémia köszönettel veszi tudomásul, s elhatározza, hogy a I. osztály javaslata szerint, Bálint G. urnak a Fogarasi ur felajánlotta 100 arany most elindulásakor adassék kezébe, a másik 100 arany pedig, az általa megjelelendő helyre, september hónapban küldessék utána; miről a m. földhitelintézet értesítendő lészen.

167. Szintén a vallás- és közoktatási ministerium, Budán, 1871. april 20-án 7925 sz. a. kelt k. leiratában, tudatja válaszkép az Akadémiával, hogy miután a Nagy István-féle kézirat-gyűjteménynek külföldön való részletes megbecslése tetemes költségbe kerülne, s azonkívül a vételár honnan fedezése is komoly nehézségekbe ütközik: e gyűjtemény megvétele iránt újabb időben lépések nem tétettek, sőt lehetőség sincs, hogy ez

a minister ur közvetlen felügyelete alatt álló hazai intézetek vagy könyvtárak valamelyike részére, megszereztessek.

Sajnos tudomásul szolgál.

168. Olyvatott u. a. kir. minister urnak Budán, 1871. april 16-ról 7751. szám a. kelt kegyes leirata, melyben válaszul értesiti az Akadémiát, hogy az összes hazai nyomdászokat és kiadókat utasította az 1840. VI. t. cz. 11. §-ának pontos megtartására.

Köszönettel jegyeztetik fel tudomás végett.

169. A nm. m. kir. vallás- és közoktatási ministerium Budán, f. é. april 25-én kelt k. leiratában, 8868. szám alatt, átteszi az erdélyi ágostai hitvallásuak egyháza országos gyűlése az iránti fölterjesztését, hogy a Dobokamegyében levő Mönchsorf vagy Harina községben fennmaradt román sztilü két tornyu ev. templom, a történeti műemlékek fentartására rendelt javadalmozásból, sztilszerüen helyreállitassák.

Véleményre kiadatik az archaeologiai bizottságnak.

170. M. kir. pénzügyminister ur tudatja, hogy a katasteri fölmérést illető Magyar-Német és Német-Magyar segédszótár ügyében B. llagi r. taggal értekezésre Trzcinski osztálytanácsost küldötte ki, s ugyanazt megbizta, hogy értekezzék azon háromszögmérési földrajzi műszavakról is, melyek e szótárban elő nem fordulnak.

Tudomásul van.

171. Komárommegye másod alispánja Pázmándy Lajos ur, az 1871. april 17-i közgyűlésből, 290. sz. a. értesiti válaszképen az Akadémiát, hogy az ó-szőnyi régiségek Komáromban elhelyezése iránt a megye egy küldöttséget nevezett ki, melynek beadott jelentése szerint, miután a megye Komáromban helyiséggel nem rendelkezik, az ó-szőnyi uradalom egyik (kiskoru) birtokosa György Imre gyám gondnokának ajánlata fogadtatott el, hogy az ottani uradalom angol kertjében fából emeltessek egy raktárépület; miután azonban a megye e czélra semmi pénzalappal nem rendelkezik, a vallás- és közoktatási minister urat kérte fel, hogy ez épület és fentartása költségeül, a műemlékek fentartására szánt 16,500 ft orsz. rovatból, 300 forintot a megye rendelkezése alá bocsásson; kéri egyszersmind az Akadémiát, hogy ezen fölterjesztését a nm. minister urnál pártoló közbenjárással mozdítsa elő.

Ily értelemben pártoló fölterjesztés határoztatik; a megye válaszirata pedig átteendő az archaeologiai bizottsághoz, hogy az építés és fentartás módozatai felül véleményt mondjon.

172. Olvastatott a nyelvtudományi bizottság teendőinek szabatosabb meghatározását célzó javaslat, az I. osztály márcz. 23-i ülése jegyzőkönyvében foglalt szöveg szerint.

Azon módosítással, hogy a B. szakasz I. pontjában ezen szavak: „s ezek között első sorban a finn-ugor, másodikban pedig a török-tatár nyelveket“ kihagyandók, elfogadtatik, s az Ügyrendbe fölvétetni rendeltetik.

173. Olvastatott a II. osztály f. é. máj. 8-i ülése jegyzőkönyvéből a 15. pont, mely szerint Simonyi Ernő orsz. képviselőt a történelmi bizottság tagjául ajánlja.

Elfogadtatván, Simonyi Ernő ur a történelmi bizottság tagjául kinevezetett.

174. Ugyanazon II. osztály ajánlatára

A könyvtári hivatal utasittatik, hogy Reisz György „Autograph gyűjteménye“ II. kötetét, a könyvtár évi javadalmozásból, 200 ftért vegye meg az akad. kézirat-tár számára.

175. Szintén a II. osztály előterjeszti a történelmi bizottság kérelmét, hogy miután a Nagy István-féle kéziratok közül az 1703—5-re szóló Rákóczy protocollum lemasóltatása mulhatlanul szükséges, tudja meg az osztály, megvétel-e a nevezett kézirat a n. muzeum részére, vagy hova került.

A vallás- és közoktatási ministeriumnak e jegyzőkönyv 167. sz. a. tárgyalt leirata szerint, a muzeum számára a Nagy István-féle kéziratok nem vétettek meg; hogy a kérdéses darab hová került, annak magán uton lehetne inkább végére járni.

176. Olvastatott szintén a II. osztály máj. 8-i ülése jegyzőkönyvéből a 19-ik pont, mely a történelmi bizottság azon kérelmét tolmácsolja: az Akadémia fordulna a belügyministeriumhoz, hogy ez hívna fel a megyék és városok hatóságait Magyarorszában és Erdélyben, ugy a Conventek és káptalanok előljáróit, hogy a nálok levő levéltárakat, szakemberek, illetőleg a levéltárnokok által kutattatná ki gondosan, vajon vannak-e azokban a) országgyűlési irományok, b) meghívó levelek, c) követi utasítások d) követi jelentések, ugy e) nádori confluxusokat, f) horvátországi tartománygyűléseket g) kis országgyűléseket illető afféle irományok és naplók, közlemények és jegyzőkönyvek pontjai; és ezekről küldenének be az Akadémiához gondos jelentéseket, megjegyzvén a czimeket, a keletet, a levéltári számot, mely alatt az illető iromány található, hogy a bizottság azok lemasóltatása iránt annak idején intézkedhessék. Ha az illető hatóság hajlandó volna az eredetieket az Akadémiához másolás végett beküldeni, jelenené ki ezt is; hogy midőn a sor egy vagy más ily iratra kerülne, a bizottság arról rendelkezhessék.

Elfogadtatván, ily értelemben a nm. belügyminister urhoz felterjesztés küldendő.

177. Olvastatott ugyanazon jegyzőkönyv 20. pontja, mely szerint a II. osztály főlkéretni javasolja a m. kir. udvari ministeriumot, igyekeznék a bécsi spanyol követségtől megérteni: igaz-e a hír, hogy a Simancasi kir. levéltár Madridba fog áttétetni? és ez esetben nem volna-e kilátás még ez évben azon levéltárhoz hozzáférni oly czélból, hogy a XVI. századbéli magyar országgyűléseket illető, ott őrzött irományokat egy, Spanyolországba küldendő tudós átvizsgálhassa, s a szükségeseket lemasólhassa?

A javaslat értelmében az Ó Felsége személye melletti minister urhoz fölterjesztés határoztatott.

178. A III. osztály, máj. 15-i értekezletéből Galgóczy Gábor ur e czimű értekezését: „Kopernik hypothesisére felmerülő némely észrevételek“, mint igen gyengét, szerzőjének azon megjegyzés mellett véli visszaküldendőnek, hogy az osztály, szerző leveleben kifejezett abbéli olajtásának, fejezné ki az Akadémia a beküldött értekezés fölött helyeslését, bírálat alapján eleget nem tehet.

A munka visszaküldése határoztatott.

179. Szintén a III. osztály ugyanazon jegyzőkönyvében, jelenti, hogy f. é. márcz. 13-i értekezletén olvastatott Dr. Neumayer levele, melyben a Venus 1874-ben bekövetkező átvonulásának megfigyelésére tervez egy, még ezen év tavaszán elindulandó expeditiót bizonyos előmunkálatok megtételére, s a mely levél egy, a bécsi Akadémiánál nyomtatásban megjelent ismertetéssel, valamint utólag egy berlini csillagászati conferentia erre vonatkozó jegyzőkönyvével együtt egy kéttagu albizottságnak adatott ki jelentés végett. E jelentést, illetőleg a terv és abban részvételünk felett a véleményyt előadta Kruspér ur 2. szám alatt.

Tekintetes Akadémia! Dr. Neumayer folyó évi márczius 13-áról kelt

iratában egy expeditió tervét terjeszti az Akadémia elé, melynek czélja volna: a Venus 1874-ik évi átvonulásának a nap tányérja előtt való észlelésére némely előmunkálatokat megtenni. E végre dr. Neumayer az ausztráliai tengerek némely vidékeinek, nevezetesen a déli szélesség 59-ik és a keleti hosszúság 70-ik foka körül, tehát Afrika és Uj-Hollandia déli csucsai közt fekvő Kerguelen és M'Donald szigetek tájának meteorologiai, geographiai és physikai szempontból való megvizsgálására egy hat tudósból álló osztrák-magyar tengeri expeditiót hoz javaslatba, mely még ezidén munkához fogván, körülbelül nyolcz havi időre terjesztené ki tevékenységét. Az expeditió költségei 70,000 ezüst forintra vannak számítva, melyekből magyar részre 21000 forint esnék, és a javaslattevő örömmel látná, ha egy vagy két magyar természetvizsgáló az expeditióban való részvételre ajánlkoznék. A javaslat bővebb indokolása végett mellékelt dr. Neumayer egy a bécsi cs. k. Akadémia kiadásában tőle megjelent füzetecskét, melyben a vállalatra vonatkozó főbb mozzanatokat ismerteti. Ebben hivatkozik a Venus 1874-iki átvonulását tárgyaló irodalomra, melyből kitűnik, hogy észlelési helyekül északon kiválólág Siberia délkeleti része, délen pedig a Repulsebay vidéke, melyhez a Kerguelen, és M'Donald szigetek közel fekszenek, legalkalmasabbak, noha még keleti India és ázsiai Törökország is szolgáltatnak alkalmas pontokat. Miután pedig Oroszország a siberiai állomásokat észlelőkkel ellátni ígérkezett, az angolok pedig valószínűleg keleti Indiát fogják megrakni, azon nemzetek számára, kiknek az észlelési téren gyarmatjaik nincsenek, leginkább a dél-auztráliai pontok ajánlkoznak. Ezután ismerteti a vidéknek éghajlati viszonyait, a mint azokat Cook, később Rhodes, legujabban pedig Ross nevezett tudósításából, valamint a Melbourni meteorologiai észleldén tett saját észleleteiből merítette.

Dr. Neumayer expeditió tervének kivitelére eleinte illetékes hatóságánál az angol kormánynál tett lépéseket, de siker nélkül, csak azután fordult a continens felé. A bécsi cs. k. Akadémia pártolni látszik az ügyet, noha az hivatalosan kimutatva nincsen; s a magyar napi sajtóban is részvételmes hangok emelkedtek mellette. Ily körülmények közt, megvalljuk, némi elfogultsággal teljesítjük véleményezői tisztűnket. Érezzük, hogy ha egy tudományos intézet tudományos ügyekben nem csupán a szigoruan tudományos szempontból indul ki, hanem e mellett a körülmények, az életviszonyok tekintetbe vételével hoz ítéletet, könnyen összeütközésbe jön hivatásával, s talán sokaknak jó véleményét teszszük kockára, midőn ezen expeditió pártolását az Akadémiának ajánlani nem merjük. De kötelességünk kimondani, hogy ezen expeditióban, bármily jótékony hatással legyen is az a természettudományok s a geographia fejlesztésére, Magyarországnak, jelenlegi körülményei közt, részt venni lehetetlen. Mig hazánkban a csillagda romban hever, annak a bicskei gyűjteményből tetemesen gyarapodott nagy becsű műszerei, nagy részint szétszórva, a romlás- és enyészetnek kitéve, egy lomkamarában hevernek; mig a meteorologiai intézet, hely szűke miatt, mely a műszerek felállítását nem engedi, csaknem egészen munkaképtelen állapotban van; mig hazai egyetemünk és müegyetemünk, alkalmas épületek hiánya miatt, a tudomány fejlődését is alig követheti, nem-hogy útmutatóul léphetne fel, mint azt hivatása megkíváná; még az európai fokmérésben, mely Magyarország területén nem egy irányban vonul keresztül, mely tehát benünket nem csak közvetlenül érdekel, de ahhoz nemzeti becsületünk is kötve van, ha-csak Törökországgal egy sorba helyezettetni nem akarunk, — mely szintén kivonta magát a közreműködésből, — mig mondom ezen közöttünk, szemünk előtt előre haladó nagy munkában részvétünkkel a minket illető helyet el nem foglaljuk, hanem másokat

hagyunk rólunk nélkülünk rendelkezni: addig hiúság volna antarktikai expedíókra még csak gondolni is, annnyival inkább azokra pénzt költeni, melyet itthon gyümölcsözöbben tudnánk befektetni.

De tudományos szempontból is sokat lehet felhozni az expedíó szükséges volta ellen. Az expedíó célja: a Venusnak 1874-iki átvonulása észlelését biztosítani. Ezen biztosítást eszközölhetjük el ő s z ő r az észlelési állomás helyes kiválasztása, m á s o d s z o r a kiválasztott hely geographiai fekvésének meghatározása által, minthogy ennek ismerete úgy az észlelés megtételére, mint az észleletekből a nap parallaxisának kiszámítására — ami pedig az észlelésnek főczélja — okvetlenül szükséges.

A hely kiválasztásánál két pontra kell különösen figyelmezní, u. m.: arra, hogy az állomás a legjobb észleleteket adó zónától igen távol ne essék, és hogy kedvező éghajlati viszonyokkal bírjon, nevezetesen deczember hó elején, midőn a tünemény be fog következni, tiszta verőfényes időt lehessen reményleni. Az első kelléknek a Kerguelen és M'Donald szigetek vidéke megfelel: az utóbbira nézve dr. Neumayer fűzetkéje ad némi felvilágosítást. Ebben szóról szóra az mondatik, hogy a 42. és 52-ik szélességi fokok közt csaknem állandóan csapadékok, köd, sűrű felhőzet uralkodnak. Magasabb szélességeknél azonban a ködréteg magassága csökken, úgy hogy gyakran csak az árboczok tetejére kell felmászni, hogy a köd felső határát elérjük. De nem igen lehet a helyben válogatni, mert ezen tenger igen szegény szigetekben. Ehhez járul, hogy a clima igen zordon, a nyári közép hőmérsék 4° alatt van, s a hegyek tetején lerakodott hó sok helyt egész a tenger színéig leér. Nem igen kecsegtető panoráma. Ezekből ítélve bajos lesz megjövendőlni, vajon 1874-ik decz. 9-én reggel tiszta lesz-e az ég vagy nem? s szilárdabb alapot még az sem szolgáltatathatna, ha ez idén 4—5 hó folytán meteorologiai észleletek tétetnének is a helyszínén. A mit hallottunk e tárgy felett, elegendőnek látszik arra, hogy azon meggyőződést keltse, miszerint a Venus észlelése sikerüléséhez vérmes reményeket kötnünk alig lehet. Annyi bizonyos, hogy a dr. Neumayer által tervezett expedíó az 1874-iki főexpedíó sikere felől semmi garantíát nem nyújt.

De feltéve, hogy az 1874-iki főexpedíó kedvező körülmények közt végzendi pályafutását, akkor az észlelési hely geographiai fekvésének meghatározására nem kell több mint egy-két hónappal hosszabb tartózkodás a helyszínén, minthogy az észleletek tételére a geographiai fekvésnek felületes ismerete, minőt egy egyszeri észlelet nyújt, tökéletesen elegendő, ezért tehát egy külön expedíót rendezni egészen felesleges. A mi a vidék meteorologiai és physikai kikémlését illeti, ez nem oly égető kérdés, melyre már a folyó évben kellene felelni. Erre 1874-ben is lesz idő, külön költség és fáradság nélkül is. Így fogja fel a dolgot a berlini kormány által kinevezett csillagászati bizottság is, mely dr. Neumayerrel, ennek megkeresése folytán, magát érintkezésbe helyezte, s melyek tárgyalásai jegyzőkönyvét dr. Neumayer a ministeriumnak megküldötte. Ezen bizottság dr. Neumayer fáradozásait jó kívánataival kísérvén, egyszerűen tudomásul vette, s a Venus észlelések biztosítását abban kereste, hogy 5 különböző expedíót tervezett, u. m. egyet Japanban, egyet a Kerguelen, egyet az Auckland, egyet a Maurizius szigeteken s egyet Mascat vagy Teherán körül.

Ha tehát az Akadémia kívánatosnak gondolja, hogy ezen tünemény észlelésében magyar tudósok is részt vegyenek, sokkal egyszerűbben czélt érhet ezen expedíók valamelyikéhez való csatlakozás által. Ezt tetemes áldozatok nélkül is el lehet érni, s ha szép idő fog lenni, a magyar észleletek becses adatokat fognak szolgáltatni a nap parallaxisának meghatározásához, melynek pontossága főleg az észleletek nagy száma által biz-

tosítható, s ez okból az észleletek száma elég nagy nem lehet. Az előleges expeditió, a mint feljebb mondtuk, nem nyújthatván semmi biztosítékot az 1874-iki észlelések sikere felől, dr. Neumayer javaslatát az Akadémia pártolásába nem ajánlhatjuk. — Kelt Budán, 1871 május 15. Kruspér István, s. k., Kondor Gusztáv, s. k.

Az értekezlet ezen indokolt véleményt mindenben elfogadván, az expeditió mostani rendezését nem tartja szükségesnek, még kevésbé szólhat a mellett, hogy abban részt vegyünk, s így dr. Neumayer ur levelében kifejezett azon kérelmének, hogy átvizsgálván a dolog tudományos részét, alkalmissal a tervet, az osztály a m. kir. vallás- és közoktatási ministeriumnál ajánlja, nincs módjában eleget tenni.

Kapcsolatban az osztály e jelentésével, s azt megelőzőleg, felolvastatott a vallás- és közoktatási m. kir. ministeriumnak Budán, 1871. máj. 16. 10469. sz. a. kelt k. leirata, mely szerint a vallás- és közoktatási cs. kir. minister ugyanazon Neumayer téle előexpeditióra vonatkozólag kérdést intézvé, hajlandó volna-e a vallás- és közokt. m. kir. minister ur annak 70,000 ftra menő költségeihez s mennyivel járulni, s ő maga közölvé a kérdést a m. kir. pénzügyminister ural, ez úgy nyilatkozott, hogy Magyarország 21,000 fttal járulhatna ez expeditió költségei fedezéséhez: ennél fogva ő maga felhívja e tudományos Akadémiát, miszerint ez ügyet, haladéktalanul tanácskozási alá vévén, arra vonatkozó nézetének közlése mellett: vajon ez expeditiót általában czélszerűnek tartja-e vagy nem? az első esetben azon feltételek és módzatok felől is, melyekhez a fentebbi segélynek kiszolgáltatását kötni kellene, ő nmégát értesítse.

Az osztály, illetőleg kiküldött bizottsága véleményét az Akadémia magáévé teszi s ezt, mint egyszermind kész választ a közoktatási ministerium felhívására, fölterjesztetni határozza.

180. Ugyancsak a III. osztály, főntebbi értekezleti jegyzőkönyve szerint, az Akadémia labororium helyiségének kapuslakká változtatása iránt ezt véleményezi: tekintetbe véve, hogy a chemiai labororium, bizonyos határok között, mint a Tudományos Akadémia céljait elősegítő intézet, az osztály sőt az Akadémia által el van ismerve, s ezen az alapon annak berendezését sürgető felterjesztmény már több mint egy évvel ez előtt benyújtatott a vallás- és közoktatási ministeriumhoz; tekintve továbbá, hogy annak megfelelő felszerelésére Akadémiánk elhunyt elnöke, Ó Felségénél, egyenesen e czélra 10,000 fttot eszközölt ki, s hogy ez összegből több ezer ftra menő alapberuházás már tetteleg meg is történt s a befejezéshez sok már nem kell: az értekezlet egyhangulag arra kéri az Akadémiát, hogy annak elfordításába eredeti céljától, s így kapuslakássá változtatásába beleegyezését ne adja. — Hogy azonban használatlanul oly soká ne heverjen, a III. osztály tán egy módosított indítványt is tehetne újabb combinatiók alapján, tudva, hogy az igazságügyi ministerium egy vegyészeti labororium s egy törvényszéki vegyészeti állomás rendszeresítését tüzte ki, s helyiséget keresve az Akadémiához is fordult. Ez okmányok közlését kéri az osztály, hogy a dolog érdemleges vitatásába bocsátkozhassék s a már a palota építésekor labororiumnak szánt helyiség sorsa felett befejezettebb véleményt formálhasson.

Az osztály véleményét a kapuslakká alakítás tárgyában, az Akadémia magáévé teszi, s ily értelemben fog az Igazgató Tanács f. é. apr. 25-i üléséből hozzá intézett kérdésre válaszolni. Mi az igazságügyi ministerium részére átengedés ügyét illeti, erre nézve egyéb iratok nincsenek, mint a volt minister urnak a helyiséget kérő egyszerű leirata, mely kérésre azonban az Igazgató Tanács már elutasítólág válaszolt, s az Aku-

démia sem látja kívánatosnak, hogy helyisége törvényszéki vegyteremül átengedtesék, vagy e már befejezett ügyben újabb tárgyalás kezdessék.

181. Szintén a III. osztály b. Eötvös Loránt urnak, mint vendégnek, saját osztály-ülésén, előadás tartását megengedtetni kéri.

Megadatik az engedély.

182. Végre ugyanazon III. oszt., előbbi indítványai következtében, hogy az Akadémia által külön kiadott munkákból a szerzők 25 péld., az Értesítő füzeteiből az illető nem-tagok 10—10 példányt kapjanak, az Ügyrend 165. pontjának következő módosítását ajánlja :

„165. Az állandó bizottságok tagjai . . . (stb.) minden, az Akadémia által külön kiadott munkájokból 25 példányt ; a gyűjteményes munkák illető kötetéből egy példányt mindazon szerzők, kik abba dolgoztak ; végre oly nem - t a g o k , kiknek az Értesítőben előleges jelentéseik vagy ismertetéseik jelennek meg, az Értesítő ezen számából e g y példányt kapjanak akkor, ha ezen tárgyak az értekezések között bővebben is kinyomatnak ; ellenben 10 példányt azon esetben, ha azon tárgyak rendeltetése nem az, hogy az Értekezések között is kinyomassanak.“

A módosítás elfogadtatván, erre való tekintetből az Értesítő jelenlegi példányszáma 100-zal följebb emeltetik.

183. Főtitkár jelenti, hogy az ülésterem feldiszítése tárgyában kiküldött bizottság jelentése fölötti határozás a mai ülés napirendjére volt kitűzve.

Ugyanazon bizottság, melyhez még Pulszky Ferencz tiszteleti, Henszlmann Imre és Reitter Ferencz lev. tagok csatoltatnak, utasítatik, hogy Ligeti Antal festő urat is fölkérve, most, midőn a képek is már be vannak illesztve, az egész terem összhangzatos feldiszítése iránt adjon a közelebbi összes ülésre véleményét.

184. Kapcsolatban ezzel, Toldy Ferencz rend. tag indítványára

Kubinyi Ferencz tiszt. tagnak, az általa megrendelt két tájképért, az Akadémia köszönetének kifejezése határoztatik.

185. Az archaeologiai bizottság, a m. kir. vallás- és közoktatási ministeriumnak, a lébenyi ősrégi templom kijavítására utalványozott 3000 ftért köszönet kifejezését indítványozza.

Elfogadtatván, a nm. minister urhoz köszönő irat fog felterjesztetni.

186. Ugyanazon bizottság előadója a karinthiai történelmi társulattal csereviszonyt indítványoz.

Véleményre áttétetik a könyvtári bizottsághoz.

187. Főtitkár jelenti, hogy a dorpatii egyetem köszönettel fogadja a csereviszonyt.

Tudomásul szolgál.

188. Ugyanaz jelenti, hogy Florenzben az „Archivio per l' Antropologia e la Etnologia“ csereviszonyt kér.

Az állandó könyvtári bizottság adjon véleményét.

189. Keszi Nagy Dániel, Pesten, görög és latin, egyházi és világi írókból és kivált költőkből való magyar fordításait „az Akadémia tulajdonába bocsátás végett“ benyújtja, s kéri az olyan fordításokat, melyek „correct magyarságát a bizottság észlelni fogja“ kinyomatni.

Az Akadémia e fordításokat nem használhatja, s azok kinyomatására nem hajlandó.

190. Megküldetvén Amsterdamból a „Programma certaminis poetici ab academia regia disciplinarum Nederlandica indicti in annum 1871.“

Tudomásul vétetik.

191. Loos József és dr. Klamarik János, magyar- német- tót szótárakat, III. kötetben, a Fekesházi 500 ft pályázatra beküldvén

Áttétetik az I. osztályhoz.

192. Olvastatott vallás- és közoktatási minister urnak april 26-ról 559. eln. sz. a. kelt kegyes leirata, mely szerint, az éjszakamerikai követség Audubon természetbúvárnak összes munkáit a magyar kormánynak felajánlván, ezeket ő nmga a M. T. Akadémiának, könyvtárában leendő elhelyezés végett, adományozza és küldi.

A bemutatott igen becses ajándékért az Akadémia ő nmgának köszönetet szavaz, és azt fölterjesztésben is tolmácsolni határozza.

193. Toldy Ferenc r. tag kéri az ülést, hogy a mult évi octoberben beadott indítványai iránti véleményadásra kinevezett bizottság elnökeül, az elhunyt b. Eötvös helyébe, Csengery Antal másodelnök urat kérné föl.

Másodelnök ur azon bizottság elnökeül fölkérettet.

194. Főtitkár kérdést tesz, hogy a közelebb akad. költségen megjelent „Kalevala“ fordítás mely intézeteknek és tagoknak adassék ingyen.

A könyvtári bizottság adjon véleményt.

195. Ugyanaz jelenti, hogy az Akadémia könyvküldeményeiről térítvényt küldöttek: a nagyváradi jogakadémia, a szerb tudós társaság, a cs. kir. állat- és növényteni társaság s a nassauai régészeti egylet.

Tudomásul szolgál.

196. Szintén a főtitkár bemutatja az apr. 25-e óta az Akad. könyvtár részére érkezett csere-, ajándék- és köteles könyvpéldányokat, valamint az Akadémia kiadásában megjelenteket is; jelesül

I. T e s t ü l e t e k t ö l :

Kais. Akad. der Wiss. Bécs a) Sitzungsber. der Philos. Histor. Cl. LXIII. B. 1. 2. 3. H. LXIV. B. 1. 2. 3. H. LXV. B. 1. 2. 3. 4. H. LXVI. B. 1. H. b) Sitzungsber. der Mathem. Naturwiss. Cl. I. Abtheil. LX. B. 3. 4. 5. H. LXI. B. 1. 2. 3. 4. 5. H. LXII. B. 1. 2. H. II. Abth. LX. B. 3. 4. 5. H. LXI. B. 1. 2. 3. 4. 5. H. LXII. B. 1. 2. 3. H. c) Denkschriften der Math. Natur . Cl. XXX. B. d) Phenologische Beobachtungen. VIII. H. e) Archiv. XLII. B. 1. 2. Hälfte. XLIII. B. 1. H. XLIV. B. 1. 2. H. f) Fontes rerum Austriacarum. II. Abth. XXX. XXXIII. B. g) Almanach für 1870. h) Register zu den Bänden LI—LX. der Sitzungsberichte der math. naturw. Classe. i) Anzeiger 1870. Nr. 10. 11. 12.

Kön. preuss. Akademie der Wiss. Berlin. a) Verzeichniss der Abhandlungen von 1810—1870. in alphabetischer Folge der Verfasser b) Monatsbericht. Febr. März. 1871.

Siebenbürgischer Verein für Naturwissensch. Nagy-Szeben. Verhandlungen und Mittheilungen. XXI. Jahrg.

Société Archeol. Namur. Annales. Tom. X. Livr. 1. 2.

Istituto Veneto. Velence. Atti. Tom. XV. Disp. 2. 3 5. 6. 9. 10. Tom. XVI. Disp. 1. 2. Geschichtsverein für Kärnten. Klagenfurt. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie. I—XI. Jahrg.

Histor. Verein von Oberpfalz. Regensburg. Verhandlungen. XXVII.

Verein für nassauische Alterthumskunde. Wiesbaden. a) Annales. X. B. b) Ros-sel: Urkundenbuch der Abtei Eberbach im Rheingau.

Verein für Natur und Heilkunde. Pozsony. Verhandlungen. Neue Folge. I. Heft.

Szerb tudós társaság Belgrád. a) Glasznik. Knj. XXIV. XXV. XXVI. XXVII. XXVIII. XXIX. b) Glasznik. 2. gr. Od. c) Srbska Bibliografija. d) Srbske Narodne Prispajitvetke. e) Srbske Narodne Igre.

Asiatic Society of Bengal. Calcutta. Discovery of Sculptures at Takht-i Bahi. Gesellschaft für Erdkunde. Berlin. Zeitschrift. V. B. 6. H. VI. B. 1. 2. H.

Angol kormány. London. a) Trade accounts (foreign countries) 113—I. b) Statistical Tables. P. 12.

Orsz. középtan. tanáregylet. Buda. Az orsz. középtan. tanáregylet közlönye. IV. évf. 7. füzet.

II. Magánosoktól:

Horn Ede. Pest. Bankszabadság; különös tekintettel a magyar bankmozgalomra. Terstyánszky Ágoston, honvédezeredes. Buda. A hadi tudományok tana felolvasásokban. II. füzet.

Balló Mátyás, tanár. Pest. Weitere Beiträge zur Geschichte des Schwefel-Kohlen-Stoffhydrates.

B. Orbán Balázs. Pest. A Székelyföld leirása. V. köt.

Friedländer et Sohn. Berlin. 201. Bücherverzeichniss.

III. Köteleles példányok.

Skarnitzel F. nyomdája. Szakoleza. a) Lachmann: Katolicky Spevniček. b) Praktičny Návod k pisaco citania. c) Napred na rok 1871.

Wigand K. F. nyomdája. Pozsony. a) Allgem. Weltgesch. 101. 102. Heft. b) Graf Andrassy und seine Politik. c) Masch: Grundzüge der Witterungskunde. d) Kodolányi: Mezei gazdasági üzlettan. e) Korbuly: Magyarország közbjoga. f) Loos: Tót-magyar-német szótár.

Schreiber Alajos nyomdája. Pozsony. a) Statistische Nachweisungen über das Neutraer Comitát. b) Egyházi rendtartás az ev. egyházkerület számára.

Városi nyomda. Debreczen. a) Nyiri: Vezérkönyv a magyar nyelv tanításában. b) Gyászünnepegy néhai Balog Péter ref. püspök végső tisztesség tételekor. c) Színházi emlíny 1871. d) Nagy: Az angol nyelv levél szerinti önkutatása. V. VI. levél. e) Szegedi: Szemelvények T. Livius művéből. f) Magyar prot. egyházi és iskolai Figyelmező. II. évf. 4. füzet.

Bittermann N. nyomdája. Zombor. a) A zombori ifjusági dalkör alapszabályai. b) Az apatini takarékpénztár alapszabályai.

VI. Akadémiai kiadás.

a) Nyelvtudom. Értekez. VI. sz.

b) Kalevala. Ford. Barna Ferdinánd.

c) Értesítő. 1871. 5. 6. sz.

d) Statist. és nemz. közlem. VII. 2.

e) 1871. május 20-ki közlési programmi.

f) Jelentések az 1870. május 16-ki nagygyűlésen eldöntött jutalmakról.

g) Az azon nagygyűlésen kitűzött új jutalomtételek.

h) A m. t. Akadémia munkálkodásáról s pénztára mibenlétéről 1870—71.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Huszonkettedik akadémiai ülés.

Összes ülés.

1871. június 5-én.

Csengery Antal akad. másodelnök úr elnöklete alatt.

198. A főtítkár jelenti, hogy a gr. Nádasdy epikai pályázatra f. évi május utolsó vasárnapjáig következő két pályamunka érkezett:

I. Egy lovag szerelme. *Jelige*: „Im halljad egy agg rege.“ Kisfaludy Sándor.

II. Világos. *Jelige*: A ki másnak vermet ás, maga esik belé.

E két pályamunka rendben talált jeligés levelei, az Akadémia és a másodelnök úr pecsétjével közös borítékba zárva, levéltári gondviselés alá adattak; maguk a pályamunkák pedig, megbiráltatás végett, áttétettek az I. osztályhoz.

Az I. osztály (nyelv és széptudom.) *hetedik* ülése.

1871. június 5-én.

Hunfalvy Pál r. t. majd Greguss Ágost r. t. elnöklete alatt.

200. (24) *Toldy Ferencz*, r. t. folytatva „Adalékait a régibb m. irodalomtörténethez“ ez úttal XIII. századbéli kisszámú írónk sorát két-tövel bővíté. Ismerteti *Magyar Pált* (Paulus Vngarus), ki a bolognai egyetemen a kánonjog tanára volt 1221-ig, és a decretálisok első három compilációihoz magyarázatokot irt; és *Margitot*, IV. Béla leányát, ki egy „Együgyü lelkek Tükörét“ irt, mely olasz fordításban maradt reánk. Itt előadó bebizonyítja, hogy e munkának latinul kellett írva lenni: hogy Margit mind arra, hogy latinul irhasson, mind arra, hogy ily keresztyén ethikai munkát irhasson, elég nyelv- és szellemi képességgel, valamint elmélkedései közlésére való hajlammal is birt; s hogy végre semmi ok nem forgott fenn, hogy az olasz író Margitnak tulajdonítsa a munkát, ha nem volt volna az.

Bírálatra adatott.

201. (25) *Zichy Antal* l. t. *Brassai Sámuel* r. tagnak „Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után“ czimű értekezését olvassa fel, egypár megjegyzés kíséretében.

Bevezetésül, felolvasó kétszeresen megtiszteltnek mondá magát, midőn e kézirattal az Akadémia emelvényére lép. 1-ör, hogy derék veterán írónknak helyét kell pótolnia; 2-or, hogy egy oly kitünő philolog az ő szerény kísérletéből, mely még az Akadémia bírálatát várja, meritett uj ösztönt az ő kedvelt Horatiusa ismételt átoltvasására, s a jelen felette

érdekes és általános irodalmi becsü értekezés megírására, melyet, a kiszabott idő rövidsége miatt, csak töredékekben olvashatott fel.

Az értekezésnek — mond szerző — hármias czélja van :

1. A satiráknak nem értett vagy rosszul értett, és minden esetre rosszul magyarázott helyeire, tehetségem szerint, világot deríteni.

2. Az által közbejárólag fiatal tehetségeinket buzdítani, hogy tekintélyeknek, bármily fényeseknek is, feltétlenül ne hódoljanak; hanem saját tanulmányukkal s gondolkodásukkal iparkodjanak a classica irodalom remekeit érteni és szépségeit érezni.

3. Figyelmet gerjeszteni azokra az előnyökre, melyeket a latin nyelv némely idiotismusai megértésére saját nyelvünk nyújt.

A tárgyalat helyek a következők :

I. k. sat. 1—3 vers. Két észrevétel magyar és latin idiotismusok összehasonlítása; a harmadik, aesthetikai tárgy.

I, 1, 4. „*Gravis armis*“ emendatio criticája.

I, 1, 5. „*Fractus membra*“ és hasonló constructiok nyelvtani elemzése.

I, 1, 7—8. *aut . . . aut.*

I, 1, 20—23. Az egésznek javított értelmezése, és a „*buccas inflat*“ jelentése.

I, 1, 23—24.

I, 1, 40. *Alter* és *alius* közti különbség.

I, 1, 43. Értelmezés és construalás.

I, 1, 45. „*Triverit area*“ elemzése. Nem Hypallage.

I, 1, 63—66. Pontozat s ennél fogva értelemjavítás.

I, 2, 4. „*Quippe benignus erat.*“

I, 2, 6. *Propellere, depellere.*

I, 2, 0. „*Ingrata.*“

I, 2, 16. „*Nomina*“ = aláírás.

I, 2, 28. „*Nil medium est*“ kérdés-e?

I, 2, 46. Az imperfectumról.

I, 2, 49. „*At hic si*“ vagy „*Ut hic si*“? Bentley emend. helyes.

I, 2, 55. „*Quondam*“ jelentése s némely nehézségek megoldása.

I, 2, 60. *Personam*, hová vonatkozik?

I, 2, 62. *Oblimare*, jelentése.

I, 2, 64.

I, 2, 65. *Usque*, nyelvtani tárgyalása.

I, 2, 66.

I, 2, 68. *Videntis* vagy *videnti*?

I, 2, 75. *Dispensare.*

I, 2, 80—83.

I, 3, 21.

I, 3, 23. *Verba dare.*

I, 3, 25—26. *Pervideas* vagy *praevideas*? *Mala v. male*?

I, 3, 29—30.

I, 3, 34—35. *Teipsum concute.*

I, 3, 38. *Praevertamur.*

- I, 3, 43. *At v. ac?*
 I, 3, 49—53.
 I, 3, 56—58. Az ellentétek megvitatása.
 I, 3, 65—66.
 I, 3, 69—72.
 I, 3, 85—86. *Acerbus odisti?* v. *insuavis, acerbus?*
 I, 3, 95. „*Fide*“ dativus-e?—
 I, 3, 102. *Voces, sensus* jelentéseik.
 I, 4, 3. „*Malus aut fur:*“ *aut* vagy *ac?*
 I, 4, 11. *Erat quod tollere velles.*
 I, 4, 14. *Minimo, nummo, numero?*
 I, 4, 15. *Accipiam, v. accipe iam?*
 I, 4, 21—22. *Fannius.*
 I, 4, 25. *Erue, elige, arripe.*
 I, 4, 26. *Ab avaritia, ob avaritiam.*
 I, 4, 29—31.
 I, 4, 48.
 I, 4, 49. *Nepos* jelentése.
 I, 4, 62. *Etiam.*
 I, 4, 73. *Recitem, recito.* — *Cuiquam, quidquam.*
 I, 4, 74—77. *Dialogus-e v. oratio.*
 I, 4, 79. *Constructio.*
 I, 4, 101—102. *Doederlein commentatus.*
 I, 4, 105. *Hoc* jelentése.
 I, 4, 120—121.
 I, 5, 16. *Viator.*
 I, 5, 41—42. *Constructio.*
 I, 6, 17—22.
 I, 6, 44. „*Saltem delectat hoc nos.*“ — *Dialogus.*
 I, 6, 52. „*Prava ambitione procul*“ oda vág-e a hová néz?
 I, 6, 79—80. *Si qui vidisset crederet.* *Constructio.*
 I, 6, 89. „*Eoque.*“
 I, 6, 93—97. „*Ad fastum.*“
 I, 8, 36. „*Sepulcra*“ és valami.
 I, 10. A bevezető versekről.
 I, 10, 1. *Nempe.*
 I, 10, 27. *Oblitis v. oblitos? Latini v. latine?*
 I, 10, 88. *Sint v. sunt?*
 II, 2, 29—30. „*Quamvis tamen*“ és „*magis distat*“ ügyeik.
 II, 2, 123. „*Culpa potare magistra.*“ *Critica* és *exegesis.*
 II, 2, 134. *Erat, cedit,* Bentley emendatioi.
 II, 3, 1.sqq. *Vindiciae Horatianae.*
 II, 3, 20. Mi volt *Damasippus?*
 II, 3, 21. *Quo* és *huic,* mire vonatkoznak?
 II, 3, 30. *Hic* és *nem hinc.*
 II, 3, 45. *Autumat,* jelentése.

- II, 3, 55. *Caudam trahat.*
 II, 3, 67. A kérdő *ne* syntaxisa.
 II, 3, 72. *Ius v. iura; mälis v. mälis?*
 II, 3, 81. Pontozatot kell-e változtatni?
 II, 3, 87—89. „*Prudentem*“ szerepe.
 II, 3, 99—100. Dialogi *rectificatio*.
 II, 3, 111—112. „*Porrectus*“ védelmezése.
 II, 3, 131—133. *Quit enim* helyett *Quidni* (Bentl.) és az egész hely megvitatása.
 II, 3, 158—160. Dialogi *rectificatio*.
 II, 3, 201. „*Quorsum*“, hová tartozik?
 II, 3, 255. *Fasciolas, cubital, focalia*. Jelentésök és vonatkozásuk.
 II, 3, 274. *Feris* vagy *seris*?
 II, 4, 10. *Simul, an . . .* vagy *Simul et. . .*?
 II, 4, 54. *Lino* vagy *limo*
 II, 4, 58—62. *Acri v. acris?* — *Immorsus v. in morsus*.
 II, 4, 83—87. Pontozat, és a *torale* értelmezése.
 II, 4, 90. Miért jobb: „*memori referas mihi.*“ (Bentl.) mint: „*referas memori mihi*“?
 II, 5, 17. *Comes exterior*.
 II, 5, 45 sqq. Megvitatás, több oldalról. (*In spem; caelebs; divino.*)
 II, 6, 27. Doederlein helyes értelmezése.
 II, 7, A *Satira tempus-a* nem a *Saturnalia*. — Érvék.
 II, 7, 65.
 II, 7, 110. „*Mutat*“ syntaxisa.
 II, 8, 18. „*Divitias miseris.*“
 II, 8, 50. A vers értelmezése.

A jegyzésekben a *Carm. L. I.* és *II.* két locus criticus van tüzetesen megvitatva és a helyes olvasat megállítva. U. m.

Od. I, 23, 5—6. (69. j.)

Ib. II, 16, 18—20. (105. j.)

A Labeóra vonatkozó passusnál (1. k. III. sat. 82—86) felolvasó védelmére kel saját, az értekezőtől eltérő magyarázatának. A furia és furiosus jelző ugyanis szerinte nem igen alkalmazható a barátjától csekély vétség miatt való visszavonulásra, de igenis valamely támadó fellépésre, minő a szolgának keresztre feszítettése, s így méltán mondhatt Horatius, hogy a te vétkezd, hogy t. i. egy szolgát keresztre feszített, nagyobb és dühösebb mint azé a szolgálé volt sat. Aztán újra kezdi: „*Paullus deliquit amicus, — acerbus odisti sat.*“ Értekező azon különben nyomós észrevételét is, miszerint Horatius, úgy mint minden kortársa, a rabszolgát nem embernek, hanem csak tárgynak tekintette, a költőből vett idézetekkel igyekezett a felolvasó némileg meggyengíteni. Nem fektetve súlyt mindazokra, mik a szolganökre vonatkoznak, az ismeretes „*Ne sit ancillae tibi amor pudori*“ száz meg száz variatioira, nehogy akaratlanul humoristává váljék, csak a Davusának szentelt szatirájára hivatkozik,

midőn Horatius ezzel magának mindenféle kellemetlen igazságokat mondat, az ur és szolga közötti viszonyt oly liberalis szellemben kezeli, mely a mai kor fiának is becületére válnék, és a 2. k. II. szatirájára is, melyben a bölcs ember (sapiens) dicsőrete közt kiemeli azt, hogy: hic neque servus saevus erit sat. sat. Felolvasó tehát a tudós értekező ellenében is ragaszkodik saját fordításához és humanusabb értelmezéséhez.

Birálatra adatik.

202. (26) *Barna Ferdinánd* l. t. „Kapcsolat a magyar és finn irodalom között“ című értekezését olvassa föl.

Értekező, rövid bevezetés után, kivonatossan mutatta be a finn irodalom azon czikkeit, melyek vagy közvetlenül a magyar nemzet irodalmi, tudományos és politikai tevékenységével foglalkoznak, vagy természetüknél, tartalmuknál fogva alkalmasak lehetnek a magyar tudományos-ság érdekeltségét felkölteni.

A legelső volt ezek között Reunvalnak, a finn első szótár írójának; a szótár szerkesztése módozataira vonatkozólag, a világhírű Rask Rasmus Keresztélyvel 1818-ban vezetett levelezése, mely főleg azért érdekelhet bennünket, mert e levelezések a magyar magánhangzók ékezeti rendszerének a finn irodalomba való behozatalát tárgyazzák, de a mely indítvány, nem anuyira belső mint külső akadályokon, hajótörést szenvedett.

A második cikkben értekező azt igyekszik egy finn dolgozat alapján bebizonyítani, hogy őseink, mielőtt mostani hazájukat elfoglalták, a németeket általános névvel nem *németeknek*, hanem *szászoknak* hívták, a honnan az erdélyi flandriaiak, valamint a szepességi németeknek is régibb *szász* nevezete. Ős időkben ugyancsak a szászok üzték a kereskedést egész éjszakon és Skandináviában, ők alapították Kolmár városát, a honnan több rajokat bocsátottak ki, melyek úgy Svéd- mint Finnországban *Szász* vagy *Kolmár* nevet viselnek. Innen a magyarban a kereskedőnek synonym *kalmár* neve.

A harmadik cikkben értekező egy latin és svéd nyelven szerkesztett határ kiigazító békekötés elejét közli Orosz- és Svédország közt, 1327-ből. Az eredeti latin, a fordítás a svéd. A svédben ezen kifejezés jön elő „Jag Knáz Magnus Jurgevitz“; fordító t. i. roszul értelmezve a „magnus“ szót tulajdonnévnek vette, holott az eredeti latin szöveg rex magnus kifejezése itt csak nagy fejedelmet jelent. Ugyanily tévedésben leledzettek a mi régibb történetíróink I. Geyzára nézve, a kinek okleveleiben ugyanezen „rex magnus“ fordul elő. A régi történetírók tehát őt „nagy“-nak írják oly értelemben, a milyenben I. Lajos királyt „nagy“-nak tudja a magyar történelem. Mátyás Florián ellenben a „Magnus“ szót tulajdon névnek vette, — holott Geyza magát „magnus rex“-nek oly értelemben kívánja tartatni, a milyenben tartják és írják vala a régi orosz czárok magokat“ veliki knáz“-nek.

A negyedik cikk a finn nemz. irodalom egyik kitünőségének, Ahlqvist Ágostnak két dolgozatát ismerteti, melyek másodikának polemicus tartalmát, a mennyiben az a magyar irodalomba is átszivárgott, kivonatossan ismerteti. Ebben Ahlqvist kikel a magyar művelt osztály előitélete

ellen, mely a magyar nemzetnek a finnekkel való rokonításában magára nézve lealacsonyítást látott volna.

Következik két ismertetés: egyik irodalmi mozgalmainkra, másik politikai életünkre vonatkozólag.

Végezetül Petőfi Sándor ismertetése Blomstedt Oszkártól.

Bírálatra adatik.

203. (27) *Hunfalvy Pál Szabó István* I. tagnak „A titánok és gigászok nemzetisége“ czimű értekezését ismerteti.

Az értekezés tartalma a következő:

1. Előszó.
2. A *Titánok* Homérnál és Hesiodnál.
3. A *Gigászok* Homérnál és Hesiodnál.
4. Az újabbkoriak véleménye mindkettőről.
5. Értekező véleménye.
6. A Titánok és Gigászok Egyiptomból Európában.
7. A Titánok és Gigászok nyugot felé.
8. A Kyklopsok, mint a Titánok és Gigászok testvérei.
9. A Kerkopsok és Kyklopsok rokonsága.
10. A Menny és Föld, mint a Titánok és Gigászok szülői.
11. Sem patriarcha fiai Egyiptomban.
12. A Németek és Magyarok Egyiptomban.
13. Néhány német szó Egyiptomban.
14. Néhány magyar szó Egyiptomban.
15. Faraó háza.
16. A Titánok Németek, a Gigászok Magyarok Egyiptomban.
17. Még egy-két szó.

Bírálatra adatik.

Huszonharmadik akadémiai ülés.

A II. osztály ötödik ülése.

1871. június 12-én.

Horváth Mihály r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

205. (22) *Pauler Gyula*, az 1870-iki nagygyűlésen megválasztott I. t., felolvasta székfoglaló értekezését ily czim alatt: A Positivismus hatásáról a történetírásra. Kivonata következő:

A történelem napjainkban azon ponton áll, hogy ismeretből tudománnyá váljék, mit az ugy nevezett positiv iskolának köszönhetünk. Célját ennek már Kant kijelölte; tudományos alapját Comte Ágoston vetette meg; legismertebb, ha nem is legkitünőbb képviselője Buckle Tamás. Czelom vizsgálni: mily hatást gyakorol ez iskola a történetírásra, mennyiben változtak általa felfogásaink a mult eseményeiről, és mennyi-

ben következnek elvöiből szükségképi szabályok a történelmi előadás-, az alakot illetőleg.

A mit eddig történelmi philosophiának neveztünk, kifolyása az- eddigi philosophiai rendszereknek, inkább elhomályosítá, mintsem fel- világosítá a mult eseményeit, subjectiv felfogása által. Comte philoso- phiája, a positivismus, több biztosítékot nyujt a tárgyilagos felfogásnak, s azért azt fogadták el kiindulási pontul a történészek közül többen, megalapítván ez által a történelemben is a positiv iskolát, melynek nyo- mán kell haladni — úgy látszik nek m — mindnyájunknak. A positiv felfogás szerint a történelem physikai tünemény, annak tehát úgy meg- kell lenni természetes fejlődésének, törvényeinek, mint megvan a többi természetes tüneményeknek. Ezen törvényeket kitanulni feladata a törté- nelemnek, a módszer, melyet követünk, csak az lehet, mi egyéb természeti tudományokban; ezélünk volna oda jutni, hogy minden eseménynél megmondhassuk, mily törvénynek köszöni létét? mily törvé- nyek szabályozzák lefolyását? minő helyet foglal el az események össze- ségében? E feladatot, úgy hiszem, a tudomány soha sem fogja elérni, de megközelítheti, és ha csak néhány foszlányt fedezünk is fel a nagy terv- ből, mely szerint a történelem eseményei folynak, többet használtunk tu- dományunknak, mint eddig minden speculatio. Eddig a történelemből valódi tanulságot senki sem meritett, mert az események valódi okait, szükségképi menetét nem tudtuk felmutatni, de nem is kerestük. A po- sitiv iskola nyomán azonban talán oda fogunk jutni, hogy úgy fogjuk ismerni a történelem, mint ismerjük a nemzetgazdasági élet törvényeit.

Egy Buckle, Leeky, Draper már is több törvényt fedeztek fel, de a történetírásnak nem szabad azokat még kész igazságok gyanánt elfo- gadni, tényekkép az események közé szöni, mert az eddig gyűjtött adatok nem oly számosak, nem oly meggyőzők, hogy azokból inductio utján, mely módszer legalább még most egyedül alkalmazható a történelemben, teljes, mindenkép meggyőző igazságokat lehetne levonni. Hasznuk azon- ban e tételeknek mégis felette nagy, a mennyiben kiindulási pontokul szolgálnak az események vizsgálatában, lehetőségek, melyeket felte- szünk: a történelmi mult vizsgálatában pedig felette fontos, mit tartunk lehetőnek, mert számos igazság csak azért lappangott homályban száza- dokon át, mert senkinek sem jutott eszébe lételüket feltenni; mig viszont, alig van oly ferde szempont, melynek támogatására egyes adatokat fel- hozni ne lehetne. A történelmi felfogás nem egyéb, mint a szempontok- nak megválasztása. A positiv iskolának szempontjai objectivebbek, az események lényegéből, és nem kívülük álló, subjectiv mozzanatokból vannak kölcsönözve: és ez által tetemesen előmozditják az igazság fel ismerését. Ilyenek a legfontosabbak — az események összefüggéseinek és fokozatos fejlődésének elvei, melyekből tekintve a mult eseményeit nem fogunk kapni rendkívüli, elszigetelt tényeken, Deus ex machinákon, szóval a historiai babonán, hanem kellő skepsissel vizsgálván a tényeket, kétes esetekben mindig azt fogjuk elfogadni, mi korának inkább megfelel, nem a mi nekünk tetszik legjobban. Régebben is a józan tudományban,

elv volt, minden tüneményt saját korának szempontjából tekinteni, csak hogy ha félreismerjük a fokozatos fejlődést, vajmi nehéz az egyes korok szempontját megállapítani. Nincs mondva ezzel, hogy nem lehetnek kivételek, rendkívüli tünemények: de méltán követeljük, hogy azok akkép legyenek bebizonyítva, hogy a legrigorosusabb vizsgálatot is kiállják, és így felette merés, kellőleg nem igazolt állítás, hogy Kálmán király nem hitt a boszorkányok léteében.

A positiv felfogás kimutatván, hogy nem vallási, politikai tényezőktől függ a fejlődés, hanem ezek is csak a fejlődés gyümölcsei, elveszi a tudománynak felekezeti és politikai pártszínét. A történetírás lehet oly objectiv, sőt azzá lennie feladata, mint a mathesis vagy physica, az azon pártatlanságra, melyre az előtt csak a legnagyobb elmék, mintegy ihlet útján emelkedtek, most a tudomány biztos vezérfonalán, kisebb tehetségek is eljuthatnak. Példáját látjuk ennek ez ujjab kor két legnagyobb cseményének felfogásában. A hitujítás, melyet eddig mindig katholikus vagy antikatholikus szemüvegen vizsgáltak, a positiv felfogás szemében nem kiindulási pontja, hanem csak egyik jelensége azon intellectualis mozgalomnak, mely az ujjab kort jellemzi. A reformatio még a hit világában élt dogmatismusával, és mindazon sajátságokkal bír, és kellett birnia, melyek ugy a catholicismusban, mint más vallási mozgalmakban jelentkeztek, és épenséggel nem volt a szellem emancipationak nagyszerű ténye, sőt azt némileg akadályozá.

A szabadelvűség, a szabadság szeretetének azon formája, mely az európai szárazföldön fejlődött, sokszoros ellentétben azzal, melyet az angol-szász fajnál észlelünk, innen és túl az oceanon, — már ez intellectualis mozgalomnak egyenes productuma, de minthogy nincs feltétlen haladás és minden lépés előre egyuttal kiméletlen és igazságtalan reactio a mult ellen, szintén nem oly jelenség, mely a történeti fejlődés céljának volna tekinthető, melynek szempontjából kellene tekinteni a történetet. Ellenkezőleg ez irány, mint gyermeke az eddigi subjectiv philosophiai rendszereknek, mechanikai világnézetével a legélesebb ellentéte a positiv s egyáltalában minden történeti felfogásnak, mert tagadja, legalább de facto, a jelennek organicus összefüggését a multtal. Innen a hibás és igazságtalan felfogás a középkorról, mely pedig minden, még intellectualis tekintetben is, haladás volt az ókorral szemben, s azért csak felette korlátolt értelemben beszélhetünk a 15—16 századbéli renaissance-ról, újjászületésről. Innen van, hogy minél inkább behat a történelem a multba, annál inkább elválik a modern liberalismustól. Némethonban, hol egy pár száz év óta minden jelenség servilis alakot vön fel, ez a historiai iskolát a szabadság ellenségévé tevő, mi azonban Angliában soha nem történt, hol sem a liberális doctrinairok, sem a Leók meg nem termettek. Tíz éves gyermeknek hiába adják Hegel műveit tanulmányozni; de 20 éves ifjut sem elégitenek többé ki dajkamesék: az egyiket a szabadelvűség, a másikat a conservativek nem akarják megérteni. A tudomány volt részben oka e téves iránynak, ő szolgálhat, és fog szolgálni alapul helyesebb felfogásra, mely az események összefüggését tekintetbe veszi,

nem ellensége a haladásnak, de azt nem fictiók-, hanem a természetben létező eszközökkel akarja előmozdítani.

Azonban a leghelyesebb szempontok mellett is eltevészthetjük az igazságot, ha a múlt adatait akkép nem jelentjük magunkban, hogy az azokban létező törvények minél tisztábban kitűnjenek. Miután pedig sem azt nem tudjuk még, miféle törvények vannak, sem azt, miféle eseményekben nyilatkoznak legtisztábban: minden factumra ki kell terjesztenünk figyelmünket, s a tényeket kell mindenek előtt tisztán, constátálva, egymásmellé állítanunk, nem hogy commentáljuk, hanem hogy magunk tanuljunk belőlük, és ezzel el van döntve a descriptiv iskolának győzelme az ugynevezett pragmaticus felett.

Kézzel fogható dolog lévén, hogy a történelmi fejlődés törvényei kevésbé észlelhetők az egyes emberek cselekedeteiben, mint egész nemzetek életében, főképp a nemzetek életére, és arra, mi azt leghivebben festi, a műveltségi viszonyokra kell irányozni a főfigyelmet és nem a politikai dolgokra, melyek rendesen már csak következményei, külső jelenségei mélyebben fekvő tényezőknek. Ez ugyan nem új eszme, és alig van tudós, méltó e névre, ki azt elméletileg el nem ismerné, de gyakorlatban még vajmi kevesen követik, s általánosan még a politikai eseményekre fektetjük a fősúlyt. Oka ennek részben az, hogy a műveltségi adatok sokkal hézagosabbak, belőlük nehezebb előállítani összefüggő rajzot; de részben, és legfőképp az is, hogy azon felfogásnak, mely a műveltségi viszonyokban keresi a történet lényeges tárgyait, nem volt kellő alapja a positivizmus előtt.

A műveltségi adatok feldolgozásában sem követtünk oly módot, hogy azokból mind azt, mi tanulható volt, tanulhattuk volna. Külön tárgyalók az eddig úgy nevezett belélet egyes ágait, mint függelékeit a politikai történetnek, holott, hogy a tünemények valódi jellegét és értelmét felfogjuk, összeségükben, egymásra való hatásukban kell tekinteni, előadni azokat. Ez ugyan nehezebb s a régibb módnak meg volt némi didaktikai haszna, a mennyiben egynemű tüneményeket együvé foglalván, azoknak áttekintését megkönnyíté: de a történelemnek nem az a feladata, hogy bizonyos nemű tünemények, hanem hogy az összes fejlődésnek phasisaival ismertessen meg.

A positiv felfogás ez előadási módot látszólag megnehezíté, midőn a tudománynak és tudásnak, mely eddig inkább csak sallang volt, és szerves összefüggése a népek életével még nem volt kellőleg kiemelve, a történelmi tényezők közt főszerepet tulajdonit, melyet tehát a többi, látszólag heterogen tényezők közé be kell szöni: de e nehézséget el is enyészteteti, kimutatván, miképen érvényesíti a tudomány hatalmát, eszméket szülve, melyek aztán a nemzetek gondolkodásmódját többé kevésbé módosítják. Ebből önként következik az is: mikép és hol kell a tudományos tényezőket beleszöni? nem ott, hol keletkeztek, hanem ott, hol hatnak.

Az eseményeknek létrejövése, jellege, főképp azon hangulattól függ, mely a legkülönbözőbb tényezők közreműködése folytán, a nemzeteknél, különböző időkben változólag, uralkodik. A legtöbb téves felfogásnak oka az, hogy a tudomány nem iparkodott mindig a mindenkor i hangula-

tot — vagy nevezzük korszellemnek — kifürkészni, és tisztán feltüntetni, pedig ennek befolyása alatt cselekesznek a tömegek, mintegy félálomban, öntudatlanul. Ezen általános hangulatnak felfogása szolgál egyuttal legbiztosabb criteriumul az egyéni nagyságnak megítélésében, melyre nézve a siker igen megbízhatatlan tájékozó. Csekélyebb tehetségek is többet visznek ki e hangulat segélyével, mint a legnagyobb lángelmék, kik néha épen azért buknak meg, mert nagyok, és korukat megelőzték.

Nagy események tekintetében a mindenkori hangulat döntő, tehát azzal kell kiválólag foglalkozni; minél kisebb hatású tényekre szállunk azonban le, annál nagyobb lesz egyes emberek befolyása. Egy ütközet sorsa függhet egy ember lángesze- vagy hibájától. Ily tényeknél tehát a tömegek dispositióját az egyének minősége, vagyis jelleme helyettesíti; azt tehát tisztán kifejezni és feltüntetni szintén tudományos szükség, még pedig mint kiindulási pontját összes cselekvőségüknek ott, hol a személyek fellépnek, mert a jellemzés nem csak sallang, nem itélet, melyet az egyesek felett monduk, hanem kulcsa tetteiknek, melyet felfogva érteni fogjuk cselekvőségüket is, anélkül, hogy azokat didactice magyarázgatni kellene.

Leszállván ekkép az egyénekig, még egyszer összefoglalom a mondottakat. A történetírónak physicali tüneményekkel van dolga, minde- nek előtt az egyes tényeket kell constatálnia, mint a természeti tudományokban, hogy azután a bennök rejlő törvények ismeretére jussunk. E felfogás által épen nem jövünk ellenkezésbe sem a spiritualismussal, sem a kereszténység tanaival, mert a szellemi tényezők is, a mennyiben tudomány tárgyát képezhetik, anyagi hatásokban jelentkeznek, sőt Drapperrel szólva — Isten maga is kinyilatkoztatását anyagi módon adta tudunkra; egyedül e biztos alapon járva felelhet meg a történelem céljának, képe lenni a multnak, kulcsa a jövőnek.

Birálatra adatik.

206 (23) *Rómer Flóris* r. t. felolvasta értekezését „Pest városa fejlődéséről, a visszafoglalástól 1750-ig.“ A kivonat így szól:

A visszafoglalt városnak még fennállott házai bizonyosan birtak számokkal, ha mindjárt nem olyan rendben, mint ezeket későbbi időben találjuk. Bizonyítják azt a telekkönyvben is újabb rendszer szerint előforduló számok, melyek mellé sok esetben a régi számok is kitévék.

A házszaamozást a budai administratio alatt a felső, vácsi kapu táján kezdték meg, és az úri utcán, mely a kecskeméti kapuig terjedt, majd a bal, és innen megfordulva a jobb oldalon folytatták. Innen átmentek a Lipót- (ma vácsi és Lipót) utcába; azonban már az oldalutcáknál az egyenes számitástól eltérve és többször egész házszaamozásokat megkerülve. Így végezték a számozást a 278-dik számmal a mai egyetem telkén, akkor a Pálosok zárdáján.

A város folytonos gyarapodása igénylő mind a régi, nagy telkeknek kisebb részletekre való osztását, mind a még üresen álló telkek kiméréését. Így szülemlett meg a nagyobb számoknak az eredeti régiek közé

való keverése, egyik város részről a másikra való átugrása: szóval oly zavar, melyen csak némileg a házaknak akkori czimei segíthettek.

Hogy a sokból csak egy példát említsünk, a hajó utczában sorban így következnek a számok: 6. 651. 597. 436. 435. 7. 500. 8, a hol a 6. 7. 8. az első telepítési számokat képviselik, míg a 436. 435 a 7-ik számból, későbbben az 500 a 8-ikból, majd az 597, és utóbb a 651 a 6-ikből kiháttartottak.

Érdekes az 500-as házak elejének keletkezése is. — 504 a vácsi kapunál feküdt; 505 a régi posta utca szögletéhez ragasztott; 506 a kecskeméti, 507. a hatvani kapuhoz lett csatolva.

Telekkönyveink a kitüzött időközben 650 házat említenek, bár már ezek közt is több a bástyákon kívül feküdt.

Érdekes, bár igen fáradságos volt a 279-ik számú, azaz: az első osztás által támadt háztól a 669-ig összeállítani, mind a másodlagos sőt harmadlagos házakat, melyik évben, és melyik házból származtak; ezt *C* tábla mutatja, míg *D* tábla annak kiszámításával foglalkozik, hogy a házleveleket tartalmazó könyvben 1687-től 1750-ig hány ház-átírási fordul elő évenként és összesen.

Ezen számítás eredménye az: hogy akkor egyáltalán 21 ház íratott át évenként, míg jelenleg havonként 5-szörte több változás történik, hogy az átírásoknak legnagyobb száma, t. i. 82, 1702-ben jön elő, míg a háborus 1704 és 1706-ban egy átíratási eset sem említettik.

Milyen volt ez időben a város külseje? — Nem csak a visszafoglalás, hanem több év után is a városnak nagyobb része pusztta volt; bekerítetlen égett helyekkel; terjedelmes faltörésekkel borított telkekkel, alacsony, piszkos fából összetákolt, náddal fődött házikókkal, a milyen egy mindjárt a vácsi kapunál iratik le.

A szerviták kolostorát és a károlykaszárnya melletti és mögötti téreket előtűntető régi képek alacsony, kútgémekekkel, sövényekkel bíró lakásokat mutatnak, melyek közt mintegy különösségül a 277 számú, Heiszler tábornok háza, a mai piarista társház, így említettik: „ház-hely, egy emeletnyi, köröskörül szabadon áll.“ Az emeletes, erkélyes házak a belvárosi téreken alkalmasint a XVIII-dik század második feléből valók; mert a czéhek vándorlevelein, melyeken, ha mindjárt nem a legművészebb, de minden esetre leghűbb rajzokat találjuk, egyedül a katonai kórház emelkedik a többiek fölé, míg a Dunaparton alig látni 2—3 emeletes házat, mely figyelmet érdemelne.

Miután értekező az ide vágó, részint a m. n. muzeum könyvtárában levő, részint a pestvárosi mérnöki hivatalból és magánosoktól is nyert képeket és alaprajzokat bemutatta, áttért a város bástyáinak, kapuinak, utczáinak elnevezéseire, számos oly adatot hozván fel, melyek Pest városa eddigi monographiaiban sehol sincsenek említve, s melyek nélkül idővel Pestnek régiebb történetében el nem igazodhatunk.

Majd ismét egyes nagyobb házaknak és egyházi telepítvényeknek hű és kimerítő történetét előadván, átment magánosok házaira is, melyek történelmi emlékü családok birtokában voltak. vagy jelenleg is azok ál-

tal biratnak, megmutatván azt, hogy régi térképe és az általa kivont telek- és házlevél-könyvek segítségével Pest belvárosa minden egyes házának fejlődését a visszafoglalás után hiven elő lehet állítani.

Az építmények történeténél sokkal érdekesebb a lakók minémisége, nemzetisége, nyelve, vallása, miveltési foka stb. Mindezekre értekező kiterjeszté figyelmét, és a fakó, alig olvasható, sokféle írásokból állító össze adatait olyan korszakból, melylyel vesződni fővárosunkban eddig senkinek sem jutott eszébe.

A ki a város foglalására és első lakóira visszaemlékezik, épen nem fog esodálkozni azon, hogy a mindenható budai administratorok a városnak tőlük egészen függő tisztviselőit németekből nevezték ki. Majdnem az egész tanács, a polgármesterrel együtt, mennyiben a körülményekből kipuhathatjuk, idegenek közül állított ki, s így természetes, hogy tollvivői is, kik a rendelkezésünkre álló forrásokat írák, németek voltak. Mutatják ezt logikább a magyar polgárok nevei, melyekre csak úgy akadhatott értekező, hogy a városi plébánián őrzött anyakönyvet is használhatta; különben Ertochs alatt Erdősre, Capostware Forkatchs alatt Kaposváry Farkasra, Gentesci Janochs alatt Gyöngyösire, Gongati alatt Gombkötőre, Schöddir és Zuniakt alatt Sötér és Szunyogra nem könnyen akadt volna.

Azonban a német polgárok nevei is sokszor furcsán vannak írva; így Cimermon; Hulzmann; Kopol, Khepsel, Kecheffel és neje Göblin, Köplin, Chöplin, Kepteliu; Klainsok; Nachtigon vagy Noektikol, Rodumpocher; Stanprecher; Willersheim és Willershaim-féle változatok eléggé mutatják, hogy a nevek helyes írásával nem sokat törődtek.

A németek neveinél feltűnők az összetettek, melyek gyakran választó vonallal iratnak, és bebizonyítják azt, hogy a két családnak neve gyakran egyesített, vagy hogy különböztetésül a foglalkozásból, születés helyéről, vagy egyéb körülményből vett melléknév a főnévhez csatoltatott. Így Brauns-Reitter vagy Prauns-Reitter; Grund-Lechner, Spiess-Lechner; Kanzel-Müller, Peid-Müller, Leit-Geb és Rath-Geb, Resch-Fellner, Wald-Fortner s. a. t.

Mig a többi nemzetbelieknél a telekkönyv rendszeren kiteszi a polgári foglalkozást, a szerbeknél csak ezen szó ein Raz, ein Ráz vagy Graeci ritus fordul elő jelzőül. — Ezeknél mint nagyrészt görög-katolikusoknál magyar neveket találunk, mint: Attchs (Ács) Budai, Nádas, Pap, Zompo (Czompó); sokszor minden más melléknév nélkül csak egyszerűen Raz névvel említettnek; divatban van itt a kétnevűség, p. u. Guralovits Pál, Paul Jorg; Nicolaus Dankk (alias Horváth Miklós); Antoni Iván és Iván Antonovich; Petrovitz Mitrovitz; Stephanns Oravszky alias Morvay; Hans Müller, alias Joannes Ugron; Szücs István fia Simon Stephanovics stb.

A házi urak neveit a XVII-ik század végeig összeszámlálva, találattak köztük magyar neviük 75, németek 158, tótok 12, szerbek 31, olaszok 3=279, mint *elsőd háziurak*.

Másképen áll azonban Pest városa lakóinak összes számában a nemzetiségi viszony, ha t. i. a másik kutfőt tanácsul vesszük.

Főtisztelendő *Schwendtner* Mihály prépost ur szíveskedett a legrégebbi anyakönyvet használatul átengedni, melyből sok érdekes, sok meglepő adatot gyűjtött értekező.

Mindenek előtt azt látjuk, hogy a plébánosok, kik közt több, eddig ismeretlen név fordul elő, magyarok voltak; a magyar nevek írása azon kornak jellegével bir, míg ellenben a németek neveiben ismét a magyar írókat ismerjük fel. Mivel azonban a plébánosok, főleg az első a visszafoglalás után, *Putanich János* egyszersmind esperest is volt, gyakran a pesti szerzetesek t. i. pálosok, sz. ferencziek és szerviták helyettesítették, kik közt többnek idegen volta az anyakönyvből is bebizonyítható.

Ezen fölötté érdekes könyvből nemcsak a működött papok számát lehetett összeállítani, hanem a kereszteltek, házassultak, halottak, sőt még a béráltak számát és neveit is; a könyveknek hiányos volta miatt némely években egészen, másokban csak részletesen.

Az anyakönyvből kiviláglik, hogy 1690—99-ig 28 hátramaradt törököt kereszteltek; egyik táblán hónapról hónapra összeállítvák a keresztelési esetek, melyek 1691—1699-ig, természetesen változtatásokkal, 81 és 197 közt inognak.

Az *esküvések* táblázatát is összeállította értekező. Ezek 1696—1699-ig évenkénti 28 és 61 közt állanak. Egyáltalán legtöbb esik január és február havára, legkevesebb, t. i. egy sem, decemberre, egynehány szeptemberre.

Legkevesebb esetet tüntet elő a *halottak* rovata; van két hónap is egymásután halott nélkül; az általányból legtöbb esik márczius és december hónapokra. Ugy látszik, hogy itten a könyvvezetésben hanyagság uralkodott, mert a két előbbi táblázatból a mai számitási törvények alkalmazásával nyert középszám az egész lakosságra végre csak 848 lakót eredményezne, míg a kereszteltek és házassági esetek 4026 és 4806-ot tüntetnek fel, miből a kiterjedéséhez, és a későbbi számozások eredményéhez képest a valószínűséggel leghatározosabb, t. i. a 4500-ra állapítandó lakosok számát nyernők.

A mennyiben lehetett, a polgári életnek mindenféle mozzanataira is kiterjeszté értekező figyelmét. A törvénytelen gyermekek számára, a katonai lakókra, a komáknak többnyire hasonló állásból és ugyanazon nemzetiségből való választására; sőt az anyakönyv tökéletes kiaknázásával egyenkint az ottan előforduló neveket is kijegyezte. Ennek eredménye az, hogy az anyakönyvekben előforduló nevek közt, melyek a fenebb föltelezett 4500 lakosnak egy ötödét teszik, van magyar nevű polgár 468, német 285, szláv 116, latin hangzású 23, különféle 19, együttesen 911. Továbbá a magyar nevek közt a Horváth név 7-szer, Kis 15-ször, Kovács 15-ször, Mészáros 8-szor, Molnár 9-szer, Nagy 13-szor, Papp 7-szer, Szabó 21-szer, Szücs 18-szor, Tóth 12-szer számláltatik.

Berekesztésül értekező csak azt kívánja: kutassák és lapozgassák monographusaink minél szorgalmasabban a *száraz uyan, de fölötté* be-

cses irodalmi anyagot a városok szurdékjaiban és padlásain *inter res inutilis et nullius moment*; főleg azon városoknál, melyeknek telekkönyveik és egyéb hivatalos jegyzékeik a XIV-dig századik érnek; gyűjtsék és óvják városi és megyei közönségeink régiségeiket, hogy azokat a részletes történetek írói idővel felhasználhassák. Csak így, és egyedül csak így fogjuk a magyar nép, a magyar nemzet okadatolt, hű történetét megírhatni, egyedül így a mindig inkább pusztuló történelmi forrásokat egy hálás utókor számára megmenteni!

207. (24) *Mátyás Flórián* l. t. a következő czim alatt értekezett: „Anonymus időkoráról“.

Értekező az 1866. június 4-én kezdett vitatkozást befejezőleg következő: I. történeti, II. diplomatikai érveket sorol elő.

I. An. nemcsak Árpád vezérei által jelölteti a Morva folyót nyugati határuul, hanem ismételteti e határ kitűzését Zultával. „Ex parte vero Boemorum fixit metas usque ad fluvium Moroua.“ 57. fejt. Megerősítetteti a határokat védelmül a németek betörései ellen, „ne aliquando furibundi teuthonici fines hungarorum inuadere possent.“ Zulta idétt nem félt magyar a némettől, ily dolgok írója legalább másfél századnyi távolban áll az 1044-i hadjárat végzetes eseményeitől.

Továbbá a nyugoti határt Spalatónál végzi: „ab occidente usque ad mare ubi est Spalatina ciuitas.“ Jegyzőnk időkorát még Kálmán hódításai is a 12-ik század elején, legalább egy századdal, megelőzték.

Az előadás friseségéből I. Béla korára vont következtetést megczófolja szerző azon állítása, hogy Taksony békés és kegyes fejedelem volt: „*pacifice* per omnes dies vite sue obtinuit omnia iura regni sui, et audita pietate ipsius, multi hospites confluebant ad eum.“ 57. fejt. Hogy az Enns és Fischa folyók közti magyar birtok 955 után Taksony alatt veszett el, tudósíthaták vala I. Béla jegyzőjét az augsburgi ütközetből menekültek fiai.

De jegyzőnk kora a 12-ik század közepétől is távolabb esik, mert Galicziát és vezérét említi Álmos idétt: „dux Almus cum suis in Galiciam venit — hoc dum Galicie dux audiuisset.“ — 11. fejt. De Karamsin orosz történetíró szerint Halics első fejedelme Wladimirko 1139-ben, s jelen volt segéd csapataival II. Béla hadseregében Borich és a lengyelek ellen. E király jegyzője személyesen ismerhette őt.

Midőn az ellenfél ezen ellenvetésre azt feleli, hogy Anonymus a későbbben keletkezett Galicziát említvén, nem ezt helyezi Álmos korába, hanem magát a tartományt akarja érteni, mely kétségkívül akkor is megvolt, — azt mondjuk rá, hogy ez megjárja tréfabeszédnek, de komoly czáfolatnak kissé mulatságos.

Több hasonló anachronismust mellőzünk, mint pl. az 1060 körül jelenkezett kumánok- vagy palócokat, a Blacus nevezetet, Buda Etilburg = ciuitas Athile nevezetét a 9-ik században; mert ezen indirect érvelésen kívül positiv adataink vannak, hogy An. műve a 12-ik század vég-, vagy a 13-ik első éveiben keletkezett.

Tény ugyanis, hogy An. Álmost tartja első vezérnek „Almus *primus*

dux Hungarie, a quo reges eorum originem duxerunt.“ (prolog.) Ez vala akkor itt általános vélemény. Jegyzőnk, mint udvari ember, királya nézetét tartja, a királyi udvar pedig őt illető genealogiai kérdésben az egész országra nézve irányadó. E vélemény terjedt vala el külföldön is, mert Alberik monachus trium fontium, ki 1242-ig viszi művét, 1041-évre így ír: „Stephanus primus Christianus Iechae filius — a primo duce Almo etc.“ Almos-on kezdi a vezérek számlálását Szent István nagyobb legendája is: „erat tunc princeps (Geiza) quintus ab illo, qui ingressionis Ungarorum in Pannoniam dux primus fuit.“

A Hartwikféle compilatio későbbi, mert az átdolgozó a nagyobb legendát feldarabolja, s a kisebb legenda némely szakaszai és saját előadásai beillesztésével bőviti, a *quintus*-t pedig *quartusra* változtatja s így első vezérül nem Almost, hanem Árpádot tekint. Mely nézet azóta általános lön, s föntartotta magát korunkig.

Tekintve tehát, hogy a Hartwikféle compilatio, a pesti muzeumi legrégebb kézirat kül- és beljegyeiből itélve, a 13-ik század első felét tul nem haladhatja; tekintve továbbá, hogy az, a mi *megszüint*, t. i. a vélemény Almos első vezér voltáról, megelőzi azt a mi *helyébe lépett*, Árpád első vezérségét illetőleg: méltán következtetjük, hogy Anonymus műve a Hartwikféle compilatio ezen módosítványát megelőzte — a 12-ik század vége- vagy a 13-ik elejénél alább nem helyezhető — IVik Béla jegyzője nem lehetett.

II. De diplomatikai érvekkel e kérdéses időkort úgy alá- mint fölfelé szorosabban is meghatározhatjuk.

Az alsó határt biztosan jelöli *seruiens* szó használata és értelmezése. Hogy a jegyző a korában szokásos curialis stylum használja, fölesleges dolog bizonyítgatni.

Seruiens An. nál kétszer fordul elő: „Zobolsu et socii sui de incolis terre ad castrum illud multos ordinauerunt *seruientes*, qui nunc ciuiles vocantur, et dimissis ibi *militibus*“ etc. 21. fej. Itt megkülönbözteti azt *miles*-től. „Fercula pocula portabantur duci et *nobilibus* in vasis aureis, *seruientibus* et rusticis in vasis argenteis.“ 46. fejezet. Itt megkülönbözteti *nobilis*-től.

I. Béla jegyzője ezt nem írhatta, mert a 11-ik század minden hiteles oklevelében az így értelmezett szó nem *seruiens*, hanem *minister*. Minister helyett *seruiens* csak a 12-ik században fordul elő. III. Béla idétt, 1186 és 1191-i oklevelek tanúsága szerint, *nobilis*, *regius*, *castrensis*, *civilis* jelzővel is.

II. Endre korában azonban *seruiens* egyszerűen annyi mint *nobilis*. „Volumus etiam, quod nec nos, nec posteri nostri aliquo tempore *seruientes* capiant, nisi primo citati fuerint, et ordine iudiciario convicti.“ „Si quis *seruiens* sine filio decesserit, quartam partem possessionis, filia obtineat.“ 1222-i aranybulla 2—4 cikkei.

Anonymus tehát 1222 után nem írhatta: „*nobilibus* in aureis — *seruientibus* in argenteis“ mert ezek ekkor már synonymók voltak;

semmi esetre pedig nem a 11-ik században, midőn *seruiens* helyett *minister* szó használtatott. Ez biztos határ lefelé.

Hason biztosságu határt jelöl jobbagy szó használata és értelmezése fölfelé.

Jobagio szó a 11-ik században hiteles oklevélben nem fordul elő; a 12-iktől 1848-ig folytonos használatban van. Hiteles oklevélben mondók, mert némi 1055-i, Béla herczeg látszólag valódi pecsétével ellátott, eddig még kiadatlan adománylevel, s Sz.-László 1082-i eredetinek tartott oklevele, e szót sokszorosán ismétli. De az első közelebről tekintve 12-ik — a másik 13-ik századi írás. Ezek tehát e tekintetben számba nem vehetők.

Jegyzőnk két ízben él e szóval: „Dux Lodomeriensis duos filios suos cum omnibus filiis i bagionum suorum, duci Almo in obsides dedit.“ 11-ik fej. „Dux vero (Arpád) et sui jobagyones obuiam eis processerunt, et filiam Menumorout, sicut decet sponsam tanti ducis, honorifice ad ducalem domum duxerunt.“ 55. fej. Mindkét helyen előkelőket, főurakat ért — *primates*. Ómaga értelmezi ezt így. Az előbbi szövegben: „Dux vero Lodomeriensis et sui *primates* obuiam Almo duci processerunt.“ Ezek fiait adja tiszul Álmosnak. Az utóbbiban pedig rögtön hozzá teszi: „dux uero Arpad, et omnes sui *primates* celebrantes nupcias, magna fecerunt conuiuia.“

De jobbagy szót ily értékenyben először III. István 1171 és 72-ben használja, miből jogosan következik, hogy Anonymus ezen curialis kifejezéssel csak III. Béla vagy utóda korában élhetett.

Röviden: *seruiens* és *jobagio* mikénti használatából szorosabban meghatározható Anonymus időkorá. Ő *seruiens-t* nem különithette el *nobilistól* 1222 után: s *jobagionak* nem nevezhetett országnagyot III. István előtt, s ha hozzá vesszük az 1139-ben keletkezett Galicziai herczegséget illető anachronismust, ő nem II. hanem csak III. Béla jegyzője lehetett.

Mi „jobbagy“ phonetikai alakját illeti, az 1198-ig *iobagio*, ekkor és Anonymusnál *iobagio*, *yobagyó*. Alkatrészei és alapérteménye pedig *jov* vagy *jov*, *bonus*, és *bagy* vagy *bagyó* valószínűleg *vir*, *frater*. Némi 1214-i oklevél azt valóban így értelmezi „*boni viri* eiusdem provincie — coram multis provincie sue *yobagionibus*.“

A bécsi császári udvari könyvtár egyetlen codexe 9 hüv. magas, 6 $\frac{1}{4}$ széles kis octáv alakban 23 egészen beirt, és egy öt vonalnyi írást tartalmazó pergamen levélből áll, s egyszerű ponttal végződik.

A még következő 30 üres vonal arra mutat, hogy a mű nincs befejezve, s szerzője vagy másolója azt folytatni akarta.

Az írás modorából és jegyeiből ítélve nem lehetetlen, hogy az szerző saját kézírata.

A szöveget sem Schwandtner, sem Endlicher nem adják híven. Például a 15-ik fejezet ama nevezetes szövegét Endlicher így olvassa: „*timebat aduentum imperatoris teothonicorum, ut ne ulturus sanguinem Petri regis Hungariam intraret.*“ Schwandtner pedig így: „*ne ulterius sanguis*

Petri regis Hungariam intraret.“ S ebből korábbi történetíróink az vélték következtenni, hogy Péter Henrik vérrokona volt, *sanguis*. Egyik olvasás sem helyes, a szövegben hiba van, mely szerző, vagy másoló figyelmét elkerülte; az eredetiben így áll: „ne ulterius sanguinem Petri etc.“ Endlicher *ulteriusból ulturust* csinált; Schwandtner *sanguinemből sanguist*. Mindketten hibáztak, mert nem magán véleményt akar a történetbúvár, hanem az eredetihez hű másolatot. Az ő feladata más forrásokból meghatározni, lehetett-e Péter a császár vérrokona vagy nem; s miként javíthatjuk ki, mit szerző érintetlenül hagyott.

Pontosabb Endlicher az 57-ik fejezet végén Thonuzoba nejét illetőleg, kit Schwandtner *Viuuros*-nak nevez: „sed cum uxore Viuuros ad portum Obad est sepultus.“ Itt Endlicherrel *vivus-t* kell olvasnunk. A szövegben előbb *uiuos* állt, de maga az író az *o* fölé *u-t* tett s alája figyelmeztető jelt. E jelre többször bukkanunk e codexben, pl. „de camere castro“ a középe fölött *a*, alatta az említett jel. Endlicher és Schwandtner ezt is hibáson olvassák *camaro camare* helyett. Így javítatlan az eredetiben castrum Borssed 34-fej. Endlichernél *Borssod*. Schwandtnernél híven *Borssed*. Nem pontos továbbá Endlicher olvasása a következőben: „dum filiam Menemorout eiusdem aetatis ut filius suus *Zulta* iam esse audiuiset.“ 51 fej. mit Schwandtner az eredetivel megegyezőleg ad: „ut filius suus *Zultus*.“ Nem is kell ezt okvetlen hibának nézni; ki Árpád mellett Arpadius-t, az használhatott *Zulta* mellett *Zultus* alakot is, s nem volt szükség a latinos kifejezést talán épen *Zultaus*-nak írnia.

Szóval: Endlicher bármily becses átírata mellett Schwandtnerét még mindig nem nélkülözhetjük.

ÉRTESÍTŐJE.

Huszonnegyedik akadémiai ülés.

A III. osztály hatodik ülése.

1871. június 19-én.

Sztoczek József osztályelnök elnöklete alatt.

209 (23.) *B. Eötvös Loránd*, mint nem tag, tart előadást: „A rezgési elméletből következő távolbani hatás törvényéről.“

Dolgozata két külön vált részre osztható. — Az első rész e törvénynek megállapítását foglalja magában egy az eddig ismeretesnél általánosabb alakban, a második pedig azon következtetéseket tartalmazza, melyeket ez általánosított törvényből a vonzás elméletére húzni lehet. E helyen csak az eredményeket sorolja fel, melyekhez munkálata vezetett.

Annak *első része* azon fogalom megállapításából indul ki, mit kelljen a *rezgési hatás törvénye* alatt értenünk.

Mind azon változások, melyeket egy rezgő A test, egy kivüle eső B testben, illetőleg annak helyzetében, mozgási állapotában és alkatában létre hoz, csak azon eleven erő egy részének átidomított alakjai, melyet A test B testtel közöl. A rezgési hatás e szerint az eleven erőnek átalakításában áll s a rezgési hatás törvénye azon kifejezés lesz, mely megmutatja, miképen függ az *átalakított eleven erő mennyisége* az egymásra ható testeknek s az őket összekötő közegnek nemétől, helyzetétől és mozgási állapotától. Azonban, tekintetbe véve, hogy a behatott B testen különféle változásokra átalakított eleven erő mennyisége minden körülmények közt arányos azon *összes eleven erő mennyiséggel*, melyet a beható A test azzal közöl: következik, miszerint az átalakított eleven erő mennyisége ugyanazon törvény által lesz meghatározva, mint ezen összes eleven erőnek mennyisége. És e szerint a távolbani hatás törvényeül azon kifejezést is választhatjuk, sőt fogjuk választani, mely kifejezi az összes, a behatott testre eső eleven erő mennyiségét, mint a helyzet, állapot és a testek nemének függvényét.

A rezgési hatás törvénye eddig ismert megszorított jelentőségű alakjában az egymásra ható testek mozgási állapotát tekintetbe nem vette, illetőleg azokat nyugvóknak feltételezte. S csakugyan a leggyakoribb jelenetekben, melyeket a természet mutat, vagy melyeket labora-

toriumainkban előállíthatunk, a törvénynek e megszorított alakja kielégítő volt. Mégis ujabban több oly jelenet észleltetett, mely e megszorításal megegyeztethető nem volt, így különösen megemlíthetem az égi testektől hozzánk érkező fénymozgások módosulását a föld s az égi testek mozgásának következtében. Ez okból fontossá válik a rezgési hatás törvényének akkénti általánosítása, hogy az az egymásra ható testek mozgási állapotára is tekintettel legyen.

Lássuk előbb e hatás törvényét rég ismert és az említett módon megszorított alakjában. Kifejezhető az:

$$H_0 = f \tau J_0$$

képlet által, melyben H_0 az összes, a behatott f felületre eső eleven erő mennyiségét jeleli, mely azzal τ idő alatt közöltetik; J_0 pedig e rezgési hatás állandó *intenzitását*, vagyis az eleven erő mennyiségét jelenti, mely az időegység alatt a felületegységre esik.

Ez *intenzitás* J_0 pedig

$$J_0 = v \varepsilon L_0$$

Ha ε a beható és behatott testet összekötő közegnek sűrűsége, v a rezgés terjedési sebessége ezen közegben, és L_0 a behatott test tömegegységének közép eleven ereje.

E közép eleven erőnek értéke kiszámítható lesz, ha a rezgési mozgás egyenletei adva vannak. — U -val jelezve a rezgő forrás egy pontjának sebességét és u -val a behatott test egy pontjának sebességét τ időben, a mozgási elmélet alap egyenletei lesznek.

$$U = F (t + \delta)$$

és

$$u = \frac{k}{r} F \left(t - \frac{r}{v} + \delta \right)$$

mely egyenletekben δ egy, az idő kezdetpontjától függő állandót, k pedig egy oly nagyságot jelent, mely csak a fényforrás nemétől és a rezgő mozgás irányától függ. Lényeges itt az F -el jelelt függvényre nézve, hogy az az időnek *periodicus* függvénye legyen, még pedig annak időszakát T vel jelelvén, könnyű belátni, hogy mind U , mind pedig u ugyanezen időszak körül *periodicusak*.

Ez egyenletek alapján következik

$$J_0 = A v \frac{k^2}{r^2}$$

A -val egy, a beható test n -métől függő állandót jelezve; és így

$$H_0 = \tau f A v \frac{k^2}{r^2}$$

Ez a távolbani hatás törvénye azon alakban, mint az eddig ismert volt, a képlet mely J_0 -t kifejezi, a *photometriának* alaptörvénye. — Én e törvényt annyiban általánosítottam, hogy kiterjesztettem azt azon esetre, midőn a beható és behatott test egymás irányában állandó sebességgel mozognak. Hogy ezen mozgásokat élesen jellemezhessem, felveszek egy, a testek összekötő egyenesén fekvő állandó kezdet-pontot, s a

sebességet, melylyel a beható test e ponttól távolodik, c_1 -el, a sebességet, pedig, melylyel a behatott test ugyanezen ponttól távolodik c_2 -vel jelelem. Ha e testek közelednek a kezdetponthoz, úgy sebességeik — c_1 és — c_2 lesznek. Fel fogom sorolni a képleteket, melyek ez általánosabb esetben, e különös eset képleteinek megfelelnek.

A hatást ez esetben is

$$H = \tau \cdot f \cdot J$$

képlet által értelmezve, előtűnik a szükség az *intensitást* J -t más módon értelmezni, mint az előbb történt.

J t. i. a mozgásnak tárgyalt esetében nem állandó, hanem az időnek függvénye, és pedig oly függvénye, mely annak nagyon kicsiny változásával, nagyon kicsiny változást szenved. Ebből következik, hogy J -t csak oly időközökben szabad állandónak tekinteni, melyek nagyon kicsinyek, vagy ha J -t állandónak vesszük, akkor a fenn jegyzett képletet csak úgy lehet használni, ha τ -nak nagyon kicsiny értéke van. Ez esetben J az *intensitásnak* azon állandó értékét jelenti, melylyel az a τ időszak alatt bír. A hiba, melyet az által követünk el, hogy J -t τ időszak alatt állandónak tekintjük, annál kisebb lesz, mennél kisebb τ , s legkisebb akkor, ha $\tau =$ a rezgési idővel, mert ez a legkisebb időszak, mely alatt *intensitásról* még szó lehet. Ezek szerint az *intensitás értéke alatt egy bizonyos időpontban, azon eleven erő mennyiségét kell értenünk, mely az időegység alatt a felület-egységre esik, feltéve, hogy az első rezgésre mind arval egyenlő rezgések következnek.*

Az *intensitásnak* ezen értelmezése mellett képletünk csak oly τ időszakokra állhat fenn, melyek a rezgési időnél kisebbek. Ez *intensitást* következő alakban fejeztem ki:

$$J = (V - c_2) \cdot L$$

A hol L ugyancsak a behatott felület tömeg egységének közép eleven erejét jelenti. E közép eleven erőt ugyanazon módon számítottam ki, mint az eddig megszorított esetben történt, csak hogy az általánosított esetben a mozgás egyenletei más alakot öltenek.

Ha t. i. a rezgő forrás egy pontjának mozgási egyenlete, viszonyítva magához a rezgési forráshoz:

$$U = F(t + \delta)$$

hol $F(t + \delta)$ az időnek egy T időszakban *periodicus* függvényét jelenti úgy az attól r távolban lévő behatott test egy pontjának mozgása ki van fejezve

$$u = \frac{k \cdot V + c_1}{v \cdot (r + c_1 \cdot t + c_2 \cdot t)} \cdot F \left\{ \frac{v - c_2}{v + c_1} t - \frac{r}{v + c_1} + \delta \right.$$

egyenlet által, melyben a jelek értelme már ismeretes.

Érdekes, hogy U és u itt nem ugyanazon időszak körül *periodicus* sak, mert míg ez időszak U -ra nézve T , úgy az u -ra nézve:

$$T' = T \frac{v + c_1}{v + c_2}$$

mely képlet *Doppler elvét* fejezi ki egész általánosságában, azaz kifejzi a beható és behatott testek mozgásának befolyását a behatott test egy pontjának rezgési idejére.

Ezen egyenletek alapján találjuk :

$$J = A v \frac{k^2}{r^2} \left\{ 1 + \frac{2 c_1}{v} - \frac{c_2}{v} + \frac{c_1^2}{v^2} - \frac{2c_1, c_2}{v^2} - \frac{c_1^2 c_2}{v^3} \right\}$$

és így

$$H = f \tau A v \frac{k^2}{r^2} \left\{ 1 + \frac{2 c_1}{v} - \frac{c_2}{v} + \frac{c_1^2}{v^2} - \frac{2c_1 c_2}{v^2} - \frac{c_1^2 c_2}{v^3} \right\}$$

J kifejzi a rezgési hatás erélyének általánosított képletét és így a *photometriának* általánosított törvényét, H pedig a hatás általánosított törvényét, feltéve hogy e hatás kicsiny ideig tart.

Attérek dolgozatom második részére.

Az *electrodynamica* jeleneinek tanulmányozása szükségessé tette a feltétet, miszerint a vonzási és taszítási hatások időben történnek, és hogy ezen hatásoknak sajátos terjedési sebességek van. E jogosult feltét által a rezgési elméletnek egy alapelve ültetett át a vonzási elmélet terére s így kapocs állítatott fel e két egymástól látszólag annyira eltérő elmélet között. E kapocsból azon nagy jelentőségű kérdés fejlődött ki: *nem lehetne-e a vonzási elmélet összes tételeit a rezgési elmélet alapelveire visszavezetni?*

Jelentékeny tudósok nyilatkoztak e visszavezetés lehetősége mellett, kik között itt csak *Maxwell-t**) akarom említeni. Annak lehetősége mellett szólnak azon érdekes jelenetek is, melyeket *Schellbach****) és *Guthrie*****) hangzó testeken észleltek, s melyek az akustikai vonzás és taszítás neve alatt váltak ismeretesökké. Ez észleletekből ugyanis kitűnik, hogy hangzó testek az őket körülvevő közeg közvetítésével tőlük távol eső testekre vonzást vagy taszítást gyakorolnak s így valószínűvé vált, hogy a vonzási és taszítási jelenetek egyáltalában rezgő mozgások elterjedésére vezethetők vissza.

A mellett szól azon rég ismert *analogia* is, mely a *photometria* alaptétele és a *Newton-féle* törvény között fennáll. Azonban ez *analogia*, melyre legújabbán *Bezold******) tett figyelmessé, csak is ezen megszorított értékű tételek között volt eddig kimutatva, s így annak okszerűsége nagyon kétes maradt.

Midőn a rezgési elméletnek előbb tárgyalt általánosított törvényét levezettem, önként lépett elém a kérdés, nem lehetne-e azt az említett *analogia* bensőbb megállapítására használni? s így a *vonzástan rezgési elméletének* lehetősége mellett egy újabb érvet felhozni?

*) Philosophical Transactions. 1865.

**) Poggendorff Annalen, 1870.

***) Proceedings of the Royal Society of London Nr. 115

****) Poggendorff Annalen. 1870.

A kérdés eldöntésére az általánosított rezgési hatás törvényét kellett volna a vonzástannak megfelelőleg általánosított törvényével összehasonlítani; ezen közvetlen összehasonlítás azonban azért volt lehetetlen, mert a vonzástannál általánosított törvénye szigorúan megállapítva nincs. Ismeretes ugyanis, hogy a Weberféle törvény, mely sok ideig mint igaz törvény szerepelt, (*Helmholtz**) ellenvetései folytán értékét elvesztette.

Ha e szerint ez összehasonlítás közvetlenül nem is volt lehetséges, mégis sikerült azt más kerülő úton tennem.

Vegyük ugyanis fel, hogy ez analogia fennáll az általánosított esetben is, úgy e feltét helyességéről meg fogunk győződhetni, ha az helyes, a kísérleti igazságnak megfelelő eredményekhez vezet.

Mindenek előtt szükséges az analogia miben létét közelebbről megvizsgálni.

Az egymásra ható testek nyugvásának esetében a vonzási hatás *Newton* törvénye által van meghatározva, azaz

$$K = ee' \frac{1}{r^2}$$

egyenlet által, ugyanazon esetben a rezgési hatást következő kifejezés adja:

$$H = f \tau A v k^2 \frac{1}{r^2}$$

Mely kifejezések összehasonlítása azt mutatja, hogy köztük az *analogia* abban áll, miszerint azok mindegyikében a távolságnak ugyanazon függvénye fordul szorzó gyanánt elő, s ez szorozva van egy oly kifejezéssel, mely egyedül az egymásra ható testek nemétől függ. A testek neme alatt értve azoknak mindazon tulajdonságait, melyek mozgási állapotuktól és helyzetüktől függetlenek.

Ha e szerint, ezen megszorított esetben a rezgési hatás törvényéből a vonzási hatás törvényét következtetni akarnók, úgy az első szorozniuk kellene egy kifejezéssel, mely kizárólag a testek nemének függvénye. Legyenek a és a' az egymásra ható testek, és legyen E (a a') testek nemének ezen függvénye, úgy következik:

$$H \varphi (a a') = K$$

így

$$\varphi (a a') f \tau A v k^2 = ee'$$

Ha ez analogia fennáll az általánosított esetben is, úgy kell, hogy legyen,

$$K = H \varphi (a a') = \frac{ee'}{r^2} \left\{ 1 + \frac{2c_1}{v} - \frac{c_2}{v} + \frac{c_1^2}{v^2} - \frac{2c_1 c_2}{v^2} - \frac{c_2^2}{v^3} \right\}$$

A $\varphi (aa')$ függvényt akként választva, hogy a taszító erő kifejezése tevőleges legyen, ezen kifejezés azon erő képletétül tekinthető, melyet e és e' electricus tömegek egymásra r távolban gyakorolnak, midőn egymástól c_1 és c_2 sebességgel távolodnak.

*) Crelle's Journal für Mathematik 72-ik kötet,

E kifejezésnek helyességét az által akarom próbára tenni, hogy azt egy kísérletileg ellenőrizhető esetre alkalmazom, t. i. azon taszító erő képletének levezetésére, melyet két, ugyanazon egyenesben fekvő és egy irányú folyamelem egymásra gyakorol. Az itt használt levezetési mód ugyan az, mint az melyet Kirchhoff e képletnek levezetésénél a Weber-féle törvényből használt; mint annak eredményét találtam

$$K = \frac{8 JJ' ds ds'}{v^2 r^2}$$

Mely képletben ds és ds' az egymásra ható folyamelemek hosszát, J és J' pedig azoknak intenzitását jelenti mérve a mechanikai mértékkal. — Ugyancsak e kifejezés tapasztalatilag is meg van állapítva s nem egyéb mint *Ampère* törvénye ezen sajátos esetre vonatkoztatva.

E helyes eredmény, melyhez azon feltét vezetett, hogy az *analogia* a vonzástan és a rezgési elmélet tételei között az általánosított elméletekben is fennáll, magának e feltétnek helyessége mellett szól, s így *egy újabb érvet nyújt arra nézve, hogy a vonzástan és a rezgési elmélet tételei között okszerű összefüggés áll fenn.*

Érezve a kérdés fontosságát, végül különösen ki akarom emelni, hogy az eldöntésétől még távol van, s hogy az érvek, melyeket felhoztam, ez összefüggést csak is valószínűvé teszik. Az itt követett úton tovább haladva, reménylek e kérdésben még egy lépést előre tehetni, és pedig a rezgési elmélet hatás törvényének legáltalánosabb megállapítása, s e törvénynek összehasonlítása által a vonzási jeleneteknek szigorúan megállapított törvényeivel.

Az Akademiát e folytatott kutatások eredményeivel is megismertethetni, legnagyobb szerencséjének fogja ismerni.

Birálatra adatik.

210 (24) *Jurányi Lajos*, l. t. újabb tanulmányozásai eredménye gyanánt a márcziusi osztályülésen tartott értekezéséhez „Az Oedogonium termékenyített petesejtjéről“ szól. Kivonata következő:

Az Oedogonium petesejtje, hogyha szabányosan folytatja a fejlődés menetét, magatartására a *Bulbochaete* típusát követi t. i. tartalma egész tömegével egy darabban lép ki belőle. Kilépése után, eltérőleg a *Bulbochaete*től, csak $\frac{1}{2}$ —1 percig marad nyugalomban, ez után burkot kapván képleny tömege négy darabra válik. Míg a *Bulbochaetenél* mind a három osztási sík párhuzamosan fut egymással s az osztódó sejt haránt tengelyére: addig az Oedogoniumnál, a két első osztási sík iránya a haránt, a harmadik sík pedig a sejt hossz tengelyéhez párhuzamos. Ezen osztási folyamat által rajzok képeződnek, melyek közvetlenül ivartalan egyénkké fejlődnek. Rendellenesség, ha a petesejt tartalma a kilépése előtt osztódik. Ilyenkor az osztás által képzett darabok vagy rajzokat képeznek, vagy benn maradva a petesejt üregében kelésnek indulnak; előbbi esetben ritkán lép ki mind a 4 rajzó, a bennmaradtak pedig többnyire tönkre mennek; az utóbbi esetben keletkeznek a Pringsheim által észlelt széles talpú csirnövényké. Ha a rajzok mindenike egy másod-

lagos rajzót képez—mint azt Cleve leírja—ez eset szintén rendellenes magatartás, ilyet az ivartalan rajzóknál Pringsheim is észlelt s én is láttam.

Bírálatra adatik.

211 (25) *Szabó József*, r. tag „A kőzetek földpátjai meghatározásának egy általa megállapított új módjáról“ tart előadást.

Említette a dolog fontosságát, tekintve, hogy a kristályos kőzetek legtöbbje földpátot tartalmaz és így ezen ásványnak a meghatározása minden lépten nyomon kívántatik. Azon módok, a melyek használtak a nagyobb földpát-kristályok meghatározásánál, ugymint a krystallographiai és a vegyelemzési meghatározások, a kőzetek parányi földpát-jainál nem alkalmazhatók. Előadó élénken érezvén, különösen a Trachytok tanulmányozásánál, e hiányt, sok kísérlet után megállapodott egy módban, a melyet kielégítőnek talál e kérdés megoldásánál.

E meghatározásoknál az észlelhető keménység és *hasadáson* kívül e következő három rendbeli tanulmányokat teszi:

a) Mikroskop alatt finom csiszolatokban a közönséges és polarizált világosságban.

b) Láng-kísérleteket visz véghez, melyek által kitűnik a láng festésének foka Nátrium és Kálium által, ha jelen vannak és azon fokban, a melyben jelen vannak; kitűnik továbbá az olvadási fok és az olvadék minősége.

c) Nedves úton, a földpátokat sósavban 24 óráig hagyja és itt nemcsak általában a felolvadási képességről, hanem a felolvasztott elemekről is meggyőződik részint lángfestés, részint *lecsapás* által.

Ezen a módon dolgozta ki a Leucit, Orthoklas, Nephelin, Albit, Oligoklas, Labradorit és Anorthit meghatározását, mint a melyek a kőzetek egyik leglényegesebb elegyrészét képezik és egymástól külsőleg s könnyebben kipuntható tulajdonságaik által alig térnek el.

Különösen pedig a következő tulajdonságuk által térnek el ezen említett földpát-rendbeli ásványok.

A *Leucitot* a finom csiszolaton a mikroskop elárulja már saját gömbölyű alakjánál és még inkább azon tulajdonságánál fogva, hogy a polarizált fényben, mint szabályos rendszeri test, csak sötét és világos lesz, de szint nem mutat; a többi mind játszik színt. A lángkísérletnél a Nátrium festés igen gyenge, Káliumot pedig már gipsz nélkül is mutat magában az 5 millimeter magosságban tett olvasztási kísérletnél is. Alig olvad olvadási foka 1—2. Az olvadék üveges. Sav felbontja, s az oldat, ha a platinahuzalt belé mártjuk, s a lángba értetjük, gyenge nátrium — de erő kálium festést mutat, mi kobaltú eger keresztül nézve, jól kivehető Oxálsav nem idéz elő ezen oldatban (miután abból a timföldet ammonnal lecsaptuk) mészcsepadeket.

Az *Orthoklas* magában tekintve a kőzeten kézi nagyítóval ikerképződési rovátkokat nem mutat, ezt eddig csak a háromhajlású Földpátoknál (Plagioklasoknál) tapasztaltuk, mi igen fontos. A mikroskop alatt mint Földpát felismerhető pompás színsávoiyai által, melyeket a legtöbb

esetben mutat, de ezt minden földpát mutatván, a faj külön meghatározása nem elég. Ezt csupán a lángkísérletek által tehetjük. 5 milliméternél a Natrium festése erősebb mint a Leucitnál, de változó és így nem döntő; ellenben a Kálium veres lángja észrevehető, s ez által eltér az Albit, Oligoklas, Labradorit és Anorthittól, melyeknél soha nem mutatkozik ezen kísérletnél Kálium. Ezt az Orthoklason kívül csak a Leucitnál és a Nephelinnél találjuk. Az olvadási fok nagyobb mint a Leucitnál, de rendszeren kisebb mint a Nephelinnél. Az olvadék minősége jelleges; az ugyanis a legtöbb esetben üveges hólyagos, s a felületre kimenő hólyagok által érdes. Ez a többinél ily erősen kifejezve nincs. Sósav nem támadja meg, s ez által eltér a Leucit- és Nephelintől.

A *Nephelin* a mikroskop alatt egyöntetűbb szinezettel bír, mint az öt Földpát; réha oly helyzetben van, hogy sötét és világos lesz, de szint nem játszik. A keresztmetszés olykor hatszöges, s ez döntő, mert a többi közül egyik sem mutatja ezt. Lángkísérletben a legmagasabb nátriumfestés által tűnik ki s mellette a Kobalt-üvegen keresztül Kálium is látszik. Már ez elegendő a felismerésére. Igen könnyen olvad. Az olvadék üveges zománcz, s hólyagos, de nem igen érdes. Sósav felolvasztja, az oldat erősen festi a lángot sárgára, de gyengén pirosra.

Az *Albit* úgy szólván csak közet-ürben fennöve jön elő, mint közet-elegyrész biztosan constatálva nincs. Mikroskop alatt fajlag nem ismerhető fel. A lángkísérletben 5 milliméternél igen erősen festi sárgára a lángot, s gömbbé olvad. Az olvadék tiszta vagy hólyagos üveg s a felület sima. Gypszszel Kálium úgy szólván soha sem mutatkozik. Sósav rembántja.

Az *Oligoklas* mikroskop alatt fajlag nem ismerhető fel; lángkísérletben 5 milliméternél erősen sárgára festi a lángot, Kálium nem látszik. Könnyen olvad gömbbé. Az olvadék ritkábban üveg, gyakrabban zománcz tele hólyaggal, a felület sima. Gypszszel csaknem mindig találni Káliumot. Sósav nem támadja meg.

A *Labradorit* alkális mészföldpát, melynek hol oligoklaszos hol anorthitos természete lehet, de van egy bizonyos normál állapota, s erre vonatkoznak az itt adott tulajdonságok. A mikroskop fajlag nem árulja el. A lángkísérletnél 5 milliméternél a Nátrium festés gyengébb mint az Oligoklasnál, Kálium nem látszik. Olvadni alig kezd. Az olvasztásban halad az olvadás s az olvadék szürke zománcz s oly sajátos, hogy egy maga is döntő. Gypszszel Kálium többnyire van, de hiányozhatik is. Sósav vegyontja, az oldatban (ammonnal lecsapván a timföldet) sósavas zavarodást okoz, mi a meszet árulja el.

Az *Anorthit* tisztább Mészföldpát. A mikroskop alatt ez is csak mint Földpát tűnik fel általában. A lángkísérletnél szegényebb Nátriumban mint a Labradorit. Olvadási foka igen csekély, s az olvadék üveges hólyagtalan. Gypszszel összeolvasztva többször nincs Kálium mint van. A só-

sav erősen megtámadja, s a nagy mésztartalom nemcsak zavarodást, hanem csapadékokat idéz elő.

Ezen módszernek alkalmazását a régibb kristályos kőzetekre és az újabbak között a Trachytokra átvitte s azon meggyőződést nyerte, hogy ezen kőzeteknek egy alaposabb beosztása és a fajoknak biztosabb meghatározása e módszer segítségével kivihető lesz, s így e meghatározási mód hivatva van a közettannak fontos szolgálatot tenni.

Bírálatra bocsáttatik.

212 (26) *Than Károly* r. t. „a m. k. Egyetem vegytani intézetének leírását“ közli photographozott tervrajzok bemutatása mellett. A kivonat így szól:

Liebignek korszakot alkotó kezdeményezése óta, melylyel Giessenben a szó mai értelmében vett első vegyészeti tanintézetet megalapította, Németországban számos, valban nagy bőkezűséggel kiállított vegytani intézetek keletkeztek. Csak a nevezetesebbekre szorítkozva, elég legyen felemlíteni azon vegyészeti tanintézeteket, melyek Boroszló, Halle, Göttinga, Wiesbaden, Carlsruhe, Stuttgart, Heidelberg, München, Greifswald, Zürich, Bonn, Berlin, Lipcse és Bécsben nagyobbrészt az illető egyetemen létesítették.

A felsőbb tanítás újabb fejlődésének közelebbi vizsgálata tanusítja, hogy ezen intézetek jelentősége a művelődésre Németországban igen nagy volt. Mert kétségtelen, hogy ezen intézetek közvetlenül magának a vegytannak haladására, továbbá az orvosi tudományra, a földművelésre, az iparra, valamint a nemzetgazdaságra határtalanul jótékony befolyást gyakoroltak. De eltekintve ettől, legfőbb cultur jelentőségük abban áll, hogy a bűvárlati módszerek és a természettudományok tanítása terén egészen új rendkívül sikeres irányt alapítottak meg. E tevékenységnek igen lényeges része van abban, hogy a szabatos és tárgyilagos gondolkodás általánosan elterjedt, valamint abban, hogy a szerencsétlen előítéleteknek egész serege kiküszöböltetett, és hogy ezek helyébe a mai szabad társadalmi eszmék jutottak érvényre.

Es valóban Németországon kívül Angol- és Franciaországban is a vegytani intézetek a természettudományok tanításának és általános elterjedésének valódi középpontját képezték. Ezeknek példája szerint nemsokára hasonlóan felszerelt és hasonló célokra törekvő tanintézetek keletkeztek, a természettudományok többi ágaiban is. Ezen intézetek általában véve legfontosabb tényezői gyanánt tekintethetnek azon rendkívüli haladásnak, melyet az utolsó évtizedekben a természettudományok felmutatnak.

Tizenegy évvel ezelőtt, midőn a m. kir. egyetem tanszékét elfogaltam, egy kis vegyészeti dolgozót vettem át, melyet elődöm Wertheim Tivadar tanár ideiglenes célokra rendezett be.

A tanterem 90 számozott helylyel bírt, a folyosókon pedig mindössze 15 dolgozó asztal volt felállítva. Noha a tulajdonképeni gyakorlati tanítás ezen ideiglenes dolgozótában vette nálunk kezdetét, nemsokára kiderült, hogy egy új, a tudomány mai igényeinek megfelelő vegyészeti

intézet létesítése a tanítás sikerének veszélyeztetése nélkül továbbra nem halasztható. Az 1860-ik évtől kezdve ugyanis a vegytant hallgatók és a gyakornokok száma oly örvedetesen gyarapodott, hogy jelenleg azoknak száma a 300-at, ezeké pedig az 50-et meghaladja.

Már 1862-ben felterjesztettem az akkori m. kir. Helytartótanács elé az új vegytani intézet létesítésének szükségét. E lépés a m. kir. egyetem bölcsészeti kara és az egyetem tanácsa által a legmelegebb pártolásban részesítettett. A volt m. kir. Helytartótanács az új intézet szükséges voltát elvben elismerve, elrendelte, hogy Wágner János helybeli építész adataim alapján előleges tervet készítsen, — mely nemsokára fel is terjesztett. De az akkori viszonyok az eszme valórtására nem igen voltak kedvezők és így az ügy néhány évig nem ment előre. Midőn 1867-ben a m. kir. felelős ministeriummal a nyilvános életnek új korszaka kezdődött, és a közoktatás ügyei felejthetlen emlékü b. Eötvös József minister gondjaira bizattak, a vegytani intézet ügye életet nyert. E nagy államférfi teljes mértékben átértve a vegytani intézet jelentőségét hazai művelődésünkre, oly módon karolta föl az ügyet, hogy az rövid idő múlva legfelsőbb helyen szentesítést nyert. Ezen nagyérdemű államférfi fáradozásainak és az ügy iránti nemes részvételének köszöni egyetemünk mindenek előtt, hogy oly vegytani intézet birtokába jutott, mely a czélszerűségre nézve és a tudományos igények tekintetében, bármely hasonló külföldi intézettel a versenyt büszkén kiállja.

A feladat, mely az új intézet elé ki volt tűzve, röviden a következőkben állott. Oly intézetet kellett létesíteni, melyben 280—300 hallgató a kísérletekkel egybekapcsolt vegytani előadásokat látogathatja, és egyidejűleg 70 gyakornok, kik között mintegy 20 előbbre haladott, illetőleg önálló bűvárlatokkal foglalkozó, vehessen részt a vegytani gyakorlatokban. Az intézetben továbbá lehetővé kellett tenni, hogy benne kényelemmel önálló tudományos bűvárlatok legyenek kivihetők, valamint a vegytani készítmények előállítása és nagyobb mérv szerinti vegyi műveletek is eszközölthessenek.

Ezenkívül az intézetnek úgy kellett berendezve lenni, hogy abban nagy hallgatóság előtt közérdekű kísérleti előadások, valamint részletesebb előadások kisebb számú hallgatóság részére magán tanárok stb. által megtarthatók legyenek. Végre az intézetben az igazgató tanár, a segédek és a szükséges szolgálai személyzetnek lakást kellett kapniok.

Mint Bunsen egykori tanítványa, az újabb vegytani intézetek közül a heidlbergi egyetemét legjobban ismertem. A többiek tanulmányozása végett, már régebb idő óta, e célra szentelt utazásokat tettem nyugati Europa nevezetesebb városaiban. Németországban épen az itteni intézet előmunkálatai közben létesítették a legnagyobbszerű intézetek. Érttem a lipcei, bonni és berlini egyetemek labororiumait. Az első Kolbe, a két utóbbi Hofmann berlini vegyészettanár nagyszerű felfogása szerint, vitettek ki. Ezen mintaintézetek tanulmányozása végett, részint magánosan, részint az építész társaságában többször kintaztam a nevezett

városokba és a helybeli intézet kivitelénél iparkodtam az ott szerzett tapasztalatokat lehetőleg értékesíteni.

Hogy mennyit köszön az itteni intézet a nevezetteknek, azt legjobban fejeztem ki azon őszinte vallomás által, hogy intézetünk, legalább mai alakjában, e nagy mintaintézetek nélkül alig jöhetett volna létre. Egyszersmind kötelességemnek tartom ez alkalommal a főntvezett két tanárnak, kik a tudomány fejlesztése körül különben is oly nagy érdemeket szereztek, azon szíves készségért, melylyel nehéz feladatomban támogattak, köszönetemet kifejezni.

Azonban legtöbb előnyére vált az itteni intézetnek a berlini egyetem intézete, a mennyiben sikerült, a nevezett intézet építési és felszerelési ügyeinek vezetésével megbízott berlini építésznök Zastrau Frigyes úrnak közreműködését, habár csak kisebb időközökre is, az itteni intézet részére megnyerni.

Az új intézet létesítésénél következő irányadó eszmék képezték az alapot. Mindenek előtt arra kellett tekintettel lenni, hogy az új intézet a régi fűvészkert telkén ugy helyeztessék el, hogy később a telek fenmaradt részén a többi természettudományi szakok intézetei felépíthetessenek. Továbbá oda kellett törekedni, hogy az előadási helyiségek, továbbá a tulajdonképeni dolgozók, és végre a gyűjtemények és a lakások csoportja egymástól lehetőleg függetlenek legyenek, úgy hogy a tevékenység mindegyikben akadálytalanul történhessék, a kényelem és célszerűség feláldozása nélkül.

Tekintve a feladat nagyságát és rendkívüli nehézségeit, melyeknek pénzügyi helyzetünk mellett más külföldi intézetekhez képest aránylag csekély költséggel kellett megoldatnia, különös gond fordított arra, hogy a dolgozó helyiségek egymáshoz közel legyenek elhelyezve, és hogy különösen e helyiségekben a tér lehető legjobban fel legyen használva. Ez által a gyakorlatok a nagyobb távolságok által nincsenek oly módon megnehezítve, mint az némely újabb nagy terjedelmű intézeteknél érezhetővé vált; másrészt e beosztás mellett a bonyolodott csatornázási és csővezetési rendszereknél és általában az épület terjedelménél lényeges megtakarításokat lehetett eszközölni. Ugyanezen felosztás teszi lehetővé, hogy a gyakorlatoknak vezetése és áttekintése könnyű módon érhető el. E tekintetek azonban szükségessé tették, hogy az egyes dolgozó helyiségek a lehetőleg sok világosságot és szabad levegőt kapjanak. Ez azon szerencsés körülmény által lett valószínűsíthető, hogy az épület az egyetem régi fűvészkertjének telkén minden oldalról szabadon állíthatott fel. Az intézet az országúttól mintegy 70 méternyi távolságban fekszik és ennél fogva még a finomabb észleleteknél is az utcái közlekedés által okozott mindennemű rázkódásoktól meg van óva. A legnagyobb gondot kellett mindennemű rázkódásoktól meg van óva. A legnagyobb gondot kellett azonban az intézet célszerűségének érdekében a fűtés és szellőztetési rendszerre fordítani. E végből az újabb laboratóriumokban elfogadott vegyészeti tüzhelyek (fülkék) szellőztetésén kívül, még egy általános szellőztetési rendszer is létesítettett az itteni intézetben. E szel-

lőztetési rendszer által az időjárástól függetlenül, lehetséges a levegőt az egyes helyiségekben a szükséghez képest megújítani.

Az egyes helyiségek beosztása és szerkezete a később közlendő tervekben és leírásból érthető meg.

Röviden összefoglalva, a m. k. egyetem vegytani intézetének kiváló sajátosságai a következők. Az intézet egyes részei a megoldandó tanítási és tudományos céloknak megfelelőleg és könnyen áttekinthetőleg vannak elhelyezve. Az egyes helyiségek világosságban és levegőben bővelkednek. A tér benne lehetőleg fel van használva. Az épület igen szilárd. Az intézet továbbá kitünő részletes és általános szellőztetési rendszerrel van ellátva. Ezenkívül oly központi gőz-víz fűtéssel van felszerelve, mely a szobák fűtésén és szellőztetésén kívül megengedi, hogy a gőz a legkülönfélébb vegyi műtételekhez célszerűen felhasználtassék. El van látva továbbá teljes gáz- és víz-vezetéki rendszerrel. E sajátosságok és különösen az itteni intézet dolgozóinak berendezése lehetővé teszik, hogy ezen intézetben a vegytanbani gyakorlati tanítás az eddigi hasonló intézetekénél sikeresebben és igen sok idő megkimélésével lesz eszközölhető.

Mi az összeget illeti, melyet az intézet létesítése igényelt, mindenek előtt meg kell fontolni, hogy az intézet építése az ilyenmü vállalatokra nézve igen kedvezőtlen években történt. Ez ugyanis az 1868-ik év végétől a jelenig tartott, mialatt Pesten a rendkívül gyors emelkedés folytán, köztudomás szerint, az építési anyagnak és a munkaerőnek, eddig halhatlan drágasága állott be. Az itteni intézetnek költségei, beleértve az épületet és a teljes felszerelést, legalább a számadások eddigi állásából meg lehet itélni, mintegy 240,000 forintot tesznek ki ezüstpénzben (288,000 frt papír pénzben.)

Ezen összeget és az intézet által megoldott feladatokat összehasonlítva a külföldön legujabban felépült vegytani intézetek költségeivel, következő viszonyok — az agiot 20%-al számítva — derülnek ki:

Berlin	250 hallgató és 60 gyakornok	480,000 frt ezüstben felszereléssel.
Bécs mintegy	300 hallgató és 80 gyakornok	417,000 frt ezüstben felszerelés nélkül.
Bonn	240 hallgató és 60 gyakornok	250,000 frt ezüstben felszereléssel.
Pest	300 hallgató és 70 gyakornok	240,000 frt ezüstben felszereléssel.

Megjegyzendő, hogy a bécsi intézetnél felhozott összeg csupán az épület költségeire vonatkozik, és hogy az intézet nagy terjedelme mellett annak felszerelése még legalább 150,000 ezüst ftot fog igénybe venni.

A főnebb elősorolt mostoha építkezési viszonyok tekintetbe vétele mellett, és tekintve azt, hogy az itteni intézet épülete szilárdan van szerkesztve, felszerelése pedig az eddigieknél határozottan teljesebb, a szakértő a kiállítás költségeit viszonylag igen mérsékeltnak és a külföldiek költségeihez képest olcsónak fogja találni. E megtakarítások csak az által voltak elérhetőek, hogy az itteni intézet épülete kevesebb fényüzéssel lett kiállítva, mint az összehasonlított külföldi intézeteké.

Alig néhány év lefolyása óta a m. k. e. vegytani intézete a második nagyszerű, tisztán tudományos célokra szentelt intézet, mely a magyar birodalomban létesítettett. Pár évvel ezelőtt a nemzet az Akadémia épü-

letének létesítésére és alapjának gyarapítására önkéntes adakozások útján páratlan bőkezűséggel rendkívüli összegeket áldozott. Jelenleg a nemzeti kormány készséggel gondoskodott az egyetem vegytani intézet létesítéséhez szükséges összegről. Ez alkalommal még egyszer ki kell emelnem, hogy az új intézet megalapítása a mindnyájunk által annyira fájlalt és hazánk nagy veszteségére korán elhunyt m. kir. vallás és közoktatási miniszter b. Eötvös József gondoskodásának köszönhető. A maradandó emlékek sorozatában, melyek e nagy férfinak halhatatlan érdemeit az emberiség, különösen pedig hazai művelődésünk legmagasabb érdekei körül oly fennen hirdetik, az épen leírt tudományos intézet egyike a legkésőbbieknek.

Ha megfontoljuk, hogy a múlt évtizedek szerencsétlen politikai viszonyainak következtében, hazánknak jelen pénzügyi viszonyai legalább is fényeseknek nem mondhatók, úgy tekintve ily művek létesítését ez országra nézve, mindenkinek el kell ismernie, hogy az életképes és a kor szellemét a szó emelkedett értelmében fogta fel. Be kell továbbá még a kevésbé jóakarónak is vallania, hogy a nemzet, mely a tudomány és a művelődés érdekeinek ily áldozatokat hoz, azon nemes küzdelmekkel járó magasztos szerepre, melylyel a modern cultura megalapításához keleten járulnia kell, nemcsak hivatva van, hanem erre teljes mértékben képes is.

Mi az építkezést illeti, végül meg kell jegyezmem, hogy a tervek készítését és mindannak kivitelét, mi az épületre vonatkozik, eszmém és adataim alapján, a nagyméltóságú ministerium intézkedése folytán, helybeli építész Wágner János úr kiváló sikerrel eszközölte.

A berendezés tervezését felfogásom és adataim szerint nagyjórészt Zastrau Frigyes berlini építész készítette. Maga a berendezés felügyeletem alatt legnagyobb részt hazai és ezenkívül egy pár hírneves német és svajczi czég által létesítettetett.

A tulajdonképeni építés 1868. október 5-én vette kezdetét. Jelenleg az épület és a berendezés nagyobb része annyira helyre van állítva, hogy az intézetnek legalább egy részében a jövő télen a működés meg fog kezdethetni. A főnebb érintett mostoha építkezési viszonyok, az épületnek szokatlan és igen bonyolodott szerkezete már magokban véve igen megnehezítették a kivitelét. Ha azonban megfontoljuk, hogy ezekhez az utóbbi időben nagy mérvű építkezési vállalkozások folytán még az értelmes munkaerőknek folytonosan érezhető hiánya és egyes közreműködő egyéneknek hallatlan közönyössége csatlakozott, el lehet képzelni ezen intézet létesítésének nehézségeiből mily osztályrész jutott reám.

Ennélfogva ugyanis az egésznek eszményi tervezetén kívül kényszerítve voltam oly technikai és szerkezeti tanulmányokat tenni, melyek rám nézve különben egészen idegenszerűek voltak. Ugyanezen okoknál fogva a legtöbb szerkezeteknél a legkisebb részleteket is nemcsak kijelennem, hanem azoknak kivitelét úgyszólván egyedül magamnak kellett vezetnem. Ez csekély tapasztaltságom és számtalan egyéb hivatási teendőim mellett, reám nézve, mint kérdés nélkül kimondhatom, rendkívül

nehéz és kimerítő feladat volt és nagyrészt még most is az. E körülménynek tulajdonítandó, hogy a szorosabb értelemben vett tudományos tevékenységgel pár év óta csaknem egészen kénytelen voltam felhagyni.

Hogy az intézet mindezen nehézségek daczára sikerültnek tekinthető, és hogy a feladat terhe az elviselhetlenségig nem súlyosodott rám, ezt a főebbiek mellett és Wágner János építész szives készségén kívül, főleg a nagyméltóságú m. kir. vallás és közoktatási ministerium, és a tek. m. k. egyetemi tanács hathatós támogatásának, valamint különösen Zastrau Frigyes berlini építész, Mlinko József e. gondnok urak fáradhatlan közreműködésének köszönhetem.

A leirt intézet igen sok oly szerkezetet foglal magában, melyek más nyilvános épületeknél p. a műegyetemnél, különösen pedig a később létesítendő többi természettudományi szakok egyetemi intézeteinél és a kórodáknál csekély módosításokkal előnyösen felhasználhatók lesznek. Hazai tudományosságunk legfőbb fontosságú érdekében kívánatos volna, hogy a nevezett intézeteknek az ujonnan létesült vegytani intézet minél hamarább és minél jobb mintául szolgáljon.

Az új vegytani intézet tevékenysége összhangzólag csak akkor fog teljes mérvben érvényre jutni, ha a nevezett többi intézetek is a kívánalmak eszményi országából a valóság terére lesznek átültetve.

Végül legyen megengedve azon ohajtásom kifejezése, vajha a tudomány ezen új csarnoka magasztos feladatának és halhatatlan alapítója intencióinak még nagyobb mértékben megfelelné, mint a mily előszeretettel, odaadással és feláldozással törekedtem a feladat reám eső részének megoldását elérni.

Bírálatra bocsáttatik azon megjegyzés mellett, hogy a szerző e munkát az Évkönyvekbe kívánja felvételni.

213 (27) *Szily Kálmán* I. tag a következő három értekezést terjeszti elő Dr. Murmann Ágost prágai csillagász hazánkfia részéről:

- a) Europa bolygó elemei, annak tíz első észlelt szembenállása szerint.
- b) Freia bolygóról.
- c) Az 1861. nagy üstökös pályájának meghatározása. Kivonata következő:

Az előterjesztő megemlíti, hogy Murmann úr előbb a bécsi csillagdán működött mint assistens, s ott nyolcz éven át a legkülönbözőbb asztromiai észlelésekkel és számításokkal foglalkozott, és a mellett mint észlelő és számító részt vett a középeurópai fokmérés munkáiban is. Mindezen munkálatai a bécsi csillagda Évkönyveiben láttak napvilágot. Nem is említve a bécsi Akademia Sitzungsbericht-jeiben és a Schlömikh folyóiratában közzétett értekezéseit egyedül, az „Astronomische Nachrichten“ című folyóiratban nem kevesebb mint 25 kisebb-nagyobb közlemény jelent meg tőle. Bár folyvást távol a hazától, a magyar tud Akadémiáról sem feledkezett meg. Az akadémiái Értesítő III-ik kötetében 1860-ban egy terjedelmesebb értekezés jelent meg tőle az elméleti csillagtan köréből. Pár évvel később megint egy nagyobb munkálatot küldött be. A mathem. Értesítő akkori szerkesztőjének gyakori betegeskedése

miatt az értekezés majd 4 évig bírálat nélkül maradt. Végre is az lett határozat, hogy a munkálat az Értekezések közé fölveendő ugyan, ha nem czélszerűbb volna „az előforduló leszámaztatásokat úgy átdolgozni, hogy a számítási eljárás érthetőbb legyen azoknak is, kik e tárggyal kevesebbet foglalkoztak.“

A most beküldött 3 értekezés elseje az Europa bolygóra vonatkozik. Az Európát 1858-ban Goldschmidt fedezte föl. Ezen idő óta a bolygó már kétszer befejezte a nap körüli keringését, s ez alatt 10-szer állt szemben a nappal. A jelen értekezés célja a pályaelemek rendszerét úgy előállítani, hogy az mind a tiz szembenállásnak tökéletesen megfeleljen.

A második értekezés, mely a *Freia bolygót* illeti, átdolgozása azon értekezésnek, melyről fönnebb szólottam, s melyben a leszámaztatások most már úgy adatnak elő, hogy a számítási eljárás azoknak is érthetőbb lehet, kik e tárggyal kevesebbet foglalkoztak.

A harmadik értekezésben szerző az *1861-dik nagy üstökös pályáját határozza meg*. Ezen üstökös, mely a nevezett év júliusának első napjaiban a nézőt oly annyira gyönyörködteté, tudományos érdeket főleg az által gerjeszt, hogy a tömérdek észlelet, mely a hosszú láthatósági idő alatt tétetett, igen becses anyagot szolgáltat az üstökös-észleleteknek észlelési szempontból való kutatására. Az ily kutatást nagyban megkönnyíti a pályaelemek szabatosabb ismerete. Ezeket leszámaztatni — a jelen értekezés tárgya.

Mind a három értekezés arról tanuskodik, hogy a szerzőnek a rendkívül fáradságos perturbatio-számításokban nagy jártassága és roppant kitaratása van.

Bírálatra adatik.

Huszonötödik akadémiai ülés.

Összes ülés.

1871. június 26-án

Csengery Antal akad. másodelnök úr elnöklete alatt.

215. A főtítkár megilletődve jelenti Neireich Ágoston külső tagnak június 8-án, s Edvillés Pál II. osztálybeli lev. tagnak június 22-én történt halálát.

Az illető osztályok felhivatnak emlékezésről iránti gondoskodásra.

216. Olvastatott a vallás és közoktatási m. kir. minister ur Budán e hó 9-én 13,246. sz. alatt kelt k. leirata, mely szerint értesíti az Akadémiát, hogy ő Felsőge Meranban f. é. jun. 2-án kelt legfelsőbb elhatározásával, Lónyay Menyhértnek a M. T. Akadémia elnökévé, és Csengery Antalnak ugyanazon Akadémia másodelnökévé lett választását legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott.

Az ülés e kegyes leiratot hálás köszönettel s örvendező tudomásul vette, s egyszersmind elnökei nevére lelkes éljenzésben tört ki.

217. Az ő Felsőge személye körüli magyar kir. ministerium felhívja az Akadémiát a „Don Quijote de la Mancha“ cz. munka eredeti példánya fényirdai uton sokszorozandó másolata egy példányának — mely 57 frnál valamivel többbe fog kerülni — könyvtára részére leendő megszerzésére.

A könyvtári hivatal utasított, hogy a könyvtár javadalmából szerezzze meg; miről a nmltgn ministerium értesítendő.

218. Ugyan azon nmltgu ministerium tudatja, hogy Pesty Frigyes akad. tag részére. az Akadémia által, három bécsi köz levéltár látogatására kért engedély iránt semmi nehézség fön nem forog, s erre nézve a kellő utasítások már ki is adtak.

Közlendő az illető akadémiai taggal.

219. Aczél Péter és Póor Imre urak, mint a magyar orvosok és természetvizsgálók XV. nagygyűlésének elnökei, a f. évi augustus 28-tól september 2-ig Aradon tartandó nagygyűlésökre az Akadémia elnökségét és minden tagját meghívják.

Köszönettel fogadtatván, az Akadémia egy küldöttség által kívánja magát a nagygyűlésen képviseltetni, melyben minden, a titkári hivatalnál jelenkező tag részt vehet, elnökéül pedig, s az Akadémia üdvözlő iratának átnyújtására, Kubinyi Ágoston t. tag úr kéretik fel.

220. A II. osztály értekezleti jegyzőkönyvében jelenti, hogy I v á n f y Ede Magyarország czimere és színei cz. pályamunkáját a kiküldött bírálók nem ajánlják kiadatni, mert az nem tér el lényegesen ugyanazon szerző hasontartalmu és már nyomtatásban megjelent munkájától.

Az Igazgató Tanács e szerint fog értesíttetni.

221. A főtitkár jelenti, hogy a h a r i n a i templom helyreállítására vonatkozó véleményét az archaeologiai bizottságnak, minthogy az junius 3-án már sürgettetett a vallás és közoktatási ministeriumtól, a bizottság kívánatára, összes ülést nem várva, terjesztette fel.

Helyeselve tudomásul vétetik.

222. Olvastatott a III. osztály értekezleti jegyzőkönyvéből következő javaslat :

Xantus indítványa felolvasztatott, mely szerint az Akadémiát felkéri, hogy a keletázsiai utazása alkalmával szerzett természettudományi tárgyak kidolgoztatását és kiadását eszközölné, s hogy ennek tervét egy külön bizottság által körvonaloztatná.

Ezen indítványt a III. osztály az 1871. maj. 15. ülésén a jelen értekezlethez tette át a végből, hogy véleményt mondjon a fölött, hogy az Akadémiának az indítványt ajánlandónak tartja-e, és micsoda modalitás mellett tartja foganatosíthatónak.

Határozat. Tekintve, hogy az értekezlet jelen volt több tagjának tudomása van arról, hogy a Xantus által gyűjtött állatországi tárgyak közt sok van, mi a kidolgozást és a kiadást megérdemli; tekintve hogy e sok költségbe került, de igen becses gyűjtemény a tudomány közvagyonává csak a kidolgozás és nyomtatva közzététel által lehet; az értekezlet az indítványt pártolja s ajánlani határozta: hogy a kelet-ázsiai expeditio alkalmával Xantus akad. tag által gyűjtött s a m. nemz. muzeumnak átadott állattani tárgyak kidolgoztatását a M. T. Akadémia saját vezetése alatt eszközölje.

Valamint ezen első oly világhajózási expeditio, melyben a magyar állam, mint ilyen vett részt, országos költségen történt, úgy az azon alkalommal hozott tárgyak feldolgoztatása s kiadásának költségei is országos pénzből lennének fedezendőek, s ennek

megnyeréséről annak idején az Akadémiának kellene a kormány útján gondoskodni; jelenleg pedig az ajánlatnak elvben elfogadása után a mathem. és természettudományi állandó bizottság meg volna bizandó, hogy a kiadás tervét részletesen dolgozza ki, s azt az Akadémia elé terjeszse jóváhagyás végett.

E javaslat elvileg elfogadotván, a math. és természettudományi bizottság kiküldetik, hogy a kivitelre nézve részletes javaslatot készítsen.

223. Ugyanazon osztály értekezleti jegyzőkönyvéből olvastatott a következő pont:

Az 1871. május 15-i értekeztet határozata szerint, az akkor arra felhívott tagok, hogy a Fáy alapítványi pályakérdést a jövő június 19-i értekezleten adják elő, felszólíttatnak nyilatkozni az iránt, hogy a III. osztály köréhez tartozó szaktudomány melyik ágában mutatkoznék olyan hégzag, melyre pályadíjt ajánlanának kitűzni.

Ezen felszólításra a III. osztály részéről a következő két kérdés terjesztetik elő, azon megjegyzéssel, hogy az egy évi határidő t. i. 1872. decz. vége kevésnek tartatván, mind a kettő számára 1873. de z. 31-ke kivántatik kitűzetni:

„1. Magyarország sajtószerü viszonyainak tekintetbe vételével irassék egy m e z ő g a z d a s á g i v i z m ű t a n, melyben a vízépítészetnek a mezőgazdaság sikerét előmozdító munkálatai, nevezetesen az öntözés és a vízmentesítés mezőgazdasági szempontból tárgyalassanak. Mindazon körülmények, melyek egyrészt az építészettel, más részt a mezőgazdasággal kapcsolatban állván, a munkálatok sikerére befolyanak, alapos taglalás alá veendők.

2. Magyarország közsén telepei ismertessenek meg főleg nemzetgazdászati tekintetben. Előre bocsátatván a telep geologiai természete, adassék elő annak vastagsága s a meglevő feltárások alapján meunyisége; továbbá használhatósága a technikai kísérletek alapján, valamint tényleges használata s fogyasztásának nagysága.“

Miután a takarékpénztár igazgatósága ez uttal még nem pályakérdés formulázására, hanem csak a tudományágak kijelölésére, melyből kérdések volnának kitűzendők, hivta fel az Akadémiát: ez alkalommal elég lesz, a II. osztály már beadott jelentését is tekintetbe véve, annyit válaszolni, hogy az Akadémia az államtudomány köréből különösen a k ö z i g a z g a t á s tudományát, a természettudományok köréből pedig a m e z ő g a z d a s á g i v i z m ű t a n t és az i p a r i g e o l o g i á t jelöli ki oly térül, honnan pályakérdést kitűzni legkivánatosabb.

224. Szintén a III. osztály ajánlja, hogy Klein Gyula részére, ki a math. és természettudományi bizottság támogatása mellett, a tengeri moszatok megkezdett kutatásának nyomozása végett, a tengerpartra készül utazni, az Akadémia szabad úti jegyeket eszközöljön.

Az utijegyek, az utiterv közlése után, Klein urnak ki fognak eszközöltetni.

225. A math. és természettudományi bizottság, az 1872-iki országos költségvetésbe fölvétetni ohajtott javadalma iránt, jolenti:

A bizottság igen kész az Igazg. Tanács kérelméhez járulni, nem csak azért, mert az Akadémia összes működése nagyobb lendületet vett, anyagi ereje pedig hason módon nem gyarapodott, hanem mivel különösen a math. és természettudományi bizottság teendői t. i. Magyarország természettudományi megismertetésére vonatkozó adatokat gyűjteni, rendezni s közzétenni, országos érdekűek, s nemzetgazdasági fejlődésünknek s anyagi jólétünknek nem egyszer szolgálhatnak alapul; de más részt tény, hogy a hon

képviselők beismerve a természettudományok miveltetésének közhasznu voltát, ily rendbeli intézkedéseket a teendők sorába már fel is vettek. Ide számítható a magyarhoni geologiai intézet, ide a m. kir. központi intézet a földdelejeesség és meteorologia számára, ilyen azon évi 5000 frnyi segély, melyben a kir. m. természettudományi társulat évenként részesül. Ezen intézetek a reájok fordított összegeket lelkiismeretesen kamatoztatják, s félreismerhetlen, hogy létrehozásuk s illetőleg jobbra változott körülmények közti működésök óta a kitűzött czél elérésén lendület állott be; ánde az Akadémia math. és természettudományi bizottsága, noha egészben ugyanazon csoportba tartozik, de részletben a működési mód által eltér, s önálló tevékenységi téren áll, a mennyiben a tudományos kutatásokat tüzi ki magának, mik alapul s kiindulásul szolgálnak a főnebb említett három segélyezett intézetnek.

A földtani intézet feladata az ország területét, a geologia jelen állásához képest, rendszeresen felvenni, a földdelejeességi s meteorologiai intézet feladata az ebbeli észleleteket gyűjteni s feldolgozni, a Természettudományi Társulat főfeladatul a természettudományok terjesztését tüzte ki magának, a rideg adatokat népszerű modorban állítván össze s közölvén szóban s írásban; ellenben az ilyen rideg adatokat gyűjtendő egyes buvárokat kutatásaikban anyagilag segíteni, hogy azokat a most kori, vagy a jövő buvárai együtt lellessék s felhasználhassák, az Akadémia mathematikai és természettudományi bizottságának feladata, s ezen czél elérésére évi segély gyanánt 6000 ftot kér felvétetni.

Ámbár ez ügyben már a fölterjesztés megtörtént egyszer: mindazáltal, hogy az itt elősorolt s még hozzá adható indokok a vallás és közoktatási minister úr előtt kifejtve legyenek, új fölterjesztés határozatlik.

226. Ugyanazon bizottság, az akadémiai összes ülés 1870. márcz. 28-án hozott határozatához képest, javasolja, hogy a bicskei Nagy-Károly-féle három igen becses eszköz a központi meteorologiai intézetnek, az Akadémia előbbi határozatához képest, ingyen, — az Akadémia által készpénzen vett s előszámlált többi műszerek pedig, összesen 2216 ft vételár helyett 1400 frért engedtesse nek át, ugyanazon intézet számára, a kir. kormánynak; mely 1400 fr. a bizottság költségrovatához csatolatnék, minthogy a műszerek is a bizottság javadalmából vétettek.

Elfogadtatván, ez értelemben a vallás és közoktatási minister úrhoz fölterjesztés fog intéztetni, a nyerendő 1400 ft. pedig a bizottság javára bevétetni.

227. Szintén a mathem. és természettudományi bizottság jelenti, hogy elnöke Kubinyi Ferencz t. tag gyöngéklkedése miatt, helyettes elnökül Nendtvich Károly r. tagot kérte fel.

Tudomásul szolgál.

228. A physikai szertárnok ugyanazon bizottságnak panaszolván, hogy midőn a physikai termek némely alkalmakkor (mint hangvereeny, delegatio stb.) használatra átadatnak, a műszerek hozzá nem értők által félre rakatnak, mi által s a roszul zárható szekrényekben különben is, kár eshetik, miért ő felelősséget nem vállal: a bizottság tehat kér intézkedést.

A ház gondnok utasittatik, hogy hasonló esetekben Nendtvich Károly szertárnok urat jóelőre tudósítsa, s hire nélkül a termekben semmit ne változtasson.

229. A mathem. és természettudományi bizottság, eddig szerda napon tartott ülését, mivel az a kir. természettudományi társulat üléseivel gyakran összeesik, azon

hétfő délutáni 5 órájára kéri kitűzteni, midőn a II. osztály havi első ülését tartja.

Miután visszas dolog, hogy az akadémiai ülés alatt valamely más osztály vagy bizottság ülést tartson, s így tagjait az akad. ülésen való megjelenéstől netaláni szándékuk ellenére is visszatartsa, a bizottság utasíttatik: igyekezzék a hét többi napjain alkalmab időt kijelölni üléseinek.

230. Olvastatott az archaeologiai bizottság jun. 21-i üléséből jegyzőkönyvileg beadott jelentése a m. kir. vallás és közoktatási ministerium f. é. 8186. illetőleg a. m. kir. pénzügyministerium ez évi 16375 sz. s az összes ülés f. é. 121. számú végzése által a bizottsághoz véleményre áttett kegyes leiratok tárgyában az ó-budai Florián-téren álló római fürdő bejáratának átalakítása iránt, mely szerint a bizottság javasolja, hogy a mostani felépítmény lebontatván, a fűtő helyiség erős boltozattal látassák el, felül pedig mintegy 8 lábnyi átmérőjű kerek emelkedés készíttessék koczka kövekből, melyek a többi köveknél mintegy féllábbal magasabban alkalmaztassanak. Ezen kör egyik részébe illesztessék egy három lábnyi átmérőjű vas fődél, mely a vas csiga lépcsőzethez való nyílást elzárja. Ugyan ezen magasabb kövezeten átvezetendő a boltozatból egy kéményszerű szelelő, mely a föld fölött a pinczéknél alkalmazott szelelőklöz hasonló legyen, így az izléstelen és piszkos építmény eltávolításával a térség sokat nyerne, a lejárás a mostani területen megmaradhatna, és az emeltebb kövezet által a boltozat és bejárás a szekerek rombolásai ellen védve lenne.

A bizottság javaslata elfogadtatván, a mellékelt költségvetéssel együtt fölterjesztendő a vallás és közoktatási m. kir. ministeriumhoz, hogy ez viszont a pénzügyministeriumhoz áttehesse, ez utóbbinak leirata visszarekesztetvén.

231. Ugyanazon bizottság f. é. jun. 18-ról kelt fölterjesztésében Komárom megye kérelmét, az ó-szónyi régiségek fedél alá helyezése végett a vallás és közoktatási ministeriumtól kért 300 fr. tárgyában, az Akadémia által támogatatni javasolja; tudatván egyszersmind, hogy saját előadóját, Rómer Flóris bizottsági tagot, ajánlja az építési és fentartási módozatok még tüzetesebb meghatározása- és részletezésére, mint a ki ez eszmét először megpendítette, eddig is több muzeumot berendezett, és bizonyosan rajta leend, hogy a még itt-ott előforduló nehézségeket tapasztalatai által eloszlassa már csak azért is, hogy a sürgős szükséggé vált kérdés el ne ejtessék.

Miután a pártoló fölterjesztés a múlt havi összesülés határozata szerint már megtörtént, nincs egyéb hátra mint hogy Komárom megye a Rómer urral leendő érintkezésre fölszólíttassék.

232. Olvastatott az akadémiai ülésterem díszítése tárgyában kinevezett, s a közelebbi összesülés által, új tagokkal szaporított küldöttség jelentése, mely szerint a küldöttség előbbi javaslatát, bővebben is indokolva, általában fentartja, a képek és szoborművek kiemelésére az úgynevezett pompéji vörös szín alkalmazását javasolja, s a nagy terem kellő feldíszítését is újra ajánlathozza.

A javaslat, mint szakértői becses előmunkálatti anyag, fölterjesztendő az akad. Igazgató Tanácshoz.

233. Az Akadémia nyomdai és könyvtárusi viszonyai megvizsgálására, illetőleg ezélszerű rendezése iránti javaslattételre kinevezett E l e g y e s bizottság, jun. 22-én tartott üléséből, jegyzőkönyvileg beadja jelentését. Ebben, miután a nyomdával régebben fennállott viszonyt, az 1866-ban történt tetemes árleszállítást, az Athenaeum által 1869-ben tett árfölemelést, e felemelt áraknak egy kiküldött akadémiai bizottság által lett megvizsgáltatását, s a bizottság és Athenaeum közös megegyeztével létre jött áraknak

az akadémiai elnökség jóvá hagyása alá fölterjesztését előadja : javasolja, hogy az 1869. óta függőben maradt szerződés, az akkori bizottság meghatározta árákon, valahára köttessék meg. Egyszersmind a durva első javítás, valamint a nyomdai munkák gyorsabb végeztetése iránt némely biztosító pontokat ajánl a szerződésbe fölvétetni.

A bizottság javaslata az Akadémia részéről elfogadtatván, az Igazgató Tanácshoz is fölterjesztendő lészen.

234. Ugyanazon bizottság a hölgyalapítványi pályamunkák kiadása iránt néhai Emich Gusztávval kötött egyezkedést, mint az Akadémiára nézve igen hátrányost, megszüntetni, illetőleg az Athenaeumra át nem ruháztatni javasolja. Más részről azonban az Akadémia előbbi határozatát sem tartja czélszerűnek, hogy tudnillik a hölgyalapítványi pályamunkák kiadásával minden esetben a szerzők kінáltassanak meg, hanem azt javasolja, hogy az Akadémia minden egyes esetben maga határozza el, maga akar-e valamely pályamunkát, saját költségén vagy könyvtárusi úton, kiadni, vagy pedig annak kiadását a szerzőre ruházni.

A bizottság javaslata elfogadtatván, az Akadémia február 27-iki határozatának megváltoztatásával, végzéssé emeltetik ; miről az Igazgatóság értesítendő.

235. Szintén e bizottság a Vitéz-féle s mindazon pályamunkák kiadására nézve, melyek kiadási joga az Akadémiát illeti, a hölgyalapítványihoz hasonló eljárást hoz javaslatba.

Elfogadtatik.

236. Targyrokonságnál fogva szóba jövén a Magyar Nyelv Szótára kiadásának lassu folyama :

Mind a szerkesztő úrhoz, mind a kiadó társasághoz sürgetés intézendő.

237. Ugyanazon elegendő bizottság jelenti, hogy a könyvtárusi viszonyokat is megvizsgálta ugyan, de azok rendezése iránt még most jelentést nem tehet, mivel erre nézve az illető üzlet-emberektől kíván felvilágosítást és javaslatot szerezni ; azonban az Akadémia kiadványainak terjedésére nézve előmozdítólag hatna az, ha rögtön megjelenésök után következő lapok szerkesztőségeihez egy-egy példányban beküldetnének : Budapesti Közlöny, Pesti Napló, Hon, Reform, Ellenőr, Fővárosi lapok, Vasárnapi Ujság ; mit is a bizottság elhatározatni kér.

A nevezett lapokhoz még a Magyar Ujság és Szabad Egyház is hozzá adatván : e lapokhoz az Akadémia kiadványai mostantól kezdve megküldetni határozatnak.

238. Kapcsolatban a főtebbivel, olvastott az I. osztály javaslata, hogy a Kalevala finn eposz megjelent fordításából tizenöt példány osztassék ki a politikai lapok és szépirodalmi folyóiratok szerkesztőségei közt ; továbbá az I. osztály tagjai közül adassék egy-egy ingyen példány mindenkinek, ki a határozat keltétől fogva egy hónap alatt a főtítkárhoz ily kérrsel fordul.

Elfogadtatik.

239. Szabolcs megye a főorvosai által 1870. végén s 1871. első negyedében tett légtüneti észleleteket beküldvén,

Használatra kiadatik a matematikai és természettudományi bizottságnak.

240. Olvastott hg. Eszterházy Miklós úr ő föméltóságának Kismartonban f. hó 19-én kelt s az Akadémiához intézett levele, melyben néhai báró Eötvös József miniszternek tett ígérétét beváltandó, hat olajfestvényt (Murillo, Zurbaron, Romanelli, Rembrand, Mignard és Vernet művészekétől) az Akadémia palotájában levő képtárnak felajánl s felhívja az Akadémiát azok átvétele iránti intézkedésére.

A fömél. herczeg úr ez ajánlatát az Akadémia örvendetes tudomásul veszi, mint-hogy azonban a képtár jelenleg innmár az ország tulajdona, az átvétel iránt az Akadémia nem intézkodhetik, hanem ő herczegsége levelét a vallás- és közoktatási ministeriumhoz fölterjeszteni határozza.

241. A főtítkár jelenti, hogy egy minden név- és kísérő levél nélküli csomag (Pesten feladva) érkezett hozzá, melyben következő tárgyak találtattak :

1. II. József császár adománylevele Szabó Ferencznek, trencsénmegyei Buchberg jószágáról.

2. Egy török kézirat 8-rét könyvalakban, aranyozott betűkkel.

3. Mátyás király függő pecsétos pergamen oklevele.

4. Öt kis papir darab, török irománnyal.

A beküldőnek, ha magát jelenti, az Akadémia köszönete nyilvánítandó ; a kéziratok addig is áttétetnek az akadémiai kézirtattárba.

242. Dr. Pauler Gyula lev. tag Zemplén vármegye közönségét megkerestetni kéri, hogy 1665—1672-i jegyzőkönyvét az Akadémiához küldené föl 2—3 hétnyi időre, hogy történelmi kutatásainál használhassa.

Az Akadémia nem reméli ugyan, hogy törvényhatóság ily kérelmet teljesítsen, mindazáltal Pauler úr folyamodványát, ajánlólag, át fogja tenni Zemplénmegye közönségéhez.

243. A magyar földtani társulat másod titkára Koch Antal az Akadémia III. osztályának megjelent és megjelenendő kiadványaiból egy-egy példányt kér a földtani társulat részére megküldetni.

Megadatik.

244. Nagy Dániel pesti lakos hosszabb „választ,” illetőleg „főlebbezést” nyújt be az Akadémia összes ülésének ez évi 189. számú határozata ellen, különösen azon méltatlankodván, hogy fordításai nem adattak ki tüzetes bírálatra.

Az Akadémiának nincs oka eltérni előbbi határozatától.

245. Wenzel Gusztáv r. tag kieszközöltetni kéri, hogy a közös hadügyministerium levéltárában, különösen Segnia város történetére vonatkozólag, nyomozásokat tessen.

Beadandó kérelmek az Akadémia részéről ajánlattal fog felterjesztetni.

246. A főtítkár jelenti, hogy az Akadémia megküldött kiadványairól elismerő levényt küldöttek vissza : a bécsi titkos udvari és házi levéltár, a bécsi cs. kir. geologiai intézet, a bajor királyi tud. Akadémia, a göttingai k. tud. társaság, a londoni Museum of Practical Geology.

Tudomásul van.

247. Végül ugyanaz bemutatja a május 22-e óta az Akadémia könyvtára részére beküldött csere-, ajándék és köteles könyvpéldányokat, valamint az Akadémia sajtó kiadásában megjelenteket, melyek sora következő :

I. Testületektől.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Batavia. a) Verhandelingen. Deel 22. 23. 25—33. b) Tijdschrift voor Indische Taal-Land en Volkenkunde. Deel 4. 5. 7. 8—15. 16 : 1. 4—6. 17. 18. 19 : 1. 2. 3. c) Notulen van het Algemeene en Bestuurs-Vergaderingen. Deel 1. 2. 3 : 1. 2. 4. 5. 7. d) Verhandelingen. Deel 6. 1827. 16. 1836 ; 18. 1842 ; 20. 1846 ; 21. 1847. e) Catalogus der Bibliotheek 1864.

- China Branch of the R. Asiatic Society. Hongkong. Transactions. Part I—VI.
Asiatic Society of Bengal. Calcutta. a) Journal. Vol. XXXIX. Nr. 164. 165.
b) Proceedings. 1870. Nr. 10.
Society of Antiquaries. London. Proceedings. Vol. IV. Nr. 9.
Verein für Kunst und Alterthum. Ulm. Verhandlungen Neue Reihe 2. 3. Heft.
Società Geogr. Italiana. Florenz. Bolletino. Vol. VI.
Kön. Preuss. Akademie der Wiss. Berlin. Monatsbericht April 1871.
K. k. Centralcommission für Baudenkmale. Bécs. Mittheilungen. XVII. Jahrg.
May—Juny.
Kön. Gesellschaft der Wissenschaften. Göttingen. a) Abhandlungen. XV. B. b) Nachrichten 1870. c) Gelehrte Anzeigen. 1870. I. II. B.
Académie Imp. des Sciences. S. Pétersburg a) Bulletin. Tom. XV Nr. 3. 4. 5. Tom XVI. Nr. 1. b) Mémoires. Tom. XVI. Nr. 1—8.
Anthropol. Gesellschaft. Bécs. Mittheilungen. I. B. N. 9.
K. k. Statist. Centralcommission. Bécs. Übersicht der Waaren Ein und Ausfuhr im Jahre 1870.
Belga kormány Bruxelles. Population. Recensement général (31. dec. 1866).
M. kir. közokt. ministerium. Buda. Detailconscription der Volksschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. 1865.
Országos m. kir. statistikai hivatal. Buda. Hivatalos statistikai Közlemények. III. évfoly. 5-ik füz.
Püspöki hivatal. Vác. Schematismus cleri dioecesis Vaciensis pro 1871.
Püsköki hivatal. Szombathely. A szombathelyi püspöki megye papságának névtára 1871-re.
Országos középtan. tanár egyesület. Buda. Az egyesület közlönye. IV. évfoly. 8. füz.
Unitarius fűtanoda ifjusága. Kolozsvár. Remény (Emlékkönyv).

II. Magánosoktól.

- Boleszny Antal. Ó-Orsova. Kézi könyv az Al-Dunán Szerb, Oláh-, Bolgárországra utazók számára.
Korponay János l. t. Kassa. Abaúj vármegye monographiája XV—XVI füz.
C. Settimanni. Florenz. Nouvelle théorie des principaux éléments de la Lune et du Soleil.
Tetty Nándor és társa. Pest. A Gróf Zichy család okmánytára. I. köt.
Dr. Joh. Bapt. Ullersperger. München. Kurzer Geschichtsumriss der Pharmacie im Königreiche Spanien.
Dr. Csiky Gergely. Temesvár. a) Csajághy Sándor egyházi beszédei. b) Körlevelei. c) Értekezései. d) Költeményei.
Kovács Gyula. Pest. A birtokelméletek.
Dankó József kanonok. Esztergom. Triplex corona divi Josephi etc. Pio Papae IX. Szepesi Imre l. t. Pest. Ode memoriae Serenissimae Dominae Mariae Theresiae.

III. Köteles példányok.

- Érseki nyomda. Eger. a) Gothárd : A szabadságért. b) Sz. Pál apostol leveleinek értelmezése. 3. füz. c) Közép katekizmus. d) Nagy katekizmus. e) Kis katekizmus. f) Elemi katekizmus. g) Orosz : Öröm s búhangok a múltból. h) Katinszky : Nagyböjti és májusi

beszédék. i) Frankl : Pázmány Péter és kora. II. köt. k) Albert : Heves és Külső-Szolnok vármegyék leírása. l) Nogáll : Magyarország történelme. 7-ik kiadás. m) Szent korszor. 3-ik kiadás. n) Lelki manna. 17-ik kiadás. o) Bibliai történetek az Ó és Új szövetésből. p) Baumstark : Egy protestans gondolatai. q) Egri ének-káté, 4-ik kiadás. r) Sz. kilenczed sz. Terézia tiszteletére. s) Énekkönyv 3-ik kiadás. t) Horváth : Emlékvirágok a hitélet mezejéről. u) Porubszky : A királyi tetszvény. x) Walter : A római katakombák. y) Hármonia. 1 füz. z) Egri dalmok. 2 füz. j) Rosztocky : Vasárnapi és ünnepi egyházi beszédék. I. évfoly. 1. 2. 3—4 füz. II. évfoly 1. 2. füz. III. évfoly. v) Szegedi : Mult és jelen. aa) Szentirási szakaszok. bb) Egyetemes szerkönyv kath. kántorok használatára. cc) Uti vázlatok Olaszországból. dd) Sebők : A polgári házasság.

R. kath. lyceum nyomdája. Kolozsvár. a) Emléklapok a kolozsvári színház megnyitásának félszázad s örömtünnepére. b) Az erdélyi gazdasági egyesület alapszabályai. c) Channing Ellery Vilm s válogat tt művei. I. köt. d) Az erdélyi múzeum-egylet évi tudósítása. 1869. e) Keresztény magvető. V. köt. 1. 2. 3. 4. füz. VI. köt. 1. füz. f) Benkő : Marosszék ismertetője.

Özv. Számmer Pálné nyomdája. Sz.-Fehérvár. A fehérmegyei néptanító egyletről.

Ellinger István nyomdája. Kassa. A kassai polgári lövészársulat alapszabályai.

Ipar- és hitelbank nyomdája. Eperjes. a) Karlovszky : A gyógyfürdők alkatrészeinek hatásáról és használatáról. b) Sárosmegye első alispánjának évi jelentése 1870-ről. c) Az eperjesi kir. kath. főgymnasium értesítvénye 1869/70 évre. d) Emlékbeszéd néhai Máday Károly fölött. e) Az eperjesi ev. collégium értesítvénye 1869/70 tanévre. f) Scherfel : Analyse des Schmekser Mineral-Wassers.

Dobay János nyomdája. Gyula. A békésmegyei gazd. egylet 1870/71-ki Értésítőjének 2. füzetje.

Wodianer M. nyomdája. H. Mező-Vásárhely. a) H. M. Vásárhelyi Szemle 1 füz.

b) Népszerű képes naptár. 1870. 1871. c) Keresztény : Hasonszenvi vezető. d) Hangok a viharból. e) Matók : Mezei virágok. (költemények.)

Skarnitzel F. nyomdája. Szokolca. Vybrané Basne a Rozpravky.

Diemer Károly nyomdája. Temesvár. a) Fullerton : Egy viláros élet. I. köt.

b) M. T. Cicero beszéde Manilius törvényjavaslata mellett. c) A horvát- slavon- magyar határörvidék kifejlődésének logikája. I. R. d) Szentkláray : Südbanater Montan-Almanach. e) Csajághy Sándor költeményei. f) Ugyanannak Értekezései. g) Ugyanannak Egyházi Beszédei. h) Ugyanannak püspöki körlevelei. i) Orthmayer és Szentkláray : Történelmi adattár Csanád egyházmegye hajdana- s jelenéhez I. évfoly. 1—6. füz.

Ev. ref. főtanoda nyomdája. Kolozsvár. a) Az erdélyi múzeum-egylet évkönyvei V. köt. 2. 3. füz. b) Magyar polgári törvénykezési rendtartás. 3. 4. füz. c) Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. 1871. d) Ünnényi : II. Rákóczi György. Dráma 5 felvonásban. e) Mátrai : A philosophia Chrestomatheijája. f) Közhasznú erdélyi képes naptár 1871-re. g) Aggasztó gondolatok. h) Báró Eötvös József emléke.

Jancsovic Gyula nyomdája. Kaposvár. a) Magyar rögtönzött, zongorára. b) Döbrössy : Atyai szivhangzatok.

Bertalanffy Imre nyomdája. Szombathely. a) Phonetische Schrift. b) Névy : Az írásművek elmélete. c) Balogh : Költemények. d) Káté a lelkipásztorok számára. e) A szombathelyi püspöki megye papságának névtára 1871-re. f) Der heilige Gesang. g) Dr. Rokonstein : Siratjuk Eötvös Józsefet. h) Imádságok és énekek füzére. i) Roder : Hazai földleírás és történet. k) Kranitz : Hadműtan. I. R. k) Tulok : Szombathelyi képes füzet

Athenaeum nyomdája. Pest. a) A m. mérnök és építész egylet közlönye. V. köt. 4 füz. b) Martin : A természet három országa. c) Dr. Sikor : Törvényszéki orvostudomány. d) III. Napoleon titkos irataiból. e) Roscoe : A vegytan alapvonalai. f) Rüstow : A francia-porosz háború. g) Utász és tábori erődítéstan. h) Századok V. évfoly 3. füz. i) Dr. Nägele : Szülészeti tankönyv. II R. k) Vezér fonal a katonai helyszinrajzi oktatáshoz. l) Szénássy : Latin nyelvtan : alaktan.

Szilády Károly nyomdája. Kecskemét. a) Kecskeméti lelkesi tár. 1. 2. 3. füz b) Kovács : Egyházi beszédek. c) Protestans egyházi beszédvár. I. II. köt. d) Révész Imre : Ünnepi és közönséges egyházi beszédek. e) Heiszler : Egyházi munkálatok. f) Protestans alkalmi beszédvár. I. köt. g) Révész : Temetési beszédek.

Gött János nyomdája. Brassó. Trausch : Schriftsteller-Lexicon der Siebenbürger Deutschen. II. B.

Filtsch S. nyomdája. Nagyzeben. Die Macht und Herrschaft des Aberglaubens.

Városi nyomda Debreczen. a) Szücs : Sz. k. Debreczen város történelme. II. köt b) Zenede közgyűlési jegyzőkönyv. c) Nagy : Az angol nyelv levélszerinti önoztatása. VI. VII. VIII. levél. d) A B C az irva olvastató tanmód szerint. e) Rövid mértani, természeti és polgári földrajz.

Püspöki nyomda. Gy.-Fehérvár. a) Irányeszmék a felekezeti és közös iskolák ügyében. b) Éltés : Római ut a zsinat alkalmából. c) Ugyanaz : A csalhatatlanság. d) Selecta proverbialia et axiomata. e) Directorium officii divini in usum diocesis Transylvaniensis pro 1871. f) Catalogus venerabilis cleri Transylvaniensis pro 1870. g) Beke : Az erdély-egyházmegyei papnövelde történeti vázlat. h) Ugyanaz : Legjobb és legál-
la ndóbb a papi hivatal.

Czéh Sándor nyomdája. Győr. a) Győr város házi pénztárának zárszámadása 1870. decz. 31. b) A győri keresk. bank második közgyűlése. c) A győri takarékpénztár XXVI. évi üzletének kimutatása. d) Színházi emlékkönyv 1871. e) A győri hitel és zálogintézet alapszabályai. f) A győri kölcsönös biztosító magán társaság alapszabályai.

Tóth László nyomdája. Kecskemét. Zimmermann : Földrajz ipar- s népiskolák számára.

Bittermann Nándor nyomdája. Zombor. Bács-Bodrog megyei gazdasági egylet alapszabályai.

IV. Akadémiai kiadás.

Értesítő. V. évfolyam. 7. 8. sz.

Áttétetnek a könyvtárba.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Huszonhatodik akadémiai ülés.

Ö s s z e s ü l é s.

1871. october 2.

Csengery Antal akad. másodelnök ur elnöklete alatt.

249. A főtitkár megilletődve jelenti, hogy a júniusi összesülés óta négy tagját veszté el halál által az Akadémia; elhunytak ugyanis június 28-án *Bitnicz Lajos* tisztt. tag; július 7-én *Arvay Gergely* I. osztálybeli, ugyanaz nap *Flór Ferencz* III. osztálybeli, végre július 17-én *Fábián István* I. osztálybeli lev. tagok.

Az Akadémia fájdalját fejezvéen ki e veszteség fölött, utasítja illető osztályait, hogy az elhunytak emlékezetének megújítása felől szokott módon gondoskodjanak.

250. Kapcsolatban ugyanaz bemutatja néhány *Bitnicz Lajos* végrendelete kivonatát, melynek 9-ik pontja szerint régiség- és pénzgyűjteményét, a hozzátartozó lajstrommal együtt, de a szekrény nélkül, az Akadémiának hagyományozza, — egyszersmind *Kopsz János* szombathelyi kanonok úrnak, mint végrendeleti végrehajtónak, az átvételre felszólító levelét.

Az átvételre *Pulszky Ferencz* tisztt. tag úr kéri fel, miről a végrehajtó úr értesítettni fog. A gyűjteményre nézve pedig — miután az Akadémia efféle nagyobb gyűjteményeket rendezni nem szándékozik, — határozottatott, hogy az, mint az Akadémia tulajdona, a nemz. muzeumban helyeztessék el.

251. Szintén a főtitkár jelenti, hogy a *Történelmi kortan kézikönyvére* a Magyar Hölgy-alapból feladott pályakérdésre f. é. sept. 30-ig mint határideig, két pályamunka érkezett; ugymint:

I. A *kortan kézikönyve*. Jelige: „In examine . . . , litterarum debet attendi maxime datum litterarum seu dies emanationis privilegiorum atque annorum positio.“
Verböczy: Part. II. tit. 17.

II. A *Történelmi kortan kézikönyve*. Jelige: „Nem fényleni, használni akarok művemmel.“

Jelenti még, hogy a *Pór Antal* úr által visszaajánlott hölgyalapítványi jutalom-ból hirdett *aegyptologiai pályakérdésre*, melynek határideje 1871. octob. 1-je volt, nem érkezett pályamunka.

A pályamunkák áttétetnek az illető (II.) osztályhoz megbirálatás végett; rendben talált jeligés levelek pedig, az Akadémia s a másod elnök úr pecséteivel közös borítékba zárva, levéltári gondviselés alá adatnak.

252. Olvastatott a nm. vallás- és közoktatási ministerium válasza az Akadémia 405. sz. a. felterjesztésére, mely szerint a felajánlott meteorologiai és magnetikai eszközöket köszönettel fogadja, az 1400 frt ár megtérítését igéri, azonban a Stampfer-féle közép-nivelláló készülék visszakövetelését kívánja attól, kinek az kikölcsonöztetett, a Salleron-féle szabályozó légsúlym mérő pedig még ideig az Akadémia őrzetére bizza.

Tudomásul vétetvén, egyszersminő kiadatik a III. osztálynak, hogy a nevezett műszerek visszakérése, illetőleg gondviselése iránt intézkedjék.

253. A főtitkár bemutatja a m. kir. állami számvevőszék elnökének Pesten 1871. jul. 20. 304. eln. sz. a. kelt megkeresését, melyben az állami számvitel törvényes szabályozása tárgyában felállított *kérdő pontokat*, vélemény, illetőleg a feleletek megadása végett az Akadémiához is átteszi.

Kiadatik a III. osztálynak, hogy a keblében levő szaktudósok által a kívánt feleleteket készíttesse el.

254. A nm. vallás- és közoktatási ministerium átteszi *Óváry Lipótnak* mult évnegyedi kutatásai eredményét tartalmazó küldeményét.

A kézirat-csomag a történelmi bizottsághoz tétetik át.

255. Ugyanazon kir. ministerium, 20,302. szám a. f. é. szept. 23-ról közli Moson megye fölterjesztését, melyben az ős lébenyi templom helyreállítására újabb 3000 frtnyi összeg kéretik.

Véleményre kiadatik az archaeologiai bizottságnak.

256. Jelenti a főtitkár Zemplén megye válaszát az Akadémia megkeresésére, hogy eredeti okmányok levéltárából ki nem adhatók ugyan, de Pauler Gyula akadémiai tagnak a kívánt jegyzőkönyveket ott helyben rendelkezésére bocsátja.

Már előbb közöltetvén Pauler levelező taggal, tudomásul vétetik.

257. Ugyanaz bemutatja a hatóságok, városok és káptalanok részéről az országgyűlési iratok tárgyában érkezett válaszokat, eddigelé számszerint 20-at.

Átteendők a történelmi bizottsághoz.

258. Komárom megye közönsége sept. 12-én 559. sz. a. kelt megkeresésében értesíti az Akadémiát, hogy az ó-szönyi régiségek elhelyezésére tervezett rakhely felállítására nem 300 ft, (mint talán tollhibából írva lehetett), hanem 3000 frt kívánatik, s annyit kért a közoktatási ministeriumtól; kéri tehát beadványát ujjolag s ez értelemben pártoló fölterjesztéssel támogattatni.

Véleményre az archaeologiai bizottsághoz adatik ki.

259. Olvastatott a debreczeni Emlékkert társulat választmányának meghívó levele *Csokonai Vitéz Mihály* emlékszobra oct. 11-én tartandó leleplezési ünnepélyére.

Köszönettel fogadtván, az ünnepélyre az Akadémia képviselőjéül egy — Pulszky Ferencz t. t. elnöklete alatt Gyulai Pál, Szász Károly rendes, és Szigligeti Ede lev. tagokból álló — küldöttség neveztetett, miről a társulat értesítendő lészen.

260. Rónay Jácint r. tag beadványa felolvastatik, mely szerint hódolva azon legmagasb bizalomnak, mely mint történelmi tanárt egy évre ő Pensege a koronaörökös mellé szólítja, kötelességének ismeri a tek. Akadémiát tiszteletteljesen felkérni, hogy osztálytitkári állása iránt, melynek teendőit távolléte alatt nem teljesítheti, intézkedni sziveskedjék.

Vélemény, javaslatétel s illetőleg időközi intézkedés végett a II. osztályhoz utasítatik.

261. Az Antwerpenben tartott nemzetközi geographiai congressus alelnöke, — megalégedését fejezve ki, hogy a congressus munkálatait teljes siker koronázta, sok fontos kérdés megoldott, mások megoldása előkészített, — köszöni az Akadémiának, hogy oly jeles képviselő (Hunfalvy János) által részt vett a congressusban, s reméli, hogy az Akadémia a programmbeli kérdéseket egy jövő congressusig tanulmányoztatni ezentul sem szűnik meg.

Másodelnök úr azon felvilágosításával, hogy Hunfalvy úr a szünet alatt az Akadémia nevében s a vallás és közoktatási m. kir. ministerium költségén küldetett ki, örvendetes tudomásul vétetik.

262. Dr. Pauler Tivadar r. t. és közoktatási minister úr magán uton átteszi herczeg Boncampagni Boldizsárnak Rómában július 7-én kelt levelét, annak kieszközölése végett, hogy a két Bolyai maros-vásárhelyi ref. tanár nagy tudományos értékkel bíró matematikai kéziratai az Akadémiához kéressenek fel, vizsgáltassanak meg és tésessenek közzé. Ugyan e tárgyban a bordeauxi „Société des Sciences Physiques et Naturelles“ is megkereste az Akadémiát.

Miután a két Bolyai kézirati maradványai, az Akadémia kérelmére, a m. vásárhelyi ref. Collegium részéről, gr. Teleki Domokos úr közbejöttével, Pestre az Akadémiához még 1869. decemberben felküldettek s azóta ennek kéziratárában őriztetnek; utasittatik a III. osztály, hogy az irományokat megvizsgálta, használhatóságukról terjeszsen ide jelentést, illetőleg javaslatot; melynek értelmében a jelen két rendbeli megkeresésre is érdemleges választ lehessen adni.

263. Olvastatott özv. b. Eötvös Józsefnének, még f. évi május 1-ről az Akadémia elnökéhez intézett levele, melyben legmélyebb háláját fejezi ki azon bensős részvétért, melyet iránta és családja iránt azon súlyos pillanatban mutatott az Akadémia, midőn bolognult férjét örökre elvesztette.

Részvékeny megindulással tudomásul vétetett.

264. A főtítkár közli b. Balassa Antal úrnak hozzá intézett levelét, melyben kérdezi, hogy az általa küldött árpádkori oklevelek kiadattak-e már, — s azon esetre, ha ki, az Okmánytár illető kütetéből kér egy példányt.

Felvilágosítás végett, a történelmi bizottságnak adatik ki.

265. A főtítkár bemutatja Oltványi Pál, földelaki plebános, pápai kamarás f. é. szeptember 17-én kelt levelét, melyben 1869. januárban tett 1000 forintos alapítványát 1200 fra kipótolni igéri, egyszersmind annak rendeltetését — mint állítólag magának fenntartotta volt — most körülírja és tüzetesen meghatározza. Jelentő főtítkár véleménye szerint az alapító céljai e tudományos intézet rendeltetésével nem mindenben egyezvén meg:

Vélemény-adás végett közlendő az alapítványok előleges megvizsgálására kirendelt akadémiai bizottsággal.

266. Ugyanaz bemutatja Kreutzwald Frigyes, Wiedemann Ferdinánd, Fenzl Ede és Parlatore Fülöp külső tagok köszönő leveleit megválasztatásukért.

Tudomásul szolgál.

267. Jelenti továbbá, hogy b. Mednyánszky Dénes, mint a selmeci m. kir. bányász és erdész akadémia igazgatója, azon akadémia alapításának 100-ik évfordulója alkalmával megjelent emlékkönyv s emlékérem egy-egy példányával kedveskedett.

Átteendők a könyv-, illetőleg az éremtárba, s értők az Akadémia köszönete kifejezendő lészen.

268. A „Histoire Générale Biographique et Généalogique du dix-neuvième siècle“ című encyclopaedia szerkesztői Genfben az akadémiai tagok és tudósok életrajzi adatait kérik.

Tudomásul vétetvén, a bekiüldés egyes tagok szabad tetszésére bízatik, mi végre a program a főtitkári hivatalnál megtekinthető.

269. A főtitkár jelenti még, hogy szünetidő alatt Schiller-Szinessy úr, Cambridgeben lakó hazánkfia, Pesten járván, a cambridgei egyetem részéről azon öhajítást fejezte ki, vajha Akadémiánk a tudós egyetemmel könyvesere viszonyba lépne.

Az állandó könyvtári bizottság véleménye e tárgyban bekéretik.

270. Ugyanaz jelenti, hogy az Akadémia könyvküldeményeiről térítvényt, illetőleg köszönő iratot küldöttek: a nagy-szebeni jogakadémia, a h.-m.-vásárhelyi ref. főgymnasium, az erdélyi muzeum, a debreczeni ref. Collegium, a brassai ág. gymnasium, az eperjesi ev. Collegium, a pozsonyi jogakadémia és főgymnasium, a kecskeméti kath. főgymnasium, a m.-szegedi ref. főtanoda igazgatóságai, továbbá a gráciai olvasó egyesület, a finlandi tudós társaság, a londoni állattani társaság és a kopenhágai Société des Antiquaires du Nord.

271. Ugyanaz bemutatja a június 26-a óta a könyvtár részére beérkezett könyveket, jelesen:

I. Testületektől.

Observatoire physique central. Pétervár. a) Annales. Année 1866. b) Repertorium für Meteorologie. I. B. 2. H.

Société R. de Nunnismatique. Bruxelles. Révue. Tom. III. Livr. 3.

Finlandi statistikai hivatal. Helsingfors. Wäkilayun — Tilastoa. VI.

Oberlausitzische Gesellschaft der Wiss. Görlitz. Neues Lausitzisches Magazin. XLVIII. B. 1. H.

Déli szláv Akadémia. Zágráb. a) Rad. Knj. XV. b) Historija Dubravacke Drame.

K. K. Geol. Reichsanstalt. Bécs. a) Jahrbuch. XXI. B. Nr. 1. 2. b) Verhandlungen 1871. Nr. 1—10. c) Hauer: Zur Erinnerung an W. Haidinger.

Kais. Akademie der Wiss. Bécs. Anzeiger. 1871. Nr. 15. 17. 18. 19. 20.

Gelehrte Estnische Gesellschaft. Dorpat. Verhandlungen. VI. B. 1—2. H.

Société des Antiquaires. Kopenhága. a) Aarboger. 1870. 1. 2. 3. 4. II. b) Tillaeg. Aargang 1870.

K. K. Centralcommission für Baudenkmale. Bécs. Mittheilungen. XVI. Jahrg. Juli-August; September-October.

Alterthumsverein. Bécs. Berichte und Mittheilungen. XI. B.

Royal Society. Edinburg. a) Transactions. V l. XXV. P. I. b) Proceedings. Vol. VII. Nr. 80.

Physikalischer Verein. Frankfurt. Jahresbericht für 1869—1870.

Königliche Preussische Akademie der Wiss. Berlin. Monatsbericht: Mai, Juni, Juli 1871.

Société des Sciences Naturelles. Cherbourg. Mémoires. Tom. XIV.

Kön. Böhmisches Gesellsch. der Wiss. Prága. a) Abhandlungen. VI. Folge. IV. B. b) Sitzungsberichte. 1870. Januar—December. c) Jireček: Codex Juris Bohemici. Tom. II. P. 2

Kön. Bayerische Akademie der. Wiss. München. a) Abhandlungen der Hist. Classe. XI. B. 2. Abth. b) Almanach für 1871. c) Sitzungsberichte. 1870. II. B. 3. 4. H. d) Sitzungsberichte der Math. Physik. Classe. 1871. 1. H. e) Sitzungsberichte der Philos. Philolog. Classe. 1871. 1. 2. 3. H.

Société Archéologique. Namur. Rapport sur la situation pendant l'année 1870. b) Annales. Tom. XI. Livr. 2.

Anthropologische Gesellschaft. Bécs. Mittheilungen. 1871. Nr. 10. 11.

Königl. Sächsischer Alterthumsverein. Dresda. Mittheilungen. 21. H.

Siebenbürg. Verein für Naturwiss. Nagyszeben. Verhandlungen und Mittheilungen. XX. Jahrg.

Société des Sciences de Finlande. Helsingfors. a) Finlands officiella Statistik. b) Bidrag till kännedom af Finlands Natur och Folk. 17. H. c) Öfversigt af Förhandlingar. XIII. d) Acta Societatis Scientiarum Fennicae. Tom. IX.

Society of Antiquaries. London. Archaeologia. 40. P. II. 43 : P. I.

Dán kir. tudós Társaság. Kopenhága. a) Översigt 1870. Nr. 3. 1871. Nr. 1. b) Hist. og. Philos. Afd. IV. B. 5—6.

Angol kormány. London. a) Statistical Abstract. No. 6. 7. b) Foreign Import Duties. P. V.

Közös külügy-ministerium. Bécs. Poulain: Les Huns et les champs Catalauniques.

M. kir. közoktatási miniszterium. Buda. A Magyarországon létező egyházi és közoktatási hatóságok tisztii név- és czimtára 1871-re.

Városi Tanács. Pest a) Előleges jelentés az 1870. január 1. történt pesti népszámlálás eredményéről b) Az 1857-ki pesti népszámlálás eredménye. I. II. köt. c) Az 1870-ki pesti népszámlálás eredménye. I—VIII. köt.

M. kir. Természettudom. Társulat. Pest. a) Természettud. Közöny. III. köt. 19—20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. füzet. b) A társulat újabb könyveinek czimjegyzéke.

Országos stat. Hivatal. Buda. Hivatalos statisztikai Közlemények. IV. évfoly. 1. 2. füz.

Országos középtan. tanáregylet. Buda. Az országos középtan. tanáregylet Közönye. IV. évfoly. 9. 10. 11. sz.

A brassói ev. gymnasium, a pozsonyi kath. főgymnasium, a kassai kath. főgymnasium, az eszéki kir. főgymnasium, a budai főreáltanoda, a jászberényi kath. főgymnasium, és a nagyszebeni kir. főgymnasium részéről iskolai Értésítvények 1870/1-ik tanévről.

M. k. bányász és erdész akadémia igazgatósága. Selmech. A selmechzi m. k. bányász és erdész Akadémia évszázados fennállásának emlékkönyve 1770 - 1870.

II. Magánosoktól.

Rónay Jácint r. t. Pest. A polgári házasság. Fejtegeti Schopper György egyetemi tanár.

Trinchera F. tanár. Nápoly. Codice Aragonese. Vol. I. Vol. II. P. 1. 2.

Dr. Szaranievitz Izidor. Lemberg. Kritische Blicke in die Geschichte der Karpaten-Völker.

Terstyánszky Ágoston h. ezredes. Kassa. A hadi tudományok tana felolvasásokban. 3 füzet.

Hochmuth Ábrahám rabbi. Veszprém. Leopold Löw als Theologe, Historiker und Publicist.

Korponay János I. t. Kassa. Abauj és Torna megye térképe.

Máttyus Nep. János, Pest. Az ó-éremtudomány az összes culturtanok- s szépíró- zeteknek kiváló segédforrásul szolgál.

Gróf Waldstein János I. t. Palota. Denkwürdigkeiten der Gräfin zu Schleswig-Holstein Leonora Christina.

Dr. Ullersperger J. B. München. Die Geschichte der Psychologie und der Psychiatrik in Spanien.

Regnault M. V. k. t. Paris. Relation des expériences . . . pour déterminer les lois et les données physiques nécessaires au calcul des machines à feu. Tom. III.

Leitner G. W. Lahore. a) Sinin-ul Islam. P. I. b) Introduction to a philosophical grammar of Arabic.

Szabó József nyug. tanár : Sopron. a) Zend-Avesta, ouvrage de Zoroastre. Tom. . II. b) Vendidad Sadé, l'un des livres de Zoroastre. c) Burnouf: Commentaire sur le Yagna l'un des livres liturgiques des Parses. d) Monumenta lingvae ac litteraturae Hungarorum in antiquitate vetusta. e) A magyar nyelv keleti emlékei. 1. füz. 1844 ; 2. füz. 1862.

Ács Károly. Pest. Még három román népballada.

Desjardins E. La table de Peutinger d'après l'original conservé à Vienne. Livr. 1—9. Par Ernest Desjardins.

III. Köteles példányok.

Egyházmegyei nyomda. Sz.-Ujvár. a) Cartea Santului Joanu Crisostomu. b) Economia. c) Abecedariu.

Özv. Számmer Pálné nyomdája. Sz.-Fehérvár. a) Fehér megye 1870-ben. b) Balog: Honpolgári tan. c) Seidel: Hires tanítók nejei és leányai. d) A falusi ismétlő iskolások tankönyve. I. Rész.

Pleitz Ferenc nyomdája. Nagybecskerek. Torontál vármegye 1870-ik évi népszámlálása.

Ref. főiskola nyomdája. S.-Patak. a) Varga: Keresztyén egyháztörténelem. b) Zombori: Korszerű egyházi beszédek, 2. füz. c) Árvai: Vezérkönyv a mértani földrajz előadásában. d) Ugyanaz: Mértani földrajz. e) Néhai Pálóczi Horváth Mária urhölgy emlékezete. f) Tokár: Nézetek a telekkönyvi iverk átújítása tárgyában. g) Nemes: Népszerű egyházi beszédek. h) Singer: Lehrbuch der isr. Religion. I. Theil. i) Tarnóczy: A magyar irodalom és szellemi fejlődésünk története. k) Albert: Kisegítő kézikönyv peres ügyeken kívüli eljárásokban. l) Zsarnay Lajos superintenden s emlékezete. m) Pazar: Jézus példázatai homiliákban. n) Singer: Enthüller literärischer Geheimnisse. o) Rosenmeyer: Bibliai történetek. p) Kolos: Katekhétika. q) Pályamunkák a s.-pataki ref. főiskolából. I. köt. r) Steiner: A lélektan és a logika rövid vázolata. s) Tompa Mihály: Egyházi beszédek. 1. füz. t) Bányász: Csipkerózsák (Költemények). u) Missiói lapok. Új folyam 1—2. füz. x) Igazgatói jelentés a s.-pataki ref. főiskola állásáról 1870/1 isk. évben. y) Korponay: Abauj vármegye monographiája. II. köt. 1. füz. z) Bokor: A vallás és tudománya. j) Fegyelmi rendszabályok a záros-pataki ref. Akadémiában.

Filtsch S. nyomdája. Nagyszében. a) Programm des ev. Gymnasiums in Schässburg im Jahre 187°/₁ b) Elemente de Istoria Romanilora. c) Programm des ev. Untergymnasiums in S. Regen im J. 187°/₁ d) Istoria revelatiunei divine.

Dobay János nyomdája, Gyula. a) Rozvány: Nagyszalonta mezőváros történelme. b) Mokry: Beszélgetések a buza tultermelés káros volta fölött. c) Koller: A buza tultermelésnek káros volta. d) Nogál: Az egyház történelme dióhéjban. e) A szarvasi ev. főiskola Értesítője 187°/₁-ről. f) A Békés megyei gazd. egyesület 187°/₁-ki Értesítőjének 1. 2. füzete.

Özv. Macholdné nyomdája. Besztercebánya. a) Szipitkovszky: A német irodalom rövid vázolata. b) Dejiny Kralovstva Uhorského.

Skarnitzel F. nyomdája. Szakolecza, Malá Gazdina.

Gött Ján s nyomdája. Brassó. Programm des ev. Gymnasiums A. B. zu Kronstadt im J. 187°/₁.

Steinhaussen Tódor nyomdája. Nagyszében. a) Das Sächsische National-Vermögen. b) A nagyszébeni kir. államfőgymnasium Értesítője 187°/₁-ki tanévben. c) Programm des ev. Gymnasiums zu Mediasch für 187°/₁.

Karner Frigyes nyomdája. Segesvár. Kurt: Die rationelle Luftschiffahrt.

Sauervein Géza nyomdája. Győr. Schematismus cleri dioecesis Jaurinensis ad 1871. b) A csorna-premontrei kanonok rend névtára 1870. c) Vaszary: Világtörténelem. II. III. köt. d) Ugyanaz: Történelem rövid előadásban, a III. s IV. osztály számára.

Érseki nyomda. Nagy-Szeben. a) Programm des Gymnasiums A. C. zu Hermannstadt für 187°/₁. b) Enchiridionu de Canóne. c) Actele Sinodului

Ref. fötanoda nyomdája. M. Vásárhely. a) Néhaj Gecse Dániel életrajza. b) Az Erdélyben felállított sajtóbíróságra vonatkozó törvényezikkek gyűjteménye. c) A m.-vásárhelyi r. kath. nagy gymnasium Értesítője 187°/₁-ik tanévre.

Romvalter Károly nyomdája. Sopron. a) A dunántuli ág. egyházkerület névtára 1871. b) Ödenburger Kalender für 1871. c) Luther Márton kiskátéja. d) Fleissig: Geographie für Mädchenschulen. II. Th. e) A soproni főreáltanoda másodévi Értesítője az 186°/₇₀ tanévben.

Városi nyomda. Debreczen. a) Nagy: Az angol nyelv levél szerinti önkutatása 9. 10. 11. 12. 13. 14. levél. b) Magyar prot. egyházi és iskolai Figyelmező. II. évfolyam. 5. 6. 7—8. füz. c) Békessy: A sertéstenyésztés vezérelvei. d) Révész: A m. prot. hitfelekezetek egyházi és iskolai szükségseinek országos költséggel való fedezéséről. e) Szemák: Elméleti és gyakorlati német nyelvtan. I. évfoly.

Szigler testvérek komáromi nyomdája. Uj- és Ó-Kalendárium 1872-re.

Ugyanazok nyitrai nyomdája. Tudósítvány a lévai állami tanító képezdéről 187°/₁ tanévben.

Werfer Károly nyomdája. Kassa. Neubauer: Die Mängel des Oberungarischen Kupfererz-Bergbaues.

Drottler József nyomdája. Nagyszében. Programm des ev. Untergymnasiums in Mühlbach im Jahre 187°/₁.

Szilber János nyomdája. Baja. a) A bajai kir. főgymnasium önképző körének évkönyve 1871-re. b) Lengyel: Néhány nyílt szó tan- és nevelés ügyünk jelen állapotáról. c) Kilényi: Magyar-német zsidó szónoklatok.

Magyar kir. egyetem nyomdája. Buda. a) Beszéd a m. kir. tudomány-egyetemi orvosi kar fennállásának százados ünnepén 1871. máj. 13. b) Geschichte des Kaufmanns

von Vencdig. c) Beszéd a közművelődés- és az egyetemekről. d) Tudósítvány a budai kir. egyetemi főgymnasiumról 187 $\frac{1}{2}$ -ben. e) Boross: Politikai óramutató. f) Az orsz. közép-tan. tanáregylet Közlönye 1871. 11. sz. g) Jakab Elek: Kolozsvár története. I. köt. h) Oklevéltár Kolozsvár története I-ső kötetéhez. i) Kolozsvár története világszítő rajzai.

Szilády Károly nyomdája. Kecskemét. a) Marikovszky: Protestans halotti bucsúztatók. b) Beszéd és ima Szilády K. koporsója felett. c) Értesítvény a kecskeméti ref. főiskoláról 187 $\frac{1}{2}$ -ik tanévben. d) Protestans alkalmi beszéd-tár. II. köt.

Tóth László nyomdája, Kecskemét. Tudósítvány a kegyes tanító rend kecskeméti főgymnasiumáról 187 $\frac{1}{2}$ -re.

Athenaeum nyomdája. Pest. a) Bús Vitéz: Árnyképek. b) A magyar mérnök és építész egyesület közlönye. V. köt. 5. 6. 7. füz. c) Greguss: Toldy Ferencz félszázados irodalmi munkássága. d) B. Horváth: A kik sorsunkat vezérlik. e) Tissot: Eszterházy Johanna Gabriella hercegnő. f) A polgári bíróságokra vonatkozó 1869. 1870. 1871. évi törvényczikkek. g) Karvasy: Az államháztartási vagyis pénzügyi tudomány. h) Ribáry: Egyetemes földirat. I. rész. i) Philologiai Közlöny. 4. 5. 6. 7. füz. k) Rüstow: Az 1870—71-ki porosz francia háború. 3. füz. l) Sznáássy: Latin olvasókönyv. m) Századok. V. évfoly. 6. 7. füz. n) Hivatalos Statist. Közlemények. IV. évfoly. 1. 2. füz. o) Házi könyvtár. I. III. p) Molière vigjátékai. IV. köt. q) Ács: Még három román népballada. r) Névy: A tragédia elmélete. s) Urbis Romae viri illustres. t) A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. VI. köt. u) Az 1871. évi törvények gyűjteménye. x) Über den Gebrauch der Kartätschgeschütze.

Wodianer F. nyomdája. H.-M.-Vásárhely. A holdmező vásárhelyi takarékpénztár alapszabályai.

Wigand K. F. nyomdája. Pozsony. a) Braun: A gyógyviztudomány rendszeres tankönyve. b) A pozsonyi ev. főiskola Értesítője 187 $\frac{1}{2}$ c) Bárány: Magyar nyelvkönyv. 1. füz. d) A pozsonyi kir. kath. főgymnasium Értesítvénye 187 $\frac{1}{2}$. e) Allgemeine Weltgeschichte. 103. 104. 105. H. f) A pozsonyi főreáltanoda Értesítvénye 187 $\frac{1}{2}$ -ről. g) Függelék az erdélyi telekkönyvi rendtartáshoz. h) Magyarországi rendeletek tára. II. foly.

Horák Egyed nyomdája. Esztergom. Gr. Forgács: Kirándulás Áfrikába.

Karner Fr. nyomdája. Segesvár. Fabritius: Die beachtenswerthe Mahnung des Vereines der Gustav-Adolf-Stiftung.

Özv. Jäger Károlyné nyomdája. Ungvár. Fincičky: Orosz beszédek. I. II. köt.

Püspöki nyomda. Gy.-Fehérvár. Index manuseriptorum bibliothecae Batthyanyanae.

Rác Ádám nyomdája. Miskolcz. a) Lévai: Szemere Bertalan emlékezete. b) Schematismus Minorum Conventualium a S. Elisabeth pro 1871. c) Ordo officii divini Fratrum minorum Conv. a S. Elisabeth pro 1871. d) Kiss: Halotti beszéd.

Kádár József nyomdája. Rimaszombat. a) Miskolczy: Vasárnapi, ünnepi és más alkalmi misc-énekek. b) Fogoly: Hangok a távolból. c) Az 1870-kí Gümör-Kishont megyei népszámlálás eredménye.

Szerb nemzeti nyomda. Ujvidék. a) Despot-Gyorgye Brankovics. b) Zadagya. c) Szvedojakosnye Peszne Zmaj Jov Jovanovicsa. d) Szrbzski Omladinszki Kalendar za 1872.

Réthy Lipót nyomdája. Arad. a) Rónay Dezső: A magyar közjog 1867 előtt. b)

Roth: A lippai gyógyforrás ismertetése. c) Parecz: Arad megye és Arad város ismertetése.

Ref. főtanoda nyomdája. Pápa. a) Árvai: Magyar nyelvtan. b) Tavasz (költmények) c) A dunántuli ref. egyházkerület ülésének jegyzőkönyvei 1868. 1869. 1870. 1871. d) Krausz: Plato és Aristoteles psychológiája.

IV. Akadémiai kiadás

Math. és Term. Közlemények. VIII. köt. 2. szám.
 Természettud. Értekez. IX. X. XI. XII. sz.
 Török-magyarkori Tört. Emlékek. VII. köt.
 Magyar Történelmi Tár. XV. köt.
 Értesítő 1871. 9. 10. 11. sz.

U g y a n a k k o r

az I. osztály (nyelv- és széptudományi) *nyolczadik* ülése.

Pulszky Ferencz t. t. osztályelnök elnöklete alatt.

273. (29) *Szilády Áron* I. tag felolvassa gr. Kuun Géza I. tagnak „A sémi magánhangzókrol és azok megjelölése módjáról“ czimű értekezését.

Ezen értekezés két részre oszlik, az első részben a magánhangzókrol van szó, míg a másodikban a magánhangzók megjelölésének módjai tárgyaltatnak.

Az első rész elején szerző a magánhangzókrol Lepsius és mások nyomán egész általánosságban szól; miután egynehány szóval a magánhangzók minőségök általános viszonyaihoz képest vázolta volna, hozzá fog kitűzött tárgyának előadásához, illetőleg a sémi nyelvekben előforduló magánhangzók megismertetéséhez.

Szerző mindenekelőtt az *ö* és *ü* hangokról szól, melyek a phoeniciai, az új-syr, a tigre, arab és héber nyelvben megvoltak s a még jelenleg létező újabb sémi dialectusokban megvannak mai nap is.

Ezután szerző értekezésének során az ikerhangok következnek. A tigre nyelv különösen kedveli az ikerhangokat, s ebben nagyon különbözik a többi sémi nyelvektől; szerző a tigre nyelvben tizenegy ikerhangot számlált meg. Ép a mint támadnak az ikerhangok, úgy is mulnak el, — ezt a többi közt meglátjuk a mandái nyelvben, hol a *jud*-dal kezdődő igék Afel alakjához rag járulván, az *u* elmarad s egyedül az *a* hangot ejtik és írják. — Némely hangutánzó szóban az ikerhang lényeges és eredeti, mert a hangutánzáshoz tartozik. Némely nyelvben az ikerhang az alapfogalom elváltozását jelenti; ezt látjuk a többi közt a törökség nyelvvidékén is, egy pár jellemző jakut példában. Szerző azt gondolja, hogy a héber pael alak ilyen módon lesz megmagyarázható s hogy az *a* megöblösödése a jelentés némi megváltozását jelöli. Végül szerző az aethiops torokhangok megkeményedéséről szól.

Szerző áttérven a hosszú magánhangzókra, megjegyzi, hogy kétféle hosszú magánhangzó van, u. m. magában hosszú s a hangsulynál fogva hosszú. Az előbbiek hétfélék, u. m. 1) olyanok, melyek egy, a

szomszédos vocalisokba felolvadt consonanst foglalnak magokban; 2) az ikerhangok összeelegyedéséből támadt elegymagánhangzók; 3) a két rövid magánhangzó összehúzásából eredt hosszúak; 4) olyanok, melyeknek mennyisége értelem-megjелеlő; 5) a következő consonans kiesését vagy elmaradt kettőzését kipótló hosszúak; 6) a rövidек megnyújtásai a tisztább hangzat kedvéért; 7) a hehentős betű befolyása következtében támadt hosszú magánhangzók, különösen a hosszú *a*. Szerző a hangsulyról szólva megjegyzi, hogy Éwald túlon-túl nagy befolyást tulajdonít a hangsulynak a magánhangzókra. A hangsuly a jellembetű hatásos kiejtése levén, maga is az alakképzés egyik jelentékeny eszköze s nem valamely az alaki követelményeken kívül álló hangtani hatalom.

Ezután áttér szerző a rövid és ugynevezett legrövidebb magánhangzókra s ezek felett szemlét tart.

A sémi vocalismus egész határán végig pillantva, azt látjuk, hogy a mit a sémi nyelvek a hangí egyensuly törvényének áldozatul hoztak, azt tehetségök szerint a legelméesebb módon megint kipótolták, illetékepen az újabb sémi nyelvekről se állíthatni, hogy vocal-szegénységbe sülyedtek volna. A nem eredeti ikerhang idő mulván megint elenyészett. A legeredetibb *a* hang sokféle megzavarodást szenvedett. A homályos hangzatu magánhangzók mindinkább előtérbe léptek. Az eredeti vocalisok meggyengültek, de túlfelől megöblösödtek. Az eredeti rövid hangzás megnyult. A részint hegyes, részint tompa hangzat mindiukább előtérbe lépett. A hangsuly eredeti helyét sok esetben elhagyta. A rövid magánhangzók a szó végéről a szó közepe felé hatoltak.

Az értekezés második felében a magánhangzók megjelöléséről van szó.

A sémi népek kétféle írást használtak, u. m. 1) a Sáká eredetű nép ékeit, 2) az Árámí eredetű betűírást, melynek a phoeniciai hajósok és gyarmatosak voltak elterjesztői világszerte.

A héber írás magánhangzóit valószínűleg hosszú időn át nem jelelte, míg idő múlva hosszú magánhangzóit az ássyrok módja szerint a félmassalhangzók segítségével megjelölték, a graphicus fejlődés azon fokára ért, melyen a palmyrai, az Egyiptomból való árámí felírások, az úgy nevezett *carpentoractensis* felírás állanak; mindazonáltal a vocaljelölés ezen rendszerét még a hosszú magánhangzókra se terjesztette ki, mert a hosszú *a* e rendszerben kifejezetlen maradt. Azonban idők multával Babyloniában egy más rendszer támadt, mely kezdetben igen egyszerű volt, a mennyiben egy különböztető pontból állott, melyet talán már a Misná szerkesztés idejében is Dagešnek neveztek. E Dageš név felette fontos, mert a syr és héber pontozás közös eredetére hágy következtetünk. Dageš nem héber, hanem syr szó, degaš a. m. átfurni, átszurni. A héber vocaljelölés két rendszerét ismerjük, u. m. a babyloniai és tiberiási rendszert, mely utóbbi az előbbinél későbbi eredetű. Szerző Pinsker és Fürst nyomán ismerteti a kettőt. Érdekes azon vita, mely a tiberiási Aron ben Móse ben Ašer és a babyloniai Mose ben David ben Naftali közt folyt. A babyloniai rendszerről még Európában is tudtak a középkor-

ban. Szerző mind a két rendszert megbirálja, előnyeit és hiányait egymásközt összehasonlítván.

A syr vocaljelölésnek szintén két rendszerét különböztethetjük meg, u. m. a keletit és nyugotit. Martin apát a gargaphiai masoráról irt nagybecsű munkájában megmutatta, hogy ezen syr kifejezés „maslmo-nuto“ a. m. masore. Martin e két rendszert igen élesen különböztette meg az egyiket a másiktól. Az egyik masora Edessaban eredt, a másik Nisibe körül. A nyugati hitfelekezetnek a jeles Bar-Hebreus volt főnyelvtanítója. A Martin által megismertetett gargaphiai masora a nyugoti nyelvbumvárlat s nyelvtanulmány eredménye gyanánt tekintendő s edessai Jakabtól el nem választható. A keleti masorának talán egyedüli példánya Európában 12138. számmal van megjelölve s Londonban őriztetik. Szerző Martin nyomán a két rendszert követő főbb kéziratokat megismerteti. Ezután szerző edessai Jakab nyelvreformját Martin nyomán jellemzi. Edessai Jakab nem volt egy új magánhangzókat megjelölő rendszer alkotója, hanem a már létezett diacriticus szereplési eseteit gyarapította meg.

Ezután szerző a phoeniciai, samaritan. mondeus, moábi, Targumok és Tálmud orthographiáját röviden vázolja.

Az arab vocalmegjelölést illetőleg, szerző egy igen becses forrásból merített némely egészen új észrevételt és megjegyzést, t. i. Amari kitünő olasz tudós szerzővel közlött kéziratából.

Végül az aethiops írásról szól szerző, de azon kérdés eldöntésébe kellő adatok hiánya miatt nem bocsátkozhatik, hogy a szanszkrit írásnak volt-e valami befolyása vagy nem volt, az aethiops vocaljelölésre?

Bírálatra adatik.

274. (30) *Fogarasi János* r. tag fölolvassa Bálint Gábor keleti utazó tudósításait, s köztök egy nyelvészeti értekezését, mely a következő két kérdést fejtegeti: Mi a magyar birtokos eseti *é* s *vole* összefüggőleg az *enyém, tiéd, övé,* stb? Mi okozza a hangzóval hosszabbodást a jelentő mód félmult idejében, vagyis a magyar félmult idő.

A tudósítások itt következők: az első Fogarasi János r. taghoz intézte, a másodikat az Akadémiához.

Méltóságos Úr!

A postabélyegről itélve aug. 21. kelt igen becses levelet Kazánba érkezése után csak harmadnapra azaz sept. 1. vettem kezemhez azon körülménynél fogva, hogy én hetenként kétszer szoktam városon kívüli lakásomról a városba rándulni, megnézendő, ha nincs-e nekem szóló levél a postán. Becses sorait kétszer is átolvastam s észrevételeit és figyelmeztetéseit igen helyeseknek találtam, s ezért sietek is válaszolni és kiegészíteni első levelem hiányos pontjait.

Nekem elhatározott szándékom itt létem alatt semmit sem írni a lapok számára az itteni népek élete s viszonyairól; hogy miért? nekem arra elég okom van. Ha valamit írok, amit nyilvánosságra akarok hozni, azt a nyelvészeti osztály számára írom, s mindig Méltóságodhoz fogom küldeni megbirálás végett, ha érdemes-e vagy sem az Akadémiával köz-

leni? Jelenleg is ezt teszem, válaszom mellé csatolván egy rövid nyelvészet-értekezést és az eddigi működésemről szóló jelentést.

Hogy a kholera itten dühöng, én azon egy cseppet sem csodálkozom, sőt azon kellene csodálkoznom, ha nem dühöngne ilyen életmód mellett, a milyent itt tapasztalhatni. Én a lehetőleg visszavonulva s az otthonihoz képest igen szűken élek, de azért nem cserélnék igen sok gazdag ebédjével. Napjában egyszer eszem s akkor is csak levest és sült húst. Ez a kétféle többé kerül itt, mint Pesten talán négyféle. De mit csináljak, teljesen ehetetlen rám nézve a közönséges étel.

Én egy gazdag orosz kereskedőnének kerti házában lakom s fogok lakni míg itt leszek. A városban nem találtam lakást szerencsémre s így a városon kívül a votják mezőre szorultam, a hol csupán egy sor ház van kertekkel együtt; a keresztvény tatárok központi iskolája tölem harmadik épület. A házi asszony udvarnokja is tatár lévén, két hónap alatt jobban megtanultam tatáru, mint oroszul.

Az egész Kazánban ismeretségem terjed Ilminski tatár iskola felügyelő, Zolotinski csuvas iskola felügyelő, Gottwald egyetemi könyvtárnok, Mirotvorcsof mongol kalmik nyelvtanár és Timotheef Bäske (Vaszil) tatár pap családjával, ezenkívül egy cseremis és egy csuvas falusi tanítóval. A tatár iskolában minden nap megfordulok beszélgetendő a tatár fiúk és lánykakkal, azon kívül az oda szálló falusi tatárokkal. Minden lépten nyomon buzdítom őket, hogy tanuljanak és iparkodjanak; ha szegények is, mégis valamennyire haladhatnak a műveltségben. Több tatárral beszéltem, a kik voltak 49-ben nálunk, ismerik Miskolcz, Debreczen, Pest, szóval a legmagyarabb városokat.

Két ízben volt itt létem alatt égés s mindig a tatár városrészben. És most áttérek az első levelemben csak röviden érintett és Múltóságod által igen jól jelzett pontok bővebb kiegészítésére.

A társalgási nyelv rám nézve kezdetben az orosz volt, tatár és orosz irányában egyaránt; az oroszoknál az a jó szokás van, hogy mindenki oroszul beszél s minden orosz, legalább orosz bélyeg van rajta. Azon állítás, hogy itt angol, francia és német nyelv egyaránt otthonos volna, teljesen nem igaz, orosz itt minden. Jelenleg az oroszszal oroszul társalgok. habár még most is csak hibásan, a tatárral és kérésénnel tatáru. Hogy miért mondtam tatár és kérésénnel, röviden okadatolom.

Tatár, itteni néven *bolgár*, minden tatáru beszélő muszalmán, *kérésénn* a megkeresztelt *bolgár*. A muszalmán tatár úgy látszik előttem, hogy az egykori *Bolgárország* emlékét őrizte meg, azonban ezt csak az előbbkelőről mondhatni, a bolgár nyelvet pedig a kérésének tartották meg tisztában, habár ez utóbbiak 1552. óta 1866-ig semmiféle könyvvel sem rendelkeztek saját nyelvükön. 1552-ben foglalta el Vaszilyevi s János czár Kazánt s ugyanazon időtájt küldetett Kazánba s vidékére három férfiu névszerint sz. Gurii, sz. Varszonofij és sz. Herman az igaz szláv vallást hirdető az ottani különféle népek- s különösen a tatároknak. Működésöknek az az eredménye lett, hogy a tatárok közül többen megkeresztelkedtek s ezek oroszul kreszonij tatárin nevet nyertek, miből maguk ezen

keresztyén tatárok nemzetiségi nevet csináltak, hogy megkülönböztetésük magukat név szerént is a muszalmán tatároktól. Azért a keresztyén tatár csak magát nevezi *kérésén*-nek, a többi népeket *csukingan kalik*, keresztelt nép, vagy *csukinmagan kalik*, keresztetlen nép: p. o. önmagukról így szólnak: *béz kérésénnär*, a kereszt yén csuvasról pedig így: *csukingan-csuvas* stb. Ezen kérésének száma a kazáni és szomszédos egyházmegyében statistikai kimutatás szerént 60 ezer körül van. Mint mondtam, ezen nép 300 évig minden könyv és iskola nélkül élt, templomában egy tatár szót sem hallott s mégis jobban tudja nyelvét, mint a muszalmán. 1866. körül jött Ilminski s Timotheef lelkész azon gondolatra, jó volna valami módon valamit írni a kérésének számára. De hol a betű? az arab betűvel a tatár nyelvet nem írhatni tisztán és könnyen. Timotheef mint tatár oda nyilatkozott, hogy ő orosz betűvel már tett kísérletet a tatár vagy kérésén nyelv átírására. Ennek következtében csakugyan nyomtattak orosz betűvel egy két, egészen népnyelven írt, könyvecskét. Kezdetben az írás nagyon ingadozó és bizonytalan volt, de a harmadik nyomtatásnál már határozottabb alakot nyert s jelenleg már eléggé tiszta és határozott az írás. A kazáni egyházmegyében van eddigelé összesen 40 falusi iskola s évenként szaporodik, mert a kazáni tanító képezdeből minden évben kerül ki egynehány fiatal néptanító, kinek tudománya abból áll, hogy tud tatárul és oroszul írni, olvasni és egy keveset számol, valamint a földrajzból, aztán számhangjegy szerint énekelni. Számhangjegy annyit jelent, mint a közönséges kóta vagy hangjegy (C =) helyett arab számjegyeket írnak az ének egyes szótagjai fölé, mely számok teljesen a hangjegyeket pótolják, s amint láttam, ezek a kis tatár fiúk is oly könnyen fölrajják az ének fölé, melyet már tudnak, a számhangjegyeket, mintha zeneszerzők volnának.

A tatár pappal tartott nyelvészeti értekezés mindjárt kezdetben, a magyar és tatár szórend körül forgott; az eredmény az, ami nálunk, hogy az ige előtt áll a tatárban is a hangsúlyos szó, a mit majd lesz alkalom meglátni az általam gyűjtött népirodalmi termékekben.

Egynehány tatár faluban voltam már megnézni a tatár életmódot, nagyon szegényes biz a; no de erről majd.

Bolgáriban a hajdani Bolgárország fővárosának romjait megnézni még eddig nem voltam pénzkimélés tekintetéből; különben van itt egy németszületésű orosz ezredes, (név szerént Rittig) által orosz nyelven írt, sok fáradság és költségbe került mű, mely csak a múlt évben jelent meg, s mely a kazáni kormányzóság különféle népeivel foglalkozik; ezen műben a többi közt a mondott város romjai is lefényképezvék. Ha később érkezősem leend, ezen egész művet fordításban szándékom megismertetni hazánkkal. A miveltebb tatár, ki a bolgár névre büszke, e romoknál, mint hajdani országuk egyik maradványánál, rendesen námáz-imát szokott elvégezni.

Végre egyet szeretnék a magyar nemzettel tudatni, azt t. i. hogy sokkal kívánatosabb volna ránk nézve minden tekintetben, a stipendiumokat nem az arab, perzsa s görög nyelvet tanuló ifjaknak, hanem an-

nak adni, a ki a minket sokkal inkább érdeklő sinai nyelv megtanulására s eshetőleg egy sinai utra elhatározná magát, mert nagyon valószínű, hogy a roppant nagy birodalomban igen sokféle nép írja saját nyelvét sinai jegyekkel s így sínainak tartják őket, holott más fajuk. Én ki annyi időt töltöttem el jogi tárgyak s mindenféle nyelvek tanulásában, nem tehetem, hogy a legkevesebb négy évet igénylő sinai nyelv tanulásához fogjak: a nyelveket, miket tudok, szép csendesen elfeledném akkorra, amidőn a sínaival készen lennék.

Ha valamit ezen igénytelen soraimból az Akadémiával közölni méltóztatik, én nem bánom, egészen rendelkezésére állok.

Kazán, 1871. szeptember 2-án.

hálaköteles kész szolgája.

Bálinth Gábor.

Jelentés az Akadémiához.

Alulirt 1871. június 17-én érkeztem Kazán városába, s csakhamar tudtomra esett, hogy a mongol kalmik s a többi keleti nyelvek tanszéke az itteni egyetemről a keleti könyvtárral együtt Sz. Pétervárra tétetett át s hogy jelenleg említett városban csak árnya maradt az előbbi híres keleti nyelvészetnek. Ezen szomorú tudomáshoz járult egy második, az t. i. hogy a magába Mongoliába való menetel jelen viszonyok közt veszélylyel van összekötve az ottani nyugtalanságok miatt, mely akadályon kívül ott van a pénzkérdés is, mert az itteni tanárok mondása szerint, az ezen utra szánt összeg igen édes kevés, mint mondja a székely. Ehhez járult továbbá annak hallata, minő eszközök állottak Schmidt, Kovalevsky stb. mongolistának rendelkezésére, hogyan voltak képesek annyit tenni a mongol nyelv terén, mennyit mi soha sem tehetünk. Ily hallomásokra én megérkeztem után csakhamar tervet készítettem magamnak amint következik:

Kazánban maradni addig, míg a tatár-bolgár népnyelvet megtanulom s annyi anyagot gyűjthetek, amennyi ezen nyelv grammatikájának kidolgozására szükséges;

ezt végezve Astrachan vidékére menni az ottani mongolok s kalmikok nyelvét megtanulandó s nyelvanyagot gyűjtendő, annyival is inkább, mert a lelkész akadémiai mongolkalmik nyelv tanára Mirotvorczof ur állítása s Bobrovnikof nyelvtana szerint is a mongol és kalmik beszélgetési nyelv egy és ugyanaz; a kalmik úgy ír amint beszél a mongol, ez pedig úgy ír, mint századokkal ezelőtt;

Astrachanból a népirodalmi termékek összegyűjtése után Sz.-Pétervárra menni, ott a mongol irodalom termékeit tanulmányozandó s egyszersmind bevárandó, ha lehet, a mongoliai ut előtt álló akadályok megszüntét. En kockázatni semmit sem akarok. Ezen terv szerint járva a harmadfél hónapi Kazánba lételem alatt magamévá tettem a kalmik népnyelvet annyira, hogy rajta beszélek és írok; gyűjtöttem egy kis Chrestomathiára való anyagot, mely áll tulajdon hallomásom után föl-

jegyzett szók, népmesék, népdalok és talányokból, a lehető tiszta népvulven.

A Budenz ur által kidolgozott čuvaš és čeremiš nyelvtanokat született čuvaš és čeremišsel keresztül néztem, az első elég jó; a másodikban az a hiba, hogy a két nyelvjárás össze van vegyítve. A čuvaš és čeremiš vulven létező orosz fordításokat megszereztem. A čuvaš, čeremiš és kérésén (orosz-keresztvény) vallásu tatárokkal megismertettem, mit tesz ősei nyelvét elfeledni s az észt nem művelni. Buzdítottam s buzditom folyvást a népmesék és dalok összegyűjtésére. Fájdalom, kevés az iskola, a čeremišeknél plane teljesen hiányzik, de ha van is, mit ér ha a pópá ott van? Most jelenleg az urtmort (ar tatáru, votják oroszul) nyelvvel foglalkozom; hisz amint gyanitom, ezen nyulvet csak az orosz evangelium fordítás után ismerik; ezek pedig irgalmatlanul rozsak. Ha a keresztvényesség fölvetetésekor a mi nyelvünkkel is így bántak, akkor csodálkozunk kell, hogy nyelvünkben a turáságból megmaradt valami. Kazánból, minthogy ezen város az én erszényemhez képest igen drága lenne télre, september hó végével indulok Astrachanba, föltéve, hogy az évi összeg második felét az ígélet szerint megkapom.

Kazán, 1871. september 2-án.

Bálinth Gábor.

A tudósítások az Értesítőbe adatnak, az értekezés pedig bírálatra.

Huszonhetedik akadémiai ülés.

A II. osztály hatodik ülése.

1871. october 9-én.

Horváth Mihály r. t. osztályelnök elnöklote alatt.

276. (26) **O s z t á l y e l n ö k** üdvözölván az akadémiai szünidők után egybe- gyűlt tagokat, jelenti, hogy Rónay Jácint r. t. és osztálytitkár hódolva azon legmagasb bizalomnak, mely mint történelmi tanárt egy évre ő fensége a koronaherceg mellé szólítja, az Akadémiát fölkérte, hogy osztálytitkári állása iránt, melynek toendőit távolléte alatt nem teljesitheti, intézkedjék. Miután pedig a M. T. Akadémia alapszabályainak 51-ik §-a aként rendelkezik, hogy az osztálytitkár „akadályoztatása esetére az osztályelnök nevez ki helyottest“: ily eset jelenleg fűn forogván, osztályelnök a legközelebbi nagygyűlésig Frankl Vilmos I. tagot nevez ki helyottest osztálytitkárrá, s erről az osztályt értesíti.

Tudomásul vétetett.

277. (27) *Frankl Vilmos* az 1870-iki nagygyűlésen megválasztott I. tag felolvassa székfoglaló értekezését ily cím alatt: „Pázmány Péter diplomatiai küldetése Rómába 1632.“ Kivonata ez:

Értekező mindenekelőtt kiemeli, hogy mióta hazánk a Habsburgok jogara alá jutott, magyar államférfiaknak csak ritkán volt alkalmuk a világeseményekre közvetlen befolyni s a diplomatia terén érvényesíteni képességeiket. A gyér kivételek közé tartozik *Pázmány Péter*, kit a szel-

lemi főlény, melyet a császári udvar fölött birt és II. Ferdinánd személyes barátsága képesített, hogy hatása túlterjedjen hazája határain, midőn 1632-ben a szentszékekkel kezdendő diplomatiái tárgyalások végett Rómába küldötte. Az ezen követségre vonatkozó emlékek ritka teljességgel fennmaradtak. A naplót, melyet Rómában vezetett, és a császárhoz küldött jelentések egy részét már 1830-ban a tudós Mednyánszky Alajos báró közrebocsátotta. A jelentések másik részét, a többi irományokkal a cs. titkos levéltár őrizi. A pápai államtitkárnak a szent szék nuntiusaival; továbbá a Rómában székelő spanyol, toskánai és velencei követeknek udvaraikkal folytatott levelezései, melyeket értekező Róma, Simancas, Flórencz és Velence levéltáraiban használt, gazdag anyagkészletet helyeztek értekezőnek rendelkezésére, miután Pázmány római tevékenységével bőségesen foglalkoznak.

Pázmány küldetésére azon veszélyek szolgáltattak közvetlen alkalmat, melyek 1632. elején Gusztáv Adolf svéd király diadalai következtében az ausztriai dynastiát és a németországi catholicizmust fenyegették. Ugyanis II. Ferdinánd ez időben majdnem egészen elszigetelve állott. A protestantismus megsemmisítését célzó törekvései a kath. hatalmak részéről közönynyel, vagy épen ellenséges érülettel találkoztak. Sőt a francia udvar nyíltan a svéd királylyal szövöttezett. A szent szék magatartásával sem lehetett megelégedve. VIII. Orbán bár némileg segélyezte a ligát, II. Ferdinand politikája iránt nem viseltetett rokonszenvvel; ezen politika győzelmét sem lehetségesnek, sem kívánatosnak nem tartotta. Határozottan vonakodott hozzájárulni oly kísérletekhez, melyek a hit egységét fegyver hatalmával igyekeztek helyreállítani. Eként meggátolta, hogy a háború, melyet ma 30 évesnek nevezünk, időre és térre még iszonyúbb mérveket vegyen föl. Magatartásában megerősítette őt Richelieu, ki a curiánál irányadó befolyással birt és a pápát meggyőzni tudta a felől, hogy az ausztriai ház világalurami tervai az európai egyensúlyt és a szent szék függetlenségét egyenlőn veszélyeztetik, minélfogva azok megghiúsítása és Ausztria gyengítése az európai államoknak és a szent székek közös érdeke.

A császári udvar jól ismerte ezen viszonyokat. Miután pedig reá nézve életkérdés volt a szent széket megnyerni, s az ausztriai ház érdekében actióra birni, a császár 1632. február elején Pázmányt, mint rendkívüli követét, Rómába küldötte. Ez sietve megtette készülékeit, és mivel a cs. kincstár a költségeket előlegezni nem volt képes, saját pénztárából 24000 tallért előre küldött. Február 14-én utazott el. Kiséréte 48 egyénből állott; közöttök több kanonok és főúr. Saját lovain tevéen meg az utat, ez 41 napot vett igénybe s költségei közel 5000 forintra rugtak.

A cs. utasítások szerint Pázmánynak hármas föladata volt. Kieszközölnie kelle a pápánál, hogy ez jelentékenyebb összegekkel segélyezze a császárt, hogy a francia királyt elvonja a svéd szövetségtől és élére álljon a kath. hatalmak szövetségének a protestantismus leküzdésének céljából. Eként előrelátható volt, hogy a fogadtatás, melyben ez előterjesztések részesülnek, eldöntő befolyást fog gyakorolni az európai politikára.

Rómában aggodalommal várták Pázmányt. Mert a pápa elhatározva volt, hogy eddigi semleges állását el nem hagyja, másrésről minden áron kikerülni ohajtotta az összeütközést az ausztriai udvarral. E miatt Barberini Ferencz bibornok államtitkár oly nehézségeket kívánt Pázmánynak teremteni, melyek a reá bizott politikai ügyek tárgyalását késleltessék. Reábirta nagybátyját, a pápát, hogy Pázmánytól a követi czimet és jelleget megtagadja; arra hivatkozván, hogy a bibornokok egyranguak a világi fejedelmekkel s így nem nem lehetnek ezeknek követei, mert különben elhomályosítaná saját méltóságuk fényét.

Pázmány ezalatt márczius 28-án nagy fénynyel tartotta bevonulását az örök városba s a Piazza Colonna egyik palotájában vett lakást. Az első napok látogatások között folytak le. Minden oldalról a tisztelet kiváló jeleivel halmozták el. Minélfogva élénk reményeket kezdett táplálni küldetésének sikere iránt. Azonban kiábrándította az első hivatalos audientia, melyet april 6-án nyert. A pápa, mielőtt előadását meghallgatná, kijelenté, hogy öt cs. követnek nem ismerheti el, sőt a cs. megbízólevelet sem fogadhatja el, ha az követnek czimezi. Rövid eszmecegere után, Pázmány e kínos incidensnek azon erőteljes észrevétellel vetett véget, hogy uralkodója nem a végből küldötte Rómába, miszerint itt vitatkozzék, vajon bibornokok viselhetnek-e követi hivalt; hanem a végett, hogy előterjeszse Németország bajait és kikérje a szen szék támogatását. Beszédjének végeztével a pápa csak röviden szólott, föntartván magának később érdemlegesen válaszolni.

Pázmány ezt nem várta be tétlenül. Főleg azon egyéniségeket igyekezett megnyerni, kik a pápára befolyással bírtak. E miatt unokáival, a Barberini hercezekkel és a külügyi hivatal egyik jeles titkárával Azzolini püspökkel gyakran értekezett; meggyőzni kívánta őket, hogy a pápát főpásztori kötelességei, politikai és családi érdekei egyaránt sürgetik a császár ügyének fölkarolására. Azonban ezen értekezletek alkalmával csakhamar meggyőződött, hogy sikerre alig lehet reménye. Minélfogva már april 10-én felhatalmazást kért uralkodójától, hogy Rómát elhagyhassa. Helyzete annál kellemetlenebb volt, mert a követi czime és jellege körül támasztott újabb nehézségek arra készítették, hogy april 14-én óvást tegyen s azt a bibornoki collegium tagjaival közölje. Emlékiratot is csatolt hozzá, melyben a történelemből kimutatta, hogy bibornokok minden időben viseltek követi tisztelet, s az ellen a pápáknak soha sem volt kifogásuk. Bátor föllépése nagy mozgalmat idézett elő Róma hivatalos köreiből. Annál inkább, mert az államtitkár igyekezetei, Pázmányt megnyugtanni, nem vezettek eredményre. Ha eltűrte volna — mondá — a császári tekintély ellen intézett támadást, joggal gyenge elméjű és jellemű embernek tartották volna, s bizonyosan magára vonja a magyaroknak, még inkább a németeknek megrovását. „Már pedig — tette hozzá — a császár érdekében kész vagyok fölládozni nemcsak bibornomat, hanem életemet is.“

Eljárását a császár teljesen helyeselte és april 28-iki leiratában magasztaló szavakkal halmozta el hűségét és bölcsességét. Levelet intézett a pápához s meghagyta Pázmánynak, hogy ha ezután is megtagadnák tőle

a követi ezimet, újabb óvástbocsásson ki és hagyja el Rómát. Azonban mind Pázmány, mind a curia elhárítani óhajtotta a nyílt szakadás botrányait.

S az államtitkár készségesen fogadta el Pázmány javaslatait, melyek a főnforgó vitás kérdés békés kiegyenlítését lehetővé tették. A pápa ugyanis kijelentette, hogy nem volt szándéka Pázmányt megfosztani azon tekintélytől és jogoktól, melyekkel más világi fejedelmek által követi minőségben Rómába küldött bibornokok is éltek. És Pázmány ennekutána csakugyan a követeket megillető minden jogokat igénybe vette.

Ezalatt april 24-én közlé VIII. Orbán elhatározásait. Készenek nyilatkozott nuntiusai által fölhívni a francia királyt, hogy a svéd szövetségtől elálljon. De a kért pénzsegélyt és a kath. szövetség tervének fölkarolását megtagadta. Pázmány csüggedten távozott a Vatikánból. „Nem tudom — írja uralkodójának — melyek Istennek titkos végzése; de úgy látom, hogy az ügyek előmozdítására minden ut el van zárva, s megfeszített igyekezeim daczára a jók várakozásai és felséged reményei meghiusultak.“

Pázmány mindazáltal még egy kísérletet tett. April 3-án fölkérte a pápát, hogy legalább a tizedeket, melyekből a császárt segélyezi, több évre előre adja el s az egész összeget egyszerre küldje be. Továbbá ajánlá, hogy a tervezett kath. szövetség föltételeit módosíttatni fogja, a pápa ohajjaihoz képest, csak helyezze kilátásba hozzájárulását. Mig azonban a válaszra várakozott, Bécsből futár érkezett s meghozta az újabb csapások hírét, melyeket Gusztáv Adolf a liga hadaira mért, azokat a Lech partjain megvervén és Bajorország nagy részét elfoglalván. Pázmány, midőn e híreket az államtitkárral közölte, újra rögtöni segélyt sürgetett a németországi katholicismus megmentésére, melyet sülyedező hajóhoz hasonlított. Mindazáltal midőn május 13-án a pápánál Castel-Gandolfoban megjelent, s itt ékesszólását, bátorságát kimerítette, semmit sem volt képes kieszközölni. Ennek folytán kijelentette, hogy rövid idő mulva visszatér hazájába.

Es csakugyan intézkedését az elutazásra oly sietséggel tette meg, mely nem nélkülözte a tüntetés jellegét. Ugyanis a pápa junius 4-ére consistoriumot hívott össze, hogy itt Pázmányt a bibornoki méltóságot megillető jogokba beigtassa. De ő azon néhány nappal, mely a consistoriumtól elvალasztá, sem akarta római tartózkodását meghosszabbítani. Mire a pápa rendkívüli uton, breve által adományozta neki a sz. Jeromosról czimzett bibornoki egyházat. E mellett a bucsulátogatások alkalmával mind Pázmányt magát, mind kíséretének tagjait, számos kegyelmek és kitüntetésekben részesítette.

Azonban jelentősebb tények is bizonyították, hogy Pázmány föllépése a curiára lényeges hatást gyakorolt. Itt meggyőződtek most, hogy a császári udvarnak teljes elidegenítése komoly veszélyeket szülhetne és káros visszahatással lehetne a kath. érdekekre. E miatt az utolsó perczben elszánták magukat áldozatokra. Mig Pázmánynak számtalanszor kelle halani, hogy a pápai kincstár teljesen kimerült állapotban van és hitelműveletekre is képtelen: ezt most tényleg megezáfolták, midőn 120 ezer tallért helyeztek a császár rendelkezésére. „Ezen erőfeszítésre — írja

junius 5-én az államtitkár Bécsbe — ő szentségét a cs. felség és a vallás érdekei iránt viseltető jó indulatai mellett nem kevésbé ösztönöztek Pázmány bibornok buzgó igyekezetei.“

Pázmány ezalatt május 31-én távozott Rómából. Junius 10-én a venezzei köztársaság által följánlott diszes gályák vitték Anconából Fiuméba. És a nevezett hó végső napjaiban érkezett Pozsonyba. Innen Bécsbe sietett, hogy a császárnak jelentést tegyen. Nem titkolta el meggyőződését, hogy a pápa ellenséges érületeket táplál a cs. ház irányában és a francia befolyás uralma alatt áll. Annyira elkészerítette és fölge-relte őt ezen tapasztalás, hogy szokásos mérsékletéről megfélekedve, a császárt ellenséges manifestatiókra igyekezett birni a szent szék ellen. Azonban II. Ferdinánd birt annyi önmegtadással, hogy a sérelmeket eltürje s a nyilt szakadást meggátolja.

Eként Pázmány a reá bizott föladatot egész terjedelmében nem oldhatta meg. Richelieu befolyását nem tudta megsemmisíteni. A svéd király előnyomulását sem volt képes diplomatiái eszközökkel megakasztani. De küldetése nem maradt hatás és eredmény nélkül. Egy pillanatra némi buzgalmat fejtenek ki Rómában II. Ferdinánd támogatása körül. Segélyt küldenek Bécsbe, mely bár nem áll arányban a viszonyok követeléseivel, de elismerése a császári ügy jogosságának és kárhoztatása az Ausztria ellen fondorkodó, majd nyiltan küzdő francia politikának. E mellett a Bourbonok és Habsburgok kibékítésére a szent szék nuntiusai Bécsben, Madridban és Párisban öszhangzó actiót indítanak meg, melyet csak a határozottság s nem az öszinteség hiánya tett eredménytelenné.

Pázmány római tevékenysége és az érintett eredmények nemcsak császári küldöjének háláját biztosították részére. Mindazok, kikkel missiója érintkezésbe hozta, tisztelettel meghajoltak lángesze és jelleme előtt. Főleg pedig azok, kik hatalmas támaszt birtak benne rokonirányú törekvéseikben — a spanyol diplomaták — távozása után nehezen nélkülöztek tehetségeinek és erélyének segélyét. Ennek folytán oly tervvel léptek föl, mely őt visszahozandó volt Rómába. 1632. augusztus 14-ikén kelt jegyzékükben kiemelték, hogy mindenkülözt kívánatos lenne, miszerint Pázmány, mint a császár rendes követe, állandón az örök városban tartózkodjék.

A spanyol király államtanácsának előterjesztéséből megértette ezen javaslat horderejét és nem késett azt fölkarolni, sőt késznek nyilatkozott a követség költségeinek egy részét magára vállalni. Pázmány kezdetben vonakodott elhagyni hazáját és elfoglalni a följánlott kitünő állomást. De utóbb a Bécsben székelő spanyol követek ismételt sürgetéseinek engedett. Onate gróf 1634. február 5-én jelentheté III. Fülöpnek, hogy Pázmány kész a küldetést elvállalni. Csak biztosittatni kívánt a felöl, hogy a pápa szivesen fogadja; továbbá 16000 arany évi fizetést igényelt. Miután pedig a császár ezen összegnek csak felét volt hajlandó fizetni, másik felét a spanyol kincstárnak kelle födözni.

A spanyol államtanács két ülésben — ápril 30. és szeptember 5-én — foglalkozott ezen ügygyel. A tanácsosok mind áthatva voltak azon meg-

gyöződéstől, hogy az ausztriai ház érdekei sürgetően követelik Pázmány tartózkodását Rómában; minélfogva javasolták, hogy a király hozza meg a kívánt áldozatot. A király elfogadta e javaslatot. „Nagyfontosságúnak ítélem — írja a bécsi követnek — ezen férfiú küldetését Rómába; e miatt azt mindenképen előmozdítani fogod.“ Azonban III. Fülöp ily meleg érdeklődése daczára a terv nem valósult. Lehet, Pázmány hanyatló egészsége volt ennek oka. Vagy talán tudomására jutott, hogy a szent szék részéről nem számíthat kedvező fogadtatásra.

Bár mint legyen, hazánk szerencsét kívánhatott magának, hogy Pázmányt megtarthatta. Bár csak alig két évig bírta azon túl a hatalmas szellemű főpapot, ő ez alatt vetette meg alapját a nagyszombati főiskolának; és elhárítván a veszélyt, mely Rákóczy György erdélyi fejedelmet és közvetve Magyarországot is fenyegette, midőn 1636. elején Bethlen István a törökökhöz menekült, politikai érdemeire a koronát tette föl.

278. (28) *Thaly Kálmán* l. t. jelentést tesz a Rákóczy-Aspremont levéltárban Vörösváron általa újabban eszközölt kutatások eredményeiről, s a levéltár másolatásáról. A jelentés így szól:

A bold. Szalay László által 1864-ben Vörösvárról elhozott s II. Rákóczy Ferenczet illető irományoknak tavál befejezett másolatásáról Csengery Antal akadémiai másodelnök úr m. é. október havában jelentést tett. Ezeket jelentésttevő még a mult évben Vörösvárra visszaszállította s a történelmi bizottság megbízásából újabb 94 csomagot hozott magával, melyek leginkább Károlyi, Eszterházy, Forgách, Pekri s mások levelezéseit tartalmazzák. Mindazáltal találtattak azokban diplomatiai irományok is, nevezetesen XIV. Lajos, Nagy Péter czár, Frigyes porosz király, Szász Ágost és Lesczinszky Szaniszló lengyel királyok, Charlotte Amelie herczegnő — Rákóczy neje — úgyszintén minisztereik s ügyviselőik levelei; nemkülönbön török, lengyel, moldva és oláhországi levelezések is. Az országgyűlés által külön e célra megszavazott javadalmazás lehetővé tette, hogy a másolatás szakadatlanul öt egyén által és pedig oly gyorsasággal eszközöltessék, miszerint a munka f. é. augusztus hó végére befejeztetett. Minélfogva az említett 94 csomagot jelentésttevő Vörösvárra visszavitte és a II. Rákóczy korára vonatkozó még hátralevő történelmi okmányokat az egész levéltárból összegyűjtván, azokat számszerint 40 csomagot — magával elhozta. Reméli, hogy ezeknek másolatása a jövő tavaszig befejeztetik s ekkor meg lehet kezdeni a gyűjteménynek ki nyomtatását, melynek közrebecsátása által az Akadémia mindenekelőtt hazánknak, de a külföldnek is — földerítve az északi és spanyol örökösödési háború történetét — lényeges szolgálatot teend. A legújabban Postre szállított irományok között különösen figyelemre méltó több tudósítás II. Rákóczy Ferencz ifjúságáról, midőn 1688-ban Bécsben a császári udvar felügyelete alatt neveltetett. Kitünik ezekből, hogy a nemzeti szellem és családjának traditióihoz való hő ragaszkodás már korán erős gyökereket vert lelkében. Még nevezetesebb VI. Károly császárnak, mint Spanyolország és két Sicilia királyának Prágában 1723. július 3-ikán kelt adománylevele, melyben II. Rákóczy Ferencz fiának III. Györgynek hü-

séges szolgálatai jutalmául Siciliában két birtokot — Valle de Giunchi és Contrasto nevűeket — grófi czimmel adományoz, miről eddig történetíróink tudomással nem bírtak. Jelentéstevő végül köszönetet szavaz a vörösvári levéltár birtokosának, gróf Erdődy Istvánnak szives készségeért, melylyel a levéltár gazdag kincseit a M. T. Akadémia rendelkezésére bocsátotta.

279 (29) A főtítkár az október 2-án tartott összes ülés határozatából megbíráltatás végett átteszi a magyar hölgyek alapjából kortani kézikönyvre kitűzött jutalomra beérkezett két pályamunkát.

Együttal jelenti, hogy a Pór Antal-féle aegyptologiai kérdésre nem érkezett pályamunka.

A két pályamunka megbírálására Ipolyi Arnold r. t. Finály Henrik és Torma Károly l. tagok kéretnek fel.

IV. Igazgatósági ülés. 1871. oct. 15-én.

Nagyméltósgu gróf Lónya y Menyhért akadémiai elnök ur
elnöklete alatt.

48. Nagymélt. elnök ur az ülést megnyitván, előre bocsátja, hogy bár a tagok nincsenek jelen határozatképes számmal, azért az összegyűlt tárgyakat, a teljes ülés jóváhagyása reményében, czélszerű volna elintézni.

Elfogadtatott.

49. A f. évi május 19-én tartott ülés jegyzőkönyve

Felolvasottnak vétetik.

50. Másodelnök ur bejelenti Prónay József úr hozzá intézett levelét, mely szerint bold. neje Almásy Ilona a M. Tudom. Akadémia részére irodalmi czélokra 1000 osztrák értékű forintot hagyományozott végrendeletileg; s miután a végrendelet szabályszerű kihirdetése után a hagyatéki tárgyalás július 30-án vette kezdetét, annak befejeztével bold. neje végakarátának azonnal eleget fog tenni.

Köszönettel tudomásul vétetik.

51. Ugyanaz előadja, hogy a szünidő alatt a vallás és közoktatási minister úr által, az Eszterházy-féle országos képtár mikénti elhelyezése tárgyában összehívott enquëten megjelent és az Akadémiát képviselte. Az összehívottak ragaszkodtak ugyan egy új országos képtár épület létrehozásához, de azt nem vélték oly sürgősnek, hogy még néhány évig a képtár az akadémiai épületben ne maradhasson; minek következtében a minister 1872-ik évi költségvetésébe 10,000 forint lakbért fel is vett a képtár által elfoglalt helyiségekért.

Tudomásul szolgál. A mennyiben azonban a 10,000 forint lakbér előleges számitás és becsei nélkül van megállapítva, az elnökség megbizatik annak számitás utján kiderítettetésére, mennyi kamatnak megfelelő tőke van beépitve a képtár s annak öre által elfoglalt helyiségekbe, hogy e számitás alapján az 1873-iki lakbér-illetmény rectificálása végett az igazgatóság lépéseket tehessen.

52. Szintén másodelnök úr bemutatja az országos képtár apró költségeinek f. ó. april 28-tól júniusig terjedő számláját 153 fttal, melyet a képtár-igazgató utalványoztatni kér, minthogy a miniszterium az utalványozást megtagadta.

Miután az országos képtár iránti törvény april 28-án szentesítettvén, attól fogva a képtár a nemzet kétségtelen tulajdonává lett; az Akadémia april 28-a után a képtár költségeit nem viselheti; tehát a 153 forintot utalványozni nem lehet.

53. Teuchert Károly szobafestő az akadémiái ülésteremben alkalmazott négy tájkép keretezéseért, az aranyozott gypsz díszítményekért, a szinezés s aranyozásáért a 4 kép körül, 1100 forintot, a két ajtó feletti ívezet szinezéseért s aranyozásáért 140 forintot, összesen 1240 forintot követel. — E számlát másodelnök úr tulságosnak találván, utalványozását az Igazgató Tanács határozatától függeszté fel, noha Szkalniczky építész elismeri, hogy az árak a közöttök előlegesen történt egység szerint vannak föltéve.

Szkalniczky építész úrnak, mielőtt e munka kiviteléhez fogott, kötelessége lett volna költségvetést mutatni be az elnökségnek vagy Igazgató Tanácsnak; annál fogva Szkalniczky és Teuchert urak oda utasították, hogy mutassák ki a köztük előlegesen történt egységet, s a munka minden részletéről az egységi árakat; addig e számla utalványozása függőben hagyatván.

54. Csengery Antal másodelnök ur előterjeszti még Pucher József építész számláját 237 ft 76 krról, az Akadémia palotájában kis részben 1870. de többnyire még 1869. év folytán végzett többféle javítási munkák és szállított anyagokért, mely munkák állítólag a házgondnok hivatalba lépte előtt vitettek véghez.

Kiadatik mélt. Tóth Lőrincz volt pénztárnok úrnak felvilágosítás végett az iránt, valóban megtörténtek-e, s kinek rendeléséből e munkák? nincsen-e e számla még kifizetve, s ha nincs, mi okból maradt annak kifizetése ily későre.

55. Ugyanaz Bürgermeister Antal építőmesternek 1869. decz. 12-ről való számláját, 772 frt 50 kr összeggel mutatja be a bérházban alkalmazott vízvezetéki csövekért s ahoz tartozókért, melynek utalványozása szintén sürgettetik.

Hasonlóképp áttétetik volt pénztárnok urhoz felvilágosítás végett.

56. Előterjeszti még a 133 frt 36 krra menő költségvetést az udvarsarokban levő u. n. *elnöki* lépcső előtti járda kövezet megújítására s az udvar oly módoni színtezésére vonatkozólag; hogy az esővíz ne folyjon, mint most, a fal tövére, hanem kifelé a csatornába.

Miután az épület fala a tövére folyó s ott megálló víz által nagyon megrongáltatik, e mellett a képződő tócsa a jövő-menőknek is alkalmatlan s disztelen: a föntebbi költség e javításra utalványoztatik.

57. Végre szintén másodelnök úr a f. é. május 19-i ülésből a jegyzőkönyv 39. sz. határozatával történt kiküldetése tárgyában szóval jelenti, hogy az Akadémia tisztviselőin, szolgálain és fizetéses tagjain 1867—1869. évekről követelt jövedelmi adóhátralék csakugyan fenn van, a mennyiben, a volt pénztárnok elismerése szerint is, abból semmi az adóhivatalnak be nem fizettetett, ellenben arra vannak bizonyító jelek, hogy a volt pénztárnok úr a tisztviselők némelyikének fizetéséből, adó cím alatt vont le valamit, de ezt egy eseten kívül teljes hitelességgel bebizonyítani, s így ez ügyet vizsgálat útján tovább kideríteni nem lehet. Indítványozza tehát, hogy az Akadémia e hátralékokat tisztviselői és szolgálaiért fizesse meg, jövőre pedig ugyanazokért, ez úgy sem sokra menő adóösszeget a magáéból teljesítse, mint ez számos nagyobb intézetnél szokásban van.

Az indítvány elfogadtatván, a m. földhitelezet e szerint utasittatik, hogy az Akadémia tisztviselői- és szolgálaira kivetett jövedelmi adót mind a multra, mind jövőre rendesen fizesse meg a kir. adóhivatalnak. A mi a rendes tagi fizetéseket illeti, ezek jövedelmi adója mindenkor a fizetésből lészzen levonandó, s úgy az adóhivatalnak az Akadé-

mia által befizetendő ; a rendes tagi adóhátralék pedig, két évre elosztva, szintén a fizetések alkalmával az illetőknek részletenkint betudandó.

58. A főtitkár bemutatja Ghyecz Gyula ügyvéd úrnak az akadémiai vagyon rendezésére vonatkozó jelentését.

E jelentés egyelőre felolvasottnak vétetvén, kiadatik a t. cz. elnökségnek, hogy tartalmát megvizsgálva, amennyiben sürgős intézkedés vagy utasítás szüksége forogna fenn, azt tegye meg.

59. A vallás és közoktatási ministerium Budán f. é. június elején kelt 11939. sz. iratában, a herceg Eszterházy képtár megvételére az Akadémia pénztárához begyűlt 999 frt 58 krt, az államkincstár javára a budai magyar királyi központi állampénztárba befizettetni s ebbeli intézkedését, az adakozók névsorával együtt, közöltetni rendeli.

Miután az Akadémia f. évi vagyonmérlege szerint, a 999 frt 58 kr összeg a pénztárban megvan, annak a kir. állampénztárba befizetését semmi sem akadályozza ; a mi ellenben az adakozók névsorát illeti, az elő nem mutatható, minthogy a bold. elnök báró Eötvös az e célra hozzá beérkezett adományokat, a hivatalos út mellőzésével, maga küldözte takarékpénztárba, és se névsor, se kísérő levelek nem találhatók. Miről a nm. ministerium értesítendő.

60. A pesti m. kir. pénzügyi igazgatóság állítólag ismételve arra szólítja fel az Akadémia elnökségét, hogy az Akadémia palotájának felépítése alkalmával Holzpach András és Jakabbal nyers kövek, mész és építő homok szállítása iránt 1861. évi január 10-dikén kötött szerződés folytán *tényleg beszállított anyagok* mennyiségét közölje.

Megjegyezvén, hogy az Akadémia e tárgyban régibb felszólítást nem vett : a kir. pénzügyi igazgatóságnak megirandó, hogy annyi idő múlva, s az építkezést vezetett mind két elnök halála után, lehetetlen a tényleg beszállított anyagokról kimutatást adnia.

61. A főtitkár bemutatja néhai Vagyon István vál. novii püspök és nyitrai olvasó kanonok végrendeletének kivonatát, mely szerint az Akadémiának 50 o. é. frt hagyományoztatott ; s jelenti, hogy a pénz már át van téve a magyar földhitelintézethez.

Tudomásul szolgál.

62. Ugyanaz jelenti, hogy Jakab István kir. tanácsos és akad. lev. tag egy 105. osztr. ért. forintról szóló takarékpénztári könyvecskét küldött az Akadémia tőkéje gyarapítására, mely szintén már át van téve a m. földhitelintézethez.

Köszönettel vétetik tudomásul.

63. Ugyanaz bemutatja a m. kir. belügyminiszter úrnak f. é. július 24-ről 1713 eln. szám alatt kelt leiratát, mely szerint néhai Zmeskál János első foku örököse, atyja Zmeskál Sándor, a 37276 ft 60 krt tevő hagyatékon fekvő 16537 ft 25 krnyi teher letisztázására a fehéregyházi 103 ¹/₁₀₀₀ hold birtokrész eladását megengedtetni kéri. Bemutatja egyszersmind erre vonatkozólag Hinka József akad. ügyész véleményét, mely szerint a mondott birtok eladása annál kevésbbé ellenkezik az Akadémia érdekével, mivel egyrészt az Akadémia örökösödése csak Zmeskál Sándornak s az időközben elhalt Zmeskál Zsigmond három élő gyermekének elhalálózása esetére nyílik meg, másrészt a hagyatéki terhek minden esetre kiegyenlítendők stb.

Az Igazgató Tanács a kérdéses birtok eladásába, az ügyési véleményben foglalt módozatok szerint beleegyezik, miről a nmlt. belügyminister úr, az iratok vissza-szatolása mellett, fölterjesztésben, akadémiai ügyész úr pedig jelen jegyzőkönyv kivonatával értesítendő.

64. Makó város előljárói folyamodnak az Igazgató Tanács azon határozata ellen, mely szerint a város által 1860-ban az Akadémia tőkájére felajánlott 4000 frtból még fenn levő 3500 ft évenkénti 500 frtos részletekben törlesztésének megengedését azon fel-tételhez kötötte, hogy a mult évekről felszámolt 1050 frt kamatot a város fizesse meg, s kéri, hogy az Akadémia a kamatfelszámítástól álljon el.

Miután az Akadémia jövedelmét tőkéknek kamatja képezi: azok követelésétől el nem állhat; mindazonáltal ha Makó városa hajlandó lenne az összes tőkét f. évi de-cember utoljáig befizetni, azon esetre, a régi kamatokat az Igazgató Tanács elengedné, hogy ez alapítvány ügye elvőgre rendbe jöhessen.

65. A főtitkár a tudom. Akadémia 1871. június 26-i összes ülése jegyzőkönyve nyomán jelenti, hogy Ivánffy Ede „Magyarország czimere és színei“ című pályanyertes munkáját nem véli kiadandónak az Akadémia saját költségén, mert az nem tér el lényegesen szerző hasontartalmú s már nyomtatásban megjelent munkájától.

Tudomásul szolgál.

66. Ugyanaz bemutatja Kazinczy Bálintné sz. Homoky Matild, mint Kazinczy Ferencz három fia unokái édes anyjának az iránti folyamodványát, hogy a részükre elébb kijárt 800 ft évi segély, mely az Ig. Tanács határozatával ez évre már 400 ftra szállit-tatott, jövőre is csonkítatlanul kiadassék; a Kazinczy fekvő jószág pedig, melyben állítólag az ő 10,000 frtnyi része még benne van, semmi esetre se adassék el, hanem e 800 frt évi díj helyett adassék az ő, illetőleg gyermekei birtokába, igérvén, hogy ebből a Kazinczy emléképületet fel fogják tartani.

Az Igazgató Tanács nehéz szívvvel, de kénytelenségből szállította a Kazinczy utó-dok évi segélyét felényire; annál fogva folyamodó kérelmét a 800 ft csonkítatlan ki-szolgáltatása iránt nem teljesítheti. A mi a folyamodásban előadott jogi igényeket illeti, azok iránt az Akadémia ügyésze terjesztszen elő véleményt és felvilágosítást.

67. Bogyó Károlyné sz. Becske Olga, mint hasonlóan Kazinczy utód, beadott fo-lyamodásában szintén az évi segélypénz leszállítása iránt emelve panaszt, kér magának, mint Kazinczy Ferencz unokájának, 1871-től kezdve oly összeget utalványoztatni, mi reá, gyermekeire s anyjára valóságos segély legyen.

A fentebbi okokból ez nem teljesíthető.

68. Ybl Miklós és Szkalniczky Antal építészek, a palota építésének művezetéseért részükre utalványozott 1000 darab arany kifizetéseért folyamodnak.

Az Ig. Tanács 1870. márt. 15-i XXIX. és april 27-i XLVII. sz. határozatai értelmében, az 1000 arany kifizetése elrendeltetik.

69. Hellebrand Ágoston akad. könyvtári szolga folyamodik, hogy lakásbére fede-zésére az Igazgatóság egy meghatározandó összeget utalványoztatni méltóztassék.

Mészáros János, Emődy Mihály s Deim Ferencz szolgák esedeznek, hogy fizetésük a kapusnak mostani havi fizetésével párhuzamba, azaz egyenlővé tétessék.

Az Akadémia ez évi költségvetése ki lévén merítve, jelen folyamodványok ki-adatnak az 1872-i költségvetési bizottságnak vélemény és tekintetbe vétel végett.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Huszonyolczadik akadémiái ülés.

A III. osztály hetedik ülése.

1871. oct. 16-án.

Sztoczek József r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

281. (29) *Szabó József* r. t. „A tolucai meteorvas octaëderje és zárványai” értekezett. Kivonata ez:

E meteorvas lelhelye a Toluca-völgy Mexicoban. E meteorvasból az egyetemes ásványtani gyűjteménye számára érkekező egy kitünő példányt szerzett. Ezen vasmeteorit felületén quarcz ásványt keresett, mit egy oda való példányon Rose Berlinben két kis szemben fentalált, de semmi más meteoriten, sem pedig a tolucainak más példányán azt eddig nem észlelték. A quarczot ezen példány felületén sem találta, de a helyett egy oly nevzetességet fedezett fel, mely eddig említve az irodalomban nincs, t. i. a vas egy jól mérhető nagyságu kristályt képez a felület egy mélyedrényében s azon az oktaëder élszögei három irányban mutatkoznak. Ezer oktaëder nem úgy tekintendő, mintha az magában, mint ilyen, az anyag külső hozzájötté által képződött volna, hanem inkább mint egy mag, mely a külső lemezes burkok elmállása következtében visszamaradt, mint legszólóbb kifejezése az egész nagy tömeg (eredetileg 66 font) kristályos szerkezetének, a melyben a lemezek három irányban mennek, melyek az oktaëder lapjaival egyküzösek. Előadó sok vasmeteorit felületét vizsgálta hasonló kristályok felfedezése végett, de eddig csak egyen talált még egy kisebb és tökéletlen állapotban lévő alakot Párisban a Jardin des plantes kitünő meteorit-gyűjteményében. Ezen vasmeteorit belsejét tanulmányozandó, az egész darabot két felé vágatta, csiszoltatta és étette. Az így kikészített lapon igen szépen mutatkoznak a Phosphorvasnikkel vegy által előidézett rajzok, melyek az egész étetet felületet egy valóságos cliché-vé változtatják át. Ez minden tolucai meteorvason ismeretes, s mindnyáján egyaránt szép; nem úgy a vasmeteorit zárványai, ezek nem minden példányon ugyanazok; a bemutatott példány e részben a legtanulságosabbak közé tartozik; azon a vaskevényen kívül graphit és olivin mutatkozik, ez utóbbi olykor tetemes nagyságban, miből látni való, hogy a tolucai vas az olivines vasmeteoritekhez átmenetet képez, másrészt Daubréc azon nézetét támogatja, hogy a vasmeteoritek olivinféle kőzetekből származhattak, miként ezt kísérleteileg találta, ilyenket szénnel együtt magasabb hőfoknak tevén ki.

282. (30) Hunyady Jenő l. t. A trigonometriai sor állandóinak meghatározásáról szólt. Kivonata ez:

Az 1870-diki „Nouvelles annales de mathématiques“ februáriusi füzetében Brocard a következő feladatot adja:

$$y = A_1 \cos x + A_2 \cos 2x + \dots + A_n \cos nx$$

adott függvényben határozottassanak meg az A_1, A_2, \dots, A_n együtthatók úgy, hogy $x = \frac{\pi}{n+1}, \frac{2\pi}{n+1}, \dots, \frac{n\pi}{n+1}$ értékeknél y -nak megfelelő értékei y_1, y_2, \dots, y_n legyenek.

E feladat, melynek megoldása a jelen sorok czélja, nem csak tisztán matematikai szempontból keltett bennem érdeket, hanem ezt fokozta egyszersmind ama körülmény, miszerint az említett feladat több mathe-matico-physikai problémák feloldásánál fontos szerepet játszik.

2. Az említett feladat megoldása a következő egyenlet rendszer feloldására visszavihető:

$$\left. \begin{aligned} y_1 &= A_1 \cos x + A_2 \cos 2x + \dots + A_n \cos nx \\ y_2 &= A_1 \cos 2x + A_2 \cos 4x + \dots + A_n \cos 2nx \\ &\vdots \\ y_n &= A_1 \cos nx + A_2 \cos 2nx + \dots + A_n \cos n^2x, \text{ ha } x = \frac{\pi}{n+1} \end{aligned} \right\} (1)$$

E rendszerben nem csak az egyenletek száma határozatlan, hanem határozatlanok egyszersmind az ismeretleneknek együtthatói is, mely különös körülmény okozza, hogy a kérdéses egyenlet rendszer feloldásánál a determinans elmélet szokott modorát használva, nem vezetünk egészen célhoz.

Valamely tetszőleges számot $1, \dots, n$ i-vel, az (1) rendszer determinansát pedig Δ -val jelölvé, lesz

$$(2) A_i \Delta = \begin{vmatrix} \cos x \cos 2x \dots \cos (i-1)x & y_1 & \cos (i+1)x \dots \cos nx \\ \cos 2x \cos 4x \dots \cos 2(i-1)x & y_2 & \cos 2(i+1)x \dots \cos 2nx \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ \cos nx \cos 2nx \dots \cos n(i-1)x & y_n & \cos n(i+1)x \dots \cos n^2x \end{vmatrix}$$

vagy ha az egész egyenletet még Δ val szorozzuk és rövidség kedvéért

$$(3) \cos x \cos \lambda x + \cos 2x \cos 2\lambda x + \dots + \cos nx \cos n\lambda x = \Sigma \cos x \cos \lambda x$$

$$\cos^2 x \cos^2 \lambda x + \cos^2 2x \cos^2 2\lambda x + \dots + \cos^2 nx \cos^2 n\lambda x = \Sigma \cos^2 x \cos^2 \lambda x$$

$$(4) y_1 \cos x \cos \lambda x + y_2 \cos 2x \cos 2\lambda x + \dots + y_n \cos nx \cos n\lambda x = s x$$

téteket, ahol x és λ tetszőleges egész számokat $1, 2, \dots, n$ számsorból jelentenek, úgy a (2) egyenlet a következőbe megy át:

$$(5) A_i \Delta = \begin{vmatrix} \Sigma \cos^2 x \dots \Sigma \cos x \cos (i-1)x & s_1 & \Sigma \cos x \cos (i+1)x \dots \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ \Sigma \cos x \cos nx \dots \Sigma \cos (i-1)x \cos nx & s_n & \Sigma \cos (i+1)x \cos nx \dots \end{vmatrix}$$

a mely egyenletben az előforduló determinansok elemei a következő egyenleteknél fogva:

$$(6) \begin{cases} \sum \cos x \cos \lambda x = -1, \text{ ha } x + \lambda \text{ páros} \\ \sum \cos x \cos \lambda x = 0, \text{ ha } x + \lambda \text{ páratlan} \\ \sum \cos^2 x = \frac{1}{2}(n-1) \end{cases}$$

határozott számértékeket nyernek, minél fogva képesek leszünk magokat a determinánsokat is kiszámítani.

A nyert eredmények a következők:

1-ször. Ha n páratlan, úgy a Δ determináns $= 0$, a miből következik, hogy ez esetben az A_i együtthatók értékei általán végtelenek lesznek, azok egymáshoz viszonyai pedig véges értékeket nyernek.

2-szor. Ha n páros, úgy az A_i együtthatók értékei végesek lesznek, nevezetesen

a) Ha i páros, úgy

$$(7) A_i = \frac{2}{n+1} \{ 2s_2 + 2s_4 + \dots + 2s_{i-2} + 3s_i + 2s_{i+2} + \dots + 2s_n \}$$

b) Ha i páratlan, úgy

$$(8) A_i = \frac{2}{n+1} \{ 2s_1 + 2s_3 + \dots + 2s_{i-2} + 3s_i + 2s_{i+2} + \dots + 2s_{n-1} \}$$

3. Hasonló módon oldható meg a következő egyenletrendszer:

$$B_1 \sin x + B_2 \sin 2x + \dots + B_n \sin nx = z_1$$

$$B_1 \sin 2x + B_2 \sin 4x + \dots + B_n \sin 2nx = z_2$$

⋮

$$B_1 \sin nx + B_2 \sin 2nx + \dots + B_n \sin n^2x = z_n$$

ha megint $x = \frac{\pi}{n+1}$

Ez esetben

$$B_i = \frac{2}{n+1} \{ z_1 \sin ix + z_2 \sin 2ix + \dots + z_n \sin nix \}$$

Ez utóbbi rendszert Lagrange is „Recherches sur la nature et la propagation du son“ (oeuvres complètes T. I. pp. 80—89) című mémoires-jában sokkal hosszabb úton, csak nagyobb analytikai nehézségek megküzdése után, oldotta meg.

4. Végre még említésre méltónak tartom, hogy a Fourier-féle végtelen sorokban az együtthatókat szintén az itt közölt feloldásokból nyerjük, ha ezekben n -nek végtelen nagy értéket adunk.

Mind a két értekezés a szokott bírálat után az Értekezések között kiadandó.

Huszonkilencedik ülés.

Az I. osztály (nyelv és széptudományi) kilencedik ülése.

1871. oct. 23.

Pulszky Ferencz t. t. osztályelnök elnöklése alatt.

284. (32) Szarvas Gábor l. t. „Az idegen szók a magyar nyelvben. I. Szláv-magyar szóegyezések“ című székfoglaló értekezését olvassa fel.

Értekezésének kivonata a következő:

A nyelv, valámíg él, folytonosan változik; természetes tehát, hogy az egyes korszakok nyelve különbözik egymástól a szónak mind minősége, mind mennyisége tekintetében. Ebből azonban nem következik, hogy minden változás helyes, hogy helyesnek kell lennie; s hogy ennek épen ellenkezőjéről győződjjünk meg, csak az újabb irodalmi mozgalmat kell kissé figyelemmel kísérnünk; s tapasztalni fogjuk, hogy alig múlik el hónap, a mely ne szaporítaná a nyelvet egy új szóval; új kifejezéssel s új szórenddel, mindezt azonban nagyobb részt a nyelvszellem rovására; s már innen-onnan azon a ponton állunk, hogy, különösen szakművekben, alig ismerhetjük fel többé az igazi magyar nyelvet.

Proximus ardet Ucalegon. Tennünk kell, és pedig komolyan, vállvetve!

A legkártékonyabb pusztítást a szabadalmat nyert nyelvújítás képezi, melynél fogva mindenki hivatottnak érzi magát etymologizálni s rakás számra faragni az új szókat minden szabály, törvény nélkül, a legkorlátlanabb önkény s tetszés szerént.

Ezt kell mindenekelőtt megakadályoznunk és pedig a szóképzés törvényeinek megállapítása által.

Hogy ezt tehesük, igen nagy munkát kell előbb végeznünk, a melynek egy részét az idegen szók egybegyűjtése s különválasztása képezi.

Szókat csak oly népektől vehetni kölcsön, a kikkel közvetlen érintkezésben állottunk s állunk; ezeknek egyike a szláv nép, kikkel ezer év óta együtt lakjuk e hazának földét.

I.

Szláv-magyar szóegyezések.

E téren már több útegyengető dolgozattal találkozunk. Leschka „Elenchus vocabulorum slavieorum magyarici usus 1825.“ Dankovszky „Magyaricae lingvae lexicon critico-etymologicum. 1833.“ Hopitar „Die Fremdwörter in der magyarischen Sprache.“ Miklosich „Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen.“ — „Lexicon palaeoslovenicum.“ — „Die slavischen Elemente im Magyarischen.“

Miklosich neve a tudományos világban ismeretes, s dicséretre nem szorul. Dolgozatai által, ha nem is végezett el helyettünk e téren mindent, de nem sok tenni valót hagyott hátra; úgy, hogy elég volna kutatásait itt-ott egy kivétellel s némi megtoldással tudomásul vennünk. De mivel e tudomásvételnek épen ott, a hol szükség volna rá, nem vettük észre jeleit, kötelességünknek tartottuk, hogy mások után még egyszer mi is hozzászóljunk e tárgyhöz.

A szláv-magyar szóegyezések három osztályt képeznek: 1. kölcsönadó a szláv, 2. kölcsönadó a magyar, 3. a kétes szók.

A szlávból kölcsönzött szók.

A kölcsönvételnek lényegesebb ismertető jegyei:

1. A magyar nyelv hangtörvényeivel való összeütközés; tehát ha a szó két mássalhangzóval kezdődik.

2. Ha valamely szónak etymológiája idegen elemeket tüntet föl; és pedig:

a) a szó összetétel, vagy képzés, melyben mind a két tag idegen.

b) a gyökér idegen, a képző magyar.

c) a gyökér magyar, a képző idegen.

3. Ha a szláv tulajdon mellett a rokon nyelvek tanúskodnak.

4. Ha a szlávból átvett szó egy harmadik nyelvnek tulajdonát képezi; de a magyar hangtörvények az eredetiből való kölcsönzés ellen szólnak.

5. Ha a szó a X. XI. századbeli szláv codexekben elékerül, tehát olyanak tekintendő, mely őseink bejövetele előtt már a szlávban használatos volt.

Valószínűségi érvek:

1. Ha valamely szó a szláv nyelvek mindegyikében, vagy azoknak legtöbbjében megvan.

2. Ha a szlávval egyező magyar szónak a *aequivalense* a rokon nyelvekben kölcsönzésnek bizonyul be.

3. Ha a régi magyar nyelvemlékekben az illető szó még egyáltalában nem fordul elő.

Levelező tagsági oklevolének kiadása határozatilag.

285. (33) Zichy Antal l. t. tájékozó bevezetéssel mutatóványt olvas föl Valerius Flaccus „Argonauticonja”-ból *Fábián Gábor* r. t. fordítmánya szerint. Itt következik:

Mutatóvány

Valerius Flaccus magyarra fordított Argonauticonából.

(I. Ének. 651-ik verstől végig.)

TARTALMA.

Aeson Thessália királya, fija Cretheusnak, agg kora miatt trónjáról lemondván, minthogy fia Jáson még kiskorú volt, ideiglenesen az ország-lást testvéröcsésére Peliászra ruházta át s maga nejével a székvárosban Jolebószban nyugodalmasan élt. Peliász, hogy a már teljes korra jutott trónörökös, unokaöcsését Jásont kijátszhassa s helyébe majd maga után saját egyetlen fiát Acastust ültesse, szép szín alatt Jásont rábirta, menne el egy hajóhaddal Colchisba s hozná meg onnét a híres aranygyapjat Thessalia számára, a mely ahhoz előjogot formált; gondolván, Jáson e válságos tengeri vállalatnál bizonyosan oda vész. Jáson hát elindult; de

némi biztosítékul Peliász ármányai ellenében, elcsalta magával titkon annak fiát, neki unokatestvérét, Acastust is.

Most útjában erős tengeri vész fogta el. Ennek megszüntével áldozatot tart Neptunnak, hogy több ilyen vész ne érje. Erre az idő kiderül; örül mindenki a hajón, csak Jáson aggódik. Fél, hogy Peliász most majd otthon marad öreg szülőin, u. m. atyján Aesonon s anyján Alcimedán áll bosszút az elrablott Acastusért. Alcimede viszont otthon fián Jásonon aggódik, s hogy sorsáról valamit tudhasson, mint Hecaté avatott papnéja, ennek s a poklok urának áldozik, holtak árnyékait idézve fel. Áldozatára megjelen ipának Cretheusznak árnyéka; ki őt fia iránt megnyugtatja, de figyelmezteti őt és férjét Peliászra, hogy ez nagy bosszút forral ellenök, mitől hogy meneküljenek, őket minél előbb más világba költözésre inti. Ők hát mikor a városban híre futott, hogy Peliász a gyilkolási parancsot már kiadta ellenök: most új áldozatot tartanak az alvilág isteneinek. Bikát ölnek le; vért, melyet a megjelent Furia megmérgez, megisszák; Aeson átkot mond el Peliászra; s mikor a gyilkos poroszlók betörnek, már haldoklik mindkettő s rögtön ki is múltán, árnyaikat Cretheusz felfogja s a boldogok túlvilági lakába maga vezeti be.

-
- Majdan a tengert s feldúlt partjait a vizek atyja
Rendezi ismét; már elúzó a dél szeleit; megy utánnok
A két Borzalom, a lueskos Hullám, meg a Zápor,
És valamennyi az aeoli tengerszűkre igyekszik.
655. A feltárult nap kisütött, kelt égi szivárvány,
A fellők magasabb bérezek tetejére huzódtak.
Már elcsendesedett, víz tükrén úszik a nászád,
Melyet alól Thetysz és Néreusz nagy karja emeltek.
Most hát a vezető, papi köntöst öltve magára,
660. Fogja aranykolyhét, azt, melyet a jó fogadásért
Csótárokkal együtt hálálul hágy vala nála
Salmoneusz, míg nem volt örült s nom faragott még
Négyágú fa nyilat s vele Zeusként nem hajigálá
Athoszt és Rhodopét, se komor Pisán a nagy erdőt
665. S Élisz bús telekit maga még nem gyűjtogatá fel;
Abból áldozik a tengernek s ily szavakat mond:
Istenek, a kiket illet a harsányvész s hab uralma,
S kiknek fenséges palotátok az éggel egyenlő;
Úgy te, a kétalakú istennök apja a vízben,
670. Volt legyen a múlt éj vak eset, vagy akár ha az égsark
Forg úgy isteni kéz által s szükség, hogy a tenger
Fel-fellázadjon; vagy akár feltünto az újdon
Járműnek, népnek, fegyvernek bíra ama nagy
Bosszura: meglakolék; most istenséged irántam
675. Légyen, uram, kegyesebb, engedd haza vinnem ez élő

- Lelkeket itt, hogy ölelhessék a hon küszöbét még.
 Úgy neked érdemlett oltáraidon dusan égnek
 Szerne az áldozatok, díszítve kocsid- s lovaidal
 Fogsz láttatni atyám s kétoldalt nagyszerű Triton
 680. Tartja a tág zabolát — így állítunk mi ki téged.
 Nagy rivaj és kezek égre emelte követte a főnök
 E szavait, valamint mikor isten szörnű haragja
 És a Calábria telkeit pusztító tüzes ebjegy
 Aklokat és gabonát megszállt, csődül a tudatlan
 685. Pórnép szent ligetekbe s imát mond papja után el.
 S im szeliden lebegő szeleket látnak megerodni
 Nyúgotról; fékét megeresztve röpül a kivájt fenyv,
 Metszi a sós vizeket, hármás vasas orra habot tūr.
 Tiphysz kormányoz, hallgatnak rá a segítők,
 690. Mint a magas Zeusz széke körül készen van az isten
 Részire minden: szél, zápor, hófergeteg és a
 Villám, mennydörgés s még a forrásbeli víz is.
 De a vezért minden gondját haladó sulyos aggály
 És gonoszat sejtés zaklatja: hogy a mikor örvül
 695. Elrabolá, ki szavára hajolt, a királyfit Acastust,
 Mindent veszni hagyott s az egész gyanut ime bűnéért
 Apja fejére tolá s a szegényt nem biztosította,
 Míg maga távolban bizton van, s most az egész düh
 Majd rájok hárul, s méltán fél így a jövőtől.
 700. Már a vad Peliász dühbe jött s meglátva magasról
 A gyűlölt lobogót, nem tudja, hogy ontsa ki mérgét:
 Bátorság, hatalom semmit se segít, morog a had,
 Hogy gát a tenger s a vízre nyilat s tüzeket szór.
 Mint a midőn amaz érezzengésű parton a szárnyas
 705. Daedalus és rövidebb tollú pajtása szokatlan
 Felhőként kiröpült házából, a mimoszi tábor
 Hasztalanul morgott, s az üres nézésbe kifáradt
 Had tele puzdrával lovagolt Gortynba megint el
 És amint haza ért, az Acastus terme küszöbjén
 710. Földre terülve az ifju nyomait s emlékjeleit mind
 Csókkal előnté s míg a kuszált haju ősz szeme rajtok
 Jár így szól: tán már neked is feltűne atyád bús
 Képe, fiam, s tán gondolsz gyászos sóhajaimra,
 S látod már a csalást s ezer alkalmát a kegyetlen
 715. Végnapnak körüled. Va, oh hova menjek utánad?
 Nem tör az a lator a Scythák földére, se Pontus
 Öblibe, ámdo hiú dicsvágyát öntve beléd is,
 Hurezol a vad most vénségem gyötrelmire téged
 Még gyereket. Mondd, a tengert ha bejárni lehetne
 720. Gályákkal, nem adék vala bárkákát s hadat önként?
 Ó be hiába' bizál, házam, hogy leszen utódom!

- Ezt mondván, rögtön szörnyű dühbe jöve, bossúsan
 Így fenyeget: node kész, rabló, számodra is a vész
 És siralom, hiszen itt van apád! E közben a pompás
725. Termekben dúlfül fel-alá s esze jár iszonyúkon.
 A mikoron mérges szavait Thyonéusz a bűnös
 Bistoniakra fené s rá a sok ezer kinon átment
 Hémusz meg Rhodopé magas erdei nyögtek, ilyen volt
 A ki előtt fia, nője pitarba futott ki, Lykurgusz.
730. Másfelől Alcimedé, aggódva derék fia sorsán,
 Áldozik a Styx lelkeinek s a poklok urának,
 Hogy ha a felhitt árnyaktól tudhatna ki jobbat.
 A vele aggódó, de hason félelmit előtte
 Kebliben elzáró Aesont neje ráveszi könnyen.
735. Gödrökben sűrű vér áll a befedett Phlegeton nagy
 Tiszteletére! erős fennhangon idézi az éltes
 Bűvésznő a kihalt ősök lelkeit és unokáját
 Pléionének, s im ígéire szellemi arczát
 Felnyújtá, s gyerekét s menyit ott látván szomorúan,
740. A szentelt vérből ily szókat hallata Crétheusz:
 Szüntesd félelmed', röpiül ő a tengeren és mind-
 Mind inkább álmélikodik Aca az égi csodákon,
 Amint jó közelebb s vad Colchist sujtja a jóslat.
 Hah mily végzeteket telyesít! mily szörnyű lesz ő a
745. Népek előtt! s majd zsákmánynyal meg Scytha menyekkel
 Tér büszkén haza, mily örömetst törnék ki a földből
 Akkor még magam is! de te rád bűnös vasakat fen
 Véred, a balga király s nagy bosszút forral agyában.
 Mért nem futsz testtel lélekkel im e rabigából?
750. Jer, fiam, a boldog lelkek kora néma honában,
 S nemzünk Aeolusz is rejtett barlangiba vár rád. —
 E közben iszonyú kétségbeesett riadás kél
 A szomorú háznál, a városban hire futván,
 Hogy szedik ezrenként a hadat fejedelmi parancsra.
755. Most égő oltárt, sátozt és áldori öltönyt
 Rögtönz s nyugtalanúl nézdel szét féltiben Aeson,
 Mit kezdjen, valamint az oroszlán, kit tömeg ember
 Közbeszorít, szájtátva, szemet béhúnya tünődik,
 Ugy töpreng a vezér: vajjon kardját, az erőtlent
760. S ifjui vértzetét vegye-é agg létire kézbe,
 Vagy felhívja a véneket a könnyelmű tömeggel,
 Melléhez tapadott neje meg kezeit fölemelve,
 Engemet is, mond, végy társúl, ránk bármi eset vár,
 Úgyse soká élek s nélkülöd látni fiúnkat
765. Nem fogom; élnem elég volt, a ki mióta az elment
 A tengerre, ki birtam ama nagy kínokat állni,
 Egyre sir e közben. Esze Aesonnak meg azon jár,

- Mint meneküljön a válságból s mi halál neme leane
Hozzá legméltóbb, fényes kimulás, fia, háza.
770. Aeoli nemzetség s kivivott harc, a miket óhajt.
Nem feledé másik még zsenge korú gyereket sem,
A kit nagyra, dicső tettek nevelni szeretne,
Atyja halálát hogy majd megbosszúlja idővel.
Hát új áldozatot készít. Vén cyprus alatt állt
- 775 Mocskosan és vastag szenny-rozsdától belepetten
Egy bika még ; szarvára szalag van kékszinű kötve,
Homloka ternyő lombtól bokros, búskomor és nyög,
Nem bír állni helyén, megijedt, hogy látta az árnyat,
Ezt vad népe szokása szerint Plútónak akarta
780. Tartani fenn későbbi ajándokul s büvölő nő,
Mesterit a hármas Hecatét ongeszteli most s a
Styx népének nyujt vele végső áldozatot, már
Mondja az ódon imát, mely nélkül árnyakat át nem
Visz Cháron s mindnek kell várni az orcuszi révben.
785. A mint látta a férj, hogy a gyász mütéthez az állat
Epen kész : mond rája halált s szarvát az elítélt
Marbának fogván, így szól jós hangon utószor :
Ó ti, kiké a menny és kiknek nem vala tétlen
Éltetek a nap alatt, ti nekem békébe', hadakban
790. Jól ismert nevek, áldvák nagyhírű unokákkal ;
Úgy te atyám, kit előhívánk sírodból azért, hogy
Lásd gyászunk' s szenvedd a felejtett földi keservet,
Nyissatok a nyugalom hajlékához nekem útat,
S máris avasson ez áldozatom helyetekre be engem.
795. Bünnösöket Zeusznak feladó fönt s lent ragyogó szüz,
S tí boszu istennői : Jog, úgy te is a Furiáknak
Vén anyjok Fenyíték, szálljátok mind a királyt meg,
Sórzatok égő üszköt termibe, fogja meg átkos
Rémület keblét, gondolja, hajós seregével
800. Nemcsak az én fiam üldözi őt, képzelve, jönnek még
Pontusi nászádok, lobogók s haragos fejedelmek
Partjaihoz s féltében fusson a víz fele mindig
Fegyveresen, késő kimulás gátolja kísérett
Megmenekültét, halnia nálam előbb ne lehessen ;
805. Lássa midőn majd térnek a hősök vissza aranytól
Tündöklő utokon ; én meg gúnyolva kiállok
S őket víg arcczal fogadom, csakis akkor
(Hogyha talán van még hallatlan szörnyü halálnem)
Hozzatok olyannal rút véget az álnok öregre.
810. Veszeszen disztelenül, ne csatán, nem fegyverek által
Essék el, ne legyen méltatva vasára fijamnak ;
A maga megbízott kedveltjeinek keze tépje
Szét darabokra a vént, sírdomb teteméit ne takarja.

- Ilyen elégtételt nyerjen vérünk a királyon
815. S mind ama nemzetség, melyet tengerre kiküldött.
Ott állt s a sűrű vértől párolgó poharakra
Tette nehéz jobbját legfőbbike a Furiáknak,
S ök kiivák nagy vágygyal a tálakból meritett vért.
Kél robogás, zajosan rontnak mostan be kegyetlen
820. Küldöttek s fegyveit rántnak fejedelmi parancsból,
Már haldoklik az agg pár, már kezdnek szemek becsukódni,
Szétfolyt köntösükön tócsával látni kihányt vért.
És elsőbben is téged, még kiskoru gyermek,
A ki szülőid' vesztvén, félig halva valál már,
825. Tépnek szét s amazokhoz vetnek — borzada Aeson
A még haldokló, s emlékül vitte el árnya.
Földsarkunkon alól, elvágva az égi vidékről,
Van palotája a Tartarus atyjának; leomolni
Nem fog az akkor az éggel, majd ha a züllött
830. Mindent Zeusz szétbontja s a Zürnek visszaadandja
S a mikor a Cháosz tátongó szája a fáradt
Ős anyagot bényelheti mind a lomha világgal.
Két örökös kapu áll itt; nyitva van egyike mindig
Kárhozatúl a királyoknak s népeknek előtte.
835. Másikhoz közelíteni tilos, tilos ellene törni,
Nagyritkán s önként nyilik ez meg, csak ha vagy ismert
Hős jó sebjeivel a kinek házára sisak van
És kocszi tűzve jelül, avvagy ki szeret tudományt és
Tisztel erényt, félelmet s vágyat keblibe nem hord,
840. Vagy hogy jó valamely koszorús, szűz köntösü áldor,
Ilyeket Atlásznak szárnyas lábú ivadéka
Mind lobogó fákljával visz be, világol előttük
Messze az isteni tűz, míg a boldogok erdeit, a szép
Tájt s a kies rónákat elérik a hol süt a nap s tart
845. Éven át a verőfény s táncz; zeng a zenc és dal,
És hol a kik laknak, menttek minden hiu vágytól.
Atyja e lakba s örök városba vezetve fiját be,
Ugy megnyit is, hogy a bal kapunál milynémű fenytők
Vár Peliászra, nekik megmondja, mutatja hol a hely.
850. Ők bámulnak a nagy zajon, a gonoszok seregén és
E helyeken s a drága erény orcuszbeli dijján.

286. (34) Olvastatik a f. é. oct. 7-én tartott osztályértekezlet jegyzőkönyvének 46-ik pontja, mely szerint *Bitnicz Lajos* III. oszt. t. t. munkássága leginkább az I-ső osztály körébe esvén, a III. osztály felszólítandó arra, hogy az emlékezés tartását az I. osztálynak sziveskedjék átengedni. Ajánlatik továbbá, hogy *Árvay Gergely* I. t. fölötti emlékezésére *Szvorényi József* I. t., a *Fibúán István* I. t. fölértire pedig *Hunfalvy Pál* r. t. vagy ha nem vállalná, *Budenz József* r. t. szólíttassanak fel.

Az indítvány elfogadtatik,

Harminczadik akadémiái ülés.

Összes ülés.

1871. october 30-án.

Csenger y Antal akadémiái másod elnök úr elnöklete alatt.

288. A főtítkár, hirlapi tudósítás nyomán, bejelenti *Murchison Roderik* baronet, külső tagnak oct. 22-én történt elhunytát. •

Szomorú tudomásul vétetvén, az illető (III.) osztály felhívatik emlékbeszéde iránti gondoskodásra.

289. Földmívelés- ipar- és kereskedelmügyi m. kir. minister úr, f. hó 1-től 27. kiáll. számú körlevélben, az 1873-ik május 1-én megnyilando bécsi világtárlat fontosságára figyelmeztetvén, az ugyan abban Magyarország illő képviseltetésének előkészítése végett általa alakítandó bizottságba, melyben nem csak a földmívelést, ipart, kereskedést, tudományt és szépművészetet, hanem az ország különböző vidékeinek nemzetgazdasági érdekeit is tekintetbe kívánja venni, az Akadémia kebléből is néhány tagot kiszemeltetni, s azok neveit és lakását e hó végeig fölterjesztetni kéri.

Az Akadémia készséggel járul miniszter úr üdvös céljai megvalósításához, annál fogva részéről a mondott orsz. bizottságba Hunfály János, Rómer Flóris, Szabó József rendes, Gönczy Pál és Szily Kálmán lev. tagjait jelöli ki, miről a miniszter úr fölterjesztésben értesítendő.

290. A vallás és közoktatási nm. ministerium átteszi Óvári Lipót aug.—sept. havi kutatásai eredményét, egy csomag másolt oklevelet, mely hozzá a nápolyi osztrák magyar cs. kir. ügynökség útján érkezett.

Kiadatik a történelmi bizottságnak.

291. A főtítkár bemutatja a Jászkukerületek, Nógrád- és Liptó megyék közönségének az országgyűlési régi iratok összejegyzése tárgyában érkezett válaszait.

Átteendők a történelmi bizottsághoz.

292. A III. osztály oct. 16-ki értekezlete jegyzőkönyvében jelenti, hogy az országos magyar kir. statistikai hivatal 1762. stat. sz. megkeresése folytán oly tagok kijelölése végett, kik földtani, vegytani vagy meteorologiai szempontból véleményt mondanának úgy a honi, mint az összes európai szőlőszet statistikájának tervezete ügyében, Szabó József, Nendvich Károly és Schenzl Guidó urakat kérte föl.

Helyeslő tudomásul vétetvén, az orsz. statistikai hivatal ez értelemben tudósíttatni fog.

293. Ugyanazon osztály König Gyula urat ajánlja, hogy ily című értekezését: „A függvényeknek végtelen sorok által való kifejezéséről“ az Akadémiában felolvashassa.

Megengedtetik.

294. Jelenti továbbá a III. osztály, hogy néhai Flór Ferencz fölötti emlékbeszéd tartásával Poor Imre, Neilreich Ágoston külső tag felettivel pedig Hazslinszky Frigyes levelező tagokat bízta meg.

Tudomásul szolgál,

295. Ugyanazon értekezleti jegyzőkönyv szerint a III. osztály a Bolyay-féle iratok megvizsgálását Vész J. Ármin r. t. elnöke alatt, Hunyady Jenő l. t., továbbá dr. König Gyula és Schmidt Ferencz építész urakból álló küldöttségre bízta, mely már meg is kezdé működését.

Tudomásul szolgál.

296. Jelenti továbbá a III. osztály, hogy a m. kir. állami számvevőszék által tett kérdőpontok iránti véleményadásra Weninger Vincze tagját kérte fel.

Helyeslő tudomásul vétetik.

297. Végre ugyancsak a III. osztály a vallás- és közoktatási ministeriumnak 16583. számú, s innét áttett k. leirata tárgyában, jelenti, hogy az abban említett Stämpfer-féle középnyelvű készülmény, attól, kinek ki volt kölcsönözve, visszakérült, s az osztálytitkárnál van, kitől átvehető.

A fentiszelt ministerium ily értelemben tudósíttatni fog.

298. Az archaeologiai bizottság a vallás- és közoktatási nm. ministeriumnak innen hozzá áttett 20,302. számú, a lébenyi ó templom helyreállítására újabban kért 3000 frtra vonatkozó leirata tárgyában jelenti, hogy a bizottság ez ó templom fenntartását most is melegen ajánlja; mivel azonban a hazában sok régiségre vagy történelmi szempontból nagyon érdekes, jelen állapotát tekintve pedig a legsürgösb javítást igénylő műemlék van; azonkívül a hazában elterjedt balhiedelem szerint a műemlékekre szánt 16,000 frt nem egyedül építésekre és javításokra, hanem egyéb elkerülhetlen történelmi és régészeti célokra is engedélyeztetett az ország által: fölkérendőnek véli a nm. vallás- és közoktatási ministeriumot, kegyeskedjék Mosonymegye kérését a lébenyi templomra nézve teljesíteni; de annak bizottságát figyelmeztetni, hogy az egész 29.000 frtra rugó összegnek nagyobb részét alig fogja utalványozhatni, és hogy az első részlet utalványozása alkalmával kitett föltételt, t. i. az archaeologiai bizottság szakembere általi felülvizsgálataást a munka kezdetétől fogva, magának fentartja.

A bizottság ajánlata és véleménye elfogadtatván, e szerint fog a vallás és közoktatási ministeriumhoz fölterjesztés intézteni.

299. Szintén az archaeologiai bizottság Komárommegye újabbi megkerése tárgyában, mely a f. évi jegyzőkönyv 171. számú végzésével hozzá véleményre innen áttétetett, miszerint nem 300, hanem 3000 forint iránti kérelem volna a nm. vallás- és közoktatási ministeriumnál az Akadémia által pártolandó, — jelenti, hogy a bizottság, meg lévén győződve a tervezett régiségtár felállítására szükségéről, ennek ügyét melegen ajánlja az Akadémia pártolásába; mivel azonban a nemes megye a római műemlékek elhelyezésére szolgáló helyiségnek előrajzát és költségvetését be nem küldötte, a bizottság véleménye oda járul, hogy azon esetben, ha a nm. ministerium e célra a kért összeg utalványozását elhatározná, legalább annak módjára való alkalmazásáról is tudomást szerezni méltóztatnék.

A bizottság elfogadott véleménye szerint a nm. vallás- és közoktatási ministeriumhoz újabban is pártoló fölterjesztés határozottatott.

300. A Kisfaludy-Társaság Toldy Ferencz mint félszázados író tiszteletére f. é. november 12-én délelőtt 11. órakor az Akadémia díszteremében tartandó rendkívüli ünnepélyes közülsére az Akadémiát meghívja, mint a melynek az ünnepelt férfiú mindjárt keletkezésékor tagja s több évtizeden át buzgó főtisztviselője volt. Fölkéri tehát az Akadémiát, hogy magát ez ünnepélyen, úgy ömagához mint az ünnepelhez méltóan, képviseltetni kegyeskedjék.

Az Akadémia teljesen áthatva a kegyelet érzelmektől, melyek ez ünnepélyt létre hozták, felhívja minden tagját a megjelenésre. Hogy azonban tiszteletét küldöttség kinevezése által is tanúsítsa, másodelnök úr vezetése alatt a három osztályelnök, a három osztálytitkár és a fűtitkár urakból álló küldöttség^{et} jelöl ki, melyhez minden akadémiai tag csatlakozhatik.

301. Olvastatott a hazai első pesti takarékpénztár választmányának f. é. szeptember 22-ről kelt levele, mely szerint az egyesület Fáy alapítványából 1872. dec. 31-re kifizendő s 3000 ftal díjazandó pályakérdésül az igazgató-választmány, az Akadémia által javaslatba hozott tudományok köréből, a *nemzetgazdasági vizsgálat* jelölvéni ki, fölkéri az Akadémiát, hogy a pályakérdést olyképen méltóztassék formulázni, hogy az, mind elméleti, mind gyakorlati szempontból, hazai viszonyainkra alkalmazva tudományosan fejtsessék ki.

Áttétetik a III. osztályhoz, a kérdés oly módon formulázása végett, hogy azt a legközelebbi összes ülésből ki lehessen hirdetni.

302. A jogász-egylet állandó bizottsága köszönetet mond, hogy teljes ülései számára az Akadémia átengedte dísztermét.

Tudomásul van.

303. A debreczeni orsz. felsőbb gazdasági tanintézet kéri a Statistikai és Nemzetgazdasági közlemények IV. V. és VI-ik köteteinek 2-ik füzetét pótlékképpen megküldetni.

A mennyiben példányok vannak, a kérelem teljesítendő.

304. Jakab István kir. tanácsos és I. tag egy takarékpénztári könyvecskét 105 o. ért. frtról alapítványkép, — továbbá egy kötet saját versezetét kéziratban, és öt régebbről nem sajtó alá készült költeményből álló gyűjteményt küld a kéziratár részére.

Köszönettel vétetik, miről a tisztelt tag úr levélben is értesítettet fog, s a kéziratok átteendők a kéziratárba.

305. Olvastatott az Eötvös-gyászünnepély tárgyában összehívott elnöki értekezlet jegyzőkönyve, mely szerint az ünnepély, mint határozva van, 1872. febr. 2-án d. e. 11 óraker tartatik, emlékbeszédet gróf Lónyay Menyhért elnök úr, költeményt Szász Károly r. tag olvas, ugyanakkor a dicsőültnék Székely Bertalannál készülő arcképe és ij. b. Vay Miklós készített mellszobra, díszítményül felállítandók; az egyházi gyász isteni-tisztelet pedig az Akadémia költségén. a február 2-át megelőző köznapon (febr. 1.) tartatik, melynek rendezését Ipolyi Arnold r. tag sziveskedett magára vállalni.

Helyeselve tudomásul vétetik.

306. Olvastatott ugyanazon elnöki értekezlet jegyzőkönyve a magyar irodalom 1772-ik évi megújulása százados évfordulójának 1872. folytán az Akadémia által leendő megünneplése tárgyában, azon indítvány következtén, melyet a nm. elnök úr a jelen évi közülest megnyitó beszédében megpendített vala. Az értekezlet úgy vélte, hogy a kilátásban levő politikai viszonyok nem teszik ajánlatossá egy ily ünnepélynek az 1872-ik év első felében leendő tartását, úgy hogy az nem elébb, mint az év három utolsó hava egyikében volna legcélszerűbben tartandó; egyébiránt szükségesnek véli, hogy az előmunkálatokra már most akadémiai bizottság neveztesse ki.

Az összes ülés az értekezlet véleményét határozottá emelvén, bizottságu az értekezlet tagjait küldi ki, csupán még Greguss Ágost r. tag hozzáadásával. E szerint a bizottság állani fog: az akad. két elnök, a három osztályelnök, a fűtitkár, a három osztálytitkár, Greguss, Fogarasi, Ipolyi, Jókai, Szász és Toldy rendes tag urakból.

307. Tóth Ágoston honvéd-ezredes és akad. lev. tag, az antwerpeni nemzetközi geographiai, és a bécsi nemzetközi európai fokmérés közgyűlésére lett kiküldetéséről való jelentését a m. kir. közmunka és közlekedési ministeriumhoz, az Akadémiának megküldvén, egyszersemind kéri az Akadémiát, hogy az „Értekezési“ során 1870-ben a nemzetközi európai fokmérésről, tőle mint szerzőtől, megjelent emlékiratnak 30 példányát rendelkezésére bocsátni sziveskedjék, hogy ezeket a mondott közgyűléseken jelen volt külföldi tudósoknak megküldhesse.

A jelentés mellékletével együtt kiadatik az illető (III.) osztálynak tudomás és eszmecserére végett; a kívánt 30 példányt pedig, (a mennyiben készlet van), az Akadémia szerző úrnak kivételesen megadja.

308. A főtitkár Pór Antal úr magán leveléből azon ohajtását tolmácsolja, vajha „Róma Története“ hölgyalapítványi pályanyertes munkáját az Akadémia vagy maga mielőbb kiadná, vagy kiadásra neki átengedné.

Miután a hölgyalapítványi nyomtatványok ügyének rendezése még függőben van másod elnök úr fölkéretik, hogy mondott pályamunkának kiadása iránt valami kiadóval egyességre lépni kísértse meg.

309. Pest város tanácsa megküldi egy fénykép másolatát néhai Fáy András most lerombolt kalaputezcai házának, mint a mely egykor nevezetes irodalmi központ volt.

Köszönettel fogadtatván, ez a t. tanácsnak levélben is tolmácsolandó leszzen.

310. A főtitkár bemutat egy „Római út Pettauban“ című és tárgyú fényképet, Tömöri Ferencz fényképész úr ajándékát.

Köszönettel fogadtatik.

311. Ugyanaz bemutatja Scacchi A. köszönő levelét külső taggá lett választatásáért s a neki megküldött akadémiai oklevélért.

Tudomásul szolgál.

312. Szintén bemutatja azon emlékérmét, melyet Kubinyi Ágoston tiszt. tag úr az orvosok és természetvizsgálók, idei aradi közgyűlése alkalmából, négy nyomtatványval együtt ajándékozott.

Az Akadémia köszönettel veszi, miről a t. tag úr levélben is értesítendő. Az érem az éremtárba, a könyvek a könyvtárba teendőek át.

313. Gyulai Pál r. tag jelenti, hogy Szász Károly és Szigligeti Ede kiküldött társaival a Csokonai emlékszobor leleplezési ünnepélyén, Debreczenben, megjelent, hol, mint az Akadémia képviselői, mindenütt szívesen fogadtattak.

Tudomásul vétetvén, egyszersemind az ülés a küldöttségben fáradozott tagoknak kifejezi az Akadémia köszönetét.

314. A főtitkár jelenti, hogy az Akadémia megküldött kiadványairól elismervényt küldöttek vissza: a sárospataki ref. collegium, az egri érseki lyceum, a szarvasi ev. főiskola, a kassai jogakadémia, a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár igazgatóságai, továbbá a lipcei „Deutsche Morgenländische Gesellschaft“, a bécsi akadémiai olvasó egyesület, a bécsi Pázmányintézet, s a sz. pótervári „Observatoire physique central“ könyvtárai.

Tudomásul szolgál.

315. Végre ugyanaz bemutatja a közelebbi összes ülés óta érkezett esere-, ajánlók- és köteles könyvpéldányokat, s az Akadémia kiadásában megjelenteket. Érkeztek:

I. Testületektől.

Kön. Preuss. Ak. der Wiss. Berlin. Monatsbericht, August. 1871.

Kön. Bayerische Akad. d. Wiss. München. a) Abhandlungen der Hist. Classe. XI. B. 3. Abth. b) Abhandlungen der Philos. Philolog. Cl. XII. B. 2. Abth.

Museum of Comparative Zoology. Cambridge. a) Bulletin. Vol. II. no 1. 2. b) Illustrated Catalogue no 3.

Society of Natural History. Boston. a) Memoires. Vol. II. P. 1. b) Proceedings. Vol. XIII. Sign. 15—23.

Connecticut Academy of Art and Sciences. New-Hawen. Transactions. Vol. I. P. 2 Vol. II. P. 1.

Natural History Society. Montreal. The Canadian Naturalist. Vol. V. no 1. 2.

Smithsonian Institution. Washington. Annual Report for the year 1869.

Board of Indian Commissioners. Washington. Second annual report for the year 1870.

American Philosophical Society. Philadelphia. a) Transactions. Vol. XIV. P. 1. 2. b) Proceedings. Vol. XI. no 83. 84. 85.

Déli szláv Akadémia. Zágráb. a) Rad. Knj. XVI. b) Starine. Knj. III. c) Stari Pisci Hrvatski. Knj III.

Société R. de Numismatique. Bruxelles. Revue. Tom. III. Livr. 4.

Gesellschaft für Erdkunde. Berlin. Zeitschrift. VII. B. 3. H.

Académie R. des Sciences. Bruxelles. a) Bulletins. Tom. XXIX. XXX. b) Mémoires. Tom. XXXVIII. c) Mémoires couronnés et mémoires des savants étrangers. Tom. XXXV. XXXVI.

Observatoire Physique Central. Pétervár. a) Jahresbericht für 1870. b) Repertorium für Meteorologie. II. B. 1. II. c) Annales. Année 1867. 1868.

Reform. fötanoda igazgatósága. M. Vásárhely. Néhai Geese Dániel orvos ember szereteti intézetének alapszabályai. 2 péld.

M. kir. államvasutak igazgatósága. Pest. Üzleti jelentés az 1870. évről (6 péld.)

„Anglo-Hungarian bituminous rockpaving Company“ ügyvivősége. Pest. The Neufehatel Bituminous Rock Company, limited.

II. Magánosoktól.

E. T. Cox. Indianapolis. a) First Annual Report of the Geological Survey of Indiana. b) Maps and colored section.

Kubinyi Ágoston t. t. Pest. a) Roth: A lippai gyógyforrás ismertetése. b) Napi közlöny a m. orvosok és természetvizsgálók XV. nagygyűléséről. c) Parecz. Arad megye és Arad város ismertetése. d) A m. orvosok és természetvizsgálók XIV. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai.

Várady Gábor orsz. képviselő. Pest. Várady Gábor országgyűlési levelei, 1865—1868. I. II. köt.

Calvary S. Berlin. Katalog 84. 93.

Tross E. Paris. Catalogue de livres anciens. 1871. No. 2.

III. Köteles példányok.

Ref. főiskola nyomdája. S.-Patak. Az 1871-ik kassai tanító-képezdei tanfolyam értesítvénye.

Tóth László nyomdája. Kecskemét. Greguss : Honfi-bú, Buda-Pesten.

R. Cath. Lyceum nyomdája. Kolozsvár. Keresztény magvető. VI. k. 3. füz.

Gausel L. nyomdája. Trencsén. a) Reflexionen eines Laien über Anträge beim Katholiken Kongresse. b) A Trencsén megyei leszámítolási bank alapszabályai.

Ref. főiskola nyomdája. Pápa. A dunántúli ref. egyházkerület közgyűlési jegyző-könyve 1870. május hó.

Ref. főtanoda nyomdája. M. Vásárhely. Péterfi : Közönséges és alkalmi egyházbeszédék.

Magyar testvérek nyomdája. Temesvár. Löwy : Anleitung zum Schönschreiben.

Filtseh S. nyomdája. Nagyszeben. Calendariu pe 1872.

Fuchs Ignác nyomdája. Újvidék. a) Zvezdar Kalendar za 1872. b) Szrbszko Narodni Kalendar za 1872.

Városi nyomda. Debreczen. a) Csokonai omlény. b) Ladányi : A magyar királyság alkotmány-története. I. II. köt. c) Nagy : Az angol nyelv levél szerinti önképzése. 15. 16. levél. d) Magyar protestans egyházi és iskolai Figyelmező. II. évf. 9 füz.

IV. Akadémiai kiadás.

A magyar nyelv Szótára. VI. köt. 1. füz.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
ÉRTESÍTŐJE.

Harmánczgyedik akadémiai ülés.

A II. osztály hetedik ülése.

1871. november 6-án.

Horváth Mihály r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

317. (31.) *Pesty Frigyes* l. t. felolvasta ily czimü értekezését: „A régi, eltűnt magyar vármegyékről.“ Kivonata ez:

A jelenkor fia megszokta már a vármegyék számát 52-nek tekinteni, és ezt oly változhatlanul, a miként 52 hét van az esztendőben. A vármegyék mostani határait is úgy képzei magának, mintha ezek az ország alapításának ideje óta örökségünkbe jöttek volna, mert hisz a jelen nemzedék, és az, mely közvetlen megelőzte, nem is igen tapasztalta, hogy a vármegyék területi épsége nagy változáson ment volna keresztül.

Pedig a mennyiben e nézet létezik, ez mégis csak a sejtelmek rovatába tartozik, melyeknek el kell enyészniök, mihelyt a vizsgálat pillanata megérkezett, és helyt kell adniok a tudásnak és alapos meggyőződésnek.

Hogy hazánk viszontagságos századaiban sok község, helység, város elenyészett, mely a társadalomban a maga helyét elfoglalta, erről már szélesebb körben is elterjedt a tudomás, előidézve tán leginkább az alföldi térségekre vetett pillantás által, mely eszünkbe juttatja a török dúlásokat, a nemzet legépebb fiainak csordaszerű elhurczolását, és az irtó háboruk végtelen láncolatát, nem hagyván egyebet emlékül, mint a népes városok helyein puszták neveit, — vagy egy templom alig kivehető alapfalát, melyhez századok múlva eljő a régész, hogy a tudományos kritika egész készültségével állapítsa meg, hogy mily község dicsérte itt egykor az egek urát, hol most méla csend között a pusztai avarság siet eltemetni az emberi munkásság minden nyomát.

De nagyobb geographiai individualitások is sülyedtek az enyészett örvényébe, mint falvak és városok, — és ha az tartományokat és országokat is tudott elnyelni, semmi meglepő nem lehet abban, hogy vármegyék is ezen az uton tűntek el szemeink előtt, újabb geographiai felosztásokat szülvén, melyek a régieket elfelejteni segíték.

Mely vármegyék azok, melyekről történetünk, vagy melyekről még az sem, hanem legfeljebb valamely vékony okmányos nyom szól, de melyeket a vármegyék mostani társulatában hiában keresnénk, ez lesz jelen értekezésem tárgya. Azoknak korát, területi fekvését akarom kijelölni, nem történetüket megírni, nem a vármegyei rendszort fejtegetni; — és ezen feladatom mindenekelőtt azon kérdéshez vezet, hogy mennyi volt hajdan a vármegyék száma ?

A legrégebb író, ki erre felel, az 1158. évben meghalt Otto freisingeni püspök, ki az ő I. Frigyes császár tetteiről irt munkájában azt állítja, hogy Magyarország 70 vagy tán több vármegyére is volt felosztva. Nyomban következik a párisi királyi könyvtárban feltalált királyi codex, mely szerint Magyarország a XII. században, nevezetesen 1184. évben 72 megyére volt felosztva. Az illető jegyzet ezeket nem nevezi meg, hanem jobbnak találta a püspökségeket előszámlálni, melyek III. Béla korában léteztek. A király jövedelmeiről azt közli: Idem habet de sua tertia parte de septuaginta duobus Comitibus suis de redditu annuo 25 millia marcarum. Továbbá: Vnusquisque Comitum 72 semel in anno regem Ungariae procurat, et antequam de mensa surgat, dono dat munus centum marcarum, et aliquis eorum II. marcas. Ime tehát a 72 vármegye ugyanazon forrásban kétszer fordul elő.

Ezen adattal tökéletesen egyezik Roger váradi kanonoké, ki a Carmen miserabile X. fejezetében azt írja: Est omnibus non ignotum, quod septuaginta duos habet Hungaria Comitatus. Hetvenkét vármegyéről szól a XV. század végén élt Tubero, csak 54-ről Mátyás király udvari történésze Bonfin, de ez már magával ellenmondásba jő, mert művének más helyén 75 vármegyéről tud.

Bonfin következő vármegyéket sorol fel: Szerém, Valkó, Posoga, Baranya, Sümeg, Tolna, Fehér, Veszprém, Zala, Pilis, Vas, Sopron, Győr, Komárom, Esztergom, Moson, Pest, Hont, Nógrád, Gümör, Torna Zólyom, Sáros, Szepes, Ungh, Heves, Borsod, Szabolcs, Külső-Szolnok-Bihar, Békés, Arad Zaránd, Torontál, Csongrád, Csanád, Temes, Bács; Bodrog, Szatmár, Közép-Szolnok, Kraszna, Beregh, Ugocsa, Pozsony, Nyitra, Bars, Trencsin, Liptó, Árva, Turóc, Abaujvár, Zemplén, Máramaros.

Itt legfeltünőbb az, hogy Keve, és Szörény vármegyéről Bonfin már hallgat, holott azok az ő korát jóval túléltek, sőt Krassó megyét is egészen kifelejté, melyet addig sem ellenség el nem foglalt, sem bármi módon az anyahontól el nem szakadt.

Heltai Gáspár a vármegyék számát egy külön fejezetben tárgyalja és 66-ot sorol elő, de az ő jegyzéke is hiányos, nem találván benne sem Krassó, sem Küküllő vármegyét, nem szólván Zágrábról és a többi horvát részekről.

A XVI. század elején élt Pethő Gergely, Szent István király idejéről állítja, hogy 65 vármegyére volt az ország felosztva, a Verbőczynek tulajdonított lajstrom azonban csak 63 vármegyét sorol fel. Pethő Gergely 65 vármegyéi ezek: Szerém, Valkó, Posoga, Verőcze, Tolna, Ba-

ranya, Somogy, Beszprim, Fejérvár, Szala, Vasvár, Sopron, Moson, Győr, Komárom, Esztergom, Pilis, Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Pest, Bács, Bodrog, Zólyom, Liptó, Árva, Turócz, Szepes, Torna, Ujvár, Borsod, Gömör, Ungh, Beregh, Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Szabolcs, Közép Szolnok, Külső-Szolnok, Bihar, Kraszna, Beren, Békés, Zaránd, Csanád, Torontál, Thöms, Szören, Zemplén, Trencsén, Solth, Kis-Heves, Nagy-Heves, Sáros, Csongrád, Haram, Macsó, Orbacs, Krassó, Arad, Kövény, Znebernik = 65 vármegye. Ezenkívül van Tótországban: Varasd, Zágráb, Kőrös. Erdélyben Kolos, Doboka, Belső-Szolnok, Torda, Küküllő, Fehérvár, Hunyad vármegye, nem említvén a székely és szász székeket. Verböczynél pedig névszerint következők: Pozsony, Moson, Győr, Sopron, Vas, Zala, Posega, Verőcze, Valkó, Szerém, Sümeg, Borov, Komárom, Esztergom, Nyitra, Bars, Trencsén, Turócz, Liptó, Szepes, Hont, Szatmár, Szabolcs, Külső-Szolnok, Torontál, Csanád, Temes, Berény, Békés, Zeren, Solth, Csongrád, Sáros, Gömör, Abaujvár, Torna, Novigrad, Pilis, Pest, Székesfehérvár, Bács, Tolna, Bereg, Ugocsa, Veszprém, Zólyom, Árva, Ungvár, Zemplin, Kis-Heves, Nagy-Heves, Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna, Máramaros, Haram, Macsó, Arbucz, Krassó, Kovin, Zebernik, Arad, Zaránd. Hozzá számítandó Slavonia és Erdély.

Timon 64 vármegyét ismertet, Senczi Molnár Albert pedig szótára végén szintén annyit számlál fel.

Midőn a Pécselt gyülekezett országnagyok a török rabságba esett főurak és más honfiak kiváltására szükséges váltságdíj előteremtéséről gondoskodtak 1416. évben, tekintélyos férfiakat neveztek ki az ország minden vidékére, kijelölvén mindegyiköknek több megyét, melyben az adakozás működésében serénykedjenek. A vármegyék, melyek ez alkalommal neveztetnek, következők: Sümeg, Zala, Vas, Sopron, Tolna, Veszprém, Győr, Pozsony, Nyitra, Trencsin, Bars, Hont, Nógrád, Pest, Pilis, Szilágy, Szatmár, Ungh, Beregh, Heves, Bihar, Szabolcs, Borsod, Zemplén, Turócz, Liptó, Szepes, Sáros, Békés, Bihar, Szolnok, Temes, Zaránd, Csongrád, Orod, Csanád, Krassó, Keve, Torontál, Valkó, Szerém. Tehát csak 41 vármegye. A vármegyék jegyzékének ezen tökéletlensége még az által sincs kimagyarázva, hogy a segélypénz gyűjtését rendelő országnagyok általánosan még azt is kijelentették, hogy hasonlókép ad Comitatus alios in partibus superioribus habitos, *quorum nomina ignorantur*, küldtek biztosokat pénzgyűjtésre, mert ha a felső vármegyékhez oda lehet számítani Ugocsa, Máramaros, Abauj, Zólyom, Torna, Gömör, Árva, — de nem lehet az ország szívében fekvő Esztergom, Fejér, Komárom vármegyét, nem Mosonyt, nem az ország déli részein fekvő Horom, Baranya, Bács, Bodrog, Verőcze, Posega, és Szerény megyét, — mely 18 vármegyét a hazafias főurak szintén „ignoráltak”; és így el nem fogadhatom egy jeles buvárunk azon állítását, miszerint a fenebbi kitétel a hazai geographiai ismeret azon roppant fogyatkozását árulná el, mely még a legfőbb körökben is uralkodott.

Említendő továbbá Wernher György nézete, ki 1595. évben, De admirandis Hungariae aquis című munkájában azt írja, hogy Magyar-

ország több mint 50 vármegyére volt felosztva, melyből azonban alig fele van birtokunkban, és a nemzet kormánya alatt.

Gyurikovits György állítása szerint 1433. évben is készült országgyűlésileg vármegyei névlajstrom, mely a Verbőczy-félével megegyez, és ennél fogva az utóbbinak hitelességét tökéletesen igazolja. Azonban országgyűlés 1433. évben nem tartatván, és maga Zsigmond király is akkor már negyedik esztendeje külföldön utazgatván, ezen jegyzék hihetőleg 1435. évben készült, a midőn az országgyűlés csakugyan a megyékre nézve megállapította a honvédelem rendszerét. Gyurikovits a megyék ezen lajstromát közli, de daczára azon állításának, hogy az a Verbőczy-félével azonos, itt csak 61 megye fordul elő, nevük sem egyezik mindig a Verbőczy Hármas könyvéhez ragasztott lajstrommal.

Az 1466. évi országgyűlésen 60. vármegye követei jelentek meg; az 1505. évi országgyűlésen, mely azt határozta, hogy soha idegen fejedelmet nem választ magyar királyul, következő 53 vármegye volt követek által képviselve: Valkó, Baranya, Sümeg, Tolna, Bihar, Zala, Vas, Veszprém, Sopron, Győr, Pozsony, Fehér, Zsoltszék, Komárom, Trencsén, Árva, Turócz, Liptó, Zólyom, Szepes, Nyitra, Bars, Nógrád, Hont, Pest, Pilis, Esztergom, Heves, Gömör, Borsod, Abaujvár, Zemplén, Sáros, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Közép-Szolnok, Kraszna, Szabolcs, Békés, Külső-Szolnok, Zaránd, Arad, Csanád, Temes, Torontál, Bács, Bodrogh, Csongrád, Posega, Orbaz. Ezenkívül jelenvoltak Dubicza és Szörény vármegye főispánjai. Hiányzik a sorozatból Krassó, Heves, Horom, Szerém, és Verőcze vármegye, valamint Slavonia és Erdély.

Midőn az ország rendei 1447. évben Buda várát Hunyadi János kormányzónak ünnepélyesen átadták, ezen átadás létrejött következő vármegye követeknek hozzájárulásával: Szepes, Turócz, Zemplén, Sümeg, Szabolcs, Baranya, Veszprém, Tolna, Vas, Békés, Borsod, Fehér, Komárom, Beregh, Verőcze, Győr, Posega, Sümeg (így kétszer), Sáros, Hont, Pilis, Torontál, Heves, Bodrog, Zaránd, Bács, Nógrád, Pest, Abaujvár, Valkó, Ungh, Liptó, Bars, Trencsén, Nyitra, Sopron, Bihar. Összesen 35 vármegye. Pozsony, Veglia, Modrus stb. főispánjaik által vettek részt. De itt a szám nagyon hiányos lévén (itt például Temest, Krassót, Máramarost, Aradot, Csanádot, Csongrádot stb. hiába keressük), az országnak megyeszerinti felosztását nem igen tanulhatnók.

Ranzan végül azt írja, hogy Magyarország 73 vármegyére van elosztva, de midőn azokat egyenkint ismerteti, csak 57 vármegyét találunk, daczára annak, hogy így is Bács és Máramaros megye kétszer fordul elő. Ranzanus tehát hasonló ellenmondásba esik mint Bonfin.

Mátyás királynak Győr megyéhez intézett egy 1466. évi levele maradt fenn, melyben említi, hogy a legközelebb elmúlt országgyűlésen (érti a Tolnában tartott gyűlést) az ország egyháznagyjaival, báróival, és az ország 60 vármegyéinek nemeseivel intézkedést tett a törökök ellen viselő háborúra nézve.

Az újabb időben Fessler 60-ra tette a vármegyék számát, és igazo-

lásául Zsigmond király regestrumára és az országos rendek 1477. évi törvénykönyvére hivatkozik, — egészen hibásan.

Mind ebből az látszik, hogy a vármegyék mint geographiai egységek sok változáson mentek keresztül, és hogy számuk a különféle korszakokban más és más volt. Tudnivágyásunk meg lehetne elégedve, ha azon vármegyéket névszerint ismernők, melyek időnkint a haza beosztását képezték, de akármelyikét nézzük a fenebbi lajstromoknak, egyik sem teljes, bármely korszakra akarnánk is ennek érvényt szerezni.

Bizonyos levén, hogy a vármegyék száma nem mindig egyforma volt: ezen tény magyarázására háromféle változást kell szemügyre venni. Az első csak a megyék határainak változására vonatkozik, melylyel elég gyakran találkozunk. A területi változásra nem mindig politikai okok szolgáltak alkalmul, hanem gyakran fordulhatott elő, hogy ha valamely megye főispánja, ki dúsgazdag nagybirtokos volt, egy szomszéd megyében is birt uradalmakat, arra törekedett, hogy ama, az ő magán birtokát képező helységek azon megyéhez csatoltassanak politikailag, mely az ő kormányzata alatt állt. Alig kételkedhetni, hogy ily módon enclavék is támadtak, mert különben alig lehetne érteni bizonyos helységek és vidékek összetartozandóságát oly megyével, melylyel közvetlen területi érintkezésben nem álltak, mint azt a közbeneső helységek politikai-geographiai viszonyáról bebizonyítani lehet. — Ulászló király 1499. évben egy külön okmány által megengedi Czobor Imre és Mártonnak, hogy Bodrogh vármegye szélén fekvő Tapolca és Szent Pál nevű birtokaik Bács megyéből kivétetvén Bodrogh megyéhez csatoltassanak, — okul hozatván fel a községeknek az utóbbi megye törvényszékéhez közelebb való fekvése. Hogy e tekintetben sok visszaélés történt, mutatja II. Ulászló király 1500. évi 28 ik törvényczikke, mely rendelí, hogy valamennyi város, helység, és birtok, akármely egyháznagy, báró vagy nemes tulajdonához tartozott legyen, ha azelőtt bizonyos megyéhez tartozván, királyi exemptionalis levelek, vagy bármi szín alatt más megyébe kebeleztetett, és abban most is elhelyezve találattik, ismét azon megyéhez visszacsatoltassék, melytől területileg elválasztatt.

Területi változáson, mely a közviszonyokból vette eredetét, minden megye ment keresztül. Első sorban említendő Csanád vármegye, mely míg ma tökéletesen a Maros jobb partjára átszorítottatott, hajdan keblébe zárta Szakálházát, mely Temesvár kapui előtt fekszik, és Világosvárá, mely majd Zaránd majd Arad vármegyéhez tartozott, és így hajdan a legnagyobb vármegye lehetett, míg ma a legkisebbek egyike. Zaránd vármegye hajdan a mai Arad megyének egész hegyaljai avagy keleti részét foglalta magában, sőt van nyoma, hogy a 16. században a mai Krassó vármegye területére is átcsapott, — ma Erdély bércei közé szorult, melyek közt csak 25 □ mérföldet foglal el. Zarándnak egy kisebbik részét Békés vármegye olvasztotta magába. Bars vármegyének keleti határa nem a Garam, hanem az Ipoly volt, mert a Garam és Ipoly közti, ma Honthoz tartozó helységek Bars megyéhez számítottak, sőt az egész báthi járásról állíthatni ugyanazt. Hont megyébe éjszokról még inkább be-

ékelte magát Zólyom vármegye, mert II. András egy 1230. évi okmánya Palást, Kemencze, Badin, Németi községeket, melyek ma Hontba kebelezvék, Zólyom várához tartozóknak írja. Hasonlókép egy 1291 évi okmányban hontmegyebeli öt parochia említettik: a csalómiai, leszenyoi, gyarmati, szudi, és inámi, — ezek közül csak a csalómiai és gyarmati maradt fenn, az utóbbi ma Nógrádban található. A 13-ik században Somogy vármegye, a 15-ikben Baranya vármegye a Dráván túli részre is kiterjedett, és így a példákat végtelenig lehetne folytatni.

Legyen itt megemlítve, hogy némely helységek két megyében feküdtek *egykorán*. Így Nyir-Bátor, Encsencs és Lugos Szatmár és Szabolcs megyében, — Ghimes-Kosztolány Bars és Nyitra megyében, — Borzva-főboka Temes és Keve vármegyében; olvasóink tudják, hogy némelyekre nézve ezen politikai kétlakóság mai nap is létezik. Ezen tény színét viseli magán azon kornak, melyben a vármegyék főispánságai olykor egyetlen férfi kezében összecsoportosultak, az oroszlárnész e tekintetben mindig a temesi grófnak jutott, míg csak az 1498 évi 44-ik törvényezikk azt nem határozta, hogy a temesi főispán ezentúl csak egy megyét kormányozhasson, valamint, hogy ezentúl minden megyének külön főispánja legyen.

De nemcsak ennyiből állt a rendkívülség a megyei főhivatalok betöltésében. Az 1526. évben meghalt Czobor Erzsébet Árva vármegye főispánja — és mivel Perényi János ugoesai főispán még serdületlen vala, anyja Frangepán Kata ült 1527 évben a főispáni székbe. — Előfordul, hogy egy megyének két főispánja, előfordul, hogy egy főispán két és több megyének volt főispánja; előfordul, hogy valamely alispán két vármegyének volt alispánja; előfordul végre, hogy péld. a 16. század elején Macedomay Miklós, mint temes megyei alispán, egyszersemind Csanád vármegye főispánja volt.

A területi változás második neme nyomát hazánk több vidékein még ma is fenn hagyta és szükséges következménye volt a százados ödöklő háborúnak, mely néptelenné tette hazánk sok részeit. Midőn a vissza foglalás után 1687. évben a lakosság összeszámíttatott, Baranya, Tolna, Verőcze, Szerém és Posega megyékben összesen alig volt 20,000 ember. A hosszas török uralom miatt a megyék határai feledésbe menvén, a már is megkezdődött határvillongások miatt Somogy, Tolna és Baranya megyék határait 1697-ben királyi táblai ítélet jelelte ki. A hajdan oly nagy Csanád vármegye már közelállt az enyészethez, mert 1731 szeptember 30-án Földeákon tartvan közgyűlést, abban három személy vett részt, állott pedig Csanád vármegye ez időben egy város, és 3 faluból, de az 1731. évi ápril 7-én Makón, a megye székhelyén tartott közgyűlésen is csak 6 egyén jelent meg.

Inkább ezen szomorú állapotok, mint a vármegyék területeinek imitt-amott már eredetileg szűkebb kiszabása okozhatták, hogy két-három elgyengült vármegye egyesített, az egyesülésben is megtartván neveiket. Némely összesítés csak tűnékeny volt, más még jelenleg is fennáll. Van nyoma, hogy *Borsod* és *Csongrád* vármegyék egyesülve voltak. Nevezetesen csatóházai Moré Anna, felsőkubinyi Kubinyi Dániel neje, 1657.

évben az egyesült Borsod és Csongrád vármegyék előtt — coram Comitibus Borsod et Csongrád *articulavit unitis* mondja az okmány — Torna megyében fekvő Perkupa és Jolsvafő nevű részbirtokait 1000 forintért idősbik szendrei Zákány Andrásnak bevallja. Érdekes még tudni, hogy 1521. évi adórajstromok szerint Martonos, Javankút, Zenta, Mohol, Csantavér, Tornynos, Napfény (ma Nagyfény) Likasegyház (ma Likas), Gyékénytő, Karjad, Hegyes, Szogegyház, Madaras stb. városok, falvak és puszták, melyek ma Bács vármegyének jelentékeny részét képezik, Csongrád vármegyéhez tartoztak. De ezek némelyike mint Zenta és Mohol, a XIV. században Csanád vármegye területébe foglaltatott.

Ma Pest-, Pilis- és Soltot mint törvényesen egyesített vármegyéket ismerjük. *Soltra* nézve az egyesítést az 1569. évi országgyűlés 52. törv. czikke mondta ki, indokolván azt a török foglalásokkal. És valamint itt kimondatott, hogy Solt megyében Pest vármegye vegye magára az igazságszolgáltatást, úgy Külső-Szolnok megyére nézve ez Heves vármegyének hagyatott meg. Midőn II. Ulászló 3 ik decretumának 44-ik czikke 1498. évben azt rendeli, hogy minden megyének külön főispánja legyen, kiveszi Pest és Pilis megyét, melyek régi szabadságaik értelmében nem szoktak főispánokkal birni. Ugyanazt rendeli az 57. törv. cikk 4. §-a. Az 1495. évi 20. és 24-ik törv.-czikk Pest és Pilis megyében, melyeknek fő- és alispánjaik nincsenek, a szolgabírákra bizza a törvénykezősi dolgokat. Egyenesen a tárgyhoz szól az 1492. év 100. törv. czikke ily formán: Item sicuti et quomodo hactenus Pestiensis et Pilisiensis Comitatus, ex quo prope Budam sunt, Comites non habuerunt, sic nec in futurum Comites habere debeant. Ezen törvényczikkek azt is tanítják, hogy a két vármegye a főispán-nélküliségben ősi jogot, a szabadság egyik köllékét látta, a mi szemben az egész hazával, mely főispánok által kormányzott megyékre volt felosztva, némileg sajátosságos feltevés. A három vármegyének egyesítése különben nem egyhamar látszott megerősödni. II. Mátyás király 1618. évi IV. decretumának 49-ik czikke a váraknak kiszolgáltatandó ingyen munkáról intézkedik, mely alkalommal Pest, Pilis és a fohérvármegyei solti szék Vácz örödlítésére kirendeltetnek, qui Comitatus — mondja a törvény — per illustrissimum dominum palatinum, *ut in integrum restituantur*, necesse est. Még csak 1659. évben, a 76. cikk által hozott ama törvény, hogy a nádor Pest, Pilis és Solt egyesült vármegyék főispánja legyen, a mi az 1751. évi 2. és 25. valamint az 1791. évi 5. törv. cikk által ismételtetett.

Pest vármegye az egyesülés előtt saját főispánokkal nem birt, de voltak Pilis vármegyének külön főispánjai a 13. és 14. században; az utolsó ismert pilisi főispán 1366. évben Miklós, visegrádi várparancsnok, Domokos fia. Hogy Lehoczkyval azt higyjük, miszerint 1556. évben Érdy Jakab pilisi főispán lett volna, azt már a fennidézett 1492. és 1495. törvényczikkek tekintetéből nem tehetjük. Solt az első századokban külön álló vármegye volt, azonban a 15-ik században Fejér vármegyéhez kapcsolva találjuk, melyben ezentúl is külön széket alkotott, külön főispánnal, alispánokkal és szolgabírákkal, és Fejér vármegyétől önálló adó-

zási rendszerrel, sőt külön követeket is küldött az országgyűlésre, miként például 1505. évben Mégyi János volt a rákosi gyűlésen Solt megye követe, Erdős György képviselvén Fehér megyét. Solti főispánokat többször említenek okleveleink, de névszerint csak Udvardi Albert fordul elő 1390. évben Lehoczkynál. Mondanom is felesleges, hogy a mai hármas vármegyében, a Duna jobb partján levő részben a régi Pilis, a pestmegyei solti járásban a régi Solt vármegye felismerhető.

Bács és Bodrogh vármegye egyesítésének hosszu és érdekes története van. Mindkettő már a legrégibb időtől fogva azon termékeny vidéken, mely Pest megyétől délre a Duna és Tisza által körülhatároltatik, egymástól önálló municipális életet élt; mindkettő főispánjainak névsorozata szakadatlanul folyik a 12-ik század elejétől fogva. Bodrogh vármegyét számos falu lepte el, és magyar faj művelte ott a földet, — ott feküdt Háj-Szent Lőrincz a hires apátsággal, ott Bodrogh város, Geszt (itt értekező elősorolja a megyének régi községeit) és egyéb falvak, — a helységeket elsöpörte a harci vihar, és véreinknek nem elégedett meg azt mondani a sors:

veteres migrate coloni,

hanem azokat a megsemmisülésnek adta át. A kik utánuk jöttek, más nevetek, más isteneket hoztak magukkal, és a ki ma ezen, a szabadságnak ismét visszaadott térségeket bevándorolja, alig fog imitt-amott az újra támadt községekben a régieknek vonásaira ismerni.

Alig áldozott le a török félhold hazánk földén, a határvillongások kezdődtek nemcsak Ausztria, Morvaország, Szilézia, Stájerország és Lengyelország felé, hanem az egyes magyar municipiumok közt is. Somogy vármegye perlekedett Baranyával és Slavoniával, Borsod Heves megyével, Bihar Békés megyével, Tolna a szomszéd megyékkel, és így tovább. Az 1715. évi országgyűlés munkásságának egy részét ily nemű ügyek vették igénybe. A legjelentékenyebb pör mégis Bács és Bodrogh megye közt folyt, melynek mindketteje a 18-ik század elején ismét saját főispánjait bírta, mint a török hódítás előtti korban. Az említett évben gróf Nádasdy Pál lett első bodrogi főispán és nyerte a megye hivatalos pecsétjét a királytól. A főispáni beigtatás után, mely Péterváradon, a megye akkori székhelyén ment végbe, semmi tanácskozási tárgy fenn nem forgott, mert még akkor bodrogmegyei terület nem létezett. Ilyennek kivására tehát mindenekelőtt Bács vármegye ellen pört kellett indítani, mely a Bodrogh megye területét képező vidéket bitorolta, és a maga tartományától elszakítani nem engedte. Nádasdy Pál gróf a felséghez felbezett és még ugyan ez évben a nádornak szóló mandatum reambulatoriumot eszközölt, de a nádor Bács megye által törvényes okokkal gátoltatott eljárásában. Értekező minden részleteit ezen pörnek a 18-ik század közepéig előadván, megjegyzi, hogy akkor szünetelni látszott egy ideig a zavargás; de e megnyugvás csak látszólagos volt. Ifjabb gyaraki gróf Grassalkovich Antal, mint Bodrogh vármegye főispánja 1760. február 28-án a pört megújította, Klobusiczky Ferencz kalocsai érsek mint

bácsmegyei főispán és Bács megye egész közönsége ellen, Bodrogh megye területének kiadása iránt. Bács vármegye ez alkalommal is csak arra törekedett, hogy az ügyet halaszsa. Előadá, hogy a török hódítás folytán a dolog annyira összezavartatott, és azon intézkedések, melyek az 1715. évi országgyűlés után kezdetüket vették, a sok késedelem, és a sok közreműködőnek közbejött halála miatt abban maradtak. Bács vármegye felhozta, hogy a kiküldött törvényszék a megyének saját jogainak igazolására csak igen rövid határidőt tűzött ki, mindenesetre a jövő 1761. évi Epiphaniarum-ot követő vasárnap előtt a pört nem tartja újra felvehetőnek. Értésére adatott Bács megyének a pör folyamában, miszerint a királyi felségnek határozott akarata, hogy Bodrogh megye Bács megyétől elválasztassék, és Bodroghmegye védelmezői nem akartak Bács megyének halasztást engedni többé, előadván, hogy azt, a mire Bács vármegye oly hosszú határidőt kér, néhány óra alatt el lehet végezni. E kérdés már 45 esztendeje huzódik, és azóta Bács megyének már elég ideje lett volna elkészülni. Az ellenfél, Bács megye elismerte, hogy a mohácsi csata óta Bodrog megyének csak neve maradt fenn, de hogy az elkülönítés 45 év óta tart, annak oka az, hogy a kérdés megrendítettvén, mindannyiszor elejtetett. Még gróf Batthyány József bibornok-prímás, akkori főispán is kísérletet tett a két megye határának megállapítására, de attól felségi rendelet által eltiltatott. A hosszas vitának még a 18-ik század sem látta végét és miután annak a jogi felfogást kielégítő elintézésére remény sem forgott többé fenn, végre is csak azzal fejezte be az 1802. évi 8-ik t. cz., hogy Bács és Bodrogh vármegyék egyesítését kimondá.

A többi egyesítési eseteknél rövidebb lehetek.

Hont vármegye Nyári Ferencz és Balassa Menyhért erőszakosko lása folytán két részre szakadt, mely *Nagy-Hont* és *Kis-Hont*-nak neveztetett. Nyári Ferencz Ferdinánd, Balassa Menyhért Zápolya János király részén állott. Ezen visszasságnak az 1542. évi országgyűlés 6-ik decretuma igyekezett véget vetni. Az 1553. évi XIV. decretumának 39-dik czikke általánosságban ismét rendeli, hogy a zavargós időkben elszakított vármegyecsérek anyatestükhöz megint visszakarcsoltassanak, miként Heves, Hont és más megyék, — de ezen hivatkozás daczára, *Kis Hont* nem szölgálhatott a politikai egybeolvadás mintaképeül, mert az 1729. évi 23-dik czikk által újra kellett ezen kerületnek visszakezlezését *Hont* megyébe kimondani, és pedig hosszú czivódás után oly punktatiók kíséretében, melyek a dolognak majdnem szerződő felek közt létrejött egyezkedésnek színét adták. Az idézett törvény rendelé, hogy az uriszék három ízben a megyében, negyedszer *Kis-Hont*ban tartassék. Az utolsó §. szükségesnek találta még azt is kimondani, hogy a *kis-honti* kerület respec-tálni tartozik a főispánt, és a hazai törvényeket. Nem vizsgálom, hogy miféle érdekek összekoczczanásai gátolták, hogy még ily feltételek alatt sem forrhattak össze a hajdan egységes *Hont* vármegye harmadfél század óta elidegenített részei, csak arra utalok, hogy az 1802. évi 9-dik törvényczik; a *kis-honti* kerületet *Nagy-Hont* vármegyétől elválasztá, és

„articularter“ Gömör vármegyéhez kapcsolta. Noha azonban Hont vármegye feldarabolására a XVI. században a fennevezett két kényur adta meg az impulsust, úgy látszik mégis, hogy itt régi emlékek is szerepeltek, mert már 1419. évben Erzsébet, vajdai Ders özvegye és fia László bizonyos jószágrészeket Gömör és *Kis-Hont* vármegyékbe kebeleztetett Harmacz és Szuha nevű falvakban, 110 új forintért kistaludi Korlath Tamásnak elzalogosítja, a mi azt bizonyítja, hogy Kis-Hont már korábban megyei önállósági törekvéseket mutatott és már a XV. század elején Gömör megyéhez volt kapcsolva.

Külső-Szolnok vármegye főispánsága a XV-ik század második feléig mindig az erdélyi vajdák mellett volt. Hogy miért? arra mi még most oly kevésbé tudunk feleletet adni, mint nem arra, hogy mi érdemüknél fogva említettnek a macsói bánok oly sürűen már a legrégibb kortól fogva? miért nem ismerünk egyetlen torontáli főispánt sem a visszafoglalás előtti korból? miért rokesztik be a XV-ik század elejétől fogva (de olykor a XIV-dik században is) a főispánok névsorát mindig a pozsonyi grófok a királyi okmányok záradékában? Kérdések, melyek bizonyosan mindenki előtt már felmerültek, ki az okmányokban buvázkodni szeret.

A „külső“ mellékelnevezés éppen az erdélyi vajdák álláspontjáról van választva, kik Erdély belsejében lakván, rájuk nézve „belső“ az volt, mi legbeljebb volt Erdélyben, külső az, mi attól legtávolabb esett, közép pedig az, mi a kettő között létezett. Ezen fekvés megfelelő Belső-, Közép- és Külső-Szolnok megyének. Azért tévednek azon írók, kik, mint Lehoczky, azt hiszik, hogy az erdélyi vajdák Belső-Szolnok vármegyének lettek volna főispánjai, nem pedig Külső-Szolnoké, melyet ma Heves vármegyével egyesítve találunk.

Okmányosan a *Külső-Szolnok* elnevezéssel már 1271. évben találkozunk; akkor az erdélyi vajdák már folytonos birásában voltak a szolnoki főispánságnak. A megye önállóságának végét vetett a török hódítás, és az 1569. évi országgyűlés 52. cikke kénytelen volt kimondani, hogy ezentul Külső-Szolnok vármegyének Heves vármegye szolgáltatáson igazságot; azaz, hogy a két vármegye egyesíttessék. Az egyesítés óta az egyesült vármegye örökös főispánja mindig az egri püspök, és a régi Szolnok vármegye területéről éppen csak Heves vármegye mai tiszai járása szerint tudunk tájékozódni. Egy ideig a Nagy-Heves és Kis-Heves elnevezés is divatozott.

Mielőtt a részletekre áttérnék, nem tartom fölöslegesnek megemlíteni, hogy a figyelmét annyi tárgyára a történettudománynak kiterjesztő Horváth István is foglalkozott azon eszmével, hogy Magyarország vármegyének számáról és azok geographiai minőségéről értekezék, de a mely kérdéshez még ma is a diplomaticus szertár oly nagy megszapordása után irói lelkiismeretüknél fogva csak aggódva merhetünk hozzá szólni; ennek megfajtására Horváth István korában egy Horváth István sem vállalkozhatott sikerrel, és így távol sem czáfolási viszketegből jegyzem meg, hogy miként a magyar nemzeti muzeumban őrzött kézírataiból kitetszik, Horváth István habozás nélkül vármegyének fogadta el hazánk

oly részét, mely valamely okmányban comitatusnak nevezetett s ennél fogva vala Babocsa, Becse, Busán, Galgócz, Locsmán, Segesd, Sempte, Berény stb. vármegye. Különben jegyzetei e tárgyról nem sokkal több, mint üres lapok.

Szörény vármegye.

Egy, fájdalom, már régen hallgató jeles tudósunk, Lugossy József, a magyar történelmi tárban két magyar köriratu pecsétről 1500. évből értekezett, és mivel azon pecsét két szörényi bán által kiadott okmányon előfordul, egyszersmind a szörényi bánságot néhány szóval vázolta, és a szörényi bánok névsorát közlé, — de csak 1524. évig. Daczára a rá fordított gondnak, Lugossy lajstroma távolról sem tökéletes, miután levéltári kutatásaim folytán a szörényi bánok névsorát csak a fencbbi 1524. évig is háromszor annyira egészítettem ki, sőt azt folytattam is a nevezett időn tul egész 1712. évig, a midőn a szörényi bánság végkép megszűnt. Nem áll tehát Lugossy feltevése, a ki ezen bánság elenyészést a molhácsi vész korára teszi. Nem áll továbbá azon közönségesen elfogadott vélemény sem, hogy midőn 1552. évben Temesvár a félholdat uralni kénytelen volt, az egész Maros, Tisza és Al-Duna közti vidék hódított tartományá lett volna, mert semmi sem bizonyosabb, mint hogy ezen tartomány keleti része az erdélyi fejedelmektől függött, és hogy nevezetesen a szörényi báni táblától az erdélyi fejedelemből történt a felebbezés.

A bánok névsora jelenleg oly tökéletes, hogy az 1141. évtől 1712. évig terjed, és 1240. évtől fogva már alig mutat lézagokat; ezek leginkább a XVI. század elején és XVII. század több tízedeiben mutatkoznak, és ezen korban a politikai viszonyoknál fogva tán nem is léteztek bánok. Névsorozatukban az ország legfényesebb családjait találjuk képviselve, ugymint a Csáky, Széchy, Losonczy, Bubek, Koroghi, Foentul, Perényi, Rozgonyi, Hunyadi, Ujlaki, Hédervári családokat.

318. (32.) *Knuz Nándor* l. t. bemutatott némely XVI-dik századbéli részint magyar, részint Magyarországra vonatkozó ismeretlen nyomtatványokat. Ezek — mondja a bemutató — eddig könyvészeink előtt teljesen ismeretlenek voltak.

Az első: „Fragmenta Grammaticae latinae. Venetiis in aedibus Petri Lichtenstein, impensis vero Johannis Pap. 1509.“ Ezen Pap budai könyvtáros volt, s több missalénak, valamint más munkáknak közrebo-csátását eszközölte. Nevét majd Papnak, majd Paep-nek írja. Valószínű, hogy az utóbbi volt valódi neve, s ő is valószínűleg, mint a többi ezen korbéli budai könyvtáros, külföldről vándorolt be. Azonban nem áll gróf Kemény Józsefnek azon állítása, hogy „Pap“ mint családi név csak a reformáció után jött használatba, a midőn a papok családot hagytak magok után¹⁾. Már sz. László 1082-ik évi okmányában olvassuk „unum vinitorem nomine P'ap“²⁾.

¹⁾ Uj Magyar Muzem. 1857. 131. l.

²⁾ Fejér Codex Diplom. I. 456. l.

A másik két munka szintén tankönyv. „Prima pars doctrinalis Alexandri.“ És „Donatus minor.“ Mindkettő *Kaym Orbán* budai könyvárus költségén jelent meg; amaz 1519, ez 1517. Ezen két munkához hozzákötve van egy kis füzet. Czime „Cato moralissimus.“ Erkölestanti irányu verseket tartalmaz. Nyomatott 1517-ben, hely és kiadó megnevezése nélkül. Valószínű, hogy ez is Kaym kiadványa.

Ezen munkák „unicum“-oknak tekinthetők.

Nevezetesebb ezeknél egy későbbi korbeli, s csak hat lapból álló művecske, melyet 1596-ban Manlius János nyomdász Németújváron adott ki. Czime: „Báthory Zsigmond győzhetetlen erojéről.“ Szerzője magyar nyelven egy harszi eseményt ír le. Tartalma nagy érdekel bir. Látjuk belőle, miként gyűlt össze a tábor, mily elemekből állott, mily hadi készletek és védszerek jártak vele. És ezen leírás annál érdekesebb, mert magyar táborról, Báthory Zsigmondéról van szó, melyről a szövegben olvassuk, hogy „azt merik mondani, mind Huszár Péter, mind Nagy Ferencz, mind azok, a kik Magyarországból jöttek Erdélybe, hogy soha életökben keresztyén hadat magyart se kopiást, se lovast, se gyalogot ennél többet, se szebbet nem láttanak.“ A leírás levél alakjában Bánffy Kristóf és Györgyhöz van intézve. Szerzője ismeretlen; az előadó Báthory Zsigmond titkárának tartja.

A művecske érdekes nyomtatási helye miatt is. A németújvári nyomda XVI-ik századbeli termékei közül eddig csak hetet ismertünk és semmi nyoma nem volt, hogy az 1595. után is főnállott, mit ezen 1596-iki kiadvány kétségtelenné tesz. Előadó ezen nagybecsű nyomtatványt egy régi könyv táblájából fejtette ki s megmentette az irodalomtörténetnek. — A történeti becsű levél a „*Történelmi Tár*“-ban közreboicsáttatni fog.

Végre bemutatja Tinodi egy verses művét „História Zsigmond császár fogságáról és szabadulásáról“ 1550-ből, mely Heltainál Kolozsvárt 1574-ben nyomatott. Azonban czimlapja hiányzik, s így nem lehet meghatározni, vajjon önállóan jelent-e meg, vagy pedig Heltai „Cantionale“ gyűjteményének képezi darabját. Sőt mintán Tinódinak Zsigmond királyról szóló, már régebben ismeretes verse lényegesen különbözik a bemutatott énektől, előadó kétségesnek tartja, vajjon csakugyan Tinódi írta-e? *Arany János* és *Toldy Ferencz* rr. tt. meglekintvén a bemutatott példányt, azon érdekes fölfedezést tettek, hogy a versefejekből „*Sebestien deak*“ nove olvasható; miáltal Tinódi szerzősége kétségtelenné válik.

319. (33) Osztályelnök jelenté, hogy az *Edvi Illés Pál* l. t. fölött tartandó emlékezésére *Haberern Jonathán* l. t. kéréttől föl, ki is annak megtartására késznek nyilatkozott.

Tudomásul vétetett.

Harminczkettedik akadémiai ülés.

A III. osztály hetedik ülése.

1871. november 13-án.

Sztoczek József r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

321. (32) König Gyula, mint vendég, értekezik „A függvényeseknek végtelen sorok által való kifejezéséről.“ Midőn a függvény értékét nem képzeljük többé adott műveletek által adottnak, hanem csak valamely általánosabb törvény által a változó értékével összefüggőnek, szükség módszerekről gondoskodni, melyek lehetségessé teszik, a függvény értékét minden egyes esetben kiszámítani. Ez legegyszerűbben végtelen sorok által történik. Ezeknek vizsgálatára legalkalmasabb a mértani módszer. Ha t. i. a sorba fejtendő függvény n összetes változótól függ, úgy az egész függvény egy $2n$ -szerűen végtelen sokaságot képez, melynek a térben megfelelő képzeteket úgy alkothatunk, ha oly görbét választunk, melynek $2n$ -szer végtelen sokasága tölti be a tért. Előadó kimutatja azután röviden, hogy ily görbék mikép választhatók minden egyes esetben, a mibe azonban itt mélyebben ereszkedünk, miután az ezen alkalommal előadott elmélet, az egy változótól függő függvényeket tárgyalta. Ezen esetben ama mértani analogia a közpotes mennyiségeknek közönséges Gaun-féle képviseltetésébe megy át.

A soroknak elmélete alig nevezhető eddiglen összefüggő egésznek, minden egyes sor más-más módszerek szerint tárgyalatván, hiányzott az egyesek között az összefüggés, melynek végre egy általános elméletben léteznie kellett. Ezen elmélet felállításával foglalkozik az itt ismertetendő értekezés. Valóban lehetséges oly általános sor felállítása, mely az eddig ismerteket mint különös eseteket magában foglalja, és a melyekről be is lehet bizonyítani, hogy a legáltalánosabb sorok, a melybe véges és folytonos függvény véges térben kifejthető.

Az itt tárgyalandó sorok két főosztályra szakadnak, a melyeket mint első és másodfajú, vagy eredeti és viszonylagos fejlődési függvények szerint haladó sorokat különböztetek meg. Legyen

$$G^0(z), G_1(z), G^2(z), \dots$$

egy bizonyos sora a függvényeknek, mely a végtelenbe megy, úgy, hogy ezen sor a fejlődési függvények sora legyen, szükséges, hogy $G^n(z)$ egy tetszőleges, de minden egyes fejlődési függvényben azonos tényezőt n -szer tartalmazzon. Ebből könnyen következik, hogy állandó csakis $G^0(z)$, zérus pedig egy sem lehet a fejlődési függvények közül. Mint minden sor, úgy a felhozott általános sor is csak a sík egy bizonyos darabjában convergál. Az e sík-darabot bezáró görbét összetartási görbének nevezzük. Míg a Taylorféle sor körben, a gömbfüggvények szerint ha-

ladó sor ellipszisben lesz összetartó, az első fajú fejlődési függvények szerint haladó sorok egy tetszőleges görbében tartanak össze, mely görbe alakjának meghatározása az illető fejlődési függvények természetéből következik. Ha még végre a fejlesztendő függvény is adva van, úgy az illető görbe egyénileg lesz meghatározva. Az ugyanazon fejlődési függvényekre vonatkozó görbék együttesen egy ugynevezett sereget képeznek, mely közös gyupontokkal bír. E sereg következőkép fejezhető ki:

$$F(x, y) = \lambda$$

a hol λ egy parametert jelent, mely minden positiv értéket vehet fel. A $\lambda=0$ -nak megfelelő görbét, mely a legegyszerűbb esetekben egy vagy több pontba huzódik össze, *belső határgörbének* nevezzük. Az összetartási tér úgy származtatható, hogy λ a zérustól egy bizonyos értékig növekszik. E terjedésnek határa adatik a λ oly értéke által, melyen túl a sor soha összetartó nem lesz. Az első ily értéke λ -nak adja a *külső határgörbét*.

A másod fajú fejlődési függvények már több módon származtathatók, legegyszerűbben úgy hogy

$$\frac{1}{z-t}$$

fejlesztendő sorba az első fajú fejlődési függvények szerint. Akkor e sor együtthatói a t -nek függvényei, és mint ilyenek adják a másodfajú fejlődési függvények főosztályát, melyből minden más a leképzés elméletének segítségével lehozható.

E sorok rz előbb tárgyalatkból több lényeges tulajdon által különböznek.

Megegyeznék az összetartási görbék szerkesztésére nézve, de nem tartanak össze e görbéken belül, hanem épen megfordítva, a görbéken kívül. Egy második lényeges különbség a fejlődés többszörösségében áll. T. i. ugyanazon függvénynek több ugyanazon fejlődési függvények szerint haladó, de más együtthatókkal bíró sorok által fejezhető ki. Ha ez történik, úgy két ily sor különbsége a zérusnak oly fejlődése, melynek minden egyes tagja véges. E különböző zérus-fejlődések végtelen nagy számmal vannak, de bizonyos nemek és osztályokba sorozhatóak, melyek egyedül lényeges tulajdonaikban különböznek. Egy nembe tartoznak azon sorok, melyek azonos összetartási térrel bírnak. Ilyenek különbözők lehetnek, melyek azonban egymást bezárják. Ugyanazon osztályba sorozzuk ismét azokat, melyek egyenlő rendű zérust képviselnek.

Az előadott elmélet nemcsak fontos a függvénytanban általánosságánál fogva, de a mennyiségtan más ágaiban, valamint a természettanban is nagy sikerrel alkalmazható. — Az illető feladatok megfejtésére most már oly sorokkal rendelkezhetünk, melyek mind összetartási görbéjük alakjára, mind pedig a fejlődési függvények tulajdonaira nézve a vizsgálatra legalkalmasabbak. Más alkalmazások, melyeket itt csak megemlítettünk, történhetnek az algebraicus egyenletekre, a többszörös egészetekre, valamint a lánczörttek elméletére.

322 (33). Koch Antal budai gymnasiumi tanár dolgozatát „Górcsői közettani vizsgálatok” — bemutatja az osztálytitkár. Szerző a M. Tud. Akadémia által két évvel ezelőtt kiadott „A górcsői alkalmazása a közet-tanban” című értekezésének folytatásául ezuttal egészen részletes vizsgálatát közli 1. 11 porphyrtuff és — breccia változatnak, 2. 3 trachyt-fajnak s 3. a detonátai bazaltnak.

A porphyrtuffok és brecciak górcsői vizsgálatát a bécsi udvari ásványtárban, Tschermák Gusztáv igazgatónak indítására és vezetése alatt végezté. Indító okul szolgált azon ismeretes tény, hogy porphyrtületeken gyakran találkoznak oly kőzetek, melyeknek külső szerkezetéből a legtöbb esetben nem lehet megállapítani, vajjon eredeti porphyrtuff vagy porphyrtuff és breccia van-e előttünk, mivel az utóbbiaknak zuzkózet jellege a töredékek benső összeköttetése miatt többnyire igen nehezen ismerhető fel, és gyakran megtörténik, hogy sok breccia jellegű kőzeteket általánosan az eredeti porphyrokhoz számítanak. Ily kétséges esetekben a górcsői vizsgálat mindenesetre a legalkalmasabb arra, hogy azon kőzeteknek valódi szerkezetéről biztos ismeretet szerezzünk s ebből képződésük módjára következtethessünk.

Mindezen külsőleg többé kevésbé kérdéses kőzetek górcsői szerkezetükben egy főjelleget mutatnak, mely őket első áttekintésre porphyrtuffoknak és brecciaknak bélyegzi. Ezen főjelleg abban áll, hogy a nagyobb elegyrészek csaknem kivétel nélkül egykori kristályoknak töredékei, romjai, melyek a szabályosságnak semmi nyomával, összevissza, egymásmellett és fölött fekszenek, továbbá, hogy legtöbb esetben oly kötszer által összeragasztvák, mely beléje kevert különböző mállási és bomlási termények által teljesen elmosódott, eltörlődött kinézést nyert, s hogy végre minden elegyrész, — a Quarczot kivéven — előrehaladt mállásnak nyomait tisztán mutatja és átváltozási termények kiváló mennyiségben vannak jelen.

A felsites kötszerben általában véve a következő ásványos zárványokat észlelte: egy- és háromhajlású földpátok, Quarcz, Biolit, Amphiból nyomai, Apatit, Calcit, Magnetit, Pinítoid. Minden egyes kőzetpéldány elegyrészeinek részletes meghatározása után ellátja azokat igazi neveikkel. Ezek szerint:

1. Két kőzetváltozat Raibl környékéről Karinthiában *felsitporphyrtuffok* vagy másodlagos porphyrok (regenerirter Porphyrt).
2. Egy kőzet Idria vidékéről Krainában *romfelsitporphyrt* vagy másodlagos porphyrt.
3. Egy kőzet Botzenből Tirolban — — *quarczporphyrtbreccia*.
4. Két kőzet Botzen környékéről *quarczporphyrtuffok*.
5. Két kőzet a tordai völgy elejéről Erdélyben *quarczporphyrtuffok*.
6. Két kőzet Izlásból az aldunai (Kazán)-sorosban *quarczporphyrtuffok*.
7. Egy kőzet ugyanonnan *quarczporphyrtbreccia*.

A vizsgált trachytok a következők:

1. *Sanidintrachyt* Rakovácztól Szerém megyében. Ennek előjöve-

teli körülményeit és küllemét is leírván a kőzetnek földpátos alapanyagában következő kiválott elegyrészeket határozott meg: Sanidin, Amphiból, Augit, Magnetit és kevés Nephelin.

2. A sárosi Várhegy trachitja, melynek földpátos alapanyagában a kiválott elegyrészek töredezetek és kievődöttek, mintha valami oldó sav vagy gáz hatásának lettek volna kitéve, s következők: plagioklas, valószínűen Andesin, Augit, Magnetit, Pyrop, Calcit és Pyrit. Ezek nyomán *zöldkő-augitandesitnek* határozta e kőzetet.

3. A kapi Várhegy trachytja Sáros megyében, mely különösen arról is nevezetes, hogy pizskos-szürke fénytelen alapanyagában számos 2—3 vonal átmérőjű kékesszürke ép foltok elszórvák. Ezen trachytnak földpátos alapanyagában kiválottak: Sanidin, plagioklas, Augit, Amphiból, Magnetit. A gömbös foltok csak abban különböznek a pizskos-szürke alapanyagtól, hogy míg ebben a Magnetit-szemek nagyrészt vasoxydhydráttá váltak, addig ott tökéletesen épek még.

Végre a szép oszlopos elválásáról híres *detonatai* bazaltot is vizsgálván, üveges alapanyagban igen sűrűen kiválott következő apró elegyrészeket találta: plagioklas, Augit, Magnetit; a szabad szemmel látható nagyobb fehér vagy sárgás igen mállott és hasadékos Olivin-szemek a csiszolás alatt kirepedeztek. E kőzet tehát a *földpátbazaltokhoz* sorolandó.

Birálatra adandó.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Harminczharmadik akademiai ülés.

Az I. osztály (nyelv- és széptudományi) tizedik ülése.

1871. nov. 20-án.

Ballagi Mór r. t. helyettes elnöke alatt.

324. (36) *Szénássy Sándor* l. t. „A latin nyelv és dialektusai“ mű székfoglaló értekezését olvasta fel.

Az egész értekezés négy részre van felosztva. Kivonata ez :

1. Nyelvtörténeti bevezetés.

A nyelvtudomány három itáliai néptörzset különböztet meg egymástól, t. i. *iapygiait*, az *etruskust* és az *italiait*, melyek közül az utóbbi ismét két részre oszlik, t. i. a latinra s azon idiomra, melyhez az *umberek*, *marsusok*, *volskusok*, és *samniumbeliek* nyelvei tartoznak.

Az *iapygiusok* nyelvéről semmi bizonyost nem tudunk. Az *etruskusok* nyelve valamivel ismeretesebb előttünk; fennmaradt nyelvemlékeiből sikerült egyet s mászt kibetűzni, mi azonban még arra sem elégséges, hogy belőle azon álláspontot meghatározhatnók, melyen az *etruskus nyelv* a vele rokon nyelvek között áll. — Legismeretesebbek előttünk az *italiai néptörzsaökök* nyelvei, melyek között első helyen a *latin áll*, mely a *faliskus dialectussal*, a második helyen az *umber*, mely ismét a *volskussal* s végre a *harmadik helyen az oszkus áll*, melylyel a *sabellus szójárás* áll szoros kapcsolatban.

2. A latin nyelvtudomány.

Nem lehet azt állítani, mintha a nyelvtudomány csak 1816-ban Bopp Ferencz ily czimű művével: „A szanszkrita nyelv igeragozási rendszere, összevetve a görög, latin, perzsa és german nyelvvel“ — kezdődnék; megvala a latin nyelvvel való tüzetes foglalkozás azelőtt is, csakhogy annak más czélja, más iránya vala mint a jelenlegi nyelvtudománynak. A latin philologus főfeladata ugyanis az volt, hogy azon szellemi kincseket, melyek a latin nyelven irt művekben le vannak rakva

elsajátítsa. Minthogy pedig a római nép szellemi életének fölismerhetősére a leghathatósabb eszköz maga a latin nyelv, tehát természetes, hogy a latin philologusok ezt tették tüzetes tanulmányaik tárgyává, mint a melynek alapos tudása nélkül kitűzött célukat el nem érheték volna. A latin philológiának tehát épen olyan eszköze, mint czélja a latin nyelvvel való foglalkozás. — Amde a latin nyelvvel ugy is lehet foglalkozni mint nyelvvel, azaz, semmit nem törődve azon szellemi kincsekkel, melyek benne lerakvák, egyedül annak s dialektusainak élettevékenységét, fejlődésének történetét tüzzük ki tanulmányozásunk fő céljául. — Az új nyelvtudomány épen ezt teszi. A mennyiben azonban a nyelv ily nemű morphológiája s physiológiája a hozzá rokon nyelvek egybevetése nélkül nem eszközölhető, tehát a nyelvényomozás azon neméhez kell folyamodnunk, melyet közönségesen összehasonlító, vagyis történelmi nyelvtudománynak szoktak nevezni. A nyelvtudomány feladata ugyanis az, hogy kifürkészsze, micsoda változásokon ment át idők folytán a hang az ugyanazon családhoz tartozó nyelvekben s azok dialektusaiban; micsoda szabályokon alapulnak a hangok eme változásai, s ezen hangtani szabályok értelmében, mi módon alakultak ugy át az eredeti közös szók és nyelvtani alakok, hogy gyakran az eredetileg azonos vagy legalább egymáshoz igen hasonló szók eredeti alakjukból csaknem egészen kivetköztetve tűnnek föl. — Hogy aztán a philologia az összehasonlító nyelvtudománnyal eljárásában gyakran érintkezik, sőt olykor ugyanazon uton halad, az nem zárja ki a két szakma között levő fogalmi különbséget s a cél s irány egymástól való elütését. — A philologus az által a kedvelt nép nyelvébe elmélyedvén, semmit sem törődik az ezen néppel rokonságban álló más népek nyelveivel; az összehasonlító nyelvtudomány azonban nemcsak, hogy a rokon nyelveket s ezeknek dialektusait vonja be beható nyomozásainak keretébe, hanem az összes népeket s azok nyelveit is ugy fogja fel, mint az emberiség különféle módosulatait; előtte idegen népek vagy nyelvek nincsenek s a legvadabb népek nyelveit is épen oly buzgalommal karolja fel, mint a legműveltebb népekét, s nem utolsó érdeme az, hogy beható nyomozásaiban kimutatja, miszerint a nyelvszellem mostoha külső viszonyok leple alatt is él s szakadatlanul működik. — Az összehasonlító nyelvtudomány legnagyobb érdeme azonban amaz örök igazság, mely szerint sikerült kimutatnia, hogy az újabb népek semmivel sem ifjabbak azoknál, melyeket mi régieknek szoktunk nevezni. Ha ezen örök igazság tetőpontjáról szemléljük a világtörténelmet, abból azon komoly, de egyszersmind bátorító tanulságot vonhatjuk le, hogy a népek ellentétben az egyes individuumokkal, korgyöngeség folytán sohasem halnak ki, de igenis elvesznek, ha a küzdelemben kellő képességgel nem bírnak a megifjodásra.

3. Az oszku nyelv, az oskus betűk és oszku névragozás.

Az oszku nyelv előttünk csak feliratokból ismeretes, melyek közül három meglehetősen terjedelmű, a többiek azonban nagyon is

rövidek s olykor csak egyes szókból állanak, úgy, hogy az egész oszкус nyelvkinés, alig van annyi, mint Corneliusnál Agesilaus életrajza; sokkal kevesebb azon nyelvanyagnál, mely reánk az umber dialektusból az iguiviumi táblákon fennmaradt.

Az oszкусoknak s nyelvöknek hona Samnium volt, melyhez a hirpinusok, írentanusok területe Campaniával együtt tartozott. A feliratok közül a régibb keltüek a város építésének negyedik századáig vihetők vissza, míg a későbbiek csak Kr. u. a 79-ik évig terjednek. A nyelv a közhasználatból a szövetséges háboru alatt veszett ki. Az oszкус betü korunkig az ugynevezett samnium-oszкус-féle alphabetumban tartatott fenn s 25 betüjegyből áll, és pedig 5 ön-, 16 mássalhangzóból. Ha ezen betüket a latinnal összevetjük, úgy találjuk, hogy először is az önhangzók közül hiányzik az *o*; ezt azonban a nyelv *V* betüvel s ennek két szára közé helyezett ponttal jelölte. Továbbá az *i* kétszer van meg; egyik egyszerűen a latin *i*-t jelöli s használatra nézve vele egészen megegyez; a másik azonban azon középhangot jelöli, mely az *i* és *e* között van. — A mássalhangzók közül az *x* hiányzik, melyet azonban a nyelv *ks* vel ír körül. — Jellemző ezen alphabetumra nézve az, hogy benne az *u* consonans külön betüjegygyel bir. Hogy a betük ejtése ugyanaz volt az oszкусoknál mint a latinoknál, azt az átirásokból tudjuk. Az oszкус feliratoknak ugyanis csak egyrésze van nemzeti betüjegyekkel vésvé, egy másik része latin betükkal van átirva —, ezek között van a „tabula Bautina“ is, mely minden oszкус feliratok között eddigelé a legterjedelmesebb; egy harmadik része végre, mely azonban csak kisebb tartalmu feliratokból áll, görög betükkal van írva. Minthogy pedig azon nyelvemlékek, melyek nemzeti betüjegyekkel maradtak reánk, régibb korból valók, mint a latin betükkal átirottak, tehát amazok nyelvét ó-oszкус, emezekét uj-oszкус nyelvnek nevezhetjük.

Valamint a latin nyelvben, úgy az oszкусban is egy *ö* (*ǣ*), egy *ā*-, egy *i*, egy *u*- és egy mássalhangzói névragozást különböztethetünk meg, de már az *e*-névragozásnak az oszкусban nyoma sincs, sőt az *u*-, *i*- és mássalhangzói névragozás is csak gyengén van képviselve; ellenben az *ö*- és *ā*-névragozás valamint tárgy-, úgy tulajdonságnevekben is oly tökéletes, hogy azt egész terjedelmében lehet tárgyalni. Az ugynevezett indeclinabilia-k, t. i. adverbiumok, conjunctiók és praepositiók az oszкусban is épen úgy, mint a latinban kihaltak s részben megcsönkult névszói és névmási tőalakokból származó casusok s épen azért amazokkal együtt tárgyalatnak. — Az oszкус nyelvben következő casusok vannak: nominativus, accusativus, genitivus, dativus és ablativus. Ezekon kívül van locativus is, de csak a singularisban. A vocativusra példa nem fordul elő; a dualis pedig épen úgy, mint a többi italiai nyelvekben, egészen hiányzik. A névragozás eléadásában a casusok a látott rendben tárgyalatnak úgy az egyes, mint a többes számban s az eléadás végén mindenik névragozásra minta van felhozva és pedig úgy az umber, mint az oszкус nyelvből. Megjegyezni való itt, hogy az egész névragozásról szóló eléadásban az oszкусon kívül a többi italiai nyelvekre is volt tekin-

tet, sőt olykor, ha valamely casus alak magyarázata megkivánta, a szanszkritra, a görögre és gótra is kellő figyelem fordított. Az egész névragozás előadásából kitűnt, hogy míg a latinban s még sokkal inkább az umberben a casusragok végbetűi oly annyira lekoptak, s igen gyakran nyom nélkül eltűntek, addig az oszkusban a csodálatra méltó tisztán fejlődött alakok egész eredetiségükben maradtak reánk, s épen ezért az oszkus nyelv az itáliai dialektusok között leginkább alkalmas arra, hogy az összehasonlító nyelvész kutatása alapjául szolgáljon.

4. A latin vegyes névragozás.

Ezen névragozáshoz tudvalevőleg az *i*-n s mássalhangzón végződő töket szokták számítani, melynek pl. *igni-*, *nomi-* stb. Minthogy pedig értekező szerint ez utóbbiak az *i*-tők közé oszthatók be és épen ezért külön névragozást nem képezhetnek, tehát mindenekelőtt az *i*-névragozás tö-önhangzóját veszi tárgyalás alá s annak fontos szereplését mutatja ki úgy az oszkus, mint a latin nyelvben. Ezen tö-önhangzó ugyanis a latin nyelvben minden más önhangzót helyettesíthet; álíhat tehát: *a*, *o*, *u* és *e* helyett, p. o.

<i>a</i>	<i>o</i>	<i>u</i>	<i>e</i>
<i>stelli-ger</i>	<i>signi-fer</i>	<i>corni-ger</i>	<i>pati-bulum</i>
<i>tubi-cen</i>	<i>magni-ficus</i>	<i>fructi-fer</i>	(<i>patē-re</i>)
<i>aquili-fer</i>	<i>fati-di-cus</i>	<i>corni-cen</i>	<i>terri-bilis</i> (<i>terrē-re</i>).

Ebből látjuk, mennyire szereti a latin nyelv önhangzóit *i*-be gyengíteni. A nyelv ezen hajlamának aztán eredménye az, hogy számtalan eredetileg *a*-, *o*-, *u*-n végződő tök lesznek *i*-tökké, p. o. ebből: *gracila* (*a*-tő) lesz: *gracilis* (*i*-tő), ebből: *hilarus* (*o*-tő), lesz: *hilaris* (*i*-tő), *capri-corni-s* (*u*-tő), *bi-corni-s* (*i*-tő) stb.

A nyelvnek ezen hajlama még feltűnőbb az *i*- és mássalhangzói névragozás egyes casusainak képzésében. A singularisban ugyanis a genitívus és datívus kivétel nélkül az *i*-tők szerint van képezve mindkét névragozásban, p. o. *hosti-s*, *nomini-s*, *hosti*, *nomini* stb.; a pluralisban a datívus és ablatívus hasonlóképen mindkét névragozásban egyenlően van t. i. az *i*-tők szerint képezve, p. o. *hosti-bus*, *nomini-bus* stb. — A singularis nominatívusban látszólag gyakran különbözik az *i*-a mássalhangzói névragozástól, de hogy ez utóbbi itt is a megelőzőből fejlődött, mutatják a következő még fennlevő alakok:

<i>praecoquus</i> , tőalak:	<i>praecoquo-</i> , tehát	<i>o</i> -névragozás
<i>praecoquis</i> ,	<i>praecoqui-</i> ,	<i>i</i> -névragozás;
<i>praecoæ</i> ,	<i>praecoc-</i> ,	mássalhangzói névrag.

Épen így *quadri-iugu-s*, *bi-iugi-s*, de: *con-iuæ*; *inopus*, *inopis inops* stb.

Ezen fejlődés fokozatos menete még inkább kitűnik, ha p. o. ezen összetett szót: *muni-cipe-s* = *muni-ceps*, összehasonlítjuk *hosti-capa-s* és

formu-cape-s szókkal. Ezek ugyanis mutatják, hogy az összetétel második tagja: *capa-s* következő fokozatokon ment át: *capo-s, capi-s, cipe-s, cep-s*.

A singularis ablativus végzete úgy az *i-* mint a mássalhangzói tőknel a legrégebb feliratokon *-id*, p. o. *airid, nominid, marid* stb. s csak a harmadik samniumi s első pún háboru közé eső korszakból való feliratokon kezd az *-id* helyébe *ē* lépni, mit bizonyára csak annak lehet tulajdonítani, hogy a nyelv a dativust és ablativust egymástól meg akarván különböztetni, emebben a tőönhangzót mindinkább *e*-be homályosította. Eredetileg azonban úgy az oszkusban, mint a latinban az ablativus az *i*-névragozás szerint vala képezve.

Miután a singularis accusativust az oszkus nyelv úgy az *i-* mint mássalhangzói névragozásban *-im* végzettel képzí, p. o. *slagim*, tóalak: *slagi-*; *medicim*, tóalak: *medik-*, tehát értekező azt hiszi, hogy az accusativusi végzet eredetileg a latinban is mindkét névragozásban *-im* volt s csak miután az *i*-névragozásban a tőönhangzó *e*-vé gyengült, vették fel a mássalhangzói tők is ezen *-em* végzetet.

A pluralis nominativus hasonlóan az *i*-tők szerint van képezve mind a két névragozásban, és pedig a mássalhangzói tők ide vagy úgy jutottak, hogy tóalakjukat *i*-vel bővítették vagy pedig az eredeti nominativusi rag önhangzóját gyengítették *i*-be.

A pluralis accusativus eredeti végzete a singularisóól átvett *-im* megtoldva *s*-vel volt; az *m* azonban már korán *n*-be ment át a sziszegőhang előtt, minek következtében a végzet *-ins* lett. Ebből fejlődött aztán a nasalis elejtésével *s* a megelőző tőönhangzó megnyujtásával egy részről *-is*, másrészről pedig *-ēs*; a kettő között áll az egyhangot képviselő *-ei*-vel képzett *-eis*, p. o. *Alpeis, fincis* stb., mely az oszkus *ē* és *ī* közötti hangnak felel meg, p. o. *teremnis*. ezen tóalaktól: *teremen* = lat. *termen*-, gör. *τερον*- (mássalhangzói tő), mely épen úgy van képezve, mint *slagiss*, ezen tóalaktól: *slagi*- (*i*-tő) stb.

Hogy végre a pluralis genitivus hasonlóképen mindkét névragozásban az *i*-tők szerint volt képezve, mutatja azon körülmény, hogy az ugynevezett mássalhangzói névragozáshoz tartozó szók közt egy csoport sincs olyan, melybe a szók az *i*-tökből elcsonkulva ne jutottak volna. Hogy pedig a többeli *i* kieshetett, mutatják az ilyen alakok: *ap-um, sed-um, caed-um* stb., melyekben bizonyára mint tiszta *i*-tökből a többeli önhangzónak mindenkor meg kellett volna maradni, az ilyenekbe pedig: *iudici-um*, tóalak: *iudic-*, *principium*, tóalak: *princip-*, sohasem kellett volna becsuszni az egyedül *i*-névragozást megillető tőönhangzónak. Mindezeket tekintetbe véve értekező azt hiszi, hogy ezen casus is eredetileg kivétel nélkül az *i*-névragozás szerint vala képezve, hogy azután a mássalhangzói névragozással oly annyira összekeveredett, az csak onnan van, mivel a tőönhangzó nem maradt meg minden szóban egyaránt, hanem gyakran elfenődött s azután egészen kiesett, úgy, hogy pl. *principium*-ból mindenekelőtt *principjum* s csak azután lett *principum*.

De nem elég az, hogy az eredetileg *i*-tökhöz tartozó szók cson-

kulás folytán a mássalhangzói tök közé mentek át, mi által a két névragozás annyira összevegyült, hogy azt külön választani többé még a nyelvtudomány sem képes —, hanem további kopás és gyengülés következtében mind a két névragozás lassankint egészen kihalt, úgy hogy pl. ezen szók: *turris*, tőalak: *turri*, *quaestōr*, tőalak: *quaestōr*-ragozása a késő kori latin nyelvben következő:

N. *turre questore.*

G. *turre questore.*

D. *turre questore.*

Acc. *turre questore.*

Abl. *turre questore.*

Ime tehát látjuk, hogy ez már inkább ragozhatlanság, mint ragozás, mivel minden casus egymással egészen hasonló végzettel bír. Nevezetes a két névragozásban az, hogy még haláluk után is egymáshoz tökéletesen hasonlóak.

Az egész értekezésnek végeredménye röviden összefoglalva ez: Az italiai nyelvcsaládnak minden más indogerman nyelvcsalád fölött kizárólagos sajátága az, hogy tőönhangzóit *i*-be gyengíti; kitűnik ez az említett nyelvcsalád *szóképzéséből*, a szók *összetételéből*, s végre különösen a névragozásból, a mennyiben az *i*- és mássalhangzói névragozásban nemcsak, hogy a többeli önhangzó elgyengülhetett, megrövidülhetett s a ragok mássalhangzói leeshettek, hanem még — mint láttuk — az egész névragozás is kihalhatott. — E szerint történeti olvitázhatlan tény az, hogy eredetileg az italiai nyelvekben csak önhangzói névragozás létezett, s csak ezekből fejlődött ki később gyengülés és lekopás folytán a mássalhangzói névragozás. — A fejlődés menete véleményünk szerint következő vala:

Miután az indogermán nyelvekben, következőleg a latinban is, legszilárdabb önhangzó az *a*, tehát mindenek előtt *a*-névragozás volt; ebből később, minthogy az *o* önhangzó *a* és *u* között van, egyrésről az *o*, másrésről pedig az *u*-névragozás fejlődött ki; továbbá az *e* önhangzó *a* és *i* között állván, az *o*-névragozásból egyrésről az *e*, másrésről pedig az *i*-névragozás jött létre. Ez utóbbi névragozás tőönhangzójának kiesése végre az ugynevezett mássalhangzói névragozásnak adott életet.

Levelező tagsági oklevélének kiadása határoztatik.

325. (37) *Szilády Áron* l. t. „Magyar szófejtegetések“ alatt értekezik.

Birálatra adatik.

326. (37) Olvastatik Fogarasi János r. tagnak az osztályhoz f. évi nov. 19-ről intézett e következő levele:

Tisztelt osztály! A M. T. Akadémiának nyelvtudományi osztálya részére további rendelkezésemig, mindazáltal öt évre, megmásíthatlanul ezenmel felajánlok évenként ötszáz azaz 500 frtot o. értékben következő feltételek mellett.

1. Ezen ötszáz forintot a nyelvtudományi osztály saját hatáskörében bármely célra tetszés szerint fordíthatja; azonban

2. Hova fordíttatása iránt az osztály javaslatára mindenkor az akadémiai nagygyűlés határoz. De

3. Egy évnél több időre annak kiadatását sem javaslatba hozni, sem elrendelni nem lehet, hanem bár ugyanazon czélnak folytatólagos, avagy fokozatos előmozdítása végett, minden nagygyűlésen, ez elébe új és külön javaslat terjesztendő.

Ha öt év elteltével írásban másképp nem rendelkezném, ez alapítványom a fentebbi pontok értelmében tovább is felmarad.

E nagylelkű ajánlat harsány éljenekkel fogadtatván, elnök indítványára Fogarasi János r. tagnak köszönő levél határoztatik. Egyszersmind az osztályértekezlet felkéri, hogy annak idejében adjon javaslatot a felajánlott 500 frt hova fordítása iránt.

327. (39) Olvasztatik Szvorényi József l. t. levele, ki a néhai Árvai Gergely l. t. felett tartandó emlékezésedet olvallatja.

Tudomásul vétetik.

328. (40) Keleti utazó Bálint Gábornak f. é. oct. 13-án Astrachanban kelt és Fogarasi János r. taghoz intézett levele olvastatik, mely némi tájékozást nyújt Bálint hollétéiről és foglalkozásáról. E szerint Bálint Kazánban befejezvéu tatár nyelvtanulmányait Astrachanba ment, mely Kis-Mongolia központja, az astrachani kerület lévén a még most is költözködő kalmuk-ójratoknak hazája. E nép nyelvét mi Schmidt és Jüly után ismerjük, egyik sem ismerte a valódi népnyelvet; Bálint most ezt akarja megtanulni s ezen gyűjteni anyagot. Már is oly formákkal ismerkedett meg, melyekről az említett tudósok nem tudtak vagy nem akartak tudni. Astrachantól két óra járányira lakik a kalmukok tősgyökeres kalmuk fejedelme; mihelyt Bálint haladást tesz a kalmuk nyelvben, arra fog törekedni, hogy megismerkedjék vele. Úgy hallotta egy keresztesetlen kalmuk tanítótól, hogy a fejedelemnek szép könyvtára van, mely még Dzungariából való. A mint több orosz írja, a kalmuk irodalom több nemzetiest foglal magában, mint a mongol, s ezt szeretné ő maga is látni és igazolni ez állítást, vagy megdönteni. Különösnek tünik fel előtte az, hogy az oroszok ugyyszólva kevés gondot fordítanak az oly népek nyelvére, melyek közelökben laknak. Mongol, altai és más távolabbi népek nyelvére az egész liturgiát lefordították, a csuvasz, cseremis, zurjen nyelvekre igen keveset adnak.

Tudomásul vétetik.

V-dik

I g a z g a t ó s á g i ü l e s.

1871. nov. 27-én.

Lónyay Menyhért gr. akadémiai elnök ur elnöklete alatt.

71. A folyó évi octóber 15-én tartott igazgatósági ülés jegyzőkönyve felolvasvatván

Tudomásul vétetik, s a mennyiben azon ülés teljes számmal nem volt, határozatai megerősítetnek.

72. Azon jegyzőkönyv 51-ik pontjára Csengery Antal másodelnök úr szóval jelenti, hogy megbízatásához képest kiszámíttatta az Eszterházy országos képtár és annak öre által elfoglalt akadémiái helyiségek építtetési költségeit, s e számadásból kiderül, hogy a beépített tőke kamatját, még ha 25 száztóli fölvétetik is a szállások drágulására, az 1872-ki országos költségvetésbe fölvett 10.000 frt. eléggé födözi, s így nem szükséges, hogy a lakbér fölemelése iránt 1873-ra az Igazgatóság lépéseket tegyen.

Helyeselve tudomásul vétetik.

73. Az 53-ik pontra a főtitkár jelenti, hogy a határozatot Teuchert és Skalniczky urakkal közölvén, az első egy 1361 frtra menő részletes árkimutatást adott be, Skalniczky építész pedig oly nyilatkozatot, hogy azt a hely színén collaudálta, s annak alapján történt köztük megegyezés a követelt 1240 frt. árban.

Másodelnök úr megbizatik, hogy a bemutatott árkimutatást idegen szakértő által vizsgálta felül s az eredményhez képesti összeget az elnökség belátása szerint utalványozza.

74. Ugyancsak a mult ülés jegyzőkönyvének 54. és 55. számaira nézve a főtitkár bemutatja volt pénztárnok m. Tóth Lőrincz úr válaszát, melyszerint a Bürgermeister és Pucher-féle számlák az ő idejében ki nem fizettek, mert későbbi időről valók, s ő azokra semmi felvilágosítást nem adhat.

Másodelnök úr megbizatik, hogy az akadémiái gondnok által utána járván, megtörténtek-e valóban a Bürgermeister- és Pucher-féle építkezések, igenlő esetben utalványozza.

75. Ugyanazon jegyzőkönyv 58-ik számára másodelnök Csengery Antal úr Ghycz Gyula ügyvéd jelentésének (mely a mult ülés jegyzőkönyvébe egész terjedelmében fölvétetett) eredményeit és tartalmát szóval is előadván, különösen azon pontokra figyelmeztet, melyekre az igazgatóság határozata szükséges. Ezek során

A IV. szakaszban b. Prónay Elek (mint b. Prónay Sándor örököse) 2100 frt alapítványa ügyében, az alapító örökös azon kívánata, hogy az új kötvény kiállításával kapcsolatban, ezenkívül minden más után később található, ez alapítványról szóló irat kötelező ereje alól fölmentessék, megadatni, s az erről biztositás neki az új kötelezvényben vagy annak alkalmával kiállíttatni határozatott.

Az V. szakasz I. pontjában Bottka Imre és gr. Széchen Miklós alapítványait illetőleg, miután a kamatokat rendszeresen fizetik, s a betáblázásra magokat nem kötelezték, erre kényszeríteni nem kell. A 2-ik pontban gr. Andrássy György, b. Podmaniczky Armin és Szögyényi László urak alapítványai iránt az illetők részéről tett ígéretek beváltása bevárando. Ugyanazon pont szerint a Szitányi (Ullmann) fivérek 2000 frt. alapítványa törlesztésére 2 darab 1000 frtos kereskedelmi bank záloglevél elfogadtatik. Ezen 2. és 3. pontban a tőke lefizetésére nézve tett többi ígéretek eredménye is bevárando. A 3. pontban még b. Vécsey Lajos alapítványát illetőleg a kamatokra nézve új computusnak hely adatik, s azon esetre, ha alapító úr a kérdéses 60 frtról a postai bevényt előmutatja, ez tovább rajta nem követelendő, hanem a volt pénztárnok úrtól felvilágosítás kérendő. A 4-ik pontban gr. Andrássy Manó, Gyula és Aladár urak 3500 frt. összes alapítványából még fedezetlen 500 frta nézve a volt pénztárnok úr megkérdeztetni határozatott az iránt, vajon e befizetettnek állított 500 ft nem az akadémiái palota építési tőkájére fizettetett-e be? Az 5. pontban, Makó város kamatelengelési kérelmét illetőleg, a mult ülésen már történt határozás. Végre a jelentés VI. szakaszát illetőleg,

a késedelmes alapítónak ott említett névsora kiadatik a t. cz. elnökségnek a végre, hogy azt átvizsgálván, azon alapítókat, kikre személyesen vagy az Igazgató Tanács tagjai által, hatni remél, magán uton igyekezzék rábírni alapítványi ügyeik rendezésére; a többiekre nézve pedig az ügyvédi eljárást, belátása szerint, rendelje el.

76. Szintén a mult ülési jkönyv 59-ik pontjára a főtítkár bemutatja a vallás és közoktatási ministerium f. é. nov. 2-ról 26321. sz. a. kelt újabb leiratát, mely szerint az Akadémia elnöksége felhivatik, hogy az Eszterházy országos képtár megvásárlására az Akadémia pénztárához befolyt 999 frt. 58 krt, netán felmerült kamataival, a központi állampénztárba tétesse át.

A. m. földhitelintézet pénzügyi osztálya utasittatik, hogy az említett 999 frt 58 krt. netaláni kamataival együtt a m. kir. központi állampénztárba fizesse le.

77. Ugyanazon jegyzőkönyv 66. számú határozatával kapcsolatban

Az akadémiai ügyész felszólittatik, hogy Kazinczy Bálintné jogigényeit illetőleg véleményes jelentését beadni siessen; valamint a neki vizsgálatra már régebben kiadott összes Kazinczy-alapítványi számadásokat is, annyival inkább, mert a fekvő jószág hasznobére közelebb kitelvén, sürgőssé vált annak eladása iránt intézkedni. E czélból egyszersmind a m. földhitelintézet fölkéretni határoztatik, hogy a Kazinczy Ferencz-féle, az emlékalap számára visszaváltott s az Akadémia nevére telökkönyvezett zempléni birtokot, maga az emléképület s a hozzá szükséges terület kivételével, közgei által megbecsültetni sziveskedjék, hogy az Igazgató Tanács annak eladási ára iránt tájékozást nyerve, további lépéseket tehessen.

78. Hasonlóan az oct. 5-ki ülés jegyzőkönyve 69. pontja alkalmával, melyben az akadémiai szolgák fizetés-javításért folyamodnak, Csengery másodelnök úr a szolgák között az udvarban lábrakapott rendetlenséget szóba hozván:

Másodelnök úr megbizatik, hogy élve elnöki jogaival, az akadémiai szolgáló személyzetnél, elbocsátásig terjedhető szigorú rendszabályok fogamatba vételével is, a jó rendet állítsa fel.

79. Csengery Antal másodelnök úr bemutatja Hinka József akadémiai ügyésznek a néhai Rhédey László hagyatéka tárgyában hozzá intézett jelentését.

80. Csengery Antal másodelnök úr magán tudomásból fölemlítvén a nyelvtudományi bizottságban folyó tervezéseket egy „*Magyar Nyelvőr*” czimű folyóirat létesítésére: hogy e közlönyre már most előkészületek tételhosszenek s új évre megjelenhossék, kéri az igazgatóságot, méltóztatnék kijelenteni, hogy annak 1000 frtra menő költségeit az 1872-ki költségvetésbe fel fogja venni.

Az igazgató tanács ily folyóirat szükséges voltáról meggyőződve, utasítja költségvetési bizottságát, hogy arra 1000 frtot az 1872-ki költségvetésbe vegyen fel, egyszersmind erről az Akadémiát, illetőleg a nyelvbizottságot, értesíttetni határozza.

81. Toldy Ferencz ig. tag figyelmeztet azon visszásságra, hogy a könyvtárban a gr. Teleki József szobra mögötti feliratos tábla igen alacsonyan falaztatván be, hogy mégis olvasható legyen, a szobrot attól félre oldalvást állították; s indítványozza, hogy a tábla magasabban falaztassék be. a szobor pedig annak eléje középre álltassék.

Helyeseltetvén, az elnökség megbizatik, hogy mihelyt az idő efféle munkára alkalmas lesz, a helyreállítást tétessé meg.

82. Elnök ur ő nmga czélszerűnek látná, hogy az Igazgató Tanács havi ülésai mindenkor azon vasárnap délelben tartassanak, mely az Akadémia havi összes ülését

közvetlenül megelőzi, s hogy ez igazgató-ági ülések is fölvétessének az akadémiái „Üléssorba” s minden tagnak megküldessenek.

Elfogadatulván, a főtítkár e szerint utasittatik.

Összes ülés.

1871. november 27-én.

Lónyay Menyhért gr. akad. elnök úr elnöklete alatt.

330. Nendtvich Károly r. t. emlékbeszédet mond néhai Frivaldszky Imre elhunyt rendes tag felett.

331. Szász Károly rendes tag rövid gyászbeszéddel bejelenti Herepei Károly lev. tagnak folyó évi october 26-án történt halálát. A beszéd itt következik:

Ha a főtítkár egyszerű jelentése helyett, ki összes üléseinket többnyire az akadémia egy-egy újabb veszteségének hírével szokta megnyitni, — mert a halál, ennyiünk közül, ülésről ülésre megkívánja a maga adóját, — ma én lépek e helyre, hogy társaságunk egy közelebb-ről elhunyt tagjáról önök közt megemlékezzem; s ha ezt, a rendes titkári bejelentésnél kissé hosszabban teszem, bár mégis rövidebben igyekszem tenni, mint a mennyire egy emlékbeszéd terjedni szokott, a mire — az illető osztály megbízása nélkül — úgy sem volna jogom: mindez azért történik, mert Herepei Károlyhoz, az akadémiának 1838 óta — előbb a philosophiai most a II. osztályban — levelező tagjához, az újabb magyar protestáns — jelesen az erdélyi egyházi szónoklat kitűnő bajnokához, életében talán legközelebb állottam s a közelebbi october 28-án történt halála által legérzékenyebben voltam érintve mindazok közt, kik róla e helyen emlékezhetnek. S ügyrendünk 11. a) pontjának engedelmességek, mely az elhunyt akadémiái tagok emlékezetét, a rendes emlékbeszéd előtt, *rövid gyászbeszéddel* kívánja ületni, melylyel a társ halálát valamely barátja, a vett hír után a legközelebbi összes ülésben jelenti be.

Engedje meg azért a tekintetes akadémia, engedje meg az illető t. osztály, hogy Herepei emlékezetét, mielőtt sirja még begyöpösödnék, egy pár vonással megújtsam e körben, hol őt a legtöbben csak az akadémiái Almanachból ismerék.

Herepei Károly 1802. február 24-én született, Vizaknán, hol atyja akkor prédikátor volt. Atyám, ki épen az nap tölté be a négy évet s ki apjának és Herepeiének szoros barátságát ennek fiai iránt öröklé, gyakran emlegette a korán fejlődő gyönyörű gyermeket, ki rózsapiros arczával s játszi kedélyével elbűvölte mindazokat, kik a Herepei házat abban az időben meglátogatták. Pedig Herepei János, a kis Vizakna egyszerű prédi-

kátora, már akkor is széles körben volt ismeretes; de nem sokára még nagyobb világba ragadtaték ki, a fő egyházi tanács által Kolozsvárra hivatván, a gyakorlati theologia tanárának, hogy nemcsak tanításával, de példájával is egyházi szónokokat képezzen. Valóban ő veté meg Erdélyben annak a szónoki iskolának az alapját, mely első virágzatát éppen benne, a másodikat Károly fiában érte el, s mely Erdély reformátusainál ma is virágozik még, mert mostani jeles szónokaik is tulajdonképen az ő iskolájából valók. Két testvérével, *Ádámmal*, a nagytudományu enyedi történettannal s *Lászlóval*, a genialis, de kevesebb tanulmányu szónokkal, — ők hárman, a három Herepei testvér, együtt emelték föl protestáns egyházi szónoklatunkat a tökély ama fokára, melynek lelkesítő befolyása alatt Erdély többi nagy szónokai, Hegedüs Sámuel, Nagy György stb. növekedének. Szokásban vala akkor, s azután is még soká, az elhunyt nagyok s más előkelők felett, a temetés után, nagyszerű gyászszertel tiszteleteket tartani s ily alkalmakkor az ország legkitünőbb egyházi szónokai s legtudósabb tanárai léptek egymásután a szószékbe, hogy versenyezzenek egymással, nemcsak a halott dicsőítésében, hanem a szónoki koszoru kivívásában is. A kolozsvári, marosvásárhelyi, nagyenyedi, udvarhelyi, fogarasi, kézdivásárhelyi, zilahi, stb. templomok felváltva valának e nemes szónoki vetély színhelyei, s midőn költői versenyek nem valának még, s a dogmatikusok XVI. és XVII. századi nyilvános vitaközlésai elhallgattak már: e szónoki ünnepélyek voltak a szellemi felsőbbség kivívásának egyetlen pályateréi. Az ily alkalommal elmondott beszédek, rendszeren egy szoros értelemben vett prédikáció, bibliai textussal, s egy, néha két szabadabb bölcsészeti vagy erkölcsi elmélkedés, ugynevezett oráció, az ünnepély után egy füzetben kinyomattak s elterjesztettek. Kötetek hosszú sorára mennek, egész kis könyvtárra nevednek, ez egyes érdeklődőknél vagy nyilvános könyvtárakban összeszedett füzetek sokai.

A Herepeieket közvetlenül megelőző időszakban az egyházi szónoklat általában s annak különösen ez ünnepélyi ága, fölötté elsekélyült. Egyes kivételek voltak, mint a derék idősb Szilágyi Ferencz, ki a Herepeiek kortársa volt, néhány évvel mégis előbb lépett föl, de inkább levén tudós, mint szónok, bár irányadólag hatott, tulajdonképi szónokiskolát nem alapíthatott. Általában véve azonban a prédikációk a bibliai locus communisok halmozott idézeteivel tarkázott, majd dogmatikai szörszálhasogatásokkal, majd az új, de különös előszeretettel az ó-testamentumból vett példázatok- vagy párhuzamokkal tele tömött száraz és lélektelen s még izléstelenebb irány gyakorlatok voltak. Ha a meghalt neve esetleg Sámuel, Dániel vagy Mózes, Judit, Zsuzsánna vagy Rákhel volt, (s az időben az élők és a halottak háromnegyedrésze ily neveket viselt), a szegény halott ki nem kerülhetette sorsát, hogy a bibliai Sámuel, Dániel és Mózes, meg Judit, Zsuzsánna és Rákhel leczkéjét reá ne olvassák s az illető bibliai alak összes történetét és jellemvonásait, stereotyp lenyomatban az ő életére és jellemére rá ne erőszakolják. Az oratiók sem voltak jobbak; sőt bizonyos tekintetben még rosszabbak. Mert míg

a prédikációkon bizonyos bibliai zamat vala érezhető, s itt-ott a hit melege egy-egy jótékony fuvallatot lengetett át, — mint a lybiai száraz homokban is kél egykor egy kis fris szellő, — addig az oratiók szónokai a skolasztikus, vagy tán a kanti philosophia peripetiáiban a régi classikusokból vett mondásokban, a Cicero, Seneca vagy Quintilián szólamaidézeteiben, a történelmi párhuzamok szellemtelen üzése-füzésében, egy szóval az iskolai tudósság öntelt fitogatásában tetszetek maguknak.

A Herepeiek föllépte egy új szónoklati irány kezdőpontját jelöli. Ők, s kiváltképen János, kivetkőztették a templomi szónoklatot a mesterkelt tudakosságból, a szent vagy a pogány írók mondásain rágódó cszmétlen modorból s közelebb hozták az élethez az által, hogy szónoklatuk a tapasztalásból meritette érveit s a szívtől kölcsönözte hangját. Mikor Herepei János egy magasrangu s köztiszteletben álló asszonyság fölött parentálni föllállott s így kezdte beszédét: „Siratom az asszonyi nemet, az asszonyi nem sorsát siratom én“ s e thémából a nő társadalmi és természeti helyzetét, szenvedéseit, önmegtágadását, kötelességeit és feláldozását festette le, bizonyos volt, hogy hallgatóit nem csak megindítja, hanem fölemeli s építi is. Mikor *Álám*, nagy tudományát s világos bölcsészti irányát arra használta föl, hogy a polgári vagy egyházi társaság egy-egy kidőlt oszlopának helyét a történelem birói széke által, erkölcsi szigorral s keresztyéni fenköltséggel jelölje meg, — vagy mikor *László*, egy nyilásában letört, s épen templomba menetekor kezébe adott rózsáról a legszebb halotti beszédek egyikét rögtönözte egy fiatal leány koporsója fölött, — bizonyos volt, hogy egyaránt foglyul viszik az értelmet s elragadják és fölmelegítik a szívet.

Ebben a szónoki iskolában nevedett volna Herepei Károly, ha szülőitől s jelesen atyjától már tíz éves korában meg nem fosztja a halál. Neki apja szónoki hírének csak hagyományos fénye, s nyomtatott vagy kéziratban hagyott munkái nagy halmaza maradt. Nevelését anyai nagybátyja a derék Méhes Sámuel vette kezébe, kinek, bár szintén akadémiánk tagja volt († 1852. mart. 29.) a tudomány, az időszeri irodalom, a társadalmi s politikai élet mezején és jótékonyosságai s nemes alapítványai által kivivott érdemei méltatásával még maig is adósok vagyunk, s kiről ez alkalommal, mint Herepei Károly nevelőjéről legalább futólag megemlékezni, jól esik szívemnek. Az ő őrszeme, szellemi hatása, sőt közvetlen vezetése alatt nevedett s végezte iskoláit, a kolozsvári collegiumban Herepei Károly. 1822-ben — husz éves korában — már a theologiai tanfolyamot is befejezte. Eleinte, a családi hagyományok daczára, nem a papi pályára, hanem bányászatra vagy mérnökségre készült, s már készülleteket tön Selmeczre vagy Pestre indulni, mikor több nagytekintélyü férfit, pártfogói, részint néhai atyja iránti jóindulatból, részint és főleg mert az ifjuban is ritka szónoki tehetséget láttak fejledezni, rábeszéltek, hogy magát a papi pályára készítse. Arra adta tehát magát s egy évig még magánosan készülvén, mielőtt külföldi egyetemekre indulna, az akkori s később is egész a forradalomig fen-

tartott szokás szerint az erdélyi négy főiskolánál bemutatta s nyilvános szigorlatnak vetette alá magát. Kitünő bizonyítványokkal s az elismerés hízgelő jeleivel elhalmozva indult Bécsbe, hogy itt útlevelet nyerjen a czélba vett göttingeni egyetemre mehetés végett. De az akkori politikai zajongások miatt a német egyetemek látogatása el lévén tiltva ifjainknak, kénytelen volt egy egész évet Bécsben tölteni, hol a protestáns hit-tani intézet előadásai mellett Neumanntól physikát, Scholzttól és Meisz- nertől vegytant hallgatott. Ezek ajánlásának köszönhető, hogy végre mégis engedelmet nyert külföldre utazhatni, s a nevezetesebb német egyetemek látogatásával egy évet tölthetett. Alig tért vissza, 1825-ben kolozsvári papnak választák s bár még a canonszerű 24 évet be sem tölté, a szászrégeni köz-zsinaton fel is szentelték. Kilencz évig, 1834-ig volt kolozsvári lelkész. Ez volt életének s gyorsan emelkedő hírének fényzaka, egy szakadatlan diadalünnep, melylyel az egész város és vidék közszeretete, növekedésben levő tökélyei arányában jutalmazá; nagyobbütemetés vagy ünnepély nem lehetett el nélküle, s a vasárnap reg- geli harangszó mindig zsufoiva találta Kolozsvárt a reformatusok két temploma közül azt, melyben, előre tudták, hogy Herepei Károly fog beszélni.

Egyénisége jellemzésében méltóbb tanunak adom át a szót, ki őt ez időszakban jobban ismerte, többször hallotta, mint én — ki akkor még nem is, vagy csak igen kis gyermek valék. Nagy Péter, az erdélyi reformatusok mostani püspöke s Herepei szónoki nagyságának és hírne- vének legméltóbb örököse, az „Erdélyi Protestáns Közlöny“-ben megje- lent necrológiájában így festi őt:

„Külseje már magában kellemes jelenség volt: szálas és arányos termet, szerfeletti testesség nélkül, életteljes, de érdekes arcz, magas hom- lokán a nyíltság és egyenesség; beható, élénk szemek, nem minden haj- lama nélkül a merengésnek; tele ajkak, és a száj körül ania vonások, melyekben a jó szív tükrözi magát; az egészen az élet és erőtelj azon színe, mely a férfikor küszöbén, az ép emberen oly vonzó. Hangja kerek, tiszta, érczes, melyhez erőre és hajlékonyságra hasoulót nem hallottam; mint bővizű folyam hullámai, méltóság-teljesen hömpölygött a belső farkas-utczai nagy templom magas boltívei alatt, s teljesen betöltötte an- nak tetemes belüregét annyira, hogy bármelyik zugában tisztán lehe- telen beszédét. A külvárosi (néhai) fatemplom pedig épen szük volt e hatalmas hangáradatnak, annyira, hogy a kik megkésve, be nem fér- hettek az egyházba, azért — kivált szép időben — vis-za nem tértek, hanem a czinteremben, az ákácok árnyékában, élvezettel hallgatták a szónoklatot, haszintén nem is legeltethették szemöket a szónok deli alak- ján és természetes taglejtésein. E hatalmas hangban azonban nem volt leg- kisebb fülsértő; közel vagy távol a szószéktől egyiránt hatott füleidbe; sem a beszélőn nem látszott az erőlködés, az erőfeszítés, fáradság, annál kevésbbé a kimerültség legkisebb nyoma; ömlött az ajkairól, mint fülmiléből a dal, s az affectusban, tisztaságának, érthetőségének legki- sebb hátránya nélkül, rohamos gyorsasággal.

Ezek mind külsőségek, de nagyban befolytak a szónoki hatásra, főleg ott, a hol, mint Herepeinél, a tartalmasság sem hiányzik a beszédből. A köznép szájából gyakran hallhatunk oly megjegyzéseket, melyeknél a kiképzett itész reflexioi sem találják jobban fején a szegyet. Soha sem feledem egy közrendű nő ítéletét a Herepei prédikációiról: „a tiszteletes Herepei uram prédikációiban — úgy monda ez — mindig találok valamit, a miért csomót kell kötnöm a kendőmre, hogy el ne feledjem s haza vigyem a templomból.“ Azt hiszem, ennél nagyobb dicséretet templomi tanításra mondani, alig lehet. Herepei magával ragadta hallgatóit, s annyira lelánczolta figyelmöket, hogy rendszerint hosszú beszédei tartamát csak az „Amen“ után, órájára pillantva, vette észre az ember. Egyszerűek voltak ezek, minden mesterkéltszónoki alakzatok, meglepő fordulatok, feltetsző pipere nélkül; menetök természetes; okoskodásai, érvelései, szóval egész irálya tiszta, világos és átlátszó, mint az a havasi patak, melynek vizén keresztül megszámlálhatod fenekén a kavicsokat. Főbb ékességeit találó képek, megható hasonlatok, nemes humor, emelkedett szellem, s nem ritkán költői magas szárnyalás képezék. Látszott rajta, hogy beszéde nem betanult szerep, hanem mint a nagy apostol: „hiszen, és azért szól“. Benne teljesen igazolva volt a classicus mester állítása: *pectus facit disertum*; beszédein felragyogott az a nemesen érző gyöngéd szív, mely őt az élet minden viszonyaiban becsültté szeretetté tette.

Kivált fiatalabb éveiben, nem ritkán megtörtént, hogy egész hallgatósága (férfiak és nők) önmagával együtt könyekre fakadott; míg a másik perczben játszi humora mosolyt varázsolt a még könyektől nedves arcokra. Az elérékenyülés látható volt rajta: arca hirtelen felpirult, hangja remegett; próbálta leküzdeni a megindulást, de nem sikerült, szemei megteltek könyekkel, s utoljára is a fehér zsebkendőhöz kelle folyamodni, hogy kitörölje a megharmatosodott ablakokat, s tovább olvashassa beszédét. Mert a szöveg nemcsak mindig előtte állott a szószerk parkányán, hanem — rövidlátó levén — sokszor épen lehajlott hozzá, vagy hirtelen felkapva, orra elébe tartotta; sőt gyakran, épen darabonkint szedegette elő frakkja oldal- vagy hátulsó zsebéből. De ebben senki meg nem botránkozott; neki minden jól állt, vagy helyesebben szólva: ez a kis fogyatkozás fel sem tűnt ragyogó tulajdonai mellett.“

Azonban a kolozsvári lelkészi állás, akkor még inkább mint most fényesebb volt mint jövedelmes. Herepei, 1821 óta nős, tisztársa Krizbai D. Elek leányát Katát birván nőül, s szaporodván családjá, mind jobban és jobban érezte, hogy ha a fenkölt lélek jól lakik is a dicsőséggel, de a gyermekeket abból jól laktatni és ruházni csakugyan nem lehet. Elfogadta azért az egyházi főtanács meghívását, mely őt 1834-ben a kolozsvári főiskolánál a philosophia — 1835-ben pedig Nagy-Enyeden a Tompa János halálával megürült theologiai tanszékre helyezte át. Mindössze hat évet töltött itt, munkás és áldásos hat évet, mely alatt az ifjúság és a főiskola egyik szemefénye volt a tanszéken és az igazgató tanári helyen. Mint tanár, a hit- és erkölcsstan, az egyháztörténelem és a

gyakorlati lelkészet hármás, vagy négyes tanszékét töltötte be. A hit-tanban a józan rationalismus iskolájához tartozott, melyet a sziv bensősége, a hit melege s a keresztyén erkölcsi irányzat elsekélyülni nem engednek. Strausz épen akkor lépett föl „Das Leben Jesu“-jával; Herepei asztalán láttam először e könyvet, melyet később annyi érdekléssel tanulmányoztam én is. Ő az elsőik közé tartozott, kik e kritikai irányhoz csatlakoztak s megjósolá a forradalmat, melyet ez irány a theologia s különösen a bibliai tudományokban előidézend. Az egyháztörténelemre atyjának kéziratban fennmaradt tankönyvét használta előadásai vezérfonalául, melyet pragmaticus világosság s szellem tett — a maga idejében — kitünővé. De legnagyobb hatása a gyakorlati lelkészet s jelesen az egyházi szónoklattanban. Elméletben és gyakorlatban egyaránt szakítva a homiletika slendrián formuláival, melyek minden tárgyat bizonyos skhemák konventionális felosztási és tárgyalási alakzataihoz akartak kényszeríteni s az eszmét a formák procrustes-ágyára húzni, ő arra tanította tanítványait, hogy a tárgy belső természetéből vegyék a tárgyalás tervét, a felosztás pontjait. Nehezebb kétségkívül, mint egyszerűen felállítani az ilyes formulákat, pl. a) az első részben megmagyarázom, b) a másodikban bebizonyítom; vagy: a) az első részben beszélek a valóság mivoltáról, a másodikban annak hasznairól; vagy: a) az első részben előadom az igazságot, b) a másodikban abból hasznos következtetéseket vonok s több efféle meddő üresség, a miken az egyházi homiletika legördült, nehezebb kétségkívül, az eszme magvát keresni ki s azt vagy bölcselmileg bonczolni, vagy szónoki feltalálással fordítani sorban, különböző oldalait a hallgató elé. Herepei maga példájával bizonyította tanait. Ha tanítványaival fölvetette a tárgyat s megkísérltette kifejtését, végre előhuzta saját prédikációját, melyet régen ugyanarról a témáról irt s bámulásba hozta hallgatóit, a mélyről vett, de mindig igaz, s mindig találó felfogással és fordulatokkal, melyekben oly nagy mester volt. A szónoki előadásra nézve maga volt a legjobb példány. S tanár korában gyakran fellépett a templomi szószerkben. Gyermekek valék ez időben, de alakja, hangja, mély bensősége, kitörölhetetlen benyomást gyakoroltak rám. Vidám, elmés, bizalmas körben egészen fesztelen társasága is feledhetlen előttem.

Tanszékén s igazgatói teendőin kívül irodalmi dolgozatokkal is foglalkozott. Már Kolosvárt laktaiban tetemes részt vett a Méhes által alapított „Nemzeti Társalkodó“(az „Erdélyi Híradó“ e derék melléklapja) szerkesztésében s azt számos dolgozataival gyarapította később is. Az enyedi collegium könyv- és levéltára azonban, rendelkezésére állván, egy nagyobb önálló mű készítésére adott neki ösztönt. Irni kezdé a gyula-fehérvár-enyedi Bethlen-kollégium történetét, melyet ha egészen be nem fejezett is, de nagyrészen elkészülve, csak össze nem állítva hagyott hátra írásnyai között. Irodalmi dolgozatai, s még inkább szónoki hirneve korán magokra vonták az akadémiák figyelmét s ez 1838. szeptember 7-ki választó üléséből levelező tagi oklevéllel tisztelte meg; mikor később a levelező tagok is osztályokba soroztattak, ő a bölcsészeti osztályba téte

tett. Széket itt sohasem foglalt, mire egyébiránt az akkori szabályok szerint kötelezve nem is volt.

1841-ben Szathmári Pap Zsigmond halálával, ki Herepei János utóda volt a vizaknai papságban, megürülvén e hely, a gyülekezet vénei megemlékeztek egykori nagynevű papjokról, ki 35 év előtti bucsuszavában így szóla hozzájuk: „Fiaim most kisdéd gyermekek, de ha egyik vagy másik közülük pap lesz, s módotokban lesz, emlékezzetek meg rólam benne, atyámfiak.” Az apa kérését teljesíteni most nyílt először módja a gyülekezetnek s Herepei Károly meghivatott azon egyház papjául, melynek kebelében született és kereszteltetett vala. Ő, belefáradva a nagy-enyedi professorátus versengéseibe, melyekben, atyámmal együtt szabadelvüségéért s alkotmányos érületeért annyi méltatlan megtámadtatásban részesült némely tanártársai s az akkori kormány részéről, s különben is — mint bucsubeszédében hangsulyozá: „több kedvet és hivatást érezvén a nép-, mint az iskola-tanítói pályára,” t. i. a templomi, mint a tanári szószékre, elfogadta a szerény, egyébiránt az enyedi tanársággal legalább egyenlő jövedelmű állomást s élete utolsó harmincz évét, tehát majdnem felét, nyilvános működésének több mint felét e csendes kikötőben tölté, gazdag könyvtarán kívül gyülekezetének s családjának élve, de tiszteltetve széles körben mindenektől.

Viszonyaim ugy hozták magukkal, hogy vizaknai papsága első tizenöt évében gyakran, s huzamosb időket is töltheték körében. Hallottam öt számtalanszor, s bár tehetségének a szük körben többé alig talált újabb ösztönöket, s különben is kényelemre, hogy ne mondjam restségre hajlandó természete szívesen kikerültette vele a folytonos munkálkodást, mindazáltal mondhatom, hogy szónoki magasságából egész az utolsó időkig épen nem szállott alább. Fiatalabb éveiben sokat dolgozván, eredeti egyházi beszédekből nagy készlettel birt s rendszeren csak a régieket szedte elő ha megkondult a harang. Avult sárga papirját kezében tartva, lépett a szószékre. E papirról mondá valaki, hogy avitt hegedü, de Paganini játssza rajta felséges templomi énekét. S hangja, régi csengésével, erejével és kerekdedségével csendült meg és egyszerre megrázott és megmelegített minden szívet. A mint olvasott, jobban és jobban bele élte magát tárgyába. Ilyenkor letévé a papirt, melynek jár-szalagáról, mig kezében tartá is, gyakran lelépett vala s csak fejből s szívéből beszélt tovább. Mint a biblia mondja a jó gazdáról, hogytárházából őt és újat hoz elő, ugy volt ő. Tapasztalása, értelem és érzés kincseiben egyiránt gazdag volt; s elméje finom éle ép oly kevéssé tempult az idő s viszonylagos tétlenség által, mint szíve gyöngéd érzékenysége. Régi tárgyain mindig meg tudta őrizni az újság ingerét; s az a különös történt meg hallgatóin, hogy szinte örültek, ha egy s más beszédét megismerték, hogy ezt már hallották tőle. Épen nála voltam, mikor néhány előkelő hallgatója felkérte, hogy az Ézsau lencséjéről szóló beszédet, melyet az újabb nemzedék még nem hallott, mondja el újra. Az ótestamentumi történetet, az első szülöttségi jogát egy tál lencséért áruba bocsátó Ézsauról mindenki ismeri. Igy adjuk el mindnyájan, elsőszülöttsé-

gün jogát, emberi miltóságunkat, haszontalan testi előnyökért, vágyaink s szenvedélyeink rabságában. Ez volt a beszéd alapeszméje s példái az életből találók és hatályosak. Hogy beszéde, hangja mindvégig megtartá hatályát, egy szép mondás tanuskodik róla. A tudós Salamon József, egykor hittanár, később iskolatanácsos Szebenben, egy vizaknai embernek, ki templomuk orgonájának gyöngeségéről panaszkodott előtte így felelt: „Mit akar barátom! nincs Erdély egy templomában is szebben szóló orgona, mint a vizaknaiban“ — s a bámulónak megmondá, hogy Herepeiről beszél.

Vizaknai papsága alatt még egypárszor, ünnepélyes alkalmakkor, fellépett Kolozsvárrt. Utoljára, mikor az új nagy templomot, melynek alapkövét ő tette vala le, fölszentelte. S Erdély egész értelmisége bizonyítá, hogy Herepei szónoki ereje egy hajszálat sem hanyatlott.

Bocsánat, tek. akadémia, hogy rövidre szabott időmmel ennyire visszaéltem. A szeretet emlékezése szándékom ellenére nagyobb s nagyobb terjedelemben dagasztotta a tárgyat kezem alatt. Pedig sokat elhallgattam, mit szivem ösztöne elmondanom sürgetett volna még. Atyám egyetlen gyermekkori barátjának s már az utolsók egyikének az ifju s az ifjukoriak közül, nekem is, atyai barátomnak, kit mint egykor egyházi szónok tanítómesteremnek vallék magam is, többel is tartoztam volna. De végzem már.

Herepei 69 évet élt. Galambfehér haja, vidám s életteljes arczának szelid s szabályos vonásait ezüst koszoruként környezé. Élete végszakában sokat és súlyosan szenvedett, míg szép és nemes életének, szenvedésével együtt, tüdőszélhűdés vetett véget a mult hó utolján. Sírja fölött az a föld domborul, melynek porában mint gyermek játszadozék. De hatása él Erdély számos jeles egyházi szónokában, kik a mit tőle tanultak, utódaiknak adják át.

Nyugodjék békével s legyen áldott emlékezete!

Szomorú tudomásul vétetvén, az illető (II.) osztály értesítendő, hogy ha emlékét kimerítőbb emlékbeszéddel is felújítani kívánná, intézkedhessék.

332. Olvastatott a vallás- és közoktatási ministerium Budán, f. évi nov. 6-ról 26784. sz. alatt kelt k. leirata, mely szerint a spanyol kormány nem szándékozik ugyan a simancasi főlevéltárt egyelőre Madridba átszállíttatni, mind a mellett szívesen beléegyeznek abba, hogy az említett levéltár, történeti adatok gyűjtése s a szükségelendő okmányok lemásoltathatása végett, a M. T. Akadémia valamely tagja által megtekintethessék.

A történelmi bizottság ez értelemben, jelen jegyzőkönyv kivonatával, értesítendő

333. Olvastatott ugyanazon kir. ministerium nov. 3-ról 1429. elnöki sz. a kelt leirata, melylyel „Don Quijote de la Mancha“ az első eredeti szerint készített új kiadásának 6 füzete megküldetett.

A főtitkár azon jelentésével, hogy a más uton megérkezett számlát kifizetés végett, valamint a munka említett 6 füzetét, már áttette az akadémiai könyvtári hivatalhoz, tudomásul vétetik.

334. A főtitkár bemutatja a jászóvári prépostság és Halas város jelentéseit a levéltárunkban található régi országgyűlési irományok iránt.

Áttétetnek a történelmi bizottsághoz.

335. Olvastatott a III. osztály jelentése, a f. évi október 30-ki összes ülés 301. sz. végzése által hozzá áttett ügyben, mely szerint a pesti hazai első takarékpénztári egyesület által kitüzendő Fáy-alapítványi jutalomkérdést következőleg formulázza :

Pályakérdés a mezőgazdasági vízműtanból.

„Magyarország sajátos viszonyainak tekintetbe vételével irassék egy *Mezőgazdasági Vízműtan*, melyben a vízépítészetnek a mezőgazdaság sikerét előmozdító munkálatai, nevezetesen az öntözés, a vízmentesítés, és, a mennyiben ide tartozik, a folyó és álló vizek szabályozása mezőgazdasági szempontból tárgyalassanak. Mindazon körülmények, melyek egyrészt az építéssel, jelesen, a vízerővel hajtott gépekkel, másrészt a mezőgazdasággal kapcsolatosan állván, a munkálatok sikerére befolyanak, alapos taglalás alá veendők, az ismertetések pedig rajzokkal érthetőbbekké teendők.“

Ezen kérdés megoldására azonban az 1872. dec. 31-ki határidő kevés levén, az osztály a takarékpénztár választmányát fölkérni javasolja, hogy a beadási határidő 1873. dec. 31-re tűzessék ki.

Elfogadtatván, a takarékpénztári egyesület ez értelemben fölkértni, s igenlő válasz esetében a pályakérdés azonnal kihirdettetni határozottatott.

336. Olvastatott a matematikai és természettudományi bizottság nov. 13. ülése jegyzőkönyvének egy pontja, mely szerint a bizottság a Schulzer-féle nagy gombászati munkából „Magyar- és Horvátország még le nem festett gombái“ cím alatt, Kalchbrenner Károly l. t. kidolgozása szerint, magyar és latin szöveggel, az Évkönyveknél nagyobb alakban 50—60 uj fajnak leírását közrebocsátani határozta, melynek mintegy 2000 frtra menő kiadási költségeit, 3 évre beosztva, valamint a szerző tiszteletdíját is, saját bizottsági rovatából fedezné.

Egyelőre tudomásul vétetvén, tárgyalása akkorra halasztatik, midőn a bizottság részére az országos költségvetési tervezetbe fölvett összeg az országgyűlés által meg lesz szavazva.

337. Ugyanazon bizottság, miután dr. Schenzl Guidó úr kérelmére elhatározta, hogy az Akadémiához beküldött s a bizottság irattárában őrzött meteorologiai adatok az országos központi meteorologiai intézethez tétessenek át, egyszersmind megkerestetni javasolja a nm. közlekedési ministeriumot, hogy a közegei által beküldött esőmérési adatokat ezután ne az Akadémiához, hanem a magy. orsz. meteorologiai és földlejeljességi központi intézethez sziveskedjék áttenni.

Elfogadtatván, ez értelemben a fentisztelt ministeriumhoz fölterjesztés intézendő.

338. A vas megyei régészeti egylet részéről Szombathelyen, 1871. oct. 25-én kelt azon kérelem tárgyában, hogy a Bittnicz-gyűjtemény másod-, vagy a nemz. muzeumban úgy is meglevő példányai a Szombathelyen felállítandó vas megyei régiségtár számára adományoztassanak vissza, az archaeologiai bizottság elfogadván Rómer Flóris urnak a muzeum igazgatójához intézett véleményes javaslatát, azt egyszersmind az összes ülés jóváhagyása alá terjeszti. E javaslat szerint 1) Azon módban kellene megállapodni, hogy a Bittnicz-gyűjtemény régiségei és érmei összeirassanak és a lajstromok egy példánya az Akadémiának szolgáltatassék be, míg a másik a muzeumnál marad letéve, a tárgyakra külön színű czédulák ragasztatnak, de az érmekeket külön kezelni bajos lenne,

minthogy e gyűjtemény nem oly teljes, hogy magában véve egynek tekintethetnék, a muzeumi gyűjtemény pedig hiányos maradna, ha a hiányzó darabok be nem soroztatnának. Így, ha a Bittnicz-féle érmeek berendeztetnek is a muzeumi érmeek közé, a pontos leíró lajstrom a Bittnicz-féléket mindig ki fogja mutatni. 2) A szombathelyi régészeti egyletnek azáltal vél eleget tehetni, ha a muzeum kettőseiből, melyek más muzeumok számára már ki vannak választva, a mennyire csak lehet, ugyanannyi számú példányt juttat a nemzeti muzeum, míg az egyéb régiségi kettősöknek legnagyobb része úgyszólván Szombathelyről és így onnan való, honnan Bittnicz úr a maga példányaikat szerezte és így mindenesetre méltán fogják pótolni az Akadémiának, illetőleg a muzeumnak hagyott tárgyakat. 3) Azon feltételre nézve, hogy a vasmegyei régiségi egylet némi elismerésül kötelességének tartsa a Szombathelyen kiásandó régiségi kettőseiből a nemzeti muzeumnak is példányt átengedni, czélszerűnek véli a javaslat a rokonzéltu vasmegyei egyletet fölkérni, nem kételkedvén, hogy a viszont szolgáltatot különben is szívesen teljesítendő.

E javaslatához az Akadémia részéről hozzájárulását fejezvé ki s határozattá emelvén: erről a vasmegyei régészeti egylet levélben, az archaeologiai bizottság pedig jelen jegyzőkönyv kivonatában értesítettni fog.

339. Idősb Mándy Péter úr beküldi XXXV. közleményét a nagy szótárban hiányzó szavakról.

Áttétetik a szótár szerkesztőségéhez.

340. Zsoldos Ignác rendes tag az Akadémia által régebben kiadott „Népszerű Erkölcstudomány“ című munkáját, melynek példányai elfogytak és fölvást kerestetnek, vagy az Akadémia által második kiadásban kinyomattatni, vagy írói tulajdonjogát szabad rendelkezésre visszabocsátatni kérvén:

4. Szerző úrnak a „Népszerű Erkölcstudomány“ tulajdonjoga visszabocsátatik, s ő annak újabb kiadása iránt szabadon rendelkezhetik.

341. Gévay Béla fényképész úr a Toldy-jubilaeumra 100 db látogató-jegy alakú és 23 db. kabinet-fényképét küldvén az ünnepeltnek, melyek egyrésze az ünnepély alkalmával, más része a jelen ülésben kiosztatott az akadémiai tagok között,

Gévay úrnak az Akadémia köszönete levélben tolmácsoltatni fog.

342. Horovicz L. antiquarius úr a Toldy-ünnepély alkalmára, az ünnepeltnek első nyomtatott kiadványát: „Isocratis Paraenesis stb. Pest, Trattnernél. 1822.“ küldi kedveskedésül az Akadémia könyvtárának.

Köszönettel fogadtatván, erről az ajándékozó levélben értesítendő.

343. Ivánfi Ede hölgy-alapítványi pályanyertes munkája kéziratát: „Magyarország czimere és színeiről“ miután ezt az Akadémia ki nem nyomtatja, kéri visszaadatni, vagy legalább lemásoltatását megengedni.

A lemásoltatás szokott módon megengedtetik.

344. A körnöczbányai főreáltanoda tanári testülete kéri azon intézet könyvtára részére az Akadémia Évkönyveit.

Véleményre az állandó könyvtári bizottsághoz tétetik át.

345. Tóth Lőrincz r. t. beadja 4 szinmű kéziratát, melyek az 1855. évben hirdett Tomori-féle pályázat folytán nála hagyattak.

Az akadémiai kéziratárba teendők.

346. A fötitkár jelenti, hogy az Akadémia könyvküldeményeit megkapták és azokról elismervényt küldöttek: a bécsi cs. k. geographiai társulat, a gráci ai akadémiai

olvasó-egylet, a bécsi cs. kir. ásvány.cabinet, a prágai hazai muzeum-társaság, a bécsi udvari és állam-levéltár, a steier történelmi egylet Gratzban, Dandik Beda és Fenzl Ede külső tagok.

Tudomásul szolgál.

347. Ugyanaz bemutatja a közelebbi összes ülés óta érkezett ajándék-, csere- és köteles könyvpéldányokat. Érkeztek :

I. Testületektől.

Société Imp. Géographique. Pétervár. Ocsét za 1870.

Société of Antiquaries. London. Proceedings. Vol. V. Nr. 1.

K. k. Centralanstalt für Meteorologie, Bécs. Jahrbücher. VI. B.

Verein für Gesch. und Alterthümer Schlesiens. Breslau. Scriptorum rerum Silesiacarum. VI. B.

Schlesw. Holst. Lauenb. Antiquarische Gesellschaft. Kiel. XXXI-ster Bericht.

Anthropol. Gesellschaft. Bécs. Mittheilungen. I. B. Nr. 12. 13. 14.

K. k. Geologische Reichsanstalt. Bécs. Jahrbuch. XXI. B. Nr. 3.

Kais. Akademie der Wiss. Bécs. Anzeiger. Nr. 21. 22. 23.

Naturforschende Gesellschaft. Basel. Verhandlungen. V. Th. 3. H.

Akademische Lesehalle. Bécs. Erster Jahresbericht. 1871.

Angol kormány. London. Foreign Import Duties. P. VI.

Zalamegye közönsége. Z.-Egerszeg. Zalamegye 1870. évi népszámlálásának eredménye.

Városi tanács, Pest. Emlékbeszéd Rottenbiller Lipót arcképének leleplezési ünnepélyén.

II. Magánosoktól.

Böhm Lénárd. Fehértemplom. Monographie der priv. Militär-Com munität Weisskirchen.

Dr. Goldzieher Ignác. a) Studien über Tanchum Jeruschalmi. b) Beiträge zur Geschichte der Sprachgelehrsamkeit bei den Arabern.

Lőw Lipót. Szeged. Az áldozatlan zsidó cultus.

Schuller Libloy Fr. Nagy-Szeben. Protestantisches Kirchenrecht, vornehmlich das des Evang. Augsburgur Bekenntnisses.

T. O. Weigel. Leipzig. Katalog von seltenen und kostbaren Büchern. 10-tes Supplement.

Tross könyvtár. Páris. Notice de quelques beaux livres à figures.

Szaicz Antal. Eger. L. Annaeus Seneca két könyve. Ford. Szaicz Antal.

Dr. Kohut Sándor. Sz.-Fehérvár. Kritische Beleuchtung der Persischen Pentateuch-Übersetzung.

III. Köteles példányok.

Szilády Károly nyomdája. Kecskemét. a) Bocsor, Biblia ismertetés. b) Protestans egyházi beszédvár. IV. köt.

Ref. főtanoda nyomdája. Pápa. A dunántuli ref. egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyve. 1871. június.

R. kath. lyceum nyomdája. Kolozsvár. a) Kodolányi: Útmutató kérdések. b) Hajnal (Költemények).

Pleitz nyomdája. Nagy-Beeskerek. a) Szrbszko Narodni Kalendar za 1872. b) Gr.-Beeskereker Hauskalender für 1872.

Steinhausen T. nyomdája. Nagy-Szeben. Siebenbürg. Volkskalender für 1872.

Jancsovic Gy. nyomdája. Kaposvár. Somogy vármegye 1870. évi népszámlálása. Schreiber Alajos nyomdája. Pozsony. Jenő: Egyéni nézetek.

Wigand K. F. nyomdája. Pozsony. a) Leben Napoleons III. b) Allgemeine Weltgeschichte. Nr. 106. 107. 108. c) Az 1865. 1867. és 1868. évi törvények gyűjteménye. d) Tirocinium Poeticum. e) Magyar-német olvasókönyv 2-ik kiadás. f) Nendtvich: A vegytan alapelvei. g) Curtius görög nyelvtana. h) Emlékirat. i) Masch: Leitfaden der Pferdekunde. k) Zakon O Sporiadani Obci. l) Roscher: A nemzetgazdaság rendszere I. k. m) Bárány: Magyar nyelvkönyv 2. füz. n) Fordítási gyakorlatok magyarból latinra. o) Gartner: Die stylistischen Übungen.

M. k. egyetem nyomdája. Buda. a) Az orsz. középtan. tanáregylet közlönye. IV. évfolyam, szeptemberi füzet. b) A Magyarországon létező egyházi és közoktatási hatóságok tisztí név- és czintára 1870-re.

Ref. íőtanoda nyomdája. M.-Vásárhely. a) Székely Naptár 1872-re. b) Száva: Gyűjtemölésészeti levelek.

Athenaeum nyomdája. Pest. a) A távirdák statistikája 1870-ről. b) Századok. V. évfoly. 8. füz. c) A pesti kereskedelmi akadémia Értesítője 1871—72-re. d) Egészségügyre vonatkozó utasítás a m. kir. honvédség számára. e) Házi könyvtár. II. IV. f) Sbirka Zakonah 1870. g) Ribáry: Egyetemes földirat. II. R. h) Kövi: Útmutatás a természet után való rajzolásban. i) Székács: Bányakerületi utasítások. j) Dr. Pauler Tivadar: Jog- és államtudományok encyclopaediája. 4-ik kiadás.

IV. Akadémiai kiadás.

Értesítő. 1871. 12. sz.

Mathem. Értek. VIII. sz.

Évkönyv. XIII. köt. VII. dar.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Harminczötödik akadémiái ülés.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1871. deczember 4-én.

Horváth Mihály r. t. osztály elnök elnöklete alatt.

349. (35) *Lubrich Ágost* az 1871-ki nagygyűlésen megválasztott t. fölvassa székfoglaló értekezését „A középtanodai tanárok paedagogiai kiképezéséről.” Röviden itt következik:

Ha Schleierwacher Platóval megegyezőleg a bölcselkedés végcélját az emberiség rendeltetésszerű nevelésébe helyezi; ha a tanítóság külön, egy egész élet osztatlan erejét igénybe vevő hivatás, mely nem lehet másnak függeléke: akkor erre is kellő előkészület szükséges. Vagy talán csak a legcomplicáltabb szervezetű s legbecsesebb lénynek nemesítése, a mesterségek mestersége volna az, melyben boldog boldogtalan gyaránt remekelhet? Elmultak már ez idők; most már a tanítói képesség iránti jogos igények több-több érvényre emelkednek, s alig van valamire való ember, ki a tanerők kiképezésének szükségességét be ne látná.

A kikézésnek, különösen a középtanodai tanárokat illető módjára nézve azonban nem egyeznek meg a nézetek, s vannak, kik a tanárképezdét oly szükségtelennek tartják, mint az előtt az elemi tanítóképezdét.

Már vajon kell-e és minő képezde a középtanodai tanárok számára, először is a külföld, különösen Németország jeleseinek nézeteivel kell megismerkednünk. Erre nézve legyen szabad minden mozzanatra kiterjedő buzgósággal gyűjtött saját tapasztalataimra hivatkoznom. Mig egy részről tisztelet s hálaérzelemmel fogok visszaemlékezni mindenha a barátságos fogadtatásra s azon áldásos eszmecserékre, melyekre sok jeles férfiú megelőző készséggel s hazánk iránt rokonszenvező érdeklődéssel méltatni sziveskedék, más részről ki kell mondanom, hogy a középtanodai tanárok kiképezésének kérdésében nem mindenhol találok tisztá fogalmakkal.

A gyakorlati paedagogiumot illetőleg két felé ágaznak a tanárok nézetei. A nagyobb rész gyakorló iskolával összekötött képezdét óhajt, a másik, jóval kisebb rész, ellene van minden képezdének, azt állítván, hogy az egyetemnek a paedagogia elméletéhez igen, de a practicumhoz

semmi köze. Egy töredék azt kívánja, hogy a tanárjelölt valamely jeles középtanodai igazgató vagy tanár útbaigazító ellenőrzése mellett hetenként hat órát tanítson s más tanárok óráit is látogassa, azután pedig gyakorlati ügyességének próba által bizonyosságát adja. Tulajdonképi gyakorlati képezdét csak egyet találtam, Lipcsében, hol Zillernek egy, három osztályu elemi tanodával összekötött magán képezdéje van középtanodai tanárok elméleti és gyakorlati kiképzése czéljából. A lipcei és hallei egyetemen néhány tanoncz előtt tartják a próbaeladásokat egyszer hetenkint, melyeket aztán megbírálnak. Jénában a Zenker-féle tanodában gyakorolják magukat a tanárjelöltek, de csak leczkék kikérdezése által; Heydelbergben pedig Köchly a seminarium ifjabb tagjait használja az öregebbek tanítási kísérleteire. Ide számíthatni még a göttingai és néhány katechetikai seminariumot.

Ezen gyakorlati kísérletek az egyetemi tanfolyam ideje alatt történnek; de vannak seminariumok, melyekbe csak a tanképesítő vizsgálat bevégeztével léphetni. Ilyen a Bonitz igazgatósága alatti is Berlinben. Itt minden tag valamely középtanodában hetenkint 6 óráig tanít az igazgató vagy valamely tanár ellenőrzése mellett, aztán más tanárok óráit látogatja. Ezenkívül két hétben egyszer gyűlést tartanak, melyen a tagok írásbeli paedagogiai és szaktárgyi dolgozatai bírálat alá kerülnek s a tanításra vonatkozó észrevételek s utasítások megtétnak. A többi meglátogattam német egyetemen valamint a zürichin is, semmi tekintettel nincsenek a gyakorlati oldalra, hanem a philologiai, mathematicai sat. seminariumok csupán a tudomány elméletében gyakorolják a tanárjelölteket.

Már hogy a tanárok kiképzésének a külföldön divó módja kielégítőnek tartható-e, s hogy a felhozott különböző nézetek mily értékkel bírnak: az képezdei tanszervezetem indokolásából önkényt ki fog derülni.

Mivel a nevelés tudomány és művészet is egyszersmind: azért a képezde önkényt elméleti és gyakorlati részekre oszlik.

A mi először is az elméletet illeti, ennek feladata a neveléstant mint tudományt ismertetni meg a tanárjelölttel. Mert ennek későbbi iskolai tapasztalatait önállóan feldolgoznia, a nevelés terén öntudatosan, következetesen működnie kell; de erre addig gondolni sem lehet, míg a nevelés czéljait s eszközeit rendszeresen át nem gondolta, vagyis míg észszerű neveléstant nem tanult. Kijelöli ennek szükségességét nem csak a tanárra, hanem mindnyájunkra nézve Kant is. A középtanodák csekély eredményének okát sokan a tanrendszerben s másutt keresik, de a baj fő forrása a tanárok s főleg az igazgatók paedagogiai készültségében rejlik. Tanügyünk láthatárán a sok fekete pont akkor fog majd kevesbedni, ha némely tanár a tanrendszer örökös reformálása helyett, saját nevelői és tanítói személyiségének reformálására fordítja erejét. Mert a neveléstán, mint bölcséleti alap gondolatoknak hódoló, a többi tudományból leszármazó s így Jean Pausként az emberi élet összes mozzanataira tekintő gyakorlati-elméleti tudomány az ember rendeltetésének,

ön- és mások nevelésének, a tanári hivatásnak s föltételeinek tisztább megismerésére, következőkép a hivatás szeretetére, önképzésre s kötelesség-hűségre vezet. Eddig a tanárokat maga az egyetem és a tanárvizsgálati szabályzat is megerősítette azon bal hitőkben, hogy a paedagogika csak nagyon mellékes dolog; mert az egyetemen csak függelék vala még egy év előtt is, a vizsgálat pedig csak otthoni dolgozatot kívánt, melyet könnyű volt megcsinálni, vagy megcsináltatni könyvből minden paedagogiai ismeret nélkül is. Így levén a dolog, a tanárok kiképzése 1-ször is *a neveléstannak előadását követeli az egyetemen*. Azért ideje volt, hogy a magas kormány nálunk is rendszeresítette ezen tanszéket s ez évtől kezdve szóbeli vizsgálatot követel a tanárjelöltektől.

De hogy a tanárjelöltek tüzetesebben s hathatósabban tanulmányozhassák a nevelést, mint a hogy az a nyilvános, rendes előadások látogatása által történhetik; s még inkább hogy a nevelészetre kiváló hajlammal és tehetséggel megáldott s e téren a meglévőnek nem csak fön-tartására, hanem tovább fejlesztésére is hivatott egyének alkalmat nyerjenek a tudomány sokoldalú, mélyebbre ható, önálló kezelésmódjával megismerkedni: szükségés

2-ször, hogy a neveléstan rendszeres előadását olyan *tudományos vagyis elméleti seminarium egészítse ki*, minövel a külföldi egyetemeken minden tudomány dicsekszik. E seminarium nem művészi vagy gyakorlati, hanem csupán tudományos, elméleti paedagogiai kiképzésre céloz. E célból a tanárjelöltek a neveléstan tanáranak vezetése alatt seminariumi társaságba lépnek, s félévénkint egy nevelészet irodalomra vonatkozó s közösen megbirálandó dolgozatot tartoznak benyújtani és a neveléstan irodalom bővebb ismertetésére, a tagok tanulmányainak méltatására s az igazgató külön előadásaira is szolgáló gyűléseken megjelenni.

Az elmélet azonban még nem elegendő. Minthogy t. i. a nevelés nem csak tudomány, hanem művészet is, ez pedig gyakorlást igényel: azért a paedagogiai tudomány tételei csak akkor lesznek igazán érthetők s gyümölcsözők, ha gyakorlati alkalmazásukat is megkísértjük. E gyakorlati alkalmazást, mint a fönnebb felhozott elágazó véleményekből kitetszik, többféle úton lehet megkísérteni; de részemről Herbartnak Königsbergben, a Herbartot követő Stoynek Jénában volt s Zillernek Lipcsében levő, amazok elvei szerint szervezett gyakorlati képezdájére is támaszkodva, csak egy helyes utját látom a gyakorlásnak s ez:

oly gyakorlati képezde, mely saját elemi, vagy elemi és gymnasiumi osztályokból álló gyakorló tanodával bir.

A szervezet következő

1. A tanárképezde egy éves tanfolyamból áll.

2. A képezdei tanártestület áll az igazgatóból, a fütanárok- és segédkedő gyakornokokból.

3. A képezde élén a neveléstan egyik tanára áll, vagy, más a paedagogia elméletében és gyakorlatában jártas egyén mint ennek természetes igazgatója, a ki a paedagogikának általa előadott elméletét most már az iskolai nevelésre és tanításra alkalmazza. Az igazgató úgy vezet

a képezde ügyeit, hogy minden egyes oró, minden rész egymást támogató, kiegészítő viszonyban, eleven összefüggésben maradjon a többivel, mint élő szervezetben a szervek.

4. A képezdének 4—5 osztályból álló saját gyakorló iskolája van, egy-egy főtanárral, ki a tanszervezetnek minden mozzanatát szemmel kíséri, megtekinti és szükséges didactical felvilágosítások kíséretében kiigazítja a tanárjelölt előkészületi vázlatát, mely szerint a következő héten tartandó próba-vagy rendes tanításában eljárni szándékozik. Minden iskolatani gyűlésre jelentést készít iskolája állapotáról, értesíti a gyűlést a képezde életében fontossággal bíró esetekről, élményeiről sat.

5. A képezdei tagok rendesek és rendkívüliek. A rendesek a képezde mindennemű foglalkozásaiban részt venni, minden gyűlésen megjelenni, a gyakorló iskolában a körülményekhez képest bizonyos ideig folytatólag tanítani, a mintatanárok óráit lehető legtöbbször, a próbatanítást mindig, a segédtanárokét minél többször látogatni tartoznak. A rendes tagok egy része, vagy ha telik, mindnyája ösztöndíjt kap.

6. Az összes képezdei személyzet hetenkint kétszer vagy háromszor gyűlést tart, melynek tárgya háromféle:

a) *neveléstani* (paedagogium vagy theoretium), melyben az igazgató, néha a főtanárok egyike s kivételesen valamely gyakornok is korszerű neveléstani, de leginkább módszertani tételről értekezik.

b) *iskolatani* (scholasticum.) Ide mindaz tartozik, mit a tanítás s módszertani kérdések kivételével, iskolai ügyeket illetőleg, tárgyalni kell.

c) *gyakorlati* (practicum), melyben a gyakornokok tanítása időnkint vizsgálat alá kerül. Ide tartoznak a látogatás alkalmával följegyzett észrevételek is.

E vázlat alapján nem lesz nehéz bebizonyítani, hogy a képezdének csak egy saját gyakorló tanodára van szüksége, mint az elemi tanítóinak. Szakműveltség és neveléstani elmélet egyedül még senkit sem tett nevelővé, tanítóvá. Orvos csupa elméletből, vegyész laboratorium nélkül még senki sem lett, valamint úszni sem lehet tudni pusztá elméleti utasításra támaszkodva. Valamint a klinika az orvosi pályára, a laboratorium a vegyészetre, úgy szükséges a külön gyakorló iskola a képezdére nézve. Itt az egy célra irányult közös munka lehető legnagyobb tevékenységre buzdít; itt minden egyes munkásság a legbensőbb összefüggésben van a többivel, s a tagok nem csupán külső vagyis gépies mozgásban, hanem belső, vagyis szerves, öntudatos életben érzik magukat. Ez életnek központját, főforrását, lelkét a neveléstan tanára képezi, ki a képezdét nem csupán elnöki, physice, hanem mindenre kiterjedő atyai, baráti munkássággal vezeti. Tőle indul ki s hozzá tér vissza a legtöbb dolog. Az ő körében tárgyalják a gyakorló iskolának minden életmozzanatát. Itt van helye a módszerek ápolásának, kiképzése- megállapítása- és begyakorlásának; itt lehet a meglévő módszertani s az azokkal összefüggő neveléstani műveket, jeles nevelők életrajzait szemléletileg méltatni, minden egyes tanítási ágak összefüggését a neveléssel kideríteni s megállapí-

tani, kísérleteket tenni s így a tanítás módszeres kezelésébe betekintést szerezní; itt taníthatja a gyakornok a fegyelmet okosan, tudatosan kezelni, tapintatot szerezní, szöglelességeit, hibáit levetkezni. S ezen eszmetisztító gyakorlati ügyességet kölcsönző pythagorasi társalgásban a tudomány eszménye s a tanoda jólléte iránti közös lelkesültségnél fogva a szívek is szövetségben a gyakornokok jövővé életére s általában a tanügyre oly jótékonyan ható igazi paedagogiai collegialitásba lépnek s apostolaivá lesznek országszerte a paedagogiai szellemnek. Közös itt a munka, közös az öröm, szomorúság, közös a képzés, szóval az egész élet. Így lesz az iskola mind a gyakorlati ügyességnek, mind az elméletnek képezdéje. Így tanulja meg a tanárjelölt hivatását szeretni s a folytonos paedagogiai tanulmányozás szükségességét belátní. Ily gyakorlati előkészület után várhatni csak, hogy a kezdő tanárok minél kevesebb hibát fognak ejteni, s néhány év alatt derék tanerökké forrják ki magukat.

Ezek alapján nem helyeselhetem a Bonitz-féle képezdéket, melyek az elmélet tovább fejlesztésére czélszerűek ugyan, de a külön gymnasiumokban történő gyakorlati előkészületek csakis valamivel jobb a semminél. Ezek nagy elméleti és gyakorlati jártasságot, áldozatkészséget, sok időt követelnek az illető megbízott tanfériaaktól; de e szempontot illetőleg még a németeknél sem mind aranyja mi fénylik. Ily gyakorlás mellett a tanárjelölt majdnem maga gyakorolja magát, experimentál a tanulók kárával. Hibás az oly képezde is, melynek egyetemi tanárai a külföldi seminariumok tudományos, elméleti feladatát tüllépvén, még iskolaszerű gyakorlatokat is tartanak. Hibás végre az is, melynek nem paedagogus vezetője van, mint lucus a non lucendo, paedagogium paedagogus nélkül, legfőlebb gépezet, nem élő szervezet.

Elvégre eldöntendő, hány és milyen osztályokból álljon a képezdei gyakorló tanoda. Minthogy a gymnasiumi nevelés és tanítás a lelki tehetségek fejlődésének derekán veszi át a tanulót; a további fejlesztés pedig csak az előbbinek ismeretéből folytatható; minthogy ennél fogva a közép-tanodában nem kínálkozik annyi és oly szembe ötlő alkalom a nevelés és tanítás elveinek szemléltetésére, az elemi tanoda pedig legtöbb és legszabatosabb segédeszközökkel rendelkezik a mintatanításra és nevelésre, úgy hogy a tehetségek fokozatos fejlesztésének folyamatát semmikor sem szemlélhetni oly tisztán, mint az elemi tanoda éveiben; minthogy végre az, ki a nevelés és tanítás elveinek elemi gyakorlati alkalmazásában otthonos, ez alapról a középtanodában is könnyen fogja magát tájékozni tudni: azért az elemi tanoda a középtanodai tanárok gyakorlati képzésére nézve is legalkalmasabbnak látszik. Azon ellenvetés, hogy így a leendő gymn. tanár olyasmit tanít a minék a gymnasiumban semmi hasznát nem veszi, semmit sem bizonyít; mert nem az ugyis ismert tananyagot kell neki a gyakorlás alkalmával elsajátíttní, hanem a tananyag által a tanmódot, a különféle módszereket, a nevelés elvei szerinti bánásmódot, a fegyelem öntudatos kezelését; már vajon gymnasiumi vagy elemi tantárgy által történik-e ez, az nagyon közönyös dolog. Én elegendőnek tartom a 4 elemi osztályt is; de hogy a töprenkedők megnyugodja-

nak, adjunk hozzá 2 gymnas. osztályt. Öt osztálynál többet már csak azért sem csatolhatni a képezdéhez, mert az értekezletek anyaga és az igazgató teendői nagyon felhalmozódnának. — Elemi tanítóképezde azért nem elég a középtanodai tanár számára, mert „quod duo faciunt, non est idem“ az elemi tanítójelölttel elemi, a középtanodaival tudományos alakban beszélgetünk ugyanazon tárgyról. — Egy osztályban 15 tanulónál többnek lenni nem szabad; ezt részint az iratok javítása, részint a fegyelem könnyebb kezelése követeli.

Ennyiből áll a szervezet, melynek szakavatott keresztülvitelében középtanodánk fölvirágzásának egyik főtényezőjét látom, s mint ilyet nemzeti művelődésünk érdekében a komoly gondolkodás és ön tudatos hazaszeretet figyelmébe ajánlok. „Ars artium, scientia scientiarum est, regimen animarum.“

350. (36) *Henszlmann Imre* l. t. előadást tart „A visegrádi korona-kamaráról, tekintettel Kottanerin Ilona emlékirataira.“ (1439—40.)

351. (37) *Tóty Ferencz* r. t. mint a Történelmi Bizottság előadója jelenti, hogy a Történelmi Bizottság *Frankl Vilmos* l. tagot tagjai sorában kinevezettni kéri.

Az osztály ajánlása mellett az összes ülés elé terjesztendő.

Harminczhatodik akadémiái ülés.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1871. deczember 11-én.

Sztoczek József r. t. osztályelnök elnöklése alatt.

353. (32) *Tóth Ágoston* l. t. széket foglal „A földkép készítés jelen állása, mint az képviselve volt az antwerpeni geographiai kiállításnál.“ Rövidre vonva, így szólott:

Mindenek előtt hálás köszönetemet kell kijelentennem azon megtiszteltetésért, melyben a tudományos Akadémia részesített. Megválasztásomat levelező taggá második nemesi levélnek tekintem és miután „noblesse oblige“ a nemesség kötelezettséggel jár, megígérem, hogy ernyedetlenül a tudományok terjesztésén fogok fáradozni ezentul is.

Ez alkalommal az antwerpeni geographiai közgyűlés kiállításáról, és a földképkészítés jelen állásáról fogok szólni, a mint ez a kiállításon képviselve volt.

Legszebb és leggazdagabb volt a régi atlaszok gyűjteménye, mely alig hagyott kívánni valót.

Ptolemaeus *Cosmographiája* több kiadásban volt képviselve, köztök egy pergamenre irt és gyönyörű initialékkal és kisdéd festésekkel díszített példány, mely 1485-ik évi decz. hó 8-án befejeztetett és képet nyújt a geographiai ismeretek állásáról America feltalálása előtt.

Ezen művön kívül a brüsseli királyi könyvtár még kiállítja „*Liber guidonis*“ mely az 1119-iki évszámot viseli, és „*Marini Sanetti Liber se-*

cretorum fidelium crucis“ 1332. évből, egyik azon példányok közül, melyek a nyugoti hatalmasságokhoz küldettek, a keresztháborúra felszólítani őket.

A gyűjtő munkákból, melyek a különféle könyvtárakban létező régi földképeket mutatják; felemlítendőek Jomard, Santerem, Andrea Bianco, Kohl és a Münchenben megjelent atlasz.

Mercatornak (szül. 1512+1594) nyolcz műve volt kiállítva, köztük a világkép az általa feltalált projectio szerint, Atlassa Hondius által kiadva (1633) Chronológiája és egy vallás-történelmi munka.

Mercator világképe (Duisburg 1569) nem csak az által nevezetes, hogy ennél legelsőben használtatott a Mercator után elnevezett projectio, hanem az által is, hogy Mercator ebben azon alaphibát, melyet Ptolomaeus az által követett el, miszerint a földközi tenger hosztengelyét Gibraltártól Alexandrinettig keletfelé nagyon kiterjesztette (62 hossz-fokra, $41^{\circ} 41'$ helyett) felismervén, 52° -ra lejobb szállította.

Mercatoré azonkívül az érdem (nem pedig Delisle-é) hogy a kúp-projectiót földképeknél indítványba hozta. D'Avesac ezen projectio első alkalmazását 1554. évre teszi.

Orthelius (Oertl Adam) *Theatrum orbis terrarum* műve az 1572. évben megjelent eredeti két kiadásban volt kiállítva, az 1575-iki, 1584-iki és egy flamandi 1597-ből, Plantini által tétettek közzé.

A hollandi földképkészítők közül képviselve voltak: Plantyn Jaques Peeters, Verhorden, Vischer Miklós, Verdussen de Blaeu, De Witt, Jodocus Jansen; a németek közül Homann, és Homann örökösei, Lotter.

A francziák közül: Sanson, Delisle D'Anville, Barbier du Bocage. Az angolok közül Jefferys.

A régi kort jellemző földképekből itt voltak a Peutingeri táblák és Appiano (Binevitz) Bajorország földképe. A jelenkorban a földképkészítésnél következő módszereket találjuk alkalmazásban:

1. A tájkép ábrázolást.
2. A fekraszt:
 - a) oldalvilágítással.
 - b) függélyes világítással.
3. a vízszentes rétegrendszert.

Mindegyik rendszernek vannak előnyei és hátrányai; hogy ezeket megbírálhassuk, mindenek előtt meg kell határoznunk, hogy mit követelhetünk jó földképtől?

Jó föld-, vagy térképnek mathematicai alapja legyen, azaz a test három kiterjedése: a hossz, szélesség és magasság megmérhető legyen; másodsor képet adjon, mely az érzékekre hat.

A tájkép-rajzolás, a vidéket csak egy oldalról állítja elő, ezen oldalról felismerhető képet ad, de semmiféle mérést nem enged meg.

A fekraszt oldalvilágítással nem határozza meg a magaslatok lejtőit; nagyon szép képet ad ugyan, de utána mérést nem lehet tenni.

A fekrájj függélyes világítással, Lehmann rendszere szerint, az emelkedettségek lejtőit törekedik kifejezni; szép képet ad, de pontos mérést nem lehet rajta eszközölni.

A rétegrendszer a terep magaslatainak idomát matematikailag legtökéletesebben határozza meg, de az érzékekre ható képet nem ad.

Itt azon kérdésre jövünk, mely a geographiai Congressusnál tárgyalatott, t. i. hogy miképen kell a vízszintes rétegek hézagait kipótolni? Ezen tárgyalásra Hauslab cs. k. tábornagymag emlékirata és több általa kiállított réteg-földkép adott alkalmat.

Ezen kérdés tisztába hozatalára négy különböző módszerben kiállított térképet vagyok bátor bemutatni. A terep magaslatai:

1. csupán vonalzással,
2. vízszintes rétegek által vannak kifejezve;
3. a vízszintes rétegek közti hézagok vonalzással vannak kipótolva;
4. ezen rétegek Hauslab rendszere szerint szinezve vannak, azon elvet követve: „minél magasabb, annál sötétebb.“

Ezen térképek összehasonlítása könyebben vezet célhoz.

A vonalzás képet ad, de a magasság nincsen matematikailag meghatározva.

A vízszintes rétegek matematikailag pontosak, de nem adnak képet.

Az utolsó két rendszer a két kivánalomnak eleget tesz, t. i. matematikai pontosságuk mellett képet is nyújtanak.

Most csak az a kérdés, hogy az utóbbi két módszer közül melyik választandó? A válasz nagyon egyszerű.

Ha bennünket a magasság és a hegyek tömegessége érdekel, akkor Hauslab rendszere választandó és a rétegek szinezendők azon elv szerint: minél magasabb, annál sötétebb.

Ha pedig a meredekséget és a járhatóságot akarjuk kitüntetni, akkor a vonalzás használandó Lehmann elve szerint: minél meredekebb, annál sötétebb.“

A földképekből, melyek az antwerpeni kiállításnál szerepeltek, van szerencsém a jelesebbeket a tisztelt Akadémiának bemutatni:

1. Tájképrájj modora szerint,
2. Fekrájban oldal világítással,
3. Fekrájban függélyes világítással, a Lehmann vonalzási rendszerében,

4. Függélyes világítással de elmosással,

5. Réteg-rendszerrel, a rétegek közti hézagok kitöltése nélkül,

6. Réteg-rendszerrel, vonalzással betöltött hézagokkal,

7. Réteg-rendszerrel, Hauslab módszere szerint szinezve.

Néhány év óta a földképkészítésben a vegyészeti haladása következtében új korszak állott be, mely a többszörösítésre nagy befolyást gyakorol.

Három modor jött divatba:

1. Az anasztatikai vagy felélesztő eljárás.

2. A photolithographia vagy fényképi könyomat, és
3. A heliographia vagy heliotypia fényképi réznyomat.

Mind három ismertetésével bemutatam az Akadémiának az ezen rendszerek után készült földképeket.

A domborművek a kiállításon csak gyéren voltak képviselve. Jeles mű „Physical Map and pictorial tableau of North England of Schools by J. S. Laurie“ de ez csak photographiai kisebbitésben volt kiállítva.

Az angol Ordnance Semwey jeles directora James tábornok Jeruzsálem domborművét két példányban állítá ki, egyet a terep tárgyakkal, a másikat földtanilag szinezve.

Domborműveknél általában azon visszás helyzetben vagyunk, hogy kénytelenítettünk a magasságra más mértéket venni mint a fekrázra; ha a készítő a kisebb hegységeket akarja kitüntetni, arra látja magát kényszerítve, hogy a magasságra nagyon nagy mértéket kell használnia. Ez által a magas hegység eltorzittatik, tömegessége elvesz és egyes tük és hegyes gulák erednek, melyek a természetes idomokhoz semmikép sem hasonlítanak. Ezen hibába esett J. L. Samis Franciaország domborművének szerzője.

A dombormű, melyet a magyar helyszinrajzi osztály kiállított és melyet a bíráló bizottmány éremre és oklevélre érdemesített, az ellenkező hibában szenved t. i. a magasság mértéke nagyon kicsinyre van véve, mi által az alacsonyabb hegységeknél, mint például Erdély belsejében a Mezőségénél, a jellemző idomot nem lehetett kellőleg kifejezni.

Oly domborműveknél, melyek az iskolában tanítási célra használatnak és melyeken mérés nem teljesítették, azt indítványozom, hogy háromféle magassági mérték alkalmaztassék, a legnagyobb az alacsony hegyekre 1800' magasságig a tengerszin fölött; valamivel kisebb, 1800 lábtól 6000 lábig; a legkisebb pedig 6000 lábön tul.

Ez által el fog kerültetni a magas hegység eltorzítása és mégis kifejeztetik az alacsonyabb hegységek alakja is.

A tengeri és vizrajzi képek szép gyűjteményét kell felemlítenem, melyek közt az angol, hollandi és német tengeri képek a sok mélységi mérések által tűnnek ki. Gyönyörű munka Blomenthal hajókapitány és Stessel hajóhadnagy mérései. A Schelde folyó méréseinél a vízszintes rétegek rendszere van alkalmazásban, mely tudomásom szerint hazánkban vízepítésnél csak a Dráva szabályozásánál használtatik.

Az iskolai atlaszok seregét (78 számot) alig lehetett áttekinteni, a fókálózatok atlaszai (6 szám), a sok fali abrosz (31 szám) földteke (22 szám) külön tanulmányozást érdemeltek volna.

A természet és földtani képek (22 szám) leggyérebbe voltak képviselve.

Városok terveiből nagyon szép gyűjtemény, mely 44 számból állott, volt kiállítva, különösen érdekes volt Antwerpen város különféle terve.

A kiállítás tárgyai közt találtam a Dunáról két munkát:

Danubius Pannonico Mysicus ab Aloisio Ferd. Com. Marsili. Hagae Grosse, Albert de Hondt, Amstolodami Uitwerf Changuion 1726 és Carte de Cours du Danube par P. Placide.

Berlinben pedig a táborkar helyszinrajzi osztály térképtárában láttam: Mappa geographica Regni Hungariae regnantibus Maria Theresia et Josepho II. promotore Generali Campi Mareschallo Lacy 1769. Ignatius Müller.

Miután ezen földképek a közmunka és közlekedési ministerium térképtárában hiányoznak, a magyar közönséghez azon kéréssel járulok, hogy ha netalán valaki ezen művek birtokában volna, azokat illő áron átengedni sziveskedjék.

Hazánkat illetőleg csak azon óhajtasomat fejezem ki, hogy minél többen áldozzák fel erejüket a geographia és helyszinrajz művelésére.

Az elforgácsolt erők egyesítésére felszólítom Hunfalvy János barátomat, hogy geographiai társulat alakítása által az egyes² erőket összepontosítsa.

Mint székfoglaló kinyomatandó.

354. (33) *Szily Kálmán* l. t. értekezett „A Hamilton-féle elv és a mechanikai hő-elmélet második főtételéről.“ Kivonata ez:

A physikai tudomány újabb kori fejlődésének története határozottan a mellett bizonyít, hogy csak oly elméletek képesek e tünemények megnyugtató magyarázatára vezetni, melyek mechanikai elvekre vannak alapítva.

A hőelmélet első főtétele is bizonyosan nem terjedt volna el oly rögtön és nem hatolt volna, alig egy-két év alatt, az összes természettudomány minden ágába, ha a dynamikának analog tétele, a munka és eleven erő egyenértékűségéről, amazt meg nem előzi. A tökéletes összhang, mely a hőelmélet első tétele és a mechanikának egyik alapelve között uralkodik, biztosította mindkettőjük rögtöni bejuthatását a természettan minden ágába, ámbár az egyenértékek még maiglan sem ismeretesek, sem a fény, sem a vegyrokonság, sem a villanyosság körében.

A hőelmélet második főtétele alig fiatalabb egy-két évvel az elsőnél, hordereje már most sem csekélyebb, sőt ha tekintetbe vesszük a természettan többi ágainak olékészültségi hiányait, talán még nagyobb lesz, mint az elsőé; s mindamellett, míg az első tétel mondhatni egy rohamra bevette az egész természettudományt, a második főtétel még maig sem igen tudott túlterjeszkedni a hőtan határain.

Miben rejlik e feltűnő jelenség oka?

Nézetem szerint alkalmasint abban is, hogy a második főtétel nem talált a mechanikában oly általánosan ismert rokonelvre, mint az első, melyet a munka és eleven erő egyenértékűségének elve, hogy úgy mondjam, már készen várt. Mert fejezzük ki a második főtételt akár szavakban, akár matematikai jelvényeivel, nem igen emlékeztet az a mechanikának egyik principiumára sem.

Ámbár az analog tétel a mechanikában nem volt ismeretes, vagy legalább nem volt a hőtánnal szembe állítva, mégis aligha kételkedett valaki, hogy ilyféle relationak a dynamikában is kell létezni. Mert ha a melegség csak egy különös neme a mozgásnak, úgy a legáltalánosabb mozgásra vonatkozó egyenletekben benne kell foglalva lenni a hőtánn minden egyenletének is. A megoldandó kérdés csak az volt, *melyik mozgási egyenlet vezet, bizonyos speciidis esetben, a hőelmélet második főtételére, vagy viszont a második főtétel melyik dynamikai egyenletre vezet-hető vissza.*

Az első, ki e kérdéssel foglalkozott, tudtommal *Ludwig Boltzmann* volt. Idevágó értekezését 1866 február 8-án nyújtotta be a bécsi Akadémiánál, hol az a *Sitzungsberichte* 53-ik kötetében „*Über die mechanische Bedeutung des zweiten Hauptsatzes der Wärmetheorie*“ czim alatt meg is jelent.

Boltzmanntól egészen függetlenül, s ennek dolgozatáról nyilván mit sem tudva, *Clausius* a *Niederrhein. Gesellschaft für Natur und Heilkunde* 1870. november 7-iki ülésén egy értekezést terjesztett elő „*Über die Zurückführung des zweiten Hauptsatzes der mechanischen Wärmetheorie auf allgemeine mechanische Principien*“ czim alatt, mely a *Poggendorff-féle Annalok* ez idei 3-ik füzetében jelent meg.

Az eredmény mindkettőnél jóformán ugyanaz: „a mechanikai hőelmélet második főtételét az analytikai mechanika elveivel meg lehet magyarázni. E célra azonban sajátságos és új fejtegetésekre van szükség, s az idevonatkozó számítások igen hasonlítanak azokhoz a számításokhoz, melyek segítségével az ugynevezett *legkisebb működés elvét* szokás bizonyítani.“

Clausius értekezése által figyelmessé tételve azon viszonyra, mely az ő egyenlete között és egyrészt a legkisebb működés elve között, másrészt pedig a hőelmélet második főtétele között fennáll, nem tartottam érdektelennek a jelen dolgozatban megvizsgálni, *minő összefüggés létezik a hőelmélet második főtétele és a Hamiltonféle dynamikai elv között, mely a változóköny működésre vonatkozik, s a mely, mint ismeretes, a matematikai physikának, a fénytanban, a rugalmasság elméletében, s több más téren már eddigelé is jelentékeny szolgálatokat tett.*

Ezután értekező előadja, miként vezethető vissza a mechanikai hőelmélet második főtétele a dynamikának egy általános principiumára, t. i. a *Hamiltonféle elvre*. *Az a mit a thermodynamikában második főtételnek nevezünk, nem egyéb, mint a dynamikában a Hamiltonféle elv, ugyanaz az elv, mely a matematikai physika több részében már is sokféle alkalmazásra talált.*

Szokásos bírálatra adandó.

355. (34) *Balló Mátyás* reáliskolai tanár részéről *Than Károly* r. t. bemutatja „*Közlések a pestvárosi főreáltanoda vegyműhelyéből*“ cz. értekezést. Rövid tartalma következő:

a) *A fordított lángok hangzásáról*. Az oxygégáznak vagy levegőnek lángja bizonyos körülmények közt, t. i. egy ferdén álló henger ten-

gelyébe hozva, bizonyos hangot idéz elő, hasonlót ahhoz, melyet egy tágas üvegsűben a hidrogén lángja szül. E tünetemény azonban a világitó gáz- és az oxigén- vagy légáram *erejétől* is függ s ezért csakis nehezen idézhető elő.

b) *A leukolinolajról és a kereskedésben előforduló tiszta naphtalinról.*
A kereskedésben előforduló, ugynevezett „tiszta“ naphtalinban még kevés leukolinolaj találtatik, s innen van saját szerű szaga. A tiszta, azaz leukolinolajtól teljesen ment naphtalin csak kevés és nem kellemetlen szaggal bír. A leukolinolaj, azaz a leukolinnak más vele hasonló aljakkal való keveréke, a nyers, aljakkal és savakkal még nem kezelt naphtalinnak hígított kénsavval való kilúgozása által nyeretett. Ezen olaj átpárolgatásánál a forrpon 140°-tól kezdve lassan, de egyenletesen 240°-ra emelkedik, és a nyert párlat sósavban *nem* oldódik fel teljesen, oldékony része pedig, azaz a leukolinolaj, leukolint és lepidint tartalmaz, a meny nyiben platinchloriddal nyert platinsóknak egyikében 28.03%, egy másikában pedig 29.2 és 29.7% platint találtatott. A leukolinnak platinsója 28.3, a lepidiné 29.3% platint kíván. Jódamyl és Kálilúggal kezelve — Williams eljárása szerint — a leukolinolaj egy violaszinű festőanyaggá változik át, mely, a mint látszik, a cyaninnal azonos. Williamsnak állítása, mely szerint a kátránynak leukolinja cyanint nem ad, saját tapasztalataimmal ellentétben áll.

Birálatra bocsátandó.

Harminczhetedik akadémiai ülés.

Ö s s z e s ü l é s.

1871. deczember 18-án

C s e n g e r y A n t a l akadémiai másod elnök úr elnökleté alatt.

357. Riedl Szende lev. tag „Emlébeszédet“ mond „Schleicher Ágost elhunyt külső tag felett.“

Az „Értekezések“ során ki fog adatni.

358. A főtítkár megilletődve jelenti *Hoványi Ferencz* II. osztálybeli tiszteleti tagnak folyó deczember hó 11-én történt gyászos elhunytát.

Szomorú tudomásul vétetvén, az illető osztály felszólíttatik emlébeszéde iránti gondoskodásra.

359. Ugyanaz jelenti, hogy a Jászkuinkerületek I. alkapitánya Kún-Szent-Miklós városa részéről az ottan található országgyűlési irományok jegyzékét beküldötte.

Átteendő a történelmi bizottsághoz.

360. A történelmi bizottság tagjává a II. osztály Frankl Vilmos levelező tagot ajánlván.

Kineveztetik.

361. A III. osztály Wartha Viuceze urnak, személyes felolvasási engedélyt kíván adni legközelebbi ülésén.

Megadatik.

362. Olvasatott az állandó könyvtári bizottság decz. 10-én tartott ülésének jegyzőkönyve, melynek javaslatai alapján határozottak:

Csere viszonyba lép az Akadémia:

A karinthiai történelmi társulattal (Klagenfurt) a történelmi bizottság minden kiadványaira nézve.

A florenczi *Archivio per l'Antropologia e la Etnologia*-val, megküldvén a statisztikai kiadásokat, a Nyelvtudományi Közleményeket, az Évkönyvekből Hunfalvy „Vogul föld és Nép” cz. munkáját.

A bécsi antropologiai társulattal, ugyanezekre nézve; megszüntetvén a mathem. és természettudományi kiadványok küldését.

A „*Kalevala*” fordítása, az ügyrendi 177. pont alatt foglalt minden hazai intézetnek megküldendő; külföldiek közül ezeknek:

Petersburg. Académie Imp. des Sciences.

Helsingfors. Finlandi tudós társaság.

• Finn irodalmi társaság.

Dorpat. Ehstnische gel. Gesellschaft.

*Ajándéku*l küldendők:

A körmöcbányai főredltanodának az ügyrendi 177. c pont alattiak.

A pesti „Egyetemi olvasókörnek.” 1872-től kezdve: Értesítő. Értekezések. Bizottsági közlemények. Történelmi Tár. Archaeologiai Értesítő. Évkönyvek füzetei.

363. Kapcsolatban ezzel Nendtvich Károly r. t. jelenti, hogy Ami Boné külső tagtól levelet vett, melyben az a strassburgi egyetemi könyvtár részéről azon óhajtásnak ad kifejezést, vajha e tud. Akadémia az ostrom által annyi veszteséget szenvedett könyvtárának megküldené összes kiadványait.

Javaslat végett áttétetik az állandó könyvtári bizottsághoz.

364. Olvasatott az új alapítványok feltételeinek megvizsgálására fennálló akadémiai bizottság decz. 10-ki ülésének jegyzőkönyvi jelentése Oltványi Pál földesúri lelkész ur alapítványa tárgyában. A bizottság előre bocsátja, hogy alapító ur 1869. jan. 7-én kelt levele kíséretében egy 1000 frtról szóló államkötelezvényt küldött fel az Akadémia Igazgatóságának, örök alapítványkép, hogy e nevét viselő alapítványi tőkének évi kamatja az Akadémia szükségei fedezésére fordíttassék. Ez alapítványa célját s rendeltetését most részletesebben kifejti, s erre kéri az Akadémia beleegyezését.

Alapítványát 200 ft tőkével akarja növelni a végre, hogy az így 1200 frtból álló s nevét viselő alapítványi tőkének 1872. január 1-től járó kamata minden fél év végével a takarékpénztárba gyümölcsözés végett elhelyeztessék, s az így megnőtt kamat minden *negyedik* évben egy pályamű jutalmazására fordíttassék, melynek tárgya a magyar kath. egyház történelméből választassék. A pályamű versben vagy prozában készülhet, az író tetszése szerint, fő kellék az, hogy az író a kath. egyház dicső multjának rajzolásában ne *áruy*-, hanem fényképet fessen, azaz röviden a pályamű *kath. szellemben* legyen írva.

A pályázat hirdetésére s bírálatására nézve kiköti 1. hogy a bírálók közé mindenkor egy kath. pap is neveztessek ki. 2. A mennyiben a pályanyertes munka két év alatt nyomtatásban meg nem jelennék, egy másolata a csanádi püspökség levéltárába

küldessék, a megjelent pályaműből pedig 2 példány. 3. Hogy a pályahirdetés utólag közöltessék ugyanazon püspöki hivattal, hogy az azon megyebeli papok is a megoldásra kedvet nyerjenek.

A bizottság azt véli, hogy ámbár, az Akadémia működése, szabályai szerint, az *egyházi*, főleg hazai, *történetírásra* is kiterjed s ennyiben alapító úr kívánatának eleget lehetne tenni: mindazáltal, hogy e történetírás egyéb, mint *tudományos* azaz historiai szeltemben mozdítassék elő, nem lehet e tudományos Akadémia feladata. Az Akadémia elhatározásától függ, hogy a már beküldött, s kamatjaiban eddig az Akadémia általános szükségéire fordított 1000 ftros alapítványt ezentul specialis pályázati célra fordítsa-e ; s a bizottság megengedhetőnek véli, hogy az a magyar katolikus egyház történetéből feladott pályahirdetések jutalmazására fordíttassék ; de hogy a történelmi szellemen és irányon kívül bár mely más szellem vagy irány jelöltessék ki e tudományos Akadémia pályakérdéseiben, azt a bizottság határozottan ellenzi.

A bizottság véleménye elfogadtatván, alapító ur ily értelemben értesítettet fog.

365. A főtitkár bemutatja Temesmegye törvényszékének f. é. aug. 28-ról 9708. sz. a. kelt átiratát, mely mellett néhai Podhorányi József rékasi lakos, az Akadémiának 500 ftrot hagyományozó végrendelete másolatban közöltetik.

Átteendő az akadémiai ügyész urhoz, nyilvántartás végett.

366. Ugyanaz bemutatja az akadémiai ülések 1872-ik évre elkészített sorozatát. Helyeslő tudomásul vétetik.

367. Másodelnök ur felszólítja az osztályok elnökeit, hogy értekezletet tartván, állapítsák meg, a mit illető szakukban a tudományok művelésére és terjesztésére nézve jövő év folytán legszükségesebbnek tartanak, s erről jan. 16-ig tegyenek hozzá jelentést, hogy olajtásaikat az 1872-i költségvetés készítésekor tekintetbe lehessen venni.

Toldy Ferencz r. t. kívánatára ez ügy tárgyalása a jelen ülés után tartandó zárt összes ülésre halasztatik.

368. A főtitkár jelenti, hogy az Akadémia könyvküldeményeiről elismervényt küldöttek: a finnlandi statistikai bureau, a nagy-enyedi ref. főiskola igazgatósága, és Raumer Frigyes külső tag.

Tudomásul van.

369. Ugyanaz bemutatja a közlebbi összes ülés óta érkezett csere-, ajándék és köteles könyvpéldányokat ; jelenen

I. Testületektől:

Königl. Preuss. Akademie der Wiss. Berlin. a) Abhandlungen. 1870. b) Statut für das Institut für Archäologische Correspondenz.

Kais. Akad. der Wiss. Bécs. Anzeiger. 1871. Nro. 24. 25.

Verein für Siebenbürg. Landeskunde. Nagyszében. a) Jahresbericht für das Veroinsjahr 1869/70. b) Archiv. IX. B. 2. H.

K. K. Centralcommission für Baudenkmale. Bécs. Mittheilungen. XVI. Jahrgang. Nov. December.

Országos statistikai hivatal. Buda. Hivatalos Statistikai Közlemények. IV. évf. 3. füz.

M. K. Természettud Társulat. Pest. Természettud. Közöny. III. köt. 8. füz.

Bureau Statistique de Finlande. Helsingfors. Suomenmann Virallinen Tilasto VI.

Országos rajztanoda Igazg. Pest. a) Az orsz. minta rajztanoda és rajztanárképezde tanterve. b) Ugyanannak külön határozatai c) Ugyanannak alapszabályai, Kath. főképtalan. Esztergom. Az esztergomi főképtalan fekvő és egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára.

II. Magánosoktól:

Jankovich Vincze. Balassa Gyarmat. Korrajzok és eszmetöredékek 1850—1867.

Hunfalvy Pál r. t. Pest. Utazás a balt tenger vidékein. I. II. köt.

A. De Quatrefages tanár. Páris. La Race Prussienne.

Moone et Kipp könyvtáros. Amsterdam. Catalogus van oude en niemve Boeken.

Tross könyvtáros. Páris. a) Bibliographie des Sciences Médicales. b) Catalogue de livres anciens. Année 1872. Nro. 1. 2.

III. Köteles példányok.

Gyulai István nyomdája. Arad. Geszti: A jegybank-működés törvénye.

Werfer Károly nyomdája. Kassa: Politicna Hodinka.

Ref. főiskola nyomdája. S. Patak. A Tiszáninneni ref. egyház kerület Névkönyve 1872-re.

Tóth László nyomdája. Kecskemét. Balogh: Halotti bucsúztatók. I. köt.

Ref. főtanoda nyomdája. Kolozsvár. a) Armins Liebeslallen. 1. H. b) Gergely: Magyar helyesírástan. c) Közhasznú erdélyi képes naptár 1872-re. d) Közszéplő nagyenyedi naptár 1872-re. e) Nemes Dézs városának constitutioi. f) Mátrai: A Kolozsvári egyetem, mint kulturai szükséglet. g) Az erdélyi ref. anyaszentegyház közszinátának jegyzőkönyve 1871. jun. h) Kocsi: Községi faiskola.

Czéh Sándor nyomdája. Győr. a) Krisztinkovich: Az életből. b) Emlény. I. év. 1. füzet. c) A Győr városi és megyei takarékpénztár alapszabályai. d) Logujabb nagygyőri naptár. 1872-re.

Ref. főtanoda nyomdája. M. Vásárhely. Péterfi: Kibúcsúzó és beköszönő két egyházi beszéd.

IV. Akadémiai kiadás.

Értesítő. 1871. 13. szám.

Mathem. Értek. IX. szám.

Természettud. Értek. XIII. szám.

Nyelvtud. Értek. VII. szám.

Z á r t ö s s z e s ü l é s .

1871. december 18-án.

371. Csengery Antal másod elnök úrnak az osztályokhoz intézett fönnbbi felhívása irányában Toldy Ferencz r. tag aggodalmát fejezi ki arra nézve, hogy ha az osztályok költségvetési javaslatlételre felszólítatnak, ez által az ő, egy irodalmi folyóirat és tudományos kézikönyvek kiadása iránt tett, indítványa a foganatosítástól ismét elütetik, miután a várható költségvetési többlet, mely már eleve az ő indítványa kivitelére

volt igérve, e szerint az osztályok közt fog felapróztatni, s az eredeti célra kevés, vagy semmi sem marad, holott a remélhető 7—8000 frt fölösleggel, az általa kijelölt uton, pár év alatt sokat lehetne tenni.

Másodelnök úr biztosítást nyújtván az iránt, hogy az osztályok szükségéinek meghallgatása által Toldy rendes tag úr indítványa semmi hátrányt szenvedni nem fog, és igérvén, hogy ez utóbbira nézve is a működő bizottságot január első napjaiban össze fogja hívni munkája bevégzésére, hogy javaslata egyidejűleg terjesztessék a költségvetési bizottság elé, ujjolag felhívja az osztályok elnökeit az osztály költségvetése iránti értekezletek megtartására.

TUDNIVALÓK.

1. Az Akadémia ÉRTESÍTŐ-je oly folyóirat, mely az ülésein tör-tént előadásokat s tárgyalásokat hozza, amazokat kivonatban, ezeket a jegyzőkönyv szerint.

2. Minden, ki az Akadémiában előadást tart, végzésileg fel van híva, hogy annak előre elkészített kivonatát, még azon ülés folytán kézbesítse a titkári hivatalnak.

3. Az Értesítő tartalmát teszik:

a) Az osztály-ülésekben előadott minden értekezés kivonata. Egy-egy kivonat *legfeljebb* 8 nyomtatott lapra terjedhet. Továbbá az ülésen felolvasott könyvismertetések, bemutatások, kisebb előterjesztések, melyek önálló tudományos értekezésnek nem tekinthetők.

b) A közülésben felolvasott értekezések kivonata, ha szinte maga az értekezés az Évkönyvekben jelenik is meg.

c) Kisebb emlékbeszédek, necrologok s effélék, melyek t. i. nem az Évkönyvekbe valók. Évkönyvbe szánt emlékbeszéd kivonata csak úgy, ha belőle alkalmas kivonatot lehet készíteni.

d) Az Akadémia mindennemű (osztály-, összes, és igazgatósági) üléseinek és nagygyűléseinek tárgyalásai; csupán a közönség elé nem való dolgok elhagyásával. E szerint

e) A tisztán személyt érdeklő ügyek mellőztével minden egyéb, a tagokat és a közönséget érdeklő dolgok.

f) Általánosb érdeklő indítványok; melyeket az indítványozó még az ülés folytán, írásban is köteles beadni az Értesítő számára.

g) A kiadás végett benyújtott művek és értekezések fölötti bírálatok, vagy egészben, vagy tartalmas kivonatban. El nem fogadott munkák általánosb irodalmi becsü bírálatai is közöltetnek: de a bírálók nevei ilyenkor nem.

h) Pályaművek bírálatai, akár osztályok, akár bizottságok vagy bizottsági előadók által nyújthatnak be. Összesített vélemény vagy előadói jelentés létében az egyes bírálók véleményei nem közöltetnek.

i) Az Akadémiának ajándékozott, vagy más intézetek által cserébe küldött könyvek jegyzéke.

k) Minden ülés előtt kitétetik az elnöklő neve; de a jelenvoltak névsora nem. Az indítványt, jelentést tevők neve sem hallgattatik el; ha pedig valamely tag értekezést ajánl, vagy olvas nem-tagtól, annak neve mindig kiteendő, s az köteles a felolvasott értekezés kivonatát kézbesíteni.

l) Minden kivonat, indítvány, jelentés stb. még ülés folytán írásban beadandó, az illető titkárnak, hogy az Értesítő szerkesztése késedelmet ne szenvedjen.

4. Ha nem-tag valamely akad. tag által kíván értekezést olvastatni fel osztály-ülésekben: dolgozatát jó előre be kell adnia az illető titkárnak, ki azt az osztály-értekezlethez átteszi, mely egy tagjával a munkát átnéztetvén, ennek jelentése folytán dönti el, felolvastassék-e az osztály-ülésben vagy ne; első esetben valakit a felolvasással is megbízáván.

5. Ha nem-tag személyesen előadást akar tartani, erre, a munka előleges beküldésével, minden egyes esetben az Akadémia engedélyét kell kikérnie. Ilyenkor az Akadémia a beadott munkát szintén az illető osztály-értekezlethez teszi át, s annak véleménye alapján engedi vagy tagadja meg a felolvasást.

~~~~~
F 1922/23 - 435.